

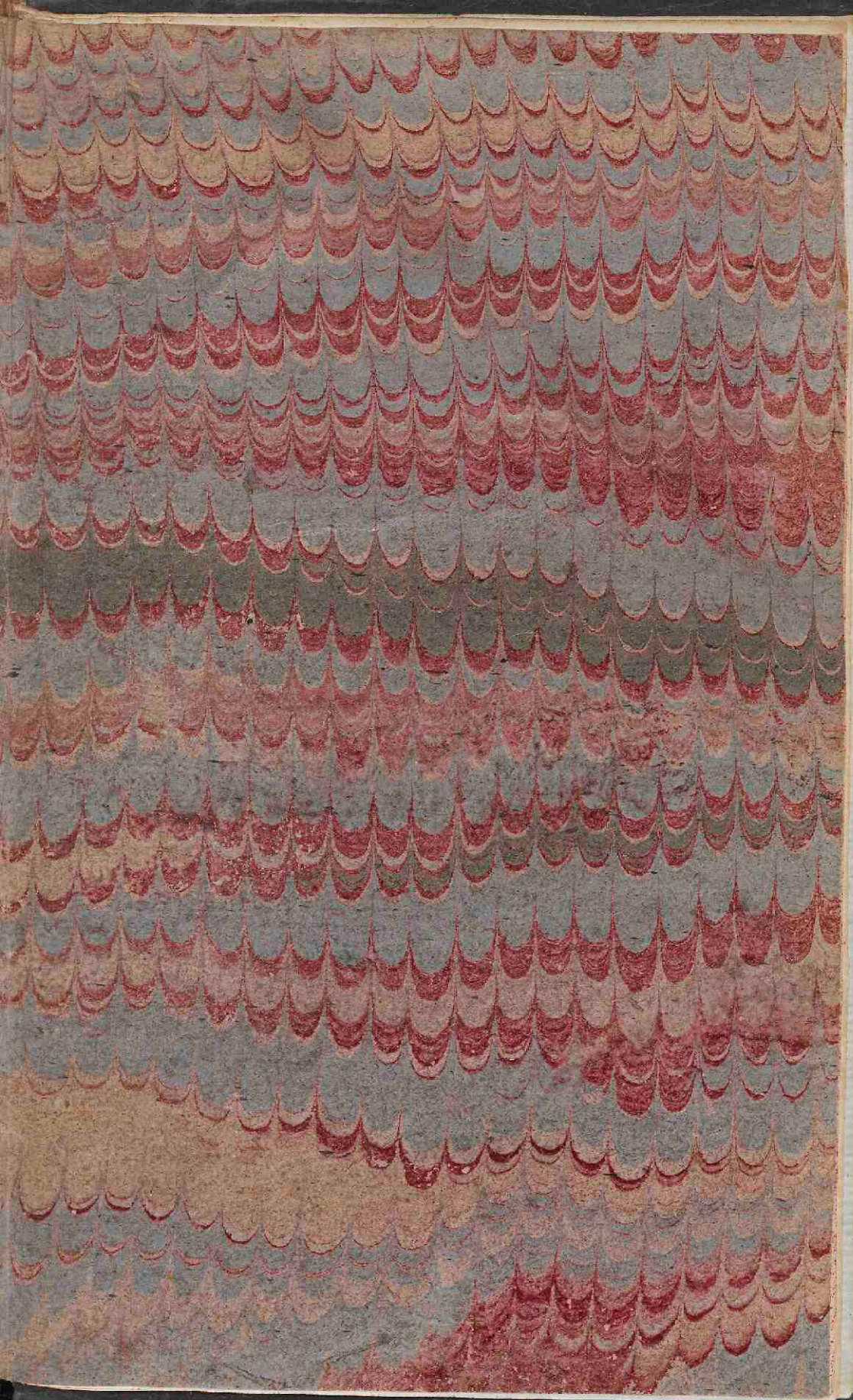
De aloude staat en geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden

<https://hdl.handle.net/1874/226559>

Historia Gentium
Octavo n°. 1235.

S. oct.
1235

DE ALOUDE
S T A A T
DER VEREENIGDE
NEDERLANDEN.

BRUNNEN
S. T. A. T.
DER VERLEENDE
NE DER LANDEN.

DE ALOUDE
S T A A T
EN
GESCHIEDENISSEN
DER
VEREENIGDE
NEDERLANDEN.

DOOR
E. M. ENGELBERTS.

DERDE DEEL.

TE AMSTERDAM, BY
JOHANNES ALLART,

MDCCXC.

DR. ALONDE
S T A A T

IN

GESCHIEDENISSEN

DER

VEREENIGDE

NEDERLANDEN.

DOOR

E. M. INGELBERTS.

—
TWARDE DEEL
—

TE AMSTERDAM, BY
JOHANNES ALBERT,

MDCCCX.

V O O R B E R I G T.

Zie hier, bescheide Leezer! eindelyk het derde Deel van den *Alouden Staat der vereenigde Nederlanden*. Zy die weeten, wat my sedert de uitgave van het tweede Deel wedervaaren is, zullen zich meer verwonderen, nu ik nog kan besluiten, om de eer deezer Landen en derzelve oudste Bewooneren uit de vroegste bronnen op te haalen, dan wanneer ik het werk geheel had laten steeken. Behalven het belang van den Boekverkooper en de Bezitters van de voorige deelen, die een onvolmaakt werk zouden gehad hebben, spoorden my geduurige vraagen en verzoeken aan. Het geen ik dus vrywillig ondernam, wierd ik nu gedrongen te agtervolgen: en ik kan niet ontveinzen, dat ik my dikwerf geweld heb moeten aan doen om myn geest op te beuren, na twee Jaaren toevens de pen weder op te vatten, en den ouden Godsdienst der *Batavieren*, want daar had ik even een aanvang van gemaakt, verder na te spooren. De moeijelykheid van dit onderwerp, waar in de *Nederlandsche* Schryvers my zoo weinig voldeeden, schrikte my te meer af. Het is my evenwel, zoo ik hoope, gelukt, ook in dit geval

✻

val de gedagtenis der *Batavieren* eer aan te doen. Met hunne lykplegtigheden is alles afgehandeld, wat tot hunne zeden en gebruiken betrekking heeft, waarom ik hunne geschiedenissen weder moest opvatten. Ik heb dezelve alleen by de *Romeinen* aangetroffen, en zorgvuldig by hunne Schryvers opgespoord, waar maar eenige melding van hun gemaakt wierd of uitdrukkelijk of ingewikkeld. — Hier uit moest men hen nader leeren kennen, maar hierom moest ik ook breeder over de *Romeinsche* geschiedenissen zyn, dan veelen zullen verwagten: dog ik kon anders geen aaneengeschakeld verhaal van gebeurtenissen geeven, waarin de *Batavieren* gemengd waren, en moest hen daarom volgen in *Gallien* en verzellen op alle hunne tochten, om te zien, wat zy verrigteden. Juist hebben wy hen onder de *Romeinen* in een tydstip aangetroffen, waarin herhaalde omwentelingen den Staat schok op schok gaven. — Indien ik het ook op ongewyde geschiedenissen mag toepassen, en waarom niet, wyl alles dient om de wegen der Voorzienigheid, en de harten der menschen te kennen, kunnen deeze of tot leering of tot vertroos-

troosting strekken, vooral wanneer wy in voortgelyke omftandigheden geplaatst worden. Ik heb ten minften dit 'er in meenen te vinden, en het is ook daarom, dat ik niet van *Rome* heb kunnen fcheiden, voor en al eer ik het geheele beloop van zaaken gezien had. — Den eenen zal ik te veel, den anderen te weinig gezegd hebben: maar hoe men 'er ook over denke, ik heb volgens myn beftek deeze gefchiedeniffen zonder eenige byzondere bedoeling zoo leerzaam zoeken te maaken, als voegzaam gefchieden kon, en daarom ook nu eenige algemeene aanmerkingen gemaakt, welke altoos te paffe komen, en die ik zou maaken, al was 'er niets in ons Gemeenebest voorgevallen. — Het overige, dat 'er nog van de gefchiedeniffen der *Batavieren* te zeggen valt, zal nu gevoeglyk in een vierde Deel kunnen begreepen, en daar mede de aloude Staat beflooten worden. Het zou my aangenaam geweest zyn in drie Stukken alles af te doen, gelyk myn eerfte ontwerp was: maar dit was my nu onmogelyk. Zoo de Hemel my gezondheid en rust verleend, zal dit vierde Deel spoediger volgen.

DE PLAATEN

dit te plaatsen.

- I. De Godsdienstplegtigheden, tegen over Bl. 85
- II. De afbeelding van NEHALENNIA, teg. ov. Bl. 126
- III. De Lykplegtigheden, . tegen over Bl. 156
- IV. Het Hunnebed te Tincarloo van
twee zyden. tegen over Bl. 162
- V. De gevonde outheden in *Drenthe*,
tegen over Bl. 170

De Plaat van het *Rhynisch* Handschrift kan achter dit Deel geplaatst worden. Het was in het tweede Deel beloofd.

D R U K F O U T E N

dit te verbeteren:

- Bl. 132. reg. 4. moet *Fa.* weg en dezelfde spreek-
ker *E.* blyven.
- 137. — 15. *Daarin* moet zyn *Daaruit*
- 141. — 7. van onder in de Noot, moet
tweede zyn *eerste*
- 158. — 6. *verbeelden* lees, *verbeelde*, dat
- 160. — 3. v. ond. *nergens* — *dan.* beter *zel-*
den — *als*
- 165. — 2. v. ond. moet beginnen *dan zelfs*
- 201. — 19. *afhankelykheid.* — lees *onafhan-*
kelykheid
- 234. — 7. *was evenwel nog*, moet zyn
was nog
- 244. — 15. *GUTURATUS*, lees *GUTURVATUS*
- 308. — 10. *CATO* bewoog liever *CATO* had *c.*
POMPEJUS bewoogen.

ZES.

Z E S T I E N D E

ZAMENSpraak.

Een schoone morgenstond geeft aanleiding, om te spreken van den Godsdienst der Batavieren. De duisterheid van dit onderwerp. De hoogste Godheid, wierd van hen erkend, egter waren 'er ook andere voorwerpen, voor welke zy eerbied hadden: — de Zon, Maan en Sterren, de Elementen en andere geschape wezens. Hunne Heilige plaatzen; hunne Priesters; hunne plegtigheden en eerdiensten. De Heilige tyden. Hunne wichelaryen en waarzeggerijen. Hunne gevoelens over de Schepping en Onderhouding der Waereld — over de Onsterfkykheid der Ziele, de Opstanding der lighaamen en den verschillenden staat na dit Leeven. Veranderingen hier in door de vermenging met vreemde Volken voorgevallen.

Op GONDE laat ons 't bedde ruimen,
De vlam van onze kaers is dood
Beschaamd voor 't purper morgenrood:
De zon beschynt ons op de pluimen!

III. DEEL.

A

Op,

Op, op myn Waardste, laat ons gaan
 En zien of onze hof kan roemen
 Op zoo veel Roose- en Lely-bloemen,
 Als op uw lieve kaakjes staan."

Met deeze regelen van den zoetvloeiende Dichter BROEKHUIZEN, wekte EELHART zyne waarlyk bevallige VREDEGONDE, wier bloeiende gezondheid nog eene frische Jeugd verbeeldde, op eenen aangenaamen morgenstond uit den slaap. Zamen gingen zy, na dat zy hunne kinderen gewekt hadden, eene wandeling doen, om de schoonheden der Natuur, nu ook uit haaren slaap verreezen, gade te slaan. De droppelen van den dauw verzilverden nog de kruidjes: — alles vertoonde een nieuw leeven en een bly gelaat, terwyl de vogeltjes het eerste licht der zonne met blyden zang begonnen te begroeten. EELHART bragt zyn gezelschap inderdaad in den bloemhof, om vervolgens eene wandeling in het bosch te doen. — Welke heerlyke koleuren, riep hy uit, welk eene rykheid en verscheidenheid heeft de Schepper niet aan deeze versierfelen medegedeeld, die uit den zwarten grond met den schoonsten luister, met eene onvergelykelyke zuiverheid voortspruiten! Altoos myne VREDEGONDE, myne kinderen, — altoos beschouw ik dezelve met eene nieuwe verrukking! — wat gevoelt gy?

VRE-

VREDEGONDE merkte, dat EELHART geheel ontruimd was: zy wilde de verdere toepassing der Dichtregelen, waarmede zy op zo eene verplichtende wyze uit den slaap gewekt was, liefst ontwyken, om zich van deeze helderheid op de beste wyze te bedienen ten nutte van haar en haare kinderen. — Ja, myn EELHART! Een hart moest wel van alle smaak en gevoel ontbloot zyn, het geen voor deeze groeiende schoonheden geene aandoening had. — Hoe ver schiet de kunst hier by te kort! — hoe ver het penceel van VAN HUISSUM, en de borduurnaald van onze *Rozemond* het mag gebragt hebben; zulk eene gloed van kleuren, met zoo veele verscheidenheid in een gesmolten, — zulk eene losheid en helderheid is niet volmaakt naar te bootsen. Maar 'er is nog iets in de Natuur, dat nog schooner nog onnavolglyker is; dat elke dag min of meer, vooral in de Lente en den Zomer vernieuwd wordt, en nogthans by elke vertooning een nieuwe aandoening op elk gevoelig hart veroorzaakt.

E. Wat bedoelt gy VREDEGONDE?

Vr. Kom myn EELHART, ik zal het u in volle kragt, zonder belemmering laten zien: de bloemhof is by de hand; wy kunnen denzelfven alle uur van den dag op ons gemak beschouwen: — dit toonneel zal ras verdwynen: — wy zyn niet alle morgen zoo vroeg op de been, nog zoo vry van zorgen, kom, volg my.

Onderwyl spoedde VREDEGONDE zich al voort en bragt haaren beminnelyken Echtgenoot met FREDERIK en MACHTILDE op het heuveltje, daar EELHART de hut der *Batavieren* had laten oprigten, van waar men een ruim veldgezig had tot in de kimmen. Naauwlyks waren zy hetzelfde hand aan hand beklommen, of EELHART riep uit, ja gy hebt gelyk myn Waarde, daar moet alles voor zwigten! Gy bedoelt immers niet anders, dan dit morgenrood, dan deeze purpergeverwde wolken, dan dit heerlyk Zonnenlicht, het welk zich met den schoonsten luister boven de kimmen vertoond.

VR. Dit was het myn EELHART! Daar voor moeten al de gloejende kleuren, al de schoonheid van den Bloemhof zoo ver wyken, als het schoonste kunst tafereel voor de schilderende Natuur moet onder doen. Zie welk een glans, welk eene Majesteit! Ter naauwernood kan ik my weerhouden, om op myne kniën te vallen, en hem te danken, die deezen zegen, dit onvergelykelyk toonneel alle dagen voor zyne schepselen vernieuwd. — O hoe groot hoe schoon moet dat Wezen wel zyn, myne kinderen, het geen wy als de oorzaak van dit alles hebben te eerbiedigen!

E. Geef uwe aandoening, myn Lief, en uwe traanen den vryen loop, zy zyn my op uwe wangen niet min bekoorlyk, dan de droppelen van den dauw op het veldgewas: — en ik ver-
trouw

trouw myne kinderen, dat gy deel zult neemen in de godsdienstige verrukking van uwe moeder. EELHART breidde dit gesprek verder uit, en leidde de bespiegelingen zyner kinderen ongevoelig op tot de erkentenis van de Grootheid, de Goedheid en Almagt van den Schepper. Eindelyk voegde hy 'er deeze aanmerking by: — indien de Afgodery ooit verschoonlyk kan zyn in een redelyk schepsel, is zy het meest toe te geeven in zulken, welke tot de erkentenis van een onzichtbaar Wezen, den Schepper van Hemel en Aarde nimmer eenige redelyke opleiding gehad hebben, en door de schoonheid van dit tooneel als het heerlykste, dat zich voor ons oog vertoond, verleid worden, om daarin den Schepper zelf te eerbiedigen; — zich voor het Zonnelyk wiens onmischaaren weldaadigen invloed wy alle dagen ondervinden, als voor eene Godheid neder te buigen. En inderdaad heeft zich deeze soort van Afgodery ook het meest over den Aardbodem verspreid.

VR. En wat invloed had dit op onze BATAVIËN? hoe dagten deeze braave Lieden over dit onderwerp? daar ben ik nieuwsgierig na. Kom myn EELHART! wy zyn wel niet verzadigd, maar vermoeid van het aanschouwen van dit tafreel; myne ziel verlangt naar eenige gelegenheid, om zich te herstellen van haare aandoeningen, laaten wy in onze *Bataafsche* wooning, waar wy in lang geen gebruik van gemaakt hebben, gaan ziten:

ten: — zy kan ons dan op de beste wyze tot eene Landkapel verstreken, gelyk gy dezelve hebt gelieven te noemen. ROOZEMOND en DIDERIK zullen mischien ook door het schoone weer uitgelokt worden tot eene uchtend-wandeling en morgen-bezoek: — zoo dit met uw plan overeenkomt.

E. Ja zeer wel myne VREDEGONDE. Wy zyn het laatst, toen wy over de krygsoeffeningen der *Batavieren* spraken met den invloed van hunnen Godsdienst, zelfs in 't midden hunner krygsheiren, geëindigd. Laaten wy met hunnen Godsdienst onze gesprekken voortzetten, dan zullen wy de beste gelegenheid krygen om te besluiten, wat invloed het op hun had, wanneer zy de werken der Natuur — wanneer zy dit gezigt met opmerking beschouwden; maar dan moesten wy het ontbyt hier laten brengen en last geeven, wanneer DIDERIK komen mogt, dat hy zich met zyne ROZEMOND terstond herwaards begeeve. —

MACHTILDE en FREDRIK vloogen naar huis, en kwamen eerlang te rug — met DIDERIK, met ROZEMOND, — met het ontbyt, — met CÆSAR en TACITUS en de aantekeningen van EELHART. Elk droeg wat en elk wierd op het hartelykste verwelkomt. — Zoo, riep EELHART uit, zoo myne vrienden, gy komt juist van pas! maar ik geloof, dat myne VREDEGONDE van uwe komst geweten heeft, dat zy my heeft willen ver-rasfen. — Des te beter! ons gezelschap is

nu

nu voltallig en ons genoeg te grooter.

D. Om de waarheid te zeggen, wy hadden onze Vriendin beloofd, om haar en u in deeze week op den eersten schoonen morgen vroeg te komen verrassen. De ondergaande zon voorfpeelde ons gisteren denzelven; wy gaven last, om ons met het kricken van den dag te wekken — en begaven ons terstond op weg. — Wy hebben ons wonder vermaakt met het beschouwen van de opgaande Zon.

VR. Dan hebben wy buiten twyffel dezelve aandoeningen gevoeld, toen wy al het schoone van deezen aangenaamen morgenstond in het bewonderen van dezelve opgaande Zon genooten, Zoo gebeurde het meermaalen, dat vrienden op hetzelfde oogenblik op hetzelfde dagten, hoewel wie kan hier op nalaaten te denken. — Nu hoop ik maar, dat gy genoeg zult neemen in ons voorneemen, het geen hier een gevolg geweest is, van.....

D. Ik wedt, dat ik het raade. — Niet te vergeefs tref ik myne waarde buuren in deeze *Bataafsche* wooning aan. De *Batawieren* zullen zeker het voornaame onderwerp van ons gesprek zyn. — Is het zoo niet?

E. Ja myn *DIDERIK*, wy willen over bunnen Godsdienst handelen, eene vraag van myne *VREDEGONDE*, heeft daar toe aanleiding gegeven. — Het onderwerp is gewigtig, maar de taak

niet zoo gemakkelyk , als men zich verbeelden zou.

FR. O dat is goed!

R. Myn hart is voor zulk een onderwerp nu zeer geschikt, en ik hoop , dat onze *Batavieren* ook in dit opzigt 'er luisterryk zullen afkomen.

D. Zy waren immers Heidenen! — maar wat maakte deeze taak voor mynen BEEIHAART moeilijker , dan andere , die u evenwel vry wat moeite veroorzaakt hebben?

E. De *BATAVIEREN* waren oorspronkelyk geene *Israëlit*en en nog minder *Christenen*; men zal ze dus onder de *Heidenen* moeten rekenen , — om dat men van onds geen andere foorten kende. Maar laat u deeze naam , zo min met eenig vooroordeel inneemen , als die van *Barbaaren*. — Zy waren dan *Heidenen* , maar zulken waren ook de *Ægyptenaaren* , de *Asfyrieren* , de *Perstaanen* , de *Grieken* , de *Romeinen* , en alle de volken der Oudheid , welke , hoe beroemd wegens hunne daaden en nationale deugden , nogthans dit met elkander gemeen hadden , dat zy de waare kennis en de zuivere begrippen van het Opperweezen misten , voor zoo verre zy niet behoorden , onder dat volk het welk de Godheid behaagde door eene byzondere Openbaaring van tyd tot tyd te verlichten , om onder hetzelfde waaren Godsdienst te herstellen en te bewaaren. Het zal nogthans genoeg zyn , indien wy het

het zoo ver kunnen brengen, dat de *Germaanen* in 't gemeen en de *Batavieren* in het byzonder, onder de Heidensche volken in zulk een licht voorkoomen, dat wy hen erkennen kunnen, als het minst bedorven in hunne godsdienstige begrippen, en het naast komende aan die verheven waarheden, welke door de Godheid zelve aan het menschdom in den beginne zyn medegedeeld, en onder hetzelfde langen tyd, van geslagte tot geslagte, voor de afscheiding der volken zyn voortgeplant.

D. Zy zouden dan in hunnen Godsdienst de *Ægyptenaaren*, — de *Grieken*, de *Romeinen* overtroffen hebben? — De *Batavieren*, welke schoon geenszins langer onder de Wilden te tellen, van welk een blaam gy dezelve volkomen gezuiverd hebt, egter veel minder verlicht, veel minder beschaafd waren, dan deeze beroemde volken?

E. En even daarom kwamen zy digter aan de oorspronkelyke eenvoudigheid, het kenmerk van het waare, waar van de andere volken uit eene zugt tot nieuwigheid, — door de baatzugtige oogmerken hunner Geestelyken, — door dweepery en bygeloovigheid, — door volgzucht en eindelyk door een rechtvaardig oordeel van dien God, wien het hun niet goeddagt in erkentenis te houden, al verder en verder zyn afgeweeken; tot dat eindelyk de grootste ongerymheden beide in begrippen en in zeden, want het een vloeit

nit het ander voort, onder hen de overhand genomen hebben. Gy weet immers myn DIDRIK, welke ongerymdheden 'er zelfs in de Godsdienstige leerstelsels en plegtigheden der *Grieken* en *Romeinen* plaats greepen! en tot welk eene buitenspoorige bygeloovigheid de *Ægyptenaaren* vervallen zyn, zoo dat men hen beschuldigd, dat zy het getal hunner Godheden tot dertig duizend zouden gebragt hebben.

D. Waren de *Batavieren* dan niet bygeloovig?

E. Zy waren het in een zekeren zin; maar het Bygeloof en zoo gy wilt de Afgodery hadden geenszins by hun dien trap beklommen, als by de evengenoemde volken. Hunne Godsdienst was zoo eenvoudig en in veele opzigten zoo zuiver ingerigt volgens de inspraaken van de Rede, als hunne zeden. Dezelve maakte weinig vertooning, bestond in weinig plegtigheden en even daarom valt het zoo moeijelyk te bepalen, welke Godheden zy eigenlyk erkend en op welk eene wyze zy dezelve vereerd hebben. Vreemden hadden, daar door te minder gelegenheid, om zich van hunnen Godsdienst een regt begrip te maaken, en vreemden zyn het, van welken wy het voornaamste berigt verwagten moeten. — Hoe veele lang bekende Natiën zyn 'er, van wier Godsdienst wy niet dan oppervlakkige of zeer verkeerde denkbeelden vormen, om dat de reizigers uit gebrek van taalkennis en andere oorzaaken geene gelegenheid hadden, om agter de waarheid te komen.

Hoe

Hoe veelen zyn 'er op de lyst der Godverzaakers geplaatst. om dat zy weinig of geenen uiterlyken eerdienst by dezelve vernamen, daar het ondertusfchen van agteren bleek, dat zy alleen minder bygeloovigheid en geregelder denkbeelden van de Godheid bezaten, dan andere openbaare afgodendienaars. En ik ben 'er niet vreemd van, dat de *Germaanen* onder dezelfde verdenking by de eerste ontdekkers gevallen zyn, wyl men geene Tempels, geene Afgodsbeelden by hen ontdekte, en dus niets van dit alles, het welk de grootste pragt en uiterlykheid aan den Godsdienst by andere bekende Volken in de Heidensche waereld byzette. In laater tyden zyn 'er zelf geweest, welke meenden, dat de *Germaanen* nog van God, nog van eenige Godsdienst geweeten hadden, voor en al eer de *Romeinen* hen daar van onderigteden. — De oude *Galliers*, welke met de *Germaanen* uit eenen Stam gesproten en oorspronkelyk van dezelfde zeden waren, wierden in zulk een haatelyk licht beschouwd, en zy gaven 'er te meer aanleiding toe, om dat zy overal de tempels plunderden en de beelden der afgoden vernielden, waar zy in hunne tochten tot in *Griekenland* en klein *Asien* toe de overhand kregen, waar van daan zommigen de vertelling van den fryd der Goden en Reuzen afleiden; maar men deed hen allen onrecht aan. De aanmerking van *Maximus Tyrius* gaat veel eer in 't algemeen door „ Alle *Barbaaren* neemen eenen God aan.”

en het zeggen van *ÆLIANUS* „ Wie moet niet de *Barbaaren* pryzen! niemand onder hen heeft ooit gelochend, dat 'er een God is; ja niet eens heeft iemand hunner dit een oogenblik in twyffel getrokken of 'er Goden gevonden worden of niet; of zy zich over het menschedom bekommeren of niet; nog *Indiaanen* nog *CELTEN*, nog *Ægyptenaaren* zyn ooit op zulke dwaaze gedagten gevallen als *EVEMERUS* de *Mesfenier*, *DIAGORAS*, *SOSIAS HIPPO*, *DIOGENES* de *Phrygier*, *EPICURUS*, welke ten deele de Godheid in 't gemeen gelochend, ten deele aan derzelve aanwezig getwyffeld, of haare zorg en opzigt over de waereld ontkend hebben.” Men zou deeze lyst nog merkelyk kunnen vergrooten, waar uit men zien zou, dat onder de wyste en meest verlichtste volken de grootste dwaazen gevonden worden. — De hedendaagsche inwooners van *Germanien* mogen ook zulken opleveren; by hunne min beschaafde min kundige voorouders zyn dezelve onbekend geweest, schoon zy in Godsdienst van de meest bekende Volken der oudheid verschilden. — Het geen *LUCANUS* tot de *Galliers* zeide, had hy met het zelfde recht ook op de oude *Duitschers* kunnen toepassen (*): „ het is u alleen gegeven om de Goden en Hemelsche wezens te kennen, of alleen gegeven, om ze niet te

ken-

(*) *Solis nosse Deos & caeli numina vobis, totum
Aut solis nosseire datum.*

kennen." Gy kunt nu hier uit van zelfs opmaken, hoe moeijelyk het de *Griekſche* en *Romeinſche* geſchiedſchryvers viel, van welken wy de oudſte berigten alleen hebben moeten, om een regt denkbeeld te vormen van een Godsdienst, welke zo zeer van de hunne verſchilde.

VR. Buiten twyffel is hier het vooroordeel en de veragting bygekomen, welke in den Godsdienst altoos den meesten invloed had.

E. Zoo is het juist. Men eischt van een hiftorieschryver, dat men niet in hem ontdekken moet van wat landaard hy is, of welken Godsdienst hy belydt. — Dit is wat veel gevergd: maar TACITUS, ſchoon onder de onzydigſte en naauwkeurigſte geſchiedſchryvers te tellen, was in 't ſtuk van den Godsdienst wel degelyk een *Romein*. Nergens is hy minder TACITUS, dan daar hy berigt geeft van de *Jooden* en de *Chriſtenen*. Met de *Germaanen*, die men nog onder de veel-Godendienaars volgens zyn opgave ter naauwernood tellen kon, loopt het wel beter af, en van deezen had hy in 't algemeen gunſtiger denkbeeld, egter zoo gunſtig niet, dat het in hem kon opkomen, dat het der moeite wel waard zou zyn, zich met ernst op den Godsdienst van dit oude oorspronkelyke volk toe te leggen en daar uit de denkbeelden, die zy zelfs gevormd of van de *Griekſche* wysgeeren en dichters overgenomen hadden, te verbeteren. Daarom heeft hy 'er zich met
een

een kort oppervlakkig berigt afgeholpen. — *Cæsar* heeft 'er nog minder van. Wy zullen ze beiden raadpleegen en zien hoe ver wy met deeze oude gidzen het spoor vinden kunnen.

Fr. Zyn 'er behalven deezen geene anderen?

E. Anderen spreeken 'er hier en daar maar by geval van, geen *Romeinsch* of *Grieksch* geschiedschryver is my bekend, welke dit stuk opzettelyk behandelt. Wy zouden daarom onzen toevlugt ook moeten neemen tot de oudste *Noordsche* Gedichten en Schriften, welke van de Heidenfche tyden overgebleeven zyn, waaruit wy ten minsten voor een groot gedeelte de Godsdienstige begrippen kunnen opmaaken, welke onder de *Germaanen*, die in het *Noorden* woonden plaats gehad hebben, zonder dat wy met genoegzaame zekerheid kunnen melden, in hoe ver zy algemeen doorgedrongen, in hoe ver zy ook van de *Batavieren* aangenomen zyn. Uit *TACITUS* leeren wy, dat zommige Natien onder de *Duitschers* in het Godsdienstige iets byzonders hadden, en het is zeker, dat zy die in de Noordelykte strecken zich ophielden onder de diepdenksten, maar ook onder de bygelooigsten en zwaarmoedigsten in 't stuk van den Godsdienst moeten gerekend worden. Maar zonder ons met hunne toveraars en toverheksen, spooken en kwelduivels op te houden, kunnen wy hen alleen over de voornaamste begrippen van God en den Godsdienst, welke onder de *Germaanen* heerschten,

ten, raadpleegen en met onze *Romeinsche* Geschiedschryvers vergelyken.

Vr. Waren 'er by die Volken nog begrippen overgebleeven van den eenigen waaren God?

E. Deeze begrippen worden by de meeste Heidensche Volken, zelfs by de grootste Afgodendieners, hoewel zeer duister en verward aangehouden. Opmerkelyk is daarom het zeggen van MAXIMUS TYRIUS in zyn eerste verhandeling: „In deezen zoo grooten thryd, verdeeldheid en verscheidenheid van gevoelens kunt gy bemerken, dat de instellingen en gedagten van allen daar in overeenkomen, dat 'er één God is, aller Koning en Vader. — daar in komt de *Griek* met den *Barbaar*, de bewoener van de vaste kust, met den eilander, de wyze met den dwaazen overeen. „ En in zyn agtendertigste Verhandeling: want God is de Vader en Stichter van alles, wat wezen heeft: ouder dan de Zon — ouder dan de Hemel, eerder dan den tyd of eeuw of al het geschapene.” Keizer JULIAAN erkent dit ook, dat 'er maar èèn Schepper van alle dingen is, maar dat 'er in den Hemel veele Goden zyn, welke aan hem onderworpen zyn. Zoo word 'er in de *Edda der Yslander* gevraagd, „ welke is de hoogste en oudste onder alle de Goden? en geantwoord, de oudste onder alle Goden wordt genaamd ALFADUR of aller Vader. Deeze God leeft in Eeuwigheid, regeert zyn gansche ryk en voorziet of zorgt voor alles, wat groot en klein,

klein, hoog en laag is, hy heeft den Hemel en de Aarde gefchapen." — Men vindt ook de trefflykfte befchryvingen van God in dit zelfde oude *Noordfche* handfchrift. — „Dat hy van Eeuwigheid is en tot in Eeuwigheid leeft; — Dat hy alweetend is en aller menfchen doen ziet en opmerkt: -- dat hy onder alle de Goden de Almagtigfte is.”

R. Treffelyke gedagten voorwaar, jammer is het, dat dezelve door Afgodery bezwalkt wierden. Hoe konden menfchen, die zulke fchoone denkbeelden van de Godheid vormden tot een veel Godendom vervallen?

E. Buiten twyffel, om dat zy van het oneindig Vermogen, dat alles voortbragt en alles alleen door zich zelve beftuurd zulke verheeye denkbeelden niet konden vormen; maar het zelve min of meer naar het vermogen der fchepfelen afmaaten. Zy begreepen, dat het minder moeite voor het hoogfte Opperwezen en meer voordeel voor zyne fchepfelen verfehaffen moest, wanneer hy zich bediende van wezens, welke hy de zorg en het beftuur van onderscheide zaaken opdroeg: maar welke egter hun beftaan hun vermoogen en gezag van hem ontleenden en aan hem onderworpen bleeven. Dus vervolgt dezelfde MAXIMUS TYRIUS. — „In deeze verfehiedenheid van gevoelens — komen wy ook overeen, dat aan deezen eenen God veele andere Goden zyn toegevoegd, welke

zoonen zyn van dien oppersten God en als 't waare zyne ambtgenooten. — Zoo dat, indien gy tot aan het uiterste einde der aarde trekt, gy daar ook Goden vinden zult, welke niet verre van deezen opgaan en niet ver van anderen ondergaan." (De aarde namelyk als eene groote uitgestrekte vlakke begreepen zynde, boven welke de sterren in het uitspanfel geplaatst zyn.) — „ Zoo gevoelden de *Wandaalen*, volgens HELMOLD, dat 'er een eenige God is, die in den Hemel over de mindere Goden heerscht, en boven anderen vermogend is, maar dat hy voor het Hemelsche alleen zorge draagt en het Aardsche aan de andere Goden aanbevolen heeft. — Dat zy, aan wien hy elk zyn post heeft aangewezzen, hem gehoorzaamen, gelyk zy uit hem voortgesproten en boven den anderen voortreffelyker zyn, na dat zy dien God der Goden nader bestaan."

VR. Dits schynen zy een soort van familie-geering in den Hemel ingevoerd te hebben.

E. De eene dwaaling vloeit uit de andere voort, welke hand voor hand toeneemen, naar dat men meer en meer van het waare oorspronkelyke afwykt. — Maar dit zou ons van 't regte spoor brengen. Wy moeten vooreerst onderzoeken, wat CAESAR en TACITUS van den Godsdienst der oude *Germaanen* geschreeven hebben, en zien, of wy hen hier in als onze voornaamste gidfen, gelyk voorheen, volgen kunnen.

nen. Ondertusfchen zullen die algemeene aanmerkingen, waar toe de onderscheidene vraagen van het gezelschap aanleiding gaven, ons in 't vervolg wel te passe komen. — Na dat CÆSAR in het zeventiende Hoofdstuk van het zesde boek over den *Gallifchen* oorlog gefchreeven had: „ de *Galliers* vereeren voornamelyk den God MERCURIUS. Van hem ziet men zeer veele afbeeldingen: zy zeggen, dat deeze de uitvinder der Kunften is; deezen houden zy voor den opziener van alle Wegen en Reistogten; deezen meenen zy, dat een grooten invloed heeft op het dryven van den Koophandel en het winnen van Geld. Na deezen eeren zy APOLLO en MARS en JUPITER en MINERVA, van welken zy dezelfde denkbeelden hebben, als de overige Volken; — dat APOLLO de Ziekten verdrijft: — dat MINERVA over de Handwerken en Konften het opzigt heeft: dat JUPITER het gebied voert over den Hemel: dat MARS de Oorlogen bestuurt: enz.” dan begint hy zyne befchryving van de zeden der *Germaanen*, in het een en twintigfte Hoofdstuk aldus: De *Germaanen* verfchillen veel van deeze *woonte*. Want zy hebben nog *Druiden*, welke het opzigt hebben over Goddelyke zaaken; nog leggen zich toe op offerhanden. Zy rekenen die geen alleen in het getal der Goden, welken zy zien en door wier byftand zy zichtbaar geholpen worden, de SON en VULCAAN, (waar door hy het VUUR verftaat) en de MAAN: van de

de overigen hebben zy zelfs by gerugte niets gehoord." Tacitus zegt in tegendeel in het negende hoofdstuk van de zeden der *Germaanen*, daar hy opzettelyk van hunnen Godsdienst handelt: „ van alle Goden eeren zy het meest MERCURIUS, wien zy het betaamelyk rekenen op zekere dagen te vereeren met menschelyke offerhanden. HERCULES en MARS verzoenen zy met dieren, welke daar toe geschikt zyn: een gedeelte van de *Sueven* offert ook aan ISIS. Waar van daan de oorzaak en oorspronk voor deezen vreemden eerdienst af te leiden zy, heb ik niet genoegzaam ontdekt; alleen geeft het teken zelfs van deeze Godheid, op de wyze van eene Jagt gevormd, te kennen, dat de Godsdienst van buiten aangevoerd is. Voor het overige oordeelen zy de Goden nog binnen muuren te moeten besluiten, nog op eenige wyze door eene menschelyke gedaante te kunnen afbeelden. Zy heiligen bosschen en wouden, en noemen dat Verborgene, het geen zy alleen met den hoogsten eerbied zien, met den naam der Goden." Wanneer hy in het tweede gedeelte van zyn uitnemend werkje over de byzonderheden handelt, waar in zekere natien onder de *Germaanen* van de andere verschilden, spreekt hy in het veertigste Hoofddeel van de Godinne HERTHUS of HERTHA, onder welke naam de Moeder de Aarde by zeven aaneengrenzende natien vereerd wierd. In het drie en veertigste hoofddeel spreekt hy van eene God-

B 2

heid

heid *ALCIS*, onder welken naam *CASTOR* en *POLLUX* by de *Naharvalen* door een priester in vrouwelyk gewaad in een heilig bosch zouden gediend geweest zyn.

D. Ik weet niet waar over ik my meer verwonderen moet; — of over het vershil, dat 'er in den Godsdienst van de *Gallen* en *Germaaners* plaats vond, welke volgens *CÆSAR* het grootste *contrast* maaken, daar ze evenwel aan elkanderen grensden en de grootste betrekking op elkander hadden wegens een gemeenen oorsprong; — of over de tegenstrydige berigten van twee zoo voornaame Geschiedschryvers. Wien van beiden moeten wy nu gelooven? of weet myn *EELHART* ook raad om dit overeen te brengen?

E. Zeer veelen verwerpen het verhaal van *CÆSAR* geheel en al. De minsten, vótre de minsten dat van *TACITUS* en het zal bezwaarlyk zyn deeze getuigenissen te vereffenen. — *CÆSAR* getuigt, dat zy alleen die Goden vereeren, welke zy zien. *TACITUS* spreekt van onzichtbaare Godheden, die zy oordeelen niet te kunnen afbeelden. *CÆSAR* gewaagt alleen van drie Godheden, welke niet eens by *TACITUS* genoemd worden. De laatste sehryft hen de vereering van *MERCURIUS* toe als den voornaamsten, even gelyk *CÆSAR* getuigt van de *Galliers*, en voorts van *HERCULES*, *MARS*, *ISIS*, de *MOEDER DE AARDE*, *CASTOR* en *POLLUX*. *CÆSAR* daarentegen, „ alle deeze en de overige God-

he-

heden zyn hen zelfs by gerugte niet bekend." CÆSAR verzekert, dat zy zich niet op het offeren toeleggen. TACITUS, dat zy niet alleen dieren aan HERCULES EN MARS, maar zelfs menschen op zekere dagen aan MERCURIUS offeren. Dit loopt te ver uit een. Ik beken, dat over het algemeen aan TACITUS als Geschiedschryver meer gezag wordt toegewezen, dan aan CÆSAR, maar zou men in dit geval aan CÆSAR den voorrang niet behooren te geeven? hoe zeer men deeze plaats wel eens tot bewys van zyne onnaauwkeurigheid bybrengt, en ik erkennen moet, dat zyn berigt ook niet volledig is. TACITUS heeft eerst ten tyde van VESPASIAAN het Procuratorfchap in *Belgisch Gallien* waargenomen en in dien tyd zyn voornaamste aanmerkingen over de *Duitschers* gemaakt. Zy hadden toen reeds lang ommevang met de *Romeinen* gehad en het was mogelyk, dat zy van hunne zeden en Godsdienst het een en ander overgenomen hadden: dan toen CÆSAR dit volk bezogt, kenden zy de *Romeinen* niet dan by naam, en hy trof ze aan in hunne oorspronkelyke onverbasterde gewoonten. En toen zegt hy uitdrukelyk, dat de overige Goden zelfs by naam niet onder hen bekend waren. Gansch anders was het met de *Galliers* geleege: de *Romeinen* hadden hun gebied onder dit volk reeds uitgebreid, en met hetzelfde gemeenschap gehouden, voor de tyden van CÆSAR. En schoon dit

alleen dat gedeelte van *Gallien* betreft, het geen digst aan *Italien* grenst, was 'er eer gelegenheid, om de *Romeinsche* zeden door den Koophandel onder de *Galliers* voort te planten, dan onder de *Germaanen*, behalven dat de *Grieksche* volkplanting onder de *Galliers* al vroeg eene verbastering veroorzaakt had. Hier van daan ook het groot verschil tusschen beide Natien, schoon oorspronkelyk aan elkander gelyk. Ondertusfchen moet men ook aanmerken, dat de *Romeinen*, om hunne Goden eer aan te doen, daar eenige overeenkomst van naamen, eigenschappen of eerdienst wierd aangetroffen, terfcond in de vreemde Goden, van welke zy het regt begrip niet hadden, hunne eigen Goden vonden. Wy hebben dit reeds van DIS of PLUTO by CÆSAR opgemerkt en hetzelfde zal ook wel omtrend andere Goden der *Galliers* by CÆSAR en der *Germaanen* by TACITUS plaats vinden.

D. Gelyk TACITUS de oorspronkelyke zeden der *Duitschers* heeft opgegeeven, zoo moest hy ook hunnen oorspronkelyken Godsdienst aangewezen hebben, en nu zou ik het in dit geval meer met CÆSAR, dan met TACITUS houden.

E. Wanneer men maar alleen nadenkt het geen deeze van MERCURIUS zegt, hoe kon dit plaats hebben van de *Duitschers*, dat zy MERCURIUS, den God van Koophandel, Kunften en Bedriegeryen, als hun opperste Godheid zouden geëerbiedigd hebben? dit ging by de *Galliers*

nog aan, maar kwam by de *Germaanen* in 't geheel niet te pas, welken den Koophandel nimmer als een middel van bestaan, als eene hoofdbezigheid hunnes leevens aanmerkten, maar wel den Oorlog. Indien een van beiden, moest MARS dan de voornaamste Godheid geweest zyn, welke zy vereerden en daarna HERCULES: maar ik denk, dat deeze allen zoo min by de *Germaanen* in de vroegste tyden bekend waren, als de ISIS der *Egyptenaaren*, de MOEDER der GODEN, CASTOR en POLLUX, welke TACITUS in 't vervolg aan byzondere Natiën der *Germaanen* toefchryft. En het kan ook niet anders zyn, indien wy wel doordenken het geen TACITUS volgen laat: „Voor het overige meenen zy uit de grootheid der Goden, dat dezelve nog in muuren befloten, nog op eenige wyze door menschelyke gedaante kunnen verbeeld worden. Zy wyden alleen boschen en wouden, en benoemen dat Geheime in dezelve, het geen zy met enkele eerbiedenis beschouwen, met den naam der Goden.” Hoe konden zy zoo wel geene beelden maken van MERCURIUS, van MARS, van HERCULES, van ISIS, van CASTOR en POLLUX, als derzelve grootste vereerders, de *Grieken*, de *Romeinen* en de *Egyptenaaren* van welken zy dezelve moesten ontleend hebben. Konden Goden, die in eene menschelyke gedaante hier op aarde verkeerd, groote daaden, maar ook groote wanbedryven gepleegd hadden, konden die onder

geene menschelyke gedaante gebragt, en hunne beeldtenissen in tempelen en pragtige gebouwen, ter hunner eere opgerigt, geplaatst worden. Maar neen! zy agtten dat alle afbeeldingen hunne Goden oneer aandeden, en de grootste tempelen hen niet konden bevatten. Deeze uitdrukkingen, en nog meer het geen volgt, begrypen meer in zich, dan men onder woorden brengen kan, — dan TACITUS 'er mischien zelf van begreepen heeft.

VR. My dunkt zy moeten van het volmaakt geestelyke en van het oneindige der Godheid betaamelyke denkbeelden gehad hebben.

E. Zoo is het ook, en daarom noemden zy dat Verborgene in de boschen, dat Heiligdom, het geen zy alleen in den eerbied hunner harten en niet met hunne lighaamelyke oogen zagen, dit noemden zy met de naamen der Goden. Deeze woorden hebben geen zin, of zy moeten betekenen, dat zy zich met den uitersten eerbied de Godheid vertegenwoordigden in hunne gedagten, wanneer zy ter oeffening van hunnen Godsdienst op plegtige tyden in hunne heilige boschen by een vergaderd waren, zonder dat zy eenige afbeeldingen van dezelve voor hunne oogen hadden.

FR. Vergun mij te vraagen, hoe de Romeinen dan wisten, dat zy zulke Godheden vereerden, indien zy 'er geene beelden van zagen, welke by hun door byzondere byvoegselen terstond kennelyk waren?

E. Zy

E. Zy zouden het dan moeten opgemaakt hebben uit de naamen, welke zy aan die bosfchen of wouden gaven. Dan behoudens den eerbied, welke ik voor mynen TACITUS hebbe, zeide ik, dat hy zelfs de kragt van zyne woorden niet heeft gevoeld; zoude hy anders het voorste en het agterfte gedeelte van het negende hoofdstuk by elkander hebben kunnen voegen en in een adem volstrekte tegenftrydigheden kunnen ter neder stellen? Zoo de *Germaanen* het groote, het volmaakte, het oneindige van de Godheid bezeften, konden zy geen MERCURIUS, nog HERCULES, geen MARS nog ISIS in eenen rang met het Opperwezen plaatzen, en hun op gelyken voet in byzondere bosfchen vereeren.

D. Maar hoe is TACITUS aan deeze denkbeelden, aan deeze naamen gekomen?

E. Een van beiden. De Godsdienst der *Germaanen* moet toen reeds zoo veel van zyne oorspronkelyke zuiverheid verloren hebben, dat ik bezwaarlyk kan aanneemen; of TACITUS, welke van den eenigen waaren God veel minder wist, dan de *Germaanen*, heeft zich door eenige gelykheid van klanken laten misleiden, en heeft zyne Godheden zoo lang gezogt, tot dat hy dezelve ten minften in naam meende gevonden te hebben. Schoon de *Germaanen* hunne Helden al niet tot Goden verhieven, eerbiedigden zy hunne nagedagtenis, verhieven zy hunne daaden in gezangen, en vereerden zy misfchien hunne

naamen op zekere dagen. Hoe ligt konden de Romeinen de HERMANS, waar van zy ARMINIUS maakten, en al de dappere KEERELS der *Germanen*, wier beestenhuiden en knodsen men tot aandenken bewaarde, verwerpen met hunnen HERMES en HERCULES! Hoe ligt konden zy van twee dappere broeders, die in hun Jeugd voor het vaderland gefneuveld waren, een CASTOR en POLLUX vormen! — op het zien van een fchip, elders het zinnebeeld van ISIS, om deeze Godinne; — en op het zien van eene wagen met eene zekere plegtigheid uit een Heilig bosch te voorschyn gebragt om de MOEDER DER GODEN, — of, dat op hetzelfde neder komt, de MOEDER DE AARDE denken. Merkt ge wel hoe weinig verschil 'er is tusfchen de naamen ERTHUS en *Erthe* of *Aarde*?

D. Zeer wel. Maar verliest TACITUS daar door niet veel van zyn gezag als historiefchryver?

E. Wy erkennen maar een boek voor onfeilbaar, alle de overige hebben hunne gebreken en mislagen; die Schryvers, die de minste begingen, die het fchranderste oordeel by de grootste onzydigheid en voorzigtigheid paarden, verdienen onze grootste agting en het meeste geloof: daar onder behoort TACITUS, fchoon wy daarom in zyne woorden als een *Euangelie*, door God geopenbaard, niet kunnen zweeren. De vooroordeelen werken nergens fterker, dan in zaaken van den Godsdienst, en het was TACITUS, een Heiden in den volftrekften zin, zoo kwalyk niet te neemen, indien hy zyne

be-

befchryving inrigtte naar die denkbeelden, welke hy van de Jeugd af had omhelst, en van welker onbestaanbaarheid hy geene de minste denkbeelden had. — De hoogagting van TACITUS en voor de *Germaanen* en voor zynen Godsdienst deed hem dan den hunnen daarna, zo veel mogelyk voegen, even gelyk beroemde mannen onder de Christenen, waaronder men CLUVERIUS in de eerste plaats noemen kan, om die zelfde redenen gemeend hebben, dat zy in de Godsdienstige denkbeelden der oude *Germaanen* zelfs de grootste verborgenheid in het bestaan van het Goddelyk Opperwezen ontdekken konden. Ook dit kan ik geenszins aanneemen in een volk, het welk door de natuurlyke Rede alleen verlicht en gelcid wierd, en van eene byzondere Openbaaring beroofd was.

R. Waaruit maakten zy dit toch op?

E. Uit het berigt van CÆSAR tot het welke wy nu wederkeeren, „De *Germaanen*, zeide hy, rekenen die geenen alleen onder het geral der Goden, welke zy eeren, en door welker dienst zy buiten alle bedenking geholpen worden, de Zon, het Vuur en de Maan, van de overigen hebben zy zelfs niet by gerugte gehoord.” Ziet men op het eerste gedeelte van de opgave van TACITUS, dan is die van CÆSAR veel gunstiger voor de *Germaanen*, maar ziet men op het slot dan wordt hen door CÆSAR een groot onregt aangedaan, wanneer hy schryft, „dat zy geen andere Goden kennen, dan die zy zien, en van wel-

welken zy een zichtbaaren dienst ontvangen:” zyn oogmerk is, om hen daar in gelyk te stellen met de wildste en minst beschaafte volken: TACITUS verheft in tegendeel in 't laatst hunne denkbeelden boven die der meest verlichte Heidenen. Maar even dit heeft CÆSAR, die zich zoo lang in *Germanien* niet had opgehouden, zoo veel ommevang niet met de *Germaanen* gehad had, hunnen godsdienst maar van de uiterlyke zyde doen beschouwen, zonder dat hy tot den geest van denzelven kon doordringen. Hy zag geen tempels, geene beeltenissen van Goden, hy hoorde geene naamen van bekende Godheden, maar hy meende te bespeuren, dat zy hunnen eerbied betoonden aan de Zon, aan de Maan en aan het Vuur, of gelyk hy zegt aan VULCANUS, het geen hy mogelyk opgemaakt heeft uit een heilig Vuur, dat zy in hunne boschen onderhielden of als een zinnebeeld van de Zon, of om andere redenen.

VR. Daar hebt gy het al, het geen ik vermoedde.

E. Niet te schielyk VREDEGONDE. Ik heb u reeds te kennen gegeven, dat ook dit bericht van CÆSAR niet voldoende is, schoon het nader komt aan de oorspronkelyke denkbeelden, die by de *Germaanen* plaats hadden, dan het eerste bericht van TACITUS.

R. Wat moeten wy 'er dan van maaken, myn EELHART! redt ons eindelyk uit de verwarring, waar-

waarin wy door deeze beide Schryvers gebragt zyn.

E. Ik zal my dan van geene omwegen langer bedienen. Ik geloof, dat de *Germaanen* wel degelyk geloofd hebben in den eenigen waaren God, het Wezen aller Wezens, en dat zy denzelven gekend en geëerbiedigd hebben in veele zyner volmaaktheden en Goddelyke eigenschappen. Wanneer gy u herinnert, dat deeze natuurlyke Godsdienst, oorspronkelyk aan alle volken gemeen, haare spooren zeer lang, zeer kennelyk, niet tegenstaande het doorbreeken van de Afgodery, onder verschillende volken heeft nagelaaten, gelyk wy niet alleen uit de gevallen der aardsvaderen met de *Egyptenaaren*, de *Philistynen* en andere natien, maar ook uit verscheide aanmerkelyke plaatzen der *Grieksche* en *Romenische* wysgeeren kunnen opmaaken; is het niet vreemd, dat een onvermengd, oorspronkelyk, deugzaam volk, die deeze denkeelden uit *Afien* had medegebragt, dezelve onveranderlyk in het geheugen heeft bewaard, zoo lang zy door de weelde en door de navolging van bedorve natien niet verbasterd waren. En deeze erkentenis van het Opperwezen, welke wy by de Noordsche *Germaanen* in laater tyden nog ontdekten, kunnen wy zelf uit eenige uitdrukkingen van TACITUS, hoe weinig het zyn toeleg schynt geweest te zyn, hoe ligt hy in het oude spoor van het veel-Godendom ook vervallen is, opmaaken. —

Dit

Dit is dat Verborgene, het geen zy in hunne gewyde bosfchen alleen met de hoogfte vereering zich in den geest vertegenwoordigden en met den naam eener Godheid benoemden. — Deeze is die GOD, welke zy meenden in hunne krygslegers tegenwoordig te zyn, en uit wiens naam straf over de overtreders van de krygswetten en van hunnen pligt geoeffend wierd, gelyk hy zeide in zyn zevende Hoofdstuk. — Deeze is DE OPPERSTE REGEERDER VAN ALLES, welke met het grootste ontzag door de *Semnonen* de oudfte en aanzienlykste der *Sueven*, volgens het negen en dertigfte Hoofdstuk vereerd wierd, en tot deeze *Sueven* of *Catten* behoorden ook de *Batavieren*.

D. Zoo komt het nog een weinig weder te regt met TACITUS: dan kan zyn getuigenis in dit geval wel gelden, daar gy hem van tegenfrydigheid overtuigd hebt? met wat regt kan men dat geen aanneemen, het geen tot ons oogmerk dient en het andere verwerpen?

E. Om dat het eerste, vooral het geen hy van MERCURIUS getuigt onbestaanbaar is met den aart der *Germaanen*, met de berigten van CÆSAR en van TACITUS zelfs, verkiesen wy dat geen, het welk met die allen kan overeen gebragt worden en de meeste waarfchynlykheid heeft. Wanneer wy TACITUS als een *Romein* van afkomst, als een Heiden van belydenis beschouwen, moet het ons niet vreemd voorkomen, dat hy het

WAA-

waare en het valsche heeft onder een vermengd in zyne berigten van eenen Godsdienst waar van hy niets verstond. Zoo deed hy ook omtrend de Jooden. De opgaven van deeze in zynen tyd reeds veragte en verworpe Natie zyn allerongerymdst, niettegenstaande dezelve gretig van veelen worden aangenomen, om daar door de Goddelyke openbaaring verdagt te maaken. Zoudt gy wel gelooven, dat de naauwkeurige en anders geloofwaardige TACITUS van dit volk kon schryven? „dat de Jooden, wegens eene besinnettelyke ziekte door den Koning BOCHORIS uit *Ægypten* verjaagd waren. — Dat MOZES hen van alle Goddelyke en menschelyke hulp ontzet, aangemaand had, om zich alleen op hem te verlaaten. Dat hy door een konstgreep door het ontdekken van water in de woestyn op het spoor van eenige Ezelen zich in dit gezag gehandhaaft en na eene reize van zeven dagen hen in 't land van *Canaan* ingebracht en de inwooners verdreeven had. — Dat zy de afbeelding van dat dier, het geen hen den weg gewezen en van den dorst bevryd had in het binnenste van hun tempel geheiligd hebben: dat zy een ram slagten, om JUPITER HAMMON en een os om de *Ægyptenaaren* te hoonen, welke onder die gedaante hunnen God APIS vereeren,” en meer andere grollen, waar by ik nog voegen moet 't geen hy van hun Sabbath en Sabbathjaar vertelt. „Men zegt, dat zy op elken zevenden dag een welgevallen in de rust neemen,
om

om dat die een einde gemaakt heeft van al hunne moeite: daar na heeft men, om dat de ledigheid beviel het zevende Jaar ook aan de luiheid gewyd. Anderen zeggen, dat dit, let wel, ter eere van SATURNUS geschiedt. Het zy, dat de *Idaers* hen de beginselen van Godsdienst hadden overgeleverd, welke wy verstaan hebben, dat met SATURNUS verdreeven en stigters van de Natie geweest zyn. Het zy om dat van de zeven planeten, door welke de Hemelingen geregeerd worden, de ster van SATURNUS in den hoogsten kring geplaatst en met de hoogste magt voorzien is: en om dat de meeste der Hemelsche lichamen hun kragt en loop door het getal van zeven volbrengen." En egter na deeze en veel meer andere grove mistastingen, geeft hy in het vyfde Hoofdstuk van het vyfde Boek zynner Historien dit alleregtst berigt. „ De *Ægyptenaaren* vereeren de meeste dieren en zamengestelde beeldenissen, maar de *Jooden* kennen en vereeren alleen met hun hart een eenige Godheid. Zy houden de zulken voor *profaan*, die beelden der Goden van verderfelyke stoffen in gedaanten van menschen maaken. Dat allerhoogst en eeuwig Wezen agten zy nog veranderlyk nog verderfelyk, en daarom zyn 'er geene beelden in hunne Steden, veel min in hunne tempels. De Koningen worden hier mede niet gevleid nog de Keizers vereerd." Wat dunkt u, is dit getuigenis waaragtig? en egter volgt 'er onmiddelyk op.

„ Maar

„Maar om dat hunne priesters fluiten en trommen in hun feestmuzyk gebruikten en met klimop bekranst waren, en om dat 'er een gouden wynrank in hun tempel gevonden is, hebben zommigen gemeend, dat Vader LIBER by hun vereerd wierd.” Zoo zaagt gy in SATURNUS, zoo ziet gy hier, hoe zy overal hunne Goden meenden te vinden. Dit wederlegt TACITUS, egter, maar met welke redenen? „om dat LIBER plegtige en blyde gewoonten heeft ingesteld, de zeden der Jooden daarentegen ongerymd en morsig zyn.”

FR. Hoe is het mogelyk, dat eene pen zich zelve zoo ongelyk kan zyn. Kunnen wy dan wel immer blindeling op menschelyk gezag aangaan?

E. Nimmer, myn FREDERIK. Ik vertrouw, intuschen, dat de vrienden uit het *parallel* geval, en daarom heb ik hetzelfde alleen aangehaald, volkomen overtuigd zyn, dat het berigt van TACITUS ook omtrend den Godsdienst der *Germaanen* ten deele valsch en verwerpelyk, ten deele waar en aanneemelyk kan zyn.

M. Mag ik vraagen Vader, hoe wierd het Opperwezen van hun genaamd?

E. Veelen denken, dat ODIN of OTHIN, dien men voor denzelfden houdt met WODEN en voor den MERCURIUS der *Romeinen*, de hoogste Godheid der *Germaanen* geweest zy, maar dit vloeit alleen voort uit het geloof, dat

men aan de woorden van TACITUS gegeven heeft, aan welke men geen enkel oogenblik durfde twyffelen. Anderen noemen hem THOR, denzelfden die JUPITER geheeten wierd by de *Romeinen*, en door het Gemeen gehouden voor den opperften God, schoon de verlichtten hem wel degelyk wisten te onderscheiden van den eenigen en allerhoogften God, *Deus ter optimus Maximus*. Het is niet noodig hier over te twisten, wyl het zeer waarfchynlyk is, dat de waare God onder meer dan eenen naam voorkwam, waar van men naderhand onderscheide Goden gemaakt heeft. Zoo was by onder verscheidene naamen zelf bekend by de *Hebreen*, hoe veel te meer by de *Germaanen*, die uit zoo veele verschillende natien bestonden. De naam THEUTH of gelyk LIVIUS heeft, THEUTHATES komt in tusfchen het meest in aanmerking. Van hem rekenden de *Germaanen* eenpaarig hunnen oorsprong en wierden daarom *Theutifken*, *Theutifchen* of *Duitfchers* geheeten, welke hun egte naam is, daar zy dien van *Germaanen* volgens TACITUS in laater tyd hebben aangenomen, wanneer zommigen zich onder de *Galliers* gevestigd hadden. Deeze THEUTH is dezelfde met den DIS der *Galliers*, van wien deezen hunnen herkomst afleiden, volgens CAESAR, gelyk zy ook met de *Duitfchers* inderdaad van eenen ftam oorspronkelyk waren: want het is zeer verkeerd, dat men deezen DIS voor denzelfden zoude hou-

houden met hem die anders gewoonlyk **PLUTO** by de *Latynen* geheeten wordt en dat daarom in alle tydrekningen der *Galliers* de nagten voor de dagen zouden gaan, gelyk ik reeds aangemerkt heb.

FR. Zouden dan de *Galliers* zich beroemd hebben kinderen van den Vorst des afgronds te zyn?

E. Deeze naam **THEUTH** wordt voor denzelfden gehouden met dien, waar mede wy nog het Opperwezen doorgaans benoemen. By **TACITUS** wordt hy met eenige verandering gevonden, wanneer hy in 't begin van zyn *Germanien* zegt: „Zy verhaalen dikwerf in hun oude gezangen, welke het eenigst foort van gehengenis en Jaarboeken by hen is, dat de God **TUISTO** uit de aarde gesproten en zyn zoon **MANNUS** de oorsprong en flichters van hun geslagt zyn.”

D. Volgens deeze opgave zouden de *Germanen* ook zeer vreemde gedagten van den oorsprong van hun God en van hun geslagt gehad hebben. Hoe strookt dit met het geen myn *Eelhart* te vooren van hen gezegd heeft?

E. Dit strookt in 't geheel niet met een gezond denkbeeld, het geen men van de Godheid maaken moet: maar deeze zwaarigheid verdwynt geheel door het enkel verplaatzen van de *comma*:(*) dan luidt de overlevering, dat de God

TUIS-

(*) *Celebrant Carminibus antiquis, TUISTONEM*

TUIST, of volgens de *Romeinsche* uitspraak TUISTO en zyn zoon MANN of MANNUS, die uit de aarde gesproten was, de oorspong van het geslagt en deszelfs slichters zyn. Doch hier van nader. De naam *Tuist* verschilt in de uitspraak met *Theuth* zeer weinig en komt nog nader met het *Gallische* DIS overeen.

D. Het komt allengskens met TACITUS weer te regt: maar hoe zal het met CÆSAR afloopen?

E. Uit de misflagen van zulk een grooten man kan men zelfs nut trekken: met CÆSAR zal ik het ook zoo goed schikken, als in myn vermogen is. Ik heb u reeds gezegd, dat zyn berigt, van ouder dagtekening, ons de *Germaanen* in hunne oorspronkelyke gevoelens best kon voorstellen, maar dat het zeer oppervlakkig en kort is. Het zou geheel en al valsch zyn, terwyl 'er niets van de erkenenis van het Opperwezen in te vinden is, indien de *Germaanen* niet inderdaad een buitengewoon eerbied gevoeld en betoond hadden voor deeze Hemellichten, en niet alleen voor deeze twee, die by nagt en dag ons van het grootste nut zyn, maar voor alle de andere, byzonder voor de planeeten: — voor het vuur, voor alle de Elementen, en andere geschape wezens, naar gerade van derzelve voortreffelykheid en nut. Schoon

zy

Deum, — terra editum & filium MANNUM originem gentis conditoresque.

zy ze al niet tot waare Goden maakten en Gods-
dienftige eer beweezen, eerbiedigden zy egter de
Wysheid, Almagt en Goedheid van den Maaker
in dezelve, en geloofden daarenboven, dat
voortreffelyke Geesten, welke nader by de God-
heid kwamen, dan de menfchen en met dezelve
eene onmiddelyke gemeenfchap oeffenden, in
deeze fchepfelen woonden, en die bestuurden.
Ik weet wel, dat deeze gedagten niet algemeen
zyn, dat zy niet wiskundig kunnen beweezen
worden, maar ik beroep my niet alleen op
duizend uitdrukkingen in de Oudfte *Noordsche*
fchriften, in de gezangen der *Barden*, welke
dit *systema* vooronderftellen, maar ook op het
uitdrukkelyk getuigenis van CÆSAR, en op
veele ingewikkelde van TACITUS. Hier aan
moet men het toefchryven, dat zy zoo veel
gezag ftelden in het briesfchen der Paerden, als
meewustig van de befluiten der Godheid: dat
zy voor de Boomen en Bosfchen en Bronnen en
Vloeden een ongemeene hoogagting hadden: dat
zy de Moeder de Aarde onder den naam van
HERTHUN vereerden: dat zy zommige Vrouwen
en vooral de waarzeggende Vrouwen als Go-
desfen vierden.

D. Is hier uit ook niet iets op te maaken,
dat de naamen der dagen, even als by andere
volken, naar de Planeeten benoemd zyn?

E. Dit verdient zeker opmerking, en zoo
men bewyzen kon, dat deze naamen van eene

vroege oudheid waren, en niet slechts in navolging van de *Romeinen* aan dezelve gegeven, even gelyk men naderhand omtrend de Maanden gehandeld heeft, zou dit veel afdoen.

E. De naamen der Dagen komen immers in klank en betekenis niet alle met de *Latynsche* overeen, Vader!

E. Zoo is het ook, en dit geeft veel voor het oorspronkelyke. De twee eerste zyn aan Zon en Maan, de twee voornaamste hemellichten ten onzen opzigte, toegewyd en dit schynt het gezegde van *CÆSAR* te bevestigen. De derde wordt naar *MARS* by de *Romeinen* en by ons *Dingsdag* ook wel *Deisfendag* geheeten, waar van zommigen *Theuths-* of *Thuiſt-dag* maaken. Anderen meenen, dat dezelve van de weekelysche rechtsgedingen dus benoemd wierdt, gelyk *Drenthe* nog in *Dingſpillen* verdeeld wordt. In 't *Engelſch* heet deeze dag *Tuiſday* en by de oude *Saxers* *Tyweſdeag*. De vierde wordt *Woensdag* of *Wodensdag* genaamd naar *WODEN*, dien men voor denzelfden houdt met *MERCURIUS*, ſchoon de *Duiſchers* hem ook *Mittwoch* heeten, om dat hy in 't midden der week valt. De vierde wordt by ons *Donderdag* genaamd, het welk veelen oordeelen eene verbetering van *Tors-dag* te zyn, gelyk hy by de *Engelſchen* *Thursday* by de *Deenen* en *Zweedden* *Torſtag* en by de oude *Saxers* *Thunreſdeag* geheeten wierdt. Deeze dag wierdt by de *Romei-*

nen naar JUPITER benoemd, die over den Hemel en het weer het opperbestuur had, en dus het zelfde, het geen men aan THOR toefchryft. De *Vrydag* leidt men af van FRYCA of FREYA, welke zommigen voor dezelfde met HERTHUS of HERTHA — de moeder der Goden of de moeder der aarde houden, anderen met VENUS de Godin der Liefde gelyk stellen, waarom deeze dag *Vrydag* zou geheeten zyn. Met den *Saturdag*, die zich gemakkelyk van *Saturnusdag* laat afleiden, is men egter het meest verleegen, wanneer men hier voor eenen *Germaanschen* naam zoeken zal. Veelen spreekten wel van eene Godheid SATER of SATER: maar ik denk, dat deeze naam naar de dag verzonnen is, terwyl anderen hier om *Saters* of boksvooten denken, dog zonder het minste bewys. Schoon uit den gouden drinkhoorn, welke in 't jaar 1639 by *Tunderen* in 't Hertogdom *Sleeswyk* in de aarde gevonden wierd, blykt, dat de boksvooten, de paerdenmenschen en honds-hoofden daar niet onbekend waren, toen dat Konststuk vervaardigd wierdt. Tot opheldering van het geen ik omtrend de naamen der dagen gezegd heb, kan ik 'er nog byvoegen uit de *Noordsche Mythologie*, welke in de *Edda* begreepen is, dat zy drie voornaame Goden eerden, THOR, AUDIN of ODIN, welke dezelfde is met WODIN WODEN of WODAN naar de verschillende Dialecten, en FRYCA of FREYA.

FR. Hoe wierden de Maanden van ouds benoemd?

E. Zeker niet met den naam van *Januarius*, *Februarius*, *Martius*, en volgende, welke men van de *Latynen* ontleend heeft. Die van Louwmaand, Sprokkelmaand, Lentemaand, Grasmaand, Bloeiamaand, Wiede- of Zomermaand, Hooimaand, Oogstmaand, Herfstmaand, Wynmaand, Slagtmaand en Wintermaand zyn zeker oorspronkelyk *Nederduitsch*: maar daar dezelve voor een gedeelte niet alleen van den Landbouw, maar zelfs van den Wynteelt, ontleend zyn, welke laatste den ouden *Germaanen* geheel onbekend was, kunnen egter deeze naamen de alleroudste niet zyn. By de Duitschers zyn eenige maanden anders benoemd. Zy noemen *Januarius Wintermonat*, *February Hornung*, *Maart Lentmonat*, *April Ostermonat*, *May Wonnemonat*, *Juny Brachmonat*, *July Heumonat*, *Augustus Aehren of Erntemonat*, *September Herbstmonat*, *October Weinmonat*, *November Windmonat*, *December Heiligen of Christmonat*. Maar het zou reeds uit de naamen van de vierde en twaalfde maand blyken, dat dezelve door Christenen waren uitgedagt, indien het niet uit de geschiedenissen van CAREL DE GROOTE, door EGINHART beschreeven, bekend was, dat deeze uitmuntende Vorst dezelve in plaats van de Latynsche had zoeken in te voeren door zyne uitgestrekte heerschappy. Zyn gezag, hoe groot, was evenwel
niet

niet toereikende, om eene sedert lang ingesloope gewoonte te veranderen. De naam *Hornung* is van allen het meest in gebruik gebleeven, misfchien zegt een Hoogduitsch Schryver, om dat dezelve vreemd en van eene minbekende (*) betekenis was. Men heeft in laater tyd de twee eerste maanden zomwyl *Eismond* en *Thaumont* en den laaften *Wintermond* genaamd.

D. Is 'er van de tydrekening der *Batavieren* dan niets bekend?

E. Niets, dan dat zy by nagten, in plaats van by dagen — en alleen drie jaargetyden rekenden, Lente, Zomer en Winter, gelyk wy voorheen reeds gezien hebben. Voor den Herfst hadden zy geen byzonderen naam, om dat zy deszelfs vrugten niet kenden zegt TACITUS; het geen evenwel niet zonder bepaaling moet verstaan worden. Ik geloof veel eer, dat de reden, waarom zy den Herfst niet telden, was, om dat deszelfs eerste dagen, welke veelal fchoon zyn, gevoegelyk tot den Somer en de

(*) Op dezelfde wyze is het met de benaaming *Sprokkelmaand* of *Sporkelmaand* gelegen. De waarfchynlykfte gisfing is, dat *Hornung* zoo veel als Slykmaand betekend, waarmede zommigen willen, dat onze Nederduitsche benaaming instemt, om dat de zon en de ontlating van den bevroozen grond dan den meesten drek of slyk veroorzaaken.

overige guure tot den Winter kunnen gerekend worden.

D. Uit het geen gy uit TACITUS hebt aangehaald, ſchynt het, dat zy geene Kerken of Tempelen hadden.

E. Dit zegt hy met zoo veel nadruk, en hy geeft 'er zulk eene voldoende reden van, ſchoon dit geheel en al van de gewoonte der *Grieken*, der *Romeinen* en der meeste volken afwykt, dat wy 'er niet aan twyffelen kunnen. — Daar al de konst en pragt zich in de plaatzen, den Goden gewyd, by andere volken vereenigde, om den eerdienst allen mogelyken luister by te zetten, oordeelden de *Batavieren* dat de konst en pragt, welke de natuur in haare gewrochten vertoont, door menſchelyk vernuft en arbeid, met geene mogelykheid konde geëvenaard, veel min overtroffen worden. Zy begreepen vooral, dat geen tempel gebouw, hoe hoog en wyd ook, de Godheid kon bevatten, en zy begreepen het wel.

D. Wat kan 'er by een opgaand wel belomerd bosch in eerwaardigheid en ſchoonheid haalen!

E. Vooral, wanneer het beſtaat uit hemelhoo-ge zwaare eiken, waar voor zy onder al het geboomte de meeste agting hadden. Ik bevinde my nimmer in zulk een bosch, of ik denk aan myne *Batavieren* en de ſchoone verzen van
HOOFD in zyn BATO.

De

De Goedheen, die zich zelf ons oit te nut uitdeelden,
 Verheffen wy als Goôn, maar eren z'in geen' Beelden.
 Want sterfelyk hoofft, verfiert (hoe diep het zich beraa)
 Geen maakfel, oft 't en gaat hunn' heerlykheid te naa.
 Ook zyn wy ongewoon, 't geen, dat zich niet begrypen
 Van al de wereld laat, in tempels te benypen:
 Maar wyen wel, tot eer der heiligheen, in 't woudt,
 Een levendige Kerk, van ongekorven houdt.
 't Welk, met zyn telgen breedt en hemelhoge toppen,
 Het dartzelmakent ligt beftaat den weg te floppen:
 En ftelt van binnen toe een' akelyken dagh,
 Die 's menschen hart beftelpt met ootmoed, en ontzagh.
 Wat marmerftene vloer ook zoud' zich konnen roemen
 By voettapeet van kruidt, gefpikkelt met haar bloemen?
 Wat wanten ryk vermaalt, of wat beelthouwery,
 Wat orde van gebouw is zulke, dat ze by
 Een fchaduwryke beemd in majesteit mag halen?
 Al dede Porfir, Jasp, en Goudt des Hemels ftralen,
 Met fpiegelgladde glansch, affluiten, en de zon
 Daar, met zyn hel gezicht, geen oog ophouden kon:
 Wat zoud' het wezen by de pylers der bofschaadjen,
 Zo reizigh, en gekapt met welige pluimmaadjen
 Van aardigh vloeyjend lof? by ftammen nimmer los
 Van klimop, geborduurt op groen fluweten mos?

Het

Het kostelyke koor zal d'ogen haast vervelen;
 Maar nimmermeer het frisch der scheemrige prieëlen:
 Welk', als gy duizentmaal en duizentmaal beziet,
 Van duizentmaal aanschouwt op een' gestalte niet,
 Want waar gy opkykt, of daar is nieuw groen gesproten;
 Oft vogel schudt de blaân; oft wind verschiet de loten.

Men kan zeer gemakkelyk begrypen, dat zy alle boschen tot hunne plegtige byeenkomsten niet even geschikt rekenden. Ook moesten zy een bepaalde plaats hebben, om hunne algemeene byeenkomsten te houden. Zoo was het by de *Semmonen*, zoo by de *Batavieren* en andere natien der *Germaanen*. Men meent, dat de naam van *Schakenbosch* by *Voorschooten* tuschen *Leiden* en *Delft* of zoo als het eigenlyk zoude moeten zyn *Sacrenbosch* daar van nog een overblyffel zou zyn, dat evenwel wat ver gezogt is, wyl deeze naam dan ten deele van een *Latynschen* ten deele van een *Duitschen* oorsprong zou wezen. In dergelyk een bosch liet *CIVILIS* de voornaamsten der *Batavieren* by een komen, toen hy hen tegen de *Romeinen* wilde opruijen. Dat evenwel elke Natie der *Germaanen* slegts één dergelyk heilig bosch tot eene algemeene plegtige zamenkomste had, durven wy nog niet bepaalen. Was het zoo, dan diende het zeer tot vernieuwing en bevestiging der nationaale ver-

eeniging, welk voor elk volk zoo noodig is.

FR. Ik vind zulk eene plaats veel verrukkelijker, dan eene befloten dikwils bedompte kerk.

D. Welke daarenboven met uitwaasfemingen van verrotte lyken veelal vervuld is.

M. Ja by goed weér gaat het aan: maar hoe stelden de vrouwen het by guure regenagtige dagen en in den winter?

VR. MACHTILDE is vergeeten, dat onze *Baataafsche* vrouwen en dogters geheel anders gekleed gingen en wat beter de ongemakken der lucht konden verduuren dan wy, die zeker in den herfst of in den winter by guur weér al een slegt figuur zouden maaken, wanneer wy eenigen tyd in een vogtigen kouden dampkring op een morsfigen grond moesten doorbrengen. — Evenwel, my valt te binnen myn EBLHART, dat den *Israëlitén* het rooken in de bosschen, zoo wel als het offeren op de hoogten zeer kwalyk genomen, en het uitroeijen van zulke bosschen wel uitdrukkelyk bevolen is.

E. Dat is zoo, myne VREDEGOND, maar dit bewyst niets meer, dan dat het houden van Godsdienstige plegtigheden in de Bosschen van een ouden herkomst en in het Oosten, zoo wel als by de *Germaanen* in gebruik was. Het wierd den *Israëlitén* kwalyk genomen, om dat zy zich daarin aan hunne Heidenfche nabuuren gelyk stelden, en tegen Gods uitdrukkelyk gebod handel-

delden, welke hen een eenige plaats had aangewezen, waar zy hunne plegtigheden moesten verrigten, om de eenheid en zuiverheid in den Godsdienst zoo wel, als den band van onderlinge gemeenschap in het Burgerlyke zoo veel beter te bewaaren. Wanneer zy elders tabernakelen of tempelen hadden gestigt, om daarin hunnen Godsdienst te oefnen, wierd het hen insgelijks zeer kwalijk afgenomen. — In hun niet alleen, maar in andere volken, welke zulk eene bepaling aan eene plaats niet hadden, wierd het verfoeid, maar in deeze laatste alleen daarom, omdat zy aan hunne Afgoden in de boschen dien eerbied betoonden, welke den eenen waaren God alleen toekomt, en welke door de Aartsvaders voor de tyden van de wetgeving onder eenen uitmuntenden boom, — op eene heuvel of eenige andere uitstekende plaats te meermaalen aan het Opperwezen uit de zuiverste beginselen is toegebracht.

Vr. Ik ben voldaan, en moet bekennen, dat ik op eene aangename wyze verrast ben, wyl ik altoos gedacht had, dat het vooral in deezen opzigt zeer gemeen met de *Batavieren* zou uitgezien hebben. Ik ontdek hoe langer hoe meer dat eenvoudige onverbasterde, het geen in hunne zeden, en vooral in den Godsdienst zoo zeer te schatten is.

E. Zy kwamen hier in met de beste volken, — met de oude *Persiaanen* overeen, met welken

ken wy hen al meermaalen vergeleken hebben. Maar dit is het nog niet alles, zy onderscheidden zich ook hierin zoo wel als de *Persiaanen*, dat zy geene afbeeldingen maakten van de Godheid, welke zy vereerden, om dat zy reukenden, dat het niet alleen onmogelyk, maar ook onbetaamelyk was dezelve onder de gedaante van een sterfelyk mensch, hoe veel te meer van een redeloos dier voor te stellen.

D. Het kwam hen dan niet enkel uit onvermogen voort.

E. Neen, dit leert ons TACITUS, en hy verdient hier in te meer geloof, om dat ook deeze aanmerking, „ zy meenen de Goden op eenige wys onder eene menschelyke gedaante zoo min te kunnen afbeelden, als dezelve in tempelen te kunnen besluiten, ” zoo wel tegen de toen heerschende begrippen, als tegen zyne eige denkbeelden streed. Ik beken, dat de *Germaanen* zoo min goede beeldhouwers als bouwkunstenaars hadden, en de voornaamste *source*, waaruit dezelve moesten voortspruiten, hun bestaan en aanmoediging moesten hebben, ontbrak hen. — Maar zy zouden zich zoo wel met een mismakkt beeld, als met een ellendig gebouw, in vergelyking gesproken, hebben kunnen behelpen, indien zy hier op gezet waren geweest. — Zoo behelpen zich nog hedendaags veele onbeschaafde volken. Maar de *Germaanen* begreepen, dat op geenerhande wyze zulk eene

af.

afbeelding kon of mogt gemaakt worden, maar dat men zich dat Wezen, het welk eene oneindige grootheid bezat, en voor hunne oogen verborgen was, alleen in den geest moest vertegenwoordigen. Wat dunkt u myn DIDERIK! overtroffen zy hierin niet verre de zoo zeer beschaafde *Grieken* en *Romeinen* met al hunne tempelen en standbeelden, hoe zeer derzelve overblyffelen nog het kundig oog verrukken!

D. Ik hoor dit met verbaazing, myn vriend, maar hoe kwamen zy toch aan zulke zuivere oorspronkelyke denkbeelden, hoe hadden zy die zoo lang, zoo veel eeuwen lang kunnen behouden?

E. Dit heeft my zelf verwonderd, en ik ben zeer gaarn, dat ik te vooren met de meesten in geheel andere denkbeelden over den Godsdienst der *Batavieren* verkeerd heb. By de meeste Schryveren wordt niet anders voorondersteld, of het is in deezen opzigt met de Heidensche waereld overal evencens geschapen geweest. — Wanneer men van jongs af de *Grieken* en *Latynen* doorbladert, wordt men met hunne *Mythologie* zoo gemeenzaam, dat alle ergernis gaande weg verdwynt, — ja dat men eindelyk op alle mogelyke wyze, als of het eene eer was, ook andere volken die Godheden zoekt op te dringen, en hunne Godsdienstige begrippen op den leest van de *Grieken* en *Romeinen* te schoeijen. En zommigen hier nog niet

niet mee te vrede, hebben 'er nog andere Godheden en Afgodsbeelden uit *Asia* en *Africa* bygevoegd. Aan den anderen kant, wil ik gaarne betuigen, dat ik niet wel voldoende reden kan geeven, waar het van daan mag komen, daar de Beeldendienst zoo algemeen onder alle bekende volken op den aardbodem is doorgebroken: — daar wy weten hoe de *Israëlieten* niettegenstaande de duidelykste onderrigting op denzelven verzet waren, schoon de zwaarste onheilen daaruit voor hen voortvloeiden; en daar het grootste gedeelte van het Christendom nog op beelden gezet is: — waar het van daan mag komen, zeg ik, dat de *Germaanen* zonder eene buitengewoone verlichting, buiten dit dwaalspoor in zoo verre gebleeven zyn, dat zy zuiverder en betaamelyker begripen van het Opperweezen vormden. Moet men dit alleen aan het oorspronkelyke, het onvermengde, van deeze Natie, gelyk TACITUS dezelve aanmerkt? — moet men het aan de eenvoudigheid van hunne levenswyze? — aan het gemis van rykdommen, welke in hen geene weelde konden te weeg brengen? — aan de wyze, waarop zy de jeugd opvoedden? — aan den eerbied voor hunne ouderen en voorouderlyke gewoonten, of aan alle die oorzaken te zamen toefchryven, dat zy buiten eene openbaaring het langst, het zuiverst de oorspronkelyke denkbeelden, die door NOACH en zyne Zoonen in de tweede wae-

reld zyn overgebracht, bewaard hebben? Of moeten wy hierin behalven alle deeze medewerkende redenen, de zorgder Voorzienigheid erkennen?

Vr. Maar wat zegt het dan, dat de *Heidensche* waereld, omdat het haar niet goed geagt heeft, God in erkentenis te houden, overgegeeven is in een verkeerden zin, om dingen te doen die niet betaamen?

Er. Wy moeten dit in 't algemeen van de toen bekende waereld, byzonderi van de *Grieken* en *Romeinen*, welke den meesten omgang met de *Jooden* hadden, aanneemen, maar wy mogen daaruit niet afleiden, dat het even slegt met al de volken gelegen was, welke onder de besnydenisse niet begrepen waren. Wy worden niet alleen gesterkt in ons gevoelen, maar vinden in de woorden van *PAULUS* eene voldoende reden voor onze uitzondering. Laaten wy dezelve maar omkeeren.

Zy hebben goed geagt God in erkentenis te houden, zy hebben de Heerlykheid des onverderflyken Gods niet veranderd in de gelykenisse eenes beelde van een verderflyk mensch, en daarom heeft God ze niet overgegeeven in een verkeerden zin; of, gelijk hy van te vooren zegt, in de begeerlykheden haarer harten tot onreinigheid. De wederkeerige invloed van den Godsdiens op de zeden is onwederspreekelyk. By een eenvoudig onverbasterd volk, vindt men

de minste byvoegfelen, de zuiverfte beginselen: zoo lang zy hier by blyven, blyven zy ook bewaard voor de buitenspoorigheden, waar toe het dartel vernuft of het bygeloof den sterfeling verleid: — zy blyven bewaard voor dat rechtveerdig oordeel, — die verblindung, waar door de mensch, aan zich zelf overgelaaten, niet alleen van de eene dwaasheid tot de andere vervalt, maar ook tot allerlei buitenspoorigheden overflaat, zichzelven straft en de beledigde Godheid voldoening geeft. Ziet hier dan eene gewigtige oplossing van veele bedenkelikheden, welke op het voordeelig berigt, dat wy van de *Batavieren* tot dus ver gegeven hebben, zouden kunnen gemaakt worden. Naarmaate zy volgens hun licht de Godheid meer in erkenenis hielden, vervielen zy te minder tot Afgodery; en naar maate hunne Godsdienstige beginsels zuiverder bleeven, en invloed op hun gedrag hadden, waren zy ook minder bloot gesteld aan die wanbedryven, welke by andere volken een onaffcheidelyk gevolg waren van hunne wanbegrippen, gelyk deze wanbegrippen door hunne zedeloosheid beurtelings verergerd wierden, om dat een mensch doorgaans geneigd is zich eenen God naar zich zelve te vormen, en eenen Godsdienst te bedenken, welke meest met zyne zinlyke lusten overeenstemt. — Maar ik zal, hoop ik, niet te ver gaan, wanneer ik vermoede, dat myne *Batavieren* niet alleen ge-

nadiglyk versoond zyn gebleeven van dat oordeel, waaraan de Heidenfche waereld zich voor het grootſte gedeelte bloot geſteld heeft, maar indien onder alle volken zonder onderscheid de geenen, die God vreezen, of liever, — in erkentenis houden, hem aangenaam zyn, dat zy dan ook als begunſtigden des Hemels mogen aangemerkt worden.

M. Dat heb ik evenwel tot dus verre uit uwe beſchryving niet kunnen opmaaken, myn Vader!

E. Niet myne MACHTILDE? gy meent dan nog, dat het geluk niet dan in pragtige en wel voorziene huizen woont, maar gij vergist u. Elk *Batavier* was gelukkig, om dat hy bezat het geen hy niet alleen tot onderhoud zyns levens, maar ook tot voldoening van zyne begeerten noodig had. Onze Rykdommen bezaten zy niet, maar zy hadden ze ook niet noodig. „Ik weet niet, of het aan de gunst of aan de gramſchap der Goden is toe te ſchryven, zegt *Tacitus*, dat zy hen goud en zilver geweigerd hebben:” maar ik durf het gerustelyk als eene gunſtige beſchikking voor hen aanmerken, wyl zy daar door bevryd zyn voor veele gebreken, welke met de rykdommen onder een volk inſluipen en niet te min vergenoegd waren. En is de Vryheid de grootſte zegen, tegen alle ſchatten niet op te weegen? hoe ryk, hoe gelukkig waren dan de *Batavieren* — en de *Germanen* in 't gemeen, welke langer dan eenig volk in de bekende waereld voor de overheerſching

ching der *Romeinen* zyn beveiligd, en zich ook tegen de onderdrukking van hunne eige Vorsten en Grooten met een gewenschten uitflag hebben verzet. — Onder de gewoone bezoeken, waaraan de Volken blootgesteld zyn, is toch deeze eene van de voornaamste, dat zy hunne onafhankelykheid verliezen en onder de overmagt van anderen moeten zugten. — Meent iemand, dat dit uitvlugten zyn, — dat geen volk ten zy het groot en ryk is, gelukkig kan gerekend worden? wy zouden hem op het lot kunnen wyzen, dat veele *Germaanen* en onder deezen vooral de bewooneren deezer landstreek door de gunstige bestelling des Hemels beide in het Godsdienslige en Staatkundige naderhand is te beurt gevallen, wanneer hun opkomst de ondergang geworden is van die volken, welke in voorige Eeuwen wegens de uitgestrektheid van hun gebied en de onmeetelykheid der rykdommen, welke zy bezaten, de grootste en gelukkigste gerekend wierden.

D. Vergeef my dat ik u nog eene tegenwerping maake. Strydt dit niet tegen het aangenomen stelsel, dat God daarom het volk van *Israël* uit alle volken had verkoren, afgezonderd en met zyne openbaaringen begunstigd, op dat de waare Godsdiensdienst onder hetzelfde zou hersteld en voor alle vervalschingen zou beveiligd blyven?

E. Gy trekt myne gezegden te verre myn

DIDERIK. Het was nooit myn oogmerk om de *Batavieren* met de *Israëlitien*, een volk dat alleen naar de wet der natuur leefde, met een volk dat van tyd tot tyd door den Hemel onmiddelyk onderweezen wierd, gelyk te stellen; dit heb ik in den beginne reeds gezegd. Het is my genoeg, indien ik heb kunnen betoogen, dat zy onder die geen, aan wien het kennelyke Gods door de natuur geopenbaard, en de algemeene wet der zeden in hunne harten geschreeven was, in den eersten rang mogen geplaatst worden, en dat zy de *Egyptenaaren*, de *Chaldeen*, de *Grieken* en *Romeinen* hier in overtroffen hebben. Maar onderzoekt men verder over de denkbeelden, welke zy zich van de Eigenschappen, van het Bestaan, van de Werken der Godheid vormden, hier zal buiten twyffel veel aan ontbroken hebben; — en nog meer aan de kennis van de middelen om met dezelve verzoend te worden. Het zy verre van my, dat ik de noodzaakelykheid van eene Openbaaring en de weldaad der Voorzienigheid, die dezelve aan het menschdom verschafte, eenigzins zou verkleinen: men maakt zich daardoor aan de grootste ondankbaarheid schuldig. — Ik heb u reeds te kennen gegeven, dat zy, niettegenstaande de erkentnisse van den waaren God, — van het verhevene en oneindige van deszelfs bestaan, ook aan andere wezens eene al te grooten eerbied hebben betoond, en dat

dat zy van alle bygeloovigheid niet geheel vry waren zal uit het vervolg blyken. Zelfs ontbreekt het niet aan zulken, die met ons de gunstigste denkbeelden omtrent den Godsdienst der *Germaanen* voeden, welke denken, dat zy hunne byzondere Huisgoden, en van dezelve zekere beelden gehad hebben. Indien dit waar is, zou het zeer aanmerkelyk zyn, dat zy hierin ook al met de Oosterlingen, — ook met de zulken, aan wien de God van ABRAHAM niet onbekend was, zouden gelyk staan, gelyk uit de geschiedenis van LABAN en REBECCA, en van JACOBS andere huisgenooten, blykt.

D. Zyn deeze de *Teraphims* niet, op welke de *Israëlitén* zoo verslingerd waren?.....

E. En die veelen hunner nahielden, ook wanneer een algemeen verval tot afgodery de natie niet besmet had; — of die veele Christenen nog als hunne beschermheiligen zorgvuldig bewaaren en vereeren, hoewel onder eenen anderen naam. — Het was dus veel eer in de *Batavieren* toe te geeven, indien het kon beweezen worden,

VR. Waar uit gist men dit?

E. Uit het zeggen van TACITUS in zyn vyftiende Hoofdstuk: „de zorg voor het huis, de Huisgoden, (zoo vertaalt men dan het woord *Penates*) en de akkers is aan de Vrouwen, de oude Mannen, en de zwaksten uit het gezin aanbevolen.” Ondertuschen is het bekend, dat dat woord in een ruimer zin alles betekend, wat

tot den haart, waarby de *Penates* geplaatst wierden en de gantsche huishouding behoorde. Men heeft sedert lang in de *Maria-Kerk* te *Utrecht* twee metaalen beeldjes bewaard en vertoond, welke men voor Huisgoden der oude *Batavieren* hielt; maar men weet ook, hoe weinig staat op dergelyke vertelselen te maaken is. Doorgaans geeft men nu voor, om dezelve nog te meer zeldzaamheid en oudheid by te zetten, dat het dezelfde *Teraphims* zouden zyn, welke *RACHEL* haaren *Vader LABAN* ontstal. Zoo vervalt men van de eene buitensporigheid tot de andere, wanneer men aan ongegronde vertellingen geloof geeft; op zyn best behooren deeze beeldjes tot de middel-eeuwen. — Evenwel kan het zyn, zoo de *Batavieren* van den beginne zulke Huisgoden niet hadden, dat zy 'er zich in laater tyden van bedienden.

R. Wie onderwees en ging het volk in hunne Godsdienstoeffeningen voor?

E. Ook in deezen opzigte zyn de gevoelens zeer verschillende. Sommigen meenen, dat zy in 't geheel geene Priesters hadden, om dat *CÆSAR* zegt: „de *Germaanen* verschillen veel van de *Galliers*, zy hebben geene *Druiden*.” Zoo wierdt de Geestelykheid by de *Galliers* genaamd, welke niet alleen het geheele bestuur over den Godsdienst, maar ook nevens de Edelen in den Staat hadden. Het volk, het grootste en voornaamste gedeelte van de natie wierd als slaaven door de

Ede.

Edelen beheerscht en zy lieten zich door hunne *Druïden* blindeling leiden. Deezen werkten elkander in de hand. Zoo was het by de *Germaanen* niet, zy hadden tot hun geluk geene *Druïden*. Maar schoon de Geestelykheid by de *Germaanen* geen byzonderen staat was en zy daarom van haar invloed dat misbruik niet kon maaken, daarom hadden zy wel Priesters of Geestelyken van een ander soort en onder een anderen naam: *TACITUS* maakt 'er verscheide maalen gewag van, maar hy noemt ook uitdrukkelyk de verrigtingen, tot welke zy gebruikt wierden. Evenwel geloof ik, dat hun getal niet groot geweest is, vooral niet in vergelyking van dat der *Druïden* by de *Galliërs*. Ik meen reden te hebben om te vermoeden, dat de gewoone en byzondere Godsdienstoeffeningen door elk hoofd der huisgezinnen verrigt wierd, en dat de algemeene plegtige, waar by het geheele volk belang had, door Priesteren wierden bestuurd en uitgevoerd. Wanneer ik sprak van de Huwlyksverbindtenissen, waarby *TACITUS* van geen priester meldt, schoon hy vry omstandig van de plegtigheden spreekt, welke daar by plaats hadden, heb ik dit reeds voorondersteld. Maar by gelegenheid, dat hy spreekt van de wichelaaryen, zegt hy, dat dezelve in de byzondere gevallen door de Vaderen des huisgezins wierden ter uitvoer gebragt benevens de Godsdienstverrigtingen, welke daar by plaats greepen.

De meeste waarfchynlykheid is oer ook voor, dat de ondertrouw en het wederzyds overgeeven der gewoone huwelykspanden door dezelfde perfoonen beftierd is; TACITUS zegt immers, dat alles ten overflaan van de Ouderen is gefchied.

R. Dan was het by de *Batavieren*, als by de Aartsvaderen.

E. Zoo was het ook, en zy zouden zoo min als deezen eigenlyke Priesters gebruikt hebben, indien zy in enkele huisgezinnen of geflagten verdeeld gebleeven waren, maar terwyl deezen zich tot een geheel volk hadden vereenigd, kon de maatschappy in het Godsdienstige in haare algemeene zamenkomsten geene openbaare bedienaars misfen, zou alles daarin met orde toegaan. Deeze wierden ten dien einde buiten twyffel door het volk verkoren en door den Staat aangefield en onderhouden.

FR. Waarin bestonden hunne ambtsverrigtingen?

E. Deeze waren vry gewigtig, en men kan daaruit opmaaken, dat het perfoonen van aanzien geweest zyn, immers de voornaamften onder hen. De *Batavieren* hadden een grooten eerbied voor de Godheid; zy lieten den Godsdienst gelden in alle gevallen van gewigt, en het kon daarom niet misfen of zy moesten hoogagting hebben voor de zulken, welke zich boven anderen aan den Godsdienst hadden toe-

ge-

gewyd. Zy wierden als *Dienaaren der Godheid* aangemerkt en behandeld. Vooreerst wierd hen daarom het bestier van de wichelaaryën, en het waarneemen van de heilige Paarden toebrouwd, welke tot het uitvorschen van den gelukkigen of ongelukkigen uitslag der ondernemingen gebruikt wierden, volgens het tiende Hoofdstuk van onzen TACITUS. Ten anderen hadden zy een vry grooten rol in de algemeene Volksvergaderingen volgens het elfde Hoofdstuk. Wanneer al de Leden gezeten waren, wierd 'er eene algemeene stilte door de Priesters bevolen, welke dan ook een bedwingende magt (*Jus coërcendi*) hadden. Waar in dezelve eigenlyk gelegen was, moet men gissen. Elk moest op zyn beurt spreken, de Koning, de Vorsten, de Edelen en alle de stemgeregtigden, naar hun ouderdom, voortreffelykheid en krygsroem. Hier voor zullen de Priesters zorg gedraagen hebben, en de zulken, die voor hun beurt spraken of met elkander begonden te twisten, stilzwygen hebben opgelegd. De Priesters wierden als onzydige perfoonen aangemerkt. Mischien hadden zy daarom geen stem, maar als vertegenwoordigers der Godheid, onder wier oog zy vergaderden, konden zy als bemiddelaars dienen en van een groot nut zyn in zulke groote gemengde Volksvergaderingen. Hy, die zich daar tegen verzette, moest gerekend worden tegen de Godheid zelve zich te ver-

verzetten, en wierd mogelyk by een hardnekkigen tegenstand uit de Vergadering geweerd of voor die eene reize of voor een zekeren tyd. Zoo kon men best alle verwarringen voorkomen, en een uitkomst van zaaken krygen.

Vr. Wel mogt myn EELHART zeggen, dat de Priesters by hen in groote agting moesten staan, zonder dat zou hunne tusschenspraak weinig betekend hebben. Immers had toen juist het tegengestelde plaats, van het geen men nu in plechtige Kerkvergaderingen heeft ingevoerd.

E. Dat men zeer veel vertrouwen in hen stelde, blykt nog duidelyker uit het geen wy uit het zevende Hoofdstuk reeds aangehaald hebben, toen wy van hunne krygsverrigtingen spraken. „Aan niemand, zelfs niet aan de Koningen of Hertogen, was geoorlofd, wanneer zy in 't veld waren iemand te straffen, te binden of zelfs te slaan, dit stond alleen den Priesteren vry. Zoo wierd het aangemerkt, niet als een eigenlyke strafoeffening, welke op bevel van het legerhoofd wierd uitgevoerd, maar als op bevel der Godheid, welke zy geloofden by de oorlogenden tegenwoordig te zyn.” Zy moesten dus wel degelyk mede te velde trekken, zy maakten een aanzienlyk deel van het hoogste krygsgerigt uit; ten minsten voor zoo ver het lyfstraffelyke betrof, daar het overige van den krygsdienst, gelyk wy aanmerkten, meer de zaak van de hooge en laagere Bevelhebbers was. — Elk wierd des

des te yveriger en oplettender in het betragten van zyn plicht, om niet in de ongenade der Godheid te vervallen. De Opperhoofden wierden te minder aan het misnoegen van hunne onderhoorige benden blootgesteld, het geen te meer noodig was, om dat elk als burger vrywillig en zonder bezolding voor het Vaderland streed: terwijl de Priesters aan hunne kant voor alle belediging en smaadheid verzekerd waren, om dat eene Godsdienstige eerbied elk een in teugel hield.

R. Hoe veel verschilt dit by onze tyden, waar in de Geestelyken by veelen, voor al by zulken, die te land of te water den kryg volgen, als de nuttelooste wezens worden aangemerkt en behandeld. — Maar gy herinnert my daar eene trek van TACITUS, welke my bevestigd in het goede denkbeeld; waarin gy ons, myn EELHART, omtrend den Godsdienst der *Batavieren* gebragt hebt.

E. Welke is die, ROZEMOND?

D. Deeze, dat zy meenden, dat het Opperste Wezen in hunne Krygsheiren tegenwoordig was. Zy dagten dus niet, dat hetzelfde alleen in hunne boschen zich ophield, gelyk ik heimelyk vermoedde, schoon zy het daar den plegtigen eerdienst betoonden. Dit, daar zy geene beelden hadden, is mynes bedunkens een sprekend bewys, dat zy een begrip hadden van deszelfs Overalometgenwoordigheid.

E.

E. Zoo is het ook. TACITUS laat 'er wel onmiddelyk op volgen, dat zy afbeeldingen en zekere tekenen uit de bosfchen ontleend, met zich in den flag voerden: maar dat hy hier geene Afgodsbeelden door verftaat, blykt uit het geen hy kort daaraan in het negende Hoofdstuk zegt, „ dat zy uit de Grootheid der Hemellingen besluiten, dat zy in de gelykformigheid van eenige menfchelyke gedaante niet kunnen afgebeeld worden.” Het waren niet anders dan veldtekenen, gelyk de *Romeinen* hadden, en alle volken hebben. Dit hebben wy in onze voorige Zamenfpraak reeds afgehandeld. — Tot dus verre zien wy de Priesters als *Ministers* der Goden toegelaaten en gebruikt beide in de Staatsvergaderingen en in den krygsdienst. Buiten de Wichelaary hebben wy hen nog niet bezig gevonden in het geen eigenlyk den Godsdienst betreft, en deeze verrigting zelve had ruim zoo veel betrekking tot de Staatsbefluiten en het Staatsbestuur. Met den Godsdienst had zy geene andere betrekking, dan dat men de Godheid daar by raadpleegde en plegtig aanriep, waarom men ook elders daar toe byzondere en zelfs *politieke* perfoonen gebruikte. Van hun andere bezigheden maakt TACITUS geen uitdrukkelyk gewag, buiten twyffel, om dat het van zelfs fprak, dat deeze aan hen aanbevolen waren, anders zouden zy geene

Priest-

Priesters, geene dienaars der Goden kunnen ge-
 naamd worden.

Fr. En welke waren die, Vader?

E. Het Bidden, het Offeren en het Bestuuren
 van alle plegtigheden van den Godsdienst. Zy
 kwamen dus in eene dubbele betrekking.

D. Zy hadden meer invloed, dan ik in den
 beginne gemeend en uit uw zeggen opgemaakt
 had.

E. Ik heb dit gezegd in vergelyking van de
Druïden. Die hadden zich de befliffing van
 alle geschillen, de oplegging van boeten en
 straffen, zelfs van lyf- en leevenstraffen, weeten
 aan te maatigen. Elk een moest dus by hen ten
 offer komen, en behalven de byzondere regtban-
 ken, hielden zy nog eene algemeene vierschaar
 eenmaal 's jaars in 't midden des Lands, waar
 elk een, die met zyn naasten niets uitstaande
 had, tot hen moest komen. Elk die hen tegen-
 stond wierd van de Godsdienstige gemeenschap
 en offerhanden geweerd: -- niemand wilde met
 hem te doen hebben, zo lang hy onder den
 ban was. Men kan dus begrypen, dat de Ede-
 len hen moesten ontzien en het volk had niets
 te zeggen. Met dat alles waren zy vry van
 alle belastingen, en krygsdiensten, waardoor
 zy een grooten toeloop hadden, hun aanzien
 naarmate hun toeneemend getal vermeerderde
 en de Staat in evenredigheid aan Inkomsten en
 weerbaare manfchap nadeel leedt. De Pries-
 ters

ters der *Germaanen* konden veel goed, maar weinig kwaad doen, om dat alle besluiten en vonnissen by de byzondere en algemeene Volksvergaderingen genomen en uitgesproken wierden. En dat zy hun invloed niet dan in enkele gevallen misbruikt, of by lange zoo niet misbruikt hebben als de *Druïden*, blykt uit de gevolgen.

D. Uit welke gevolgen?

E. Uit de ongekreukte vryheid en onafhankelykheid, waarin wy het gansche volk der *Batavieren*, behalven de lyfeigenen, hebben aange troffen, en uit de zuiverheid van hunne Godsdienstige begrippen en eenvoudigheid van hunne plegtigheden. Wanneer de Geestelykheid over de gewisfens der menschen wil heerschen, moet zy zich het uitsluitend recht van kundigheden bezorgen, — de geheimen en plegtigheden van den Godsdienst vermenigvuldigen, dan maakt zy zich des te noodzaakelyker, en dit hebben de *Druïden* meesterlyk in acht genomen en andere Geestelyken hebben het in laater tyd onverbeterlyk nagevolgd. — Maar daar de hebzugt by de *Germaanen* haar voornaamste bron miste, daar rykdom geen aanzien geene gelukzaligheid uitmaakte, en daar tegen de Heerschzugt alle mogelyke voorbehoedfels gemaakt waren, hadden 'er zeker die redenen by de *Germaanen* geene plaats, welke de Geestelykheid by andere volken hebben verleid,

om

om aan die menschelyke zwakheden toe te geven, waar aan zy ook onderhevig zyn.

R. Dan zyn 'er nog Geestelyken, die uitgezonderd moeten worden van de algemeene verdenking, waar onder deeze eerwaardige Orde ligt. Ik ben zeer in myn schik, dat de *Bata-vieren* hier van een voorbeeld opleveren.

E. Waarom zouden deezen niet te vinden zyn? — of maakt het eene geheele orde en maatschappy schuldig, om dat enkelen van hun invloed misbruik maaken en aan hun oogmerk niet voldoen? Noem my dan een rang — een soort van menschen, dat niet te veroordeelen en te veragten is. — Zy zyn menschen, gelyk wy allen en geen Engelen. Aan den anderen kant wil ik u gaarn toestaan, dat het te wenschen was, dat veelen hunner minder heerschzuchtig en meer belangeloos waren.

D. De *Gallische* Geestelykheid maakt hier een sterk *contrast* uit: maar ik dagt niet, dat haare voorregten zoo oud waren. Men behoeft niet te vraagen, van waar zekere Geestelykheid haare belangen heeft leeren kennen, en het is geen wonder, dat zy zoo wel als de Edelen in *Vrankryk* zich op hunne oorspronkeiyke *prærogativen* beroepen, en dezelve met het volk niet willen gemeen maaken.

E. Het verschynfel, dat zich thans daar opdoet, is des te meer zonderling. — Is 'er eene inbreuk schoon voor veele eeuwen, geschied

en allengskens ingeworteld, kan dit het volk voor altoos berooven van het geen hen toekomt? — Niets schynt meer oneigen, dan dat eene Geestelykheid den Staat helpt bestieren, — dat de burgerij daarentegen al de lasten draagt, en van allen invloed ontbloot is. Maar wy laten dit de *Galliers* verantwoordē, en keeren tot de *Batavieren*.

M. Vader, heeft van het Bidden, Offeren en waarneemen van Plegtigheden gesproken, maar niet van het geen thans het voornaamste werk van onze Geestelyken is.

E. Ik versta, u myne MACHTILDE, gy wilt de Priesters ook laten leeren en prediken. Het laatste is eene gewoonte den *Christenen* byna alleen eigen; maar in hoe verre zy van het onderwyzen van de Jeugd en het volk in den Godsdienst en de zeden hun werk al of niet gemaakt hebben, durf ik niet bepaalen. Ik heb u reeds gezegd, dat ik vermoede, dat het getal van hun, die geen byzonder lighaam uitmaakten, niet zeer groot was, — dat zy alleen by plegtige en algemeene gelegenheden gebruikt wierden, en dan bestond hun werk voornamelyk in die drie ambtsverrigtingen. Moeten wy nu de Vaders en Hoofden der huisgezinnen als Voor-gangers en Bestiēders van de byzondere en huislyke Godsdienstoeffeningen aanmerken, ook zy kunnen hunne kinderen en huisgenooten in de weinige en eenvoudige begrippen van den Godsdienst onderweezen, het oogmerk der plegtig-

he.

heden aangetoond, en in de verplichtingen, welke daarnit voortvloeiden, onderrigt hebben. Zy waren 'er ten minsten de naasten toe. Wyl zy alles uit eene overoude overlevering en de inspraken der Rede moesten ontleenen, bepaalden zich al deeze onderrigtingen in een naauwen kring, te meer, om dat zy meer naar voorbeelden dan naar wetten leefden. De schrandere lessen der Wysgeeren, onder de verlichte natiën beroemd, waren by hen niet te verwagten; maar nog minder alle die naauwkeurige voorschriften en verheve waarheden, welke het *Euangelium* onder de tyden der belofte en der vervulling aan Jooden en Christenen mede deelde. De Openbaaring geeft ons bronnen aan de hand, die onuitputtelyk zyn, en zal, zoo lang de waereld staat ons steeds nieuwe stof opleveren om te denken en te leeren, zonder dat wy ooit zullen afgedaan hebben; en die bronnen misten zy. — Men kan 'er byvoegen, en dit zouden wy haast vergeeten, dat de *Barden* in dit Onderwys ook in aanmerking komen, welke in hunne gedichten niet alleen de lotgevallen van den Staat, de daaden hunner helden, maar ook de Godsdienstige gevoelens begreepen hebben, gelyk zy al het voornaame, dat der geheugenis moest aanbevolen worden, in versen overbragten. En het zyn ook deeze gedichten, op welke *TACITUS* zich beroept, wanneer hy in den beginne zynér verhandelingen

van den eersten oorsprong van dit Volk en van Hem spreekt, van wien zy hunnen herkomst afleiden. — Van het Bidden der Priesteren by eene plechtige gelegenheid maakt TACITUS uitdrukkelijk gewag in zyn tiende Hoofdstuk. Wanneer zy de goede of kwaade uitkomsten wenschten te weten „ baden zy de Goden, en zagen met eerbied ten Hemel op”: zouden zy dan by de offeranden en andere verrigtingen van den Godsdienst niet hetzelfde gedaan hebben?

FR. Maar heb ik niet verstaan, dat CÆSAR zegt, dat by de *Germaanen* de Priesters geen opzigt hebben over Goddelyke zaaken, en dat zy geene Offerhanden offerden?

E. Gy moet niet uit het oog verliezen, dat CÆSAR wel ontkent, dat by de *Germaanen* geene *Druïden* (van deezen spreekt hy alleen, en sprak hy van te vooren in zyne beschryving van de gewoonten der *Galliers*;) het opzigt hadden, over Goddelyke zaaken, maar hy ontkent alzoo min, dat zy Priesters hadden, als hy ontkent dat zy Godsdienstige plegtigheden verrigteden; en hadden zy deeze, — wierden die in 't openbaar verrigt, men had daar voorgangers toe noodig. Men kan 'er alleen uit besluiten, dat de Priesters maar zelden hunne bezigheden in 't openbaar verrigteden, dat het Godsdienstige in dagelyksche omstandigheden door anderen en wel door de Vaderen der huisgezinnen wierd waargenomen. Geheel anders was het by de *Galliers*;

liers; en dit bevestigt onze te vooren gemaakte aanmerkingen. Daardoor had CÆSAR, die meer als vyand dan als vriend kwam, geene gelegenheid, om zich van het werk hunner Priesteren behoorlyk te onderrigten, veel min hunne Godsdienstplegtigheden in hunne gewyde boschen te aanschouwen.

D. Zegt hy evenwel niet met ronde woorden, dat zy zich op geene Offeranden toeleggen?

E. Dat zegt hy, en daar in schynt 'er weder eene groote tegenstrydigheid tuschen hem en TACITUS, welke met nadruk van de Offeranden spreekt, en niet verzuimt te melden, wat zy offerden. Maar wy kunnen in dit geval TACITUS met CÆSAR zeer gemakkelyk overeenbrengen. De laatste ontkent niet, dat zy ooit offerden, maar hy zegt alleenlyk, zy leggen zich niet sterk op het Offeren toe (*) en hier in toont hy weder het onderscheid, dat 'er tuschen de *Germanen* en *Galliers* plaats had. Hy gebruikt naderhand even dezelfde uitdrukking omtrend den landbouw (†), en wy hebben beweezen, uit CÆSAR zelf beweezen, dat de landbouw hun geenszins geheel vreemd was. — Het Offeren is zoo oud en zoo algemeen onder het menschdom in vorige tyden, dat het eer te verwonderen als te

(*) *Neque Sacrificiis student.*

(†) *Agriculturæ non student.*

gelooven zou zyn, dat de *Batavieren* en *Germaanen*, welke zoo veel van het oorspronkelyke en Aardsvaderlyke hebben, in deezen van het algemeen gebruik zouden afgeweeken zyn.

FR. Wat offerden zy?

E. Indien wy op *TACITUS* zullen afgaan offerden zy, gelyk doorgaans plaats had, een zeker soort van dieren; en wel, volgens het *Romeinsch* gebruik, aan byzondere Goden, byzondere offerhanden. „*HERCULES* en *MARS*, zegt hy, verzoenen zy met geoorloofde of daar toe geschikte dieren (*). Schoon nu al vervalt het geen hy van de *Romeinsche* Goden schryft, dat is te zeggen, schoon hy al mistast in het *Wezen*, waar aan de *Germaanen* hunnen eerdienst betoonden, kan hy nogthans gelyk hebben in de offerhanden zelve, welke zy hem toebagten. Ik wenschte anders wel, dat ik hem in deezen opzigte ook op goede gronden kon tegen spreken.

VR. Waarom, myn *EBLHART*?

E. Om dat hy in het stuk van de Offerhanden de *Batavieren* van eene wreedheid beschuldigd, waar van *TACITUS* zelfs niet dan met weerzin spreken kan.

VR. Waar in bestond die?

E. „Zy vereerden onder de Goden vooral *MERCURIUS*, wien zy het geoorlofd rekenen op

ze-

(*) *Concessis animalibus placant.*

zekere vastgestelde dagen, ook met menschelyke slagtofferen te bevredigen."

R. ó My! hoe kwamen die edelmoedige Volken daar toe? — Maar gy hebt immers getoond, dat TACITUS vooral omtrend MERCURIUS gedroomd heeft, en dan kan het ligtelyk alles onwaaragtig zyn, wat hy hier nederfeld.

E. 'Er zyn geene redenen om TACITUS, die als een feilbaar mensch dwaalen kon en waarlyk door de misleiding zyner Godsdienstige begrippen, in welke hy opgevoed was, gedwaald heeft, te verdenken, dat hy zonder eenigen grond een Volk, waar mede hy ingenomen was, zou beschuldigd hebben, met iets dat tegen de *Romeinsche* denkbeelden en gewoonte van dien tyd streed. — Hy heeft dit ondertusfchen niet alleen hier, maar nog ruim zoo sterk gezegd in het negen en dertigste Hoofdstuk van de *Semnonen*, wier plegtige en algemeene Vergadering een verschrikkelyk begin nam met het openlyk slagten van een mensch. Wanneer wy hier by vergelyken het geen wy van de *Cimbren* reeds gezegd hebben, en door latere Schryvers van de *Germaanen* aangetekend is, kunnen wy niet ontveinzen, dat dit bericht maar al te waar zal zyn, hoe zeer zommigen het op den grond van reeds aangewezen dwaalingen hebben tegengesproken.

Vr. Hoe kwamen zy daar toe?

E. Hoe kwamen verscheide andere Volken, die eene zekere trap van beschaafdheid hadden

tot dien stap? Hoe kwam 'er dat Volk toe, het geen alle mogelyke betrekking had op den eenigen waaren God, welke niets meer dan dierenoffers van hun vorderde, dat zy zich liever met verlaaing van zynen dienst, naar de gewoonten en voorschriften van onmenschelyke afgodendienaars wilden schikken, en voor dezelve het bloed van menschen, ja zelfs van hunne kinderen storten? — Men heeft zich aan den eenen kant verbeeld, dat 'er niets dierbaarer was, dan het leeven van een mensch, en aan de andere zyde niets te kostelyk geagt, indien men zich maar van de gunst der Goden kon verzekerd houden en de gedugte gevolgen van hunne gramschap voorkomen: maar men heeft hier in gedwaald, dat men zich verbeeld heeft, dat eene menschlievende Godheid in zulk een wreede offerhande genoeg nam en den eenen mensch verlot gegeven had om ten zynen behoefte over het leeven van een anderen te beschikken.

VR. Maar wie wierden toch tot die ongelukkige slagtoffers gebruikt? — Het jammert my, dat myne *Batavieren* zich ook aan zulk eene onmenschelykheid hebben kunnen vergrypen.

E. Laat ik dit dan tot verzagting zeggen, dat ik teffens geloove, dat zy alleen by zeldzaame gelegenheden zich hier aan schuldig hebben gemaakt, en dat zy hier toe, zoo al geenen, die het leeven verbeurd hadden, wegens hunne misdaden, immers zulken, die het volgens de gewoonten

woonte van die tyden en het recht des Oorlogs verbeurd hadden, hebben afgezorderd. — Dit zien wy onder anderen by de nederlaag van VARUS, toen verscheide *Romeinsche* legerhoofden geflagt wierden, volgens het eenënzestigste Hoofdstuk van het tweede der Jaarboeken, en het is waarschynlyk dat zy van dergelyke slagtoffers zich by andere gelegenheden bediend hebben. By de *Galliers* verbeeldde men zich volgens *Cæsar*, dat de offerhanden van misdaadigers den Goden het aangenaamste waren: ontbraken deezē, dan bedienden zy zich ook van onschuldigen. — Wanneer wy dit van de *Germaanen*, die min bygeloovig, min bloeddorflig waren, vooronderstellen mogen, durve ik wel niet stellig zeggen, dat deeze gewoonte verschooning verdient; maar dit durve ik zeggen, dat 'er dan met geene voegelykheid in deeze zoo zeer verlichte tyden sterk op kan gevallen worden, waarin men zich nog omtrend zyne vyanden byna alles veroorloofd en de gevallen niet zeldzaam, en by alle volken te vinden zyn, waar by men zich aan plundering, roof, brandstichtig, vrouwenchen- nis, en allerlei mishandeling heeft schuldig gemaakt, waar door veele ongelukkigen tot den bedelzak verarmd zyn. De invloed van den Christelyken Godsdienst, aan welken men zeker de maatiging omtrend gevangenen te danken heeft, kon tot nog toe voor het overige

weinig verbetering in het voeren van den oorlog te weeg brengen, en wanneer burgerlyke twisten of Godsdienstige verschillen partyen tegen elkander in het harnas jaagen, houdt deszelfs invloed geheel en al op. Elk meent God den grootsten dienst te doen, wanneer hy zyn evenmensch op het strengst vervolgt, en stond het in zyne magt, hy vervolgde hem zelf tot in het graf — tot in de Eeuwigheid.

D. Iemand te berooven van alles wat hem dierbaar is en niet meer dan het ellendig leeven te laten, is weinig minder wreedheid, dan hem in het blaaken der driften van hetzelfde te berooven.

E. Zoo is het ook, en wy zouden meer staalen van wreedheid kunnen opnoemen, waar aan zich beschaafde Natien, — belyders van den besten en zagtmoedigsten Godsdienst schuldig maaken, welke alleen door de gewoonte en de menigvuldige voorbeelden dat afgryzen ontduiken, het geen zy eigenlyk verdienen zouden. — Het gebeurde by de nederlaag van VARUS dient ondertuschen zeker om myn vermoeden te bevestigen; maar wy kunnen 'er toch niet uit opmaaken, dat zy in allen gevalle met overwonnelingen, ook met hunne nabuuren, wanneer zy met dezelve in Oorlog waren, zoo gehandeld hebben. — De *Germaanen* waren tegen de *Romeinen*, welke een schandelyk misbruik van

van hunne magt gemaakt hadden, en vooral tegen VARUS zeer verbitterd. Zy waren daarenboven door ARMINIUS sterk opgezet, en het is geen wonder, dat zy in dat buitengewoon geval eene buitengewoone slagting gehouden hebben. Zy lieten anders hunne gevangenen ook wel in 't leeven en gebruiktenze tot lyf-eigenen, gelyk wy gezien hebben. Dan alleen, wanneer zy dezelve voor den slag met vervloeking hadden verloofd, liep het slegt met hen af, wanneerze in hunne handen vielen. Menschen, paerden en al wat leeven ontvangen had, was dan verbannen en wierd in koelen moede omgebracht, waar van TACITUS nog een aanmerkelyk voorbeeld verhaald in den oorlog tuschen de *Catten* en *Hermunduren* in 't laatste van het dertiende zyner Jaarboeken.

D. Dit had in zommige oorlogen der *Israëli-*ten ook plaats, waarop men niet zonder reden zoo my dunkt, aanmerkingen gemaakt heeft, welke deeze Natie weinig eer aandoen.

E. Men heeft uit het oog verlorèn, dat zy deeze verbanningen uitoeffenden op uitdrukke-lyk bevel van hunnen Koning, die Heer van leeven en dood, de Richter van alle Natiën is. — Zyn vonnis over deeze volken wierd alleen door de *Israëli-*ten ter uitvoer gelegd, en dit had by andere volken geene plaats; — het was enkel wraakzugt, welke de laatste bezielde. Ondertus-schen moet men in dit en alle andere gevallen
zich

zich stellen in de tyden en omstandigheden, waarin deeze volken geplaatst waren, zal men over hunne daaden regt oordeelen. — Indien men de *Batavieren* en *Germaanen* vergelykt by verscheide wilde, maar anders goedaartige volken, welke hunne wraakzugt zoo verre uitstrekken, dat zy hunne gevangenen met alle mogelyke pynigingen ter dood brengen en hen eindelyk als een lekker gebrad opeeten, hoe gemaatigd is dan niet de handelwyze onzer Voorouderen in den oorlog.

D. Dan aten zy geen menschen-vleesch?

E. CLUVERIUS en anderen houdenze verdagt uit eene duistere plaats van PLINIUS in het eerste hoofdstuk van zyn dertigste boek, maar zy verdenken met een de geheele Heidensche waereld, zelfs de *Grieken* en *Romeinen*: waar toe ik egter geen genoegzaamen grond vinde in eene twyffelagtige uitdrukking van PLINIUS, of in de uitgestrektheid van deeze *barbaarsche* gewoonte in *Africa* en *America*.

D. De *Grieken* en *Romeinen* onthielden zich immers zelf van menschelyke offerhanden? TACITUS maakt 'er niet dan met afkeer gewag van, en in dit geval dagten de *Romeinen* inderdaad veel redelyker dan de *Germaanen* en *Batavieren*.

E. Ik wil ze gaarn van het eeten van menschen-vleesch vry kennen: men zou 'er by hunne Schryvers, die de bloeddorstigste bedryven van deeze natiën niet verzwegen hebben, wel gewag

wag van vinden : maar anders was 'er op hunne menschlievendheid niet veel te roemen. Ik heb, toen ik over de *Cimbren* sprak, hier het een en ander reeds van bygebragt. — Waarlyk! het is geen minder wreedheid menschen tegen verscheurende dieren — of tegen elkander te laten vegten in schouwspelen, en aan de maalyden, ter verlustiging zelfs van de tedre sexe. Hoe onbillyk en onmenschlievend de *Romeinen* met hunne slaaven en in de wingewesten gehandeld hebben, weeten wy uit de geschiedenissen. En wat de menschelyke offerhanden betreft, *PLINIUS* verhaalt ons, dat dezelve tot aan het zes honderd zeven en vyftigste Jaar na het bouwen van *Rome* geduurd hebben, en toen eerst onder het burgemeesterschap van *CORNELIUS LENTULUS* en *LICINIUS CRASSUS* door een raadsbesluit afgeschaft zyn. *LACTANTIUS* verwytt den *Romeinen* dat deeze Offerhanden tot aan de tyden van Keizer *HADRIAAN* geduurd hebben. — Hoe de gevange Jooden door den anders welberugten *VESPASIAAN* by de inneeming van *Jerusalem* mishandeld, hoe de *Christenen* gefolterd zyn is bekend : en evenwel schryft *PLINIUS* in de aangehaalde plaats, „men kan niet genoeg waardeeren, hoe veel men aan de *Romeinen* verplicht is, welke de monsteragtige voorbeelden opgeheven hebben, in welke het aller godsdienstigst gerekend wierd een mensch te dooden, en *allerheilzaamst hem op te eeten.*” — By de *Galliers* was
men

men niet te vrede met enkele nienschen by allerlei gelegenheden te slagten, zomtyds wierden 'er eenige in een overgrootte pop van teenen gevlogten, by elkander gestopt en zoo verbrand, — volgens CÆSAR.

R. Al weder heeft EELHART raad geweeten om ons met zyne *Batavieren* te bevredigen; maar dit rust alles op de vooronderstelling, dat zy maar zeer zeldzaam en wel voornamelyk in den oorlog zich aan hunne gevangenen vergreepen.

E. Ik zal zoo veel mogelyk myne onderstelling waarschynlyk maaken, wanneer wy onderzoeken by welke gelegenheden zy hunne Offerhanden, en andere Godsdienstplegtigheden verrigt hebben.

M. Ik ben blyde, dat Vader van dit akelig onderwerp uitscheidt, en nieuwsgierig naar de andere plegtigheden van hunnen Godsdienst.

E. Gy wilt zoo ras van het offeren afstapen, als mogelyk is, maar ik moest niet vergeeten van de Altaaren te spreken. Deeze waren volkomen met de plaats van plegtige Godsdienstoeffening overeenkomstig, — van aarden zooden toegefeld. De overblyffelen van zulke altaaren met het ongelukkig overschot der geofferden vond GERMANICUS, volgens TACITUS. By de *Grieken* en *Romeinen* bediende men zich ook meermaalen van altaaren van aarde en graszoden, waarvan VIRGILIUS, OVIDIUS

en

en SILIUS ITALICUS (*) in hunne gedichten spreken. Het is buiten alle bedenking, dat de Aardsvaderen daarvan ook gebruik gemaakt hebben, en de *Israeliten* na hun, zoo lang zy in *Canaän* niet gevestigd waren. Het kan ook zyn, dat zy wel eens groote steenen, als door de hand der natuur zelf gevormde altaaren, gelyk zommigen willen, gebezigd hebben. — Wat nu de andere godsdienstplegtigheden betreft, gy moet u daar niet te veel van voorstellen, myn lieve MACHTILDE! ik moest 'er van melden, om dat onze verhandeling niet volledig zou zyn, indien wy hier niet naar onderzogten. Maar CAESAR heeft 'er niets, — TACITUS heeft 'er weinig van, en gy kent onze *Batavieren* reeds genoeg, om te vooronderstellen, dat 'er weinig omslag by hunnen openbaaren Godsdienst zal plaats gegreepen hebben. De eenvoudigheid straalde in hun geheele levenswyze en alle hunne bedryven tot dus verre door, en het zou wonder zyn, zoo zy in het Godsdienstige, waar dezelve vooral te pasfe komt, hier van waren afgeweeken. En dat zy hier vooral by hen heerschte, hebben wy reeds gezien.

Fr. Wat heeft TACITUS hier van aangetekend?

E. Al wat hy van den Godsdienst der *Germanen* in 't gemeen heeft aangetekend, bestaat in weinig woorden, welke ik u reeds heb mede-

ge-

(*) — *Mille hinc cespite de viridi*
Surgunt properantius Ara. SILIUS ITALICUS.

gedeeld: maar wanneer hy tot de byzonderheden overgaat, waarin eenige Natien van elkander onderscheiden zyn, geeft hy niet alleen in 't burgerlyke, maar ook in 't Godsdienstige eenige staaltjes op.

M. Laat ons die ook weeten: of heeft het geene betrekking tot de *Batavieren*?

E. Mischien maar alleen dat geen, het welk hy van de *Semnonen* meldt, welke de oudste en edelste der *Sueven* waren, de stam, waaruit de *Batavieren* ook hun oorsprong rekenden. Behalven de bloedige Offerhande, waar mede de algemeene volksvergadering in het H. Bosch geopend wierd, was dit nog eene byzonderheid „dat niemand, ten zy met een band gebonden, in het zelve mogt ingaan, om zyne minderheid en het vermogen der Godheid daar door te erkennen. Indien hy by toeval ter aarde viel, was het niet geoorloofd hem op te heffen of zelf op te staan. Zy moesten langs den grond gerold worden.”

R. Dit was zeer zonderling; wat zou dit be-
duid hebben?

E. Volgens TACITUS „zag al deeze bygeloo-
vigheid daar op, dat voor zoo verre daar de
oorsprong van het gansche Volk was, ook God,
de Beheerscher van allen zich daar bevond, aan
wien al het overige onderworpen was en ge-
hoorzaamheid bewyzen moest.”

V. Dit zou dan daar toe gestrekt hebben,
om eene heilige vrees voor de Godheid in te
boe-

boezemen , en elk ootmoedigheid te leeren.

D. Het komt my egter vreemd voor , dat in dit Heilig Bosch algemeene Vergaderingen gehouden wierden. Indien de toegang tot hetzelfde verboden was , kon men dit begrypen , nu was 'er zeker iets anders agter. —

E. Het een en ander is bezwaarlyk overeen te brengen. Zoo dit berigt van TACITUS niet te min egt is , kan 'er dit Staatkundig oogmerk meede bedoeld zyn , dat men zoo veel mogelyk zocht te wege te brengen , dat 'er geene verwar- ringen op deeze Vergaderingen voorvielen , nie- mand met den anderen handgemeen raakte , maar alles met stilte en eerbied behandeld wierd. De *Semnonen* alleen maakten een getal van honderd rechtsgebieden uit , en zy waren door hunne magt en aanzien het hoofd der *Sueven* , de magtigste van alle de *Germaanen* , tegen welke geene stervelin- gen bestand gerekend wierden. Tot deeze pleg- tige Vergadering wierden gemagtigden gezonden door al de onderscheide Volken , welke zich uit het bloed der *Sueven* oorspronkelyk rekenden , en dus ook waarfchynlyk door de *Batavieren*. Niets was in zulk eene talryke Vergadering , die uit verschillende en geheel uit vrye en ftrydbaar- e Volken bestond , noodwendiger , dan goede orde en ontzag , welke alleen uit den Godsdienst moest voortvloeijen , wyl elk een hier evenveel te zeg- gen had. Het kan ondertusfchen zeer wel zyn , dat het gerugt 'er iets bygedaan heeft , om des te

meer alle vreemdelingen af te schrikken zulk eene heilige en belangryke plaats te ontwyden. En op dezelve wyze zal men ook veel moeten afdoen van andere vertellingen.

FR. Welke?

E. Ik heb u reeds gezegd, dat zy tot alle de *Germaanen* en byzonder tot onze *Batavieren* geene betrekking schynen te hebben, egter ik zal ze u mededeelen. In het veertigste Hoofdstuk verhaalt hy van de *Reudignen*, of volgens *CLUVERIUS* *Deuringers* of *Thuringers*, en zes andere met hen verbonde Volken, „dat het aanmerkelykste onder hen was, dat zy de moeder de AARDE als eene gemeene Godheid onder den naam van *HERTHA* met elkanderen eerden, om dat zy haare tusschenkomst in menschelyke zaaken en haare strafoeffening over de Volken geloofden. 'Er was op een Eiland van den *Germaanschen Oceaan* een kuisch bosch en in hetzelfde eene geheiligde wagen, met een kleed bedekt, welke alleen den Priester vrystond aan te raaken. Deeze weet, wanneer de Godinne in dit Heiligdom is, en volgt de wagen, door koeijen voortgetrokken, met veel eerbied. De dagen zyn dan tot blydschap en alle plaatzen tot feestviering geschikt. Veele vreemdelingen bezoeken hen en zy worden gul ontvangen. Men denkt dan om geen Oorlog, nog wapenen. Al het krygstuig ligt opgesloten: — vrede en rust zyn 'er alleen bekend, alleen bemind tot dat dezelfde

Pries-

Priester de Godinne, verzadigd van de verkeer-
 ring met menschen, aan haaren tempel weder
 te rug brengt. Straks word de wagen, de klee-
 den, en zoo gy het gelooven wilt, de God-
 heid zelve, in een afgezonderde poel afgewas-
 schen. Eenige slaaven helpen en deeze worden
 terstond van den poel ingezwolgen. Hier van
 daan een heilige schrik en onkunde, wat dat geene
 zyn moge, hetwelk zy alleen zien mogen, die
 het besterven moeten." — Van de *Naharva-*
len vertelt hy in het drie en veertigste Hoofd-
 stuk, „ dat by hen een heilig bosch gevonden
 wordt van een overoude Godsdienstigheid, waar-
 in een Priester in een vrouwelyk gewaad het
 opperbestuur heeft. Volgens de *Romeinsche* uit-
 legging worden de Goden CASTOR en POLLUX
 genoemd, maar de waare naam der Godheid is
 ALCIS. Er zyn geene afbeeldingen, geen spoor
 van eene vreemde Godsdienstplegtigheid. Als
 broeders, als jongelingen worden zy nogthans
 vereerd."

D. Dit mag tot de *Batavieren* eigenlyk geene
 betrekking hebben, het bevestigt my toch in
 het geen gy te vooren hebt aangemerkt, myn
 EELHART.

E. Om die reden heb ik het verhaald, anders
 komt de gansche vertelling van dat Feest van
 HERTHA bedenkelyk voor: — te meer, om dat
 alles hoofdzaakelyk overeenstemt met de pleg-
 tigheden op het feest van CYBELE by de *Romei-*

nen waargenomen. By een volk, dat zelfs geene beelden of tempelen had, is dit alles veel te omflagtig. — En hoe wist men al dien omflag, waar by niemand, dan de Priester tegenwoordig was, en al de medehelpers geloofd wierden omgekomen te zyn. — De *Germaanen* kenden geene tempelen, en egter wordt deeze Godinne in haaren tempel te rug gebragt; of kunnen wy het heilig bosch onder dien naam verstaan? Moeten wy, niet tegenstaande dit alles, de zaak zoo aanneemen, als TACITUS dezelve verhaalt, dan is deeze Godsdienstplegtigheid van laater tyden en buiten twyffel van de *Romeinen* ontleend: maar hoe komt dezelve by de oorspronkelyke gewoonten der *Germaanen* dan te passe? —

D. Of de Geschiedschryver moest eenige onderscheiding gemaakt hebben, om te minder onder verdenking te vallen, dat hy zich zelven tegenspreekt. Dit sryd ten minsten, dat niemand dan de Priester den Heiligen wagen mogt aanraaken, en egter wordt hy in het afspoelen van wagen, kleed, en Godes door eenige slaaven geholpen, welken deeze eer allen met den dood bekoopen.

E. In het andere geval van *ALCIS* hebben wy de bekentenis van TACITUS zelfs, dat de *Romeinen* hunne Godheden overal, meenden te vinden, schoon de *Germaanen* 'er nimmer om dagten. Hetzelfde blykt nog nader uit het vyf en veertigste Hoofdstuk, waar

waar hy van de *Aestyers* spreekt, by welken de MOEDER der GODEN vereerd wierd. En waar uit bleek dat? „Als een teken van heilige vereering droegen zy de gedaanten van wilde zwynen. Dit teken stelde den vereerer der Godheid veilig, even of hy door de wapenen en andere middelen beschermd wierd, ook onder zyne vyanden.” — Deeze afbeeldingen van wilde zwynen behoorden zeker tot die veldtekenen, welke, zy uit de boschen en wouden ontleenden en met zich in den sryd voerden, welke by elke natie naar welgevallen verkoren en gebruikt wierden. Dit heeft ons TACITUS zelf geleerd, en nogthans voert hy dit hier tot een bewys aan van een byzonderen eerdienst, om daar door te waarschynlyker te maaken, dat hunne CYBELE als Moeder der Goden by zommige *Germaanen* niet onbekend was. — Wy zouden over deeze berigten van de plegtigheden by de *Deuringers*, de *Aestyers* en andere volken, omtrent de Moeder der Aarde of de Moeder der Goden in gebruik, — en derzelver tempel nog eenige aanmerkingen kunnen maaken, maar deeze zullen in 't vervolg nog beter te passe komen. — Dit is het al wat TACITUS van byzondere godsdienstige gewoonten en plegtigheden, zoo veel ik weet heeft aangetekend in zyn werkje over de zeden der *Germaanen*.

D. Waar zal naar uwe gedagte alles op uit komen?

E. 'Er mag deeze of geene verrigting van minder belang by gekomen zyn, maar van hunne gewoone en voornaamste Godsdienstige oeffeningen maak ik dit denkbeeld. — De Natie vergaderde uit alle oorden in een Heilig bosch. De nitgezogte offerdieren wierden geslagt, op den altaar gelegd en met vuur aangestoken. De voornaamste der Priesteren deed eene aanspraak en plegtig gebed, terwyl de overigen tot handlangers, en de gansche menigte tot aanschouwers en toehoorders verstrekten, waar na alles met eene Offermaaltyd besloten wierd. Indien ik u de Godsdienstige plegtigheden der *Grieken* en *Romeinen*, by het offeren in gebruik, moest beschryven, zoude ik daartoe overvloedige bronnen aantreffen, maar hier vinde ik my verlegen.

M. Ely Vader verhaal ons deeze dan ten minsten, om dit te vergoeden?

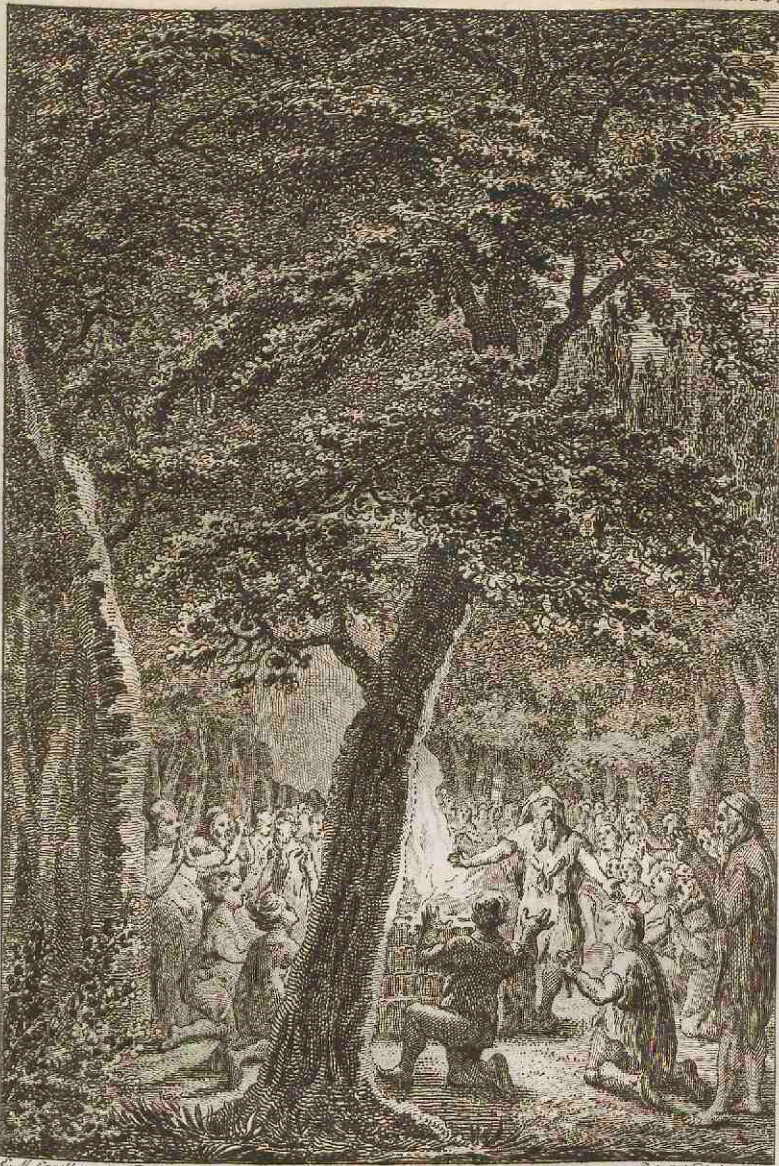
E. Uw Broeder zal u dit wel berigten, terwyl zal ik een weinig rusten.

M. Wilt gy dat wel doen FREDERIK?

FR. Ja zeer gaarn, voor zoo ver ik het my kan herinneren. — De Offerdieren, die te voren naauwkeurig onderzocht waren moesten wit van kleur zyn.....

E. Wanneer zy voor de Hemelgoden moesten dienen; — voor onderaardsche Godheden, gebruikte men zwarte.

FR. Deeze wierden door de Priesters, die ook in 't wit gekleed en met kranssen om 't hoofd

W. M. Cappelen, inv. & delin.

Andr. Vankel, sculp.

GODSDIENSTPLEGTIGHEDEN DER BATAVIËREN.

hoofd versierd waren, tot aan den altaar geleid, na dat zy ze te vooren met groente en bloemen behangen hadden. Voorts wierden 'er eenige haren tusfchen de hoornen uitgeplukt, een weinig wyns gestort en de handen op het hoofd van het offerdier gelegd; waar na het bevel gegeven wierd, om het te keelen. Het bloed wierd in een bekken gevangen, en tegen den altaar gesprengd, de huid afgetrokken, en het offerdier naauwkeurig gewasfchen, waarna eenige stukken van hetzelfde met de ingewanden op het hout gelegd en met vuur verbrand wierden, terwyl de overige dienden tot een Offermaalyd. Is het niet zoo, Vader?

E. Gy hebt nog vergeeten, myn Zoon, dat voor het slagten een gebed gedaan en elk gewaarschuwd wierd, om zich voor alle onbetaamelyke woorden te wagten, en dat men na het slagten de ingewanden der Offerdieren naauwkeurig onderzocht, om daar uit voorfpeelingen te maaken. Dat 'er ook wyn en wierook voor het offeren in de vlam geworpen wierd behoeft niet gemeld, om dat de oude *Bata-vieren* geen van beide kenden. — Gy zult intusfchen opgemerkt hebben, dat zeer veele van deeze omftandigheden, het bygeloovige uitgezonderd, ook by de *Israëlitén* wierden waargenomen, wanneer zy offerden en hun reeds van hunne Aardsvaderen waren overhandigd, waar uit wy niet geheel ongegrond kunnen opmaaken,

ken, welke plegtigheden 'er by den Offerdienst der *Batavieren* plaats hadden. En ik worde hier in te meer bevestigd, daar het weinige, dat wy hier en daar van de *Druïden* vinden aangetekent, hier van niet veel afwykt. In het vierenveertigste Hoofdstuk van het zestiende boek zegt PLINIUS van de zelve. „'Er is niets heiliger by hen, dan de Varen en de Eikenboom waarop dezelve groeit”. Dit gaat 'er voor af, wyl PLINIUS in dit Hoofdstuk in 't breede van dit gewas spreekt en van de bygeloovigheid, die 'er mee gepleegd wordt. — De reden waarom zy zoo zeer op deeze plant gesteld waren, indien hy maar op een eikenboom wies, geeft PLINIUS ook aan de hand: „alles wat van dien aart op de eikenboomen wast, meenen zy, dat hen van de Goden is toegezonden en tot een teken verstrekt, dat die boom van hen is uitgekozen.” — Zonder eikenloof worden geene heilige zaaken verrigt. — „Hy verhaalt ons ook, wanneer de offerhanden en de maalyd onder het geboomte behoorlyk toeberaid waren, dat 'er twee witte stieren wierden aangevoerd, welker hoornen dan eerst gebonden wierden. De Priester, met een wit gewaad versierd, klimt dan in den eikenboom, snydt de takken met een gouden snoeimes af, en alles wordt in een witte mantel gevangen. Eindelyk slagten zy de offerdieren, en smeeken, dat God zyne gave gezegend doe zyn voor hun, aan wien hy

hy dezelve gefchonken heeft." — En volgens DIODORUS SICULUS voorspelden de *Druiden* uit de ingewanden der offerdieren, zoo wel als uit de vlugt der vogelen. —

D. Kunnen wy uit dit alles niet genoegzaam een denkbeeld vormen wegens de gebruiken der *Batavieren* by het offeren?

E. Zeer wel. Niettegenstaande de *Galliers* in veelen opzigte van het oorspronkelyke waren afgeweeken, waarby de *Germaanen* meer gebleeven waren, kunnen zy in een enkel geval met elkan- der overeenstemmen, daar zy, gelyk ik meer aangemerkt heb, uit een zelfde volk van ouds afstamden. De Eikenboomen waren by de laatsten in geen minder hoogagting en daar uit maak ik ook op, dat hunne Offerdieren zoo wel als de hoofden hunner Priesteren met eikenloof waren bekranst, en deeze in 't wit gekleed. — Wanneer wy ons nu den eerbied herinneren, waar mede de *Germaanen* het onzichtbaare Weezen, dat zy in hunne Heilige boschen eerden, zich vertegenwoordigden en daar by vergelyken, het geen TACITUS zegt van het bosch der *Semnonen*, en van de wyze, op welke men den ALBEHEERSCHER daar naderen moest, mogen wy 'er dit veilig uit besluiten, dat eene diepe stilte, — enkele aandagt en eerbied by deeze Offerdiensten en wel vooral onder het Gebed geheerscht heeft.

R. Veel meer, dan 'er dikwerf in de Gods- dienstige byeenkomsten der *Christenen* onder het

voorstellen van het woord des Levendigen Gods plaats heeft.

VR. Dit maak ik ook uit alle omstandigheden op. — By het offeren der *Druiden*, hoe verre zy met de *Galliers* by my agterstaan, smaakte my de uitdrukking van *PLINIUS* zeer: „zy smeeken dat God zyne gave gezegend doe zyn voor hun, aan wien hy dezelve gefchonken had.” — 'Er was zeker veel verlochening noodig voor den Offeraar, om dit van harte te zeggen: — maar het schynt my hier uit toe, dat 'er ook by hen nog iets goeds was overgebleeven.

D. Ik durve naauwlyks dit droevig onderwerp weder aanroeren, maar anders zou ik vraagen, of 'er by de menschen-offerhanden nog cenige byzonderheden in gebruik waren.

E. Vergun my dan nog dit zoo kort als mogelijk is te melden, en dan zullen wy 'er niet meer van reppen. De gevangene en ongelukkige slagtoffers wierden de handen op den rug gebonden, by den altaar gebragt, — by 't hair des voorhoofds door den Priester aangegreepen — en voorts op eene onderscheide wyze afgemaakt, — zonder hen van te vooren als by de Wilden te martelen. — Uit hun vallen, spartelen en bloeden maakte men het een of ander op. — Maar dikwerf wierden zy ook alleen ter eere van hunne Godheid aan de boomen opgehangen. Zoo deeden de *Sicambren*, *Tenctren* en *Usipeeten* toen zy zich ter verdediging van haare vryheid

te.

tegen de *Romeinen* vereenigd hadden. En by de overwinning van ARMINIUS wierd hetzelfde aan veel gemeenen in het werk gesteld.

D. Gy wilde nog niet bepaalen, dat elke natie maar één Heilig Bosch had afgezonderd tot zulke Godsdienstige byeenkomsten en plegtigheden, maar dit is by my nu vry klaar uit het geen gy van de *Semnonen*, *Reudignen* en *Naharvalen* ons verhaald hebt.

E. In zoo verre de geheele Natie tot den Godsdienst eenpaarig wierd opgeroepen, hebt gy gelyk; daar was het van de grootste noodzaakelykheid. De éénheid maakte de plaats te heiliger, en wyl die bosschen niet bekapt of op eenige wys mogten geschonden worden, daarom *kuisch* of *heilig* geheeten, (*) was het niet raadzaam zulke plaatzen buiten reden te vermenigvuldigen, wyl daar door ligtelyk gebrek aan brandstof en timmerhout zou kunnen gebooren worden: maar 'er is teffens de grootste waarschynlykheid voor, dat zy geene andere openbaare Godsdienstige byeenkomsten hadden, waarby de Priesters vereischt, en de Offerhanden in naam

(*) Daarop zinspeelt LUCANUS. —

„ *Lucus erat longo nunquam violatus ab ævo.* ”

en STATIUS. —

*Silva capax ævi, validaque incurva senectâ
Aeternum intonsæ frondis, stat pervia nullis
Frondibus.*

naam van het Volk, verrigt wierden, dan waarby het gansche volk tegenwoordig was.

R. Wanneer en by welke gelegenheden hadden zy deeze byeenkomsten?

E. Dat 'er zekere tyden toe bepaald wierden, ten minften tot de gewoone Godsdienstplegtigheden, spreekt van zelve. — Tacitus zegt ook „ dat zy op zekere vastgestelde dagen offerden”. Mischien geschiedde het, zoo dikwils zy hunne Volksvergaderingen hielden by nieuwe of volle Maan, wyl wy gevonden hebben, dat zy, zoo veel het maar eenigzins te pasfe kwam, den Godsdienst met alle gewigtige onderneemingen verbonden. — Wanneer 'er een Kryg ontstond waarby de Godheid geraadpleegt en om bystand moest gesmeekt worden, — of wanneer 'er eene aanmerkelyke overwinning was behaald, zullen 'er buiten twyffel buitengewoone byeenkomsten en offerhanden gehouden zyn. — Indien dit al niet vry klaar blykt by de nederlaag van Varus, en den oorlog tusfchen de *Catten* en *Hermunduren*, zou het op te maaken zyn uit het te velde trekken der Priesteren, en het bywoonen der Volksvergaderingen, waar zy bestendig vereischt wierden, om de wichelaaryen te bestieren en de Vergaderingen in orde te houden. Maar de algemeene Vergadering van het gansche Bondgenootfchap wierd wegens den omslag, welke daar toe gevorderd wierd, zeker zeer zelden gehouden, het zy op een vastgestelden tyd des jaars, het

het zy wanneer de nood eischte eenen buitengewoonen te beleggen. Nu hebben wy van te vooren reeds aangemerkt, dat, schoon de gewoone Volksvergaderingen der *Germaanen* by nieuwe of volle maan wierden gehouden, daaruit niet moet opgemaakt worden, dat elke maand of halve maand daartoe bestemd was: maar dat dezelve veel eer alleen een en andermaal in een jaar wierden byeenge-roepen. Waren de plegtige byeenkomsten dan zeldzaam, de zwaarigheden, welke uit het slegt saisoen en vermenigvuldiging der Offerhanden vooral der menschelyke Offerhanden kunnen bygebragt worden, verminderen merkelyk. En hier in mogen wy ons op *CÆSAR* beroepen, welke te regt zegt, zy Offeren zeldzaam: het geen dan betekent, zy houden zich zelden met offerhanden, en niet dan in zeer plegtige en buitengewoone gelegenheden op, en daar in verschillen zy weder van de *Galliers*, welke in allerlei gevallen tot offerhanden hunnen toevlugt namen. Het geen hy in zyn overgang van de *Germaanen* aanmerkt: — „zy verschillen veel van deeze gewoonten” moeten wy vooral op het Godsdienstige toepasfen. „Want, zoo laat hy 'er volgen, zy hebben nog *Druiden*, die het opzigt over den Godsdienst hebben, nog leggen zich op offerhanden toe.”

VR. Zonderden zy dan geen weekelykschen dag, of eenige feestdagen tot den Godsdienst af?

E.

E. Indien men deezen dag alleen voor *Istraël* ingesteld, en dus als schaduwagtig aanmerkt, zullen zy ook van denzelven niets geweeten hebben: maar indien de instelling van dien dag zoo oud is als de waereld, en dezelve zoo veelen verbond, als 'er betrekking op den Schep- per en zyn eerste werk hadden, dat is het gansche Menschdom, is het niet onwaarschyn- lyk, dat deeze onderscheiding nevens andere kundigheden tot hen is doorgebroken, en van geslagte tot geslagte voortgeplant, zonder dat zy juist de reden en het oogmerk der eerste in- stelling wisten. Ik laat dit geschil den Godge- leerden over; dit is ondertusfchen zeer opmer- kelyk, dat by meest alle bekende, — beschaafde en onbeschaafde Natiën, niet alleen eene verdee- ling in weeken, maar ook eene Godsdienstige onderscheiding van een der dagen in de week plaats heeft. Het eerste kan uit den loop der Maan ontstaan, maar het andere heeft geen de minste betrekking tot denzelven en moet uit een anderen oorsprong afgeleid worden. — Dan schoon de *Germaanen* en *Batavieren* al het onderscheid tusfchen den eenen en den anderen dag erkenden, volgt daar niet uit, dat zy elke week Nationaal byeenkwamen. De Godsdienst- oefeningen van de hoofden der huisgezinnen, waren dan voldoende en de Priesterlyke, welke of tot de Volksvergaderingen, of tot het krygs- wezen, of tot het geheele bondgenootschap al- leen-

leenlyk behoorden, wierden op andere tyden gehouden, welke wy als gewoone of buitengewoone Feestdagen en Hoogtyden kunnen aanmerken: — maar wanneer en hoe dikwerf dezelve gevierd wierden kunnen wy met geene mogelijkheid bepaalen.

Fr. Ik heb Vader meermaalen van Wicheaaryen hooren spreken: hoe wierden die aangelegd?

E. Op meer dan eene wyze. *TACITUS* is over dit stuk vry uitvoerig. In het begin van het tiende Hoofdstuk verhaalt hy, „ dat zy van Voortekenen en het Loten zeer dikwerf zich bedienden. De wyze, waar op zy het lot werpen, is zeer eenvoudig. Zy snyden een grooten tak van eenen vrugtdraagenden boom, en kappen den zelve in kleine twygjes, welke zy met zekere merken tekenen en dan, zoo als het valt, in 't wilde op een wit kleed uitstrooijen. Indien men van Staatswegen raadpleegt, neemt de Priester van het Canton; maar zoo het alleen in byzondere gevallen geschied, de Vader des Huisgezins zelf, na dat hy de Goden gebeden heeft, ten hemel eerbiedig opziende, elk van deeze twygjes driemaal op, en geeft dan verklaring over elk opgenomen stokje, volgens dat merk, dat te vooren op hetzelfde gesteld is. Indien de Goden het verbieden, wordt 'er op dien dag geene beraadslaging over die zaak meer gehouden; maar indien het toegelaaten wordt,

nee-

neemen zy daarenboven hun toevlugt tot het Vogelgefchrey; want het is ook by hen bekend, het geluid en het vliegen der vogelen raad te ploegen."

FR. Dit laatste hadden zy dan met de *Grieken* en *Romeinen* gemeen.

D. En met meest alle de Oosterfche Volken. Dit blykt uit de H. Schrift, waar het den *Israëlieten*, dikwerf verboden wordt hier op agt te geeven. Maar zou dit wichelen geene uitvinding der Priesteren zyn, welke door hunne onderscheide uitlegging de zaaken konden voortzetten of tegenhouden? Vooral hing de verklaring van de tekenen op de twygjes van hunne grilligheid, zoo ik meen, geheel af.

E. Men mag deeze en dergelyke uitvindingen toefchryven, zoo als men goedvind of aan de ftrecken der Staatkunde, om des te gemakkeliker het blinde gemeen te leiden, of aan de list der Geestelykheid, om zich des te meer noodzaakelyk te maaken: de eerste bron, waar uit deeze nafpooringen zyn voortgevloeid, en waar door dezelve zulk eene verbaazende algemeenheid verworven hebben, moeten wy zoeken in de zugt van het menschdom, om in de onbekende raadsbefluiten van het Opperwezen in te dringen, en te weeten, waar na men zich in het onzekere toekomende zou moeten gedraagen. — En ik durf niet tegenspreken, dat de Vorsten, de Priesterfchap, en anderen, welke hier

mede hun voordeel zогten te doen, het van hun belang gerekend hebben het volk te versterken in eenen waan, waarmede zy zelveu mit of meer doortrokken waren. CICERO zegt in het begin van zyne Verhandeling, welke hy over deeze stof geschreeven heeft: „ik weet geen Volk, nog zoo beschaafd en geleerd nog zoo woest en barbaarsch, het welk niet oordeelt, dat toekomstige dingen aangeduid, en van zomigen begreepen en voorzegt kunnen worden.” — En naderhand. „Alle Koningen Volken en Natiën bedienen zich van Wichelaaryen.” — Wy weeten niet genoeg uit het verhaal van TACITUS, om de *Germaansche* Geestelykheid geheel meester te laten van de verklaring der gemerkte twygsjes. Alle de Vaderen der huisgezinnen verstonden dit kunstje ook, en het geschiedde in tegenwoordigheid van al het Volk. Dit kan ik u nog berigten, dat het by de *Scythen* volgens HERODOTUS reeds in zwang was. Van hen schryft hy, dat zy zeer veele wichelaars hadden, welke byna op dezelfde wyze, als TACITUS van de *Germaanen* verhaalt, met een bosch afgesnede, op de grond uitgespreidde en weder een voor een opgenomen rysjes, het toekomstige navorschten en voorspelden, welke ontdekking zy van hunne Voorouders zeiden ontvangen te hebben. — Maar zy hadden nog een ander foort van Wichelaary, welke dit volk alleen eigen was, zoo TACITUS meent, maar waar van wy

ook spooren by de *Perfaanen* en andere volken vinden.

FR. Waar in bestonden die?

E. Ik heb 'er reeds van gewag gemaakt, toen ik sprak van hunne Staatsvergaderingen.

M. O Dan kan ik het my wel herinneren! de witte Paerden.

E. Regt zoo, MACHTILDE. „Zy ontleenen ook voorspellingen en waarfchuwingen van hunne paerden, zegt TACTUS. In dezelfde boschen en wouden worden sneeuw witte en door geen menschelyken arbeid bezoetelde paerden gevoed, welke, voor een heilige wagen gespannen en door den Priester en den Koning of den voornaamsten van het Volk gelcid, naauwkeurig waargenomen worden in hun hinneken en brieschen. En op geen foort van wichelaary verlaaten zy zich met meer gerustheid, niet alleen onder het Gemeen, maar ook onder de Opperhoofden en de Priesteren. Zich zelven houden zy voor dienaars, maar die paerden voor meewustige van de besluiten der Goden.”

D. Wat aanleiding of zy tot deeze gedagte hadden?

E. Wat redenen waren 'er voor, om uit het vliegen en schreijen van vogelen, of uit het vallen van gemerkte takjes van eenen vrugboom meer dan uit andere tekenen iets op te maaken? Ik zal over deeze begrippen der *Germaanen* eene algemeene aanmerking maaken,

wan-

wanneer ik alle bekende middelen van voorspelling, waar van zy zich bedienden, opgenoemd heb. „ Er is nog een ander soort van waarneming, zegt TACITUS, waar door zy de uitkomsten van zwaare oorlogen van te vooren onderzoeken en voorspellen. Zy laten eenen gevangenen van dat Volk, waarmee zy in oorlog zyn, dien zy op een of andere wyze hebben in handen gekreegen, met iemand vegten, dien zy daartoe uit hunne landgenooten hebben uitgekozen, elk met zyne gewoone vaderlandsche wapenen, en de Overwinning of van deezen of van geenen word voor een voorteken gehouden. ”

E. Er was zeker weinig verband tusfchen deeze beide gevallen, vooral, wanneer men ongelijke partyen tegen elkander liet vegten. Waren 'er nog meer foorten van Wichelaaryen?

E. Waarfchynlyk: maar deeze waren de voornaamfte, waarmede de mannen in algemeene en byzondere gevallen zich bezig hielden. Uit eene aantekening van PLUTARCHUS in het leeven van CÆSAR blykt het, dat de heilige Vrouwen of Waarzegsters, op den loop der rivieren, op de kringen in het water, en op deszelfs geruisch hebben agtgegeeven, en daaruit voortekenen genomen. — Ik heb u, toen wy over de *Batavifche* vrouwen fpraken, en over de agting, waarin zy by hunne mannen ftonden, reeds te kennen gegeeven, dat men eenige derzelve eenen meer dan gemeenen eerbied betoonde. Ook

heb ik beloofd, toen ik over de kundigheden der *Batavische* Mannen en Vrouwen handelde, dat wy nader over hunne Waarzegsters zouden spreken. Deezen waren het, welke zich toen met eene uitstekende vlyt en schranderheid op het voorspellen van toekomende dingen toeleiden, waar toe zy zich, gelyk wy uit *PLUTARCHUS* kunnen leeren, van zekere waarneemingen bedienden. En deeze zullen nog veel menigvuldiger geweest zyn, indien haare waarneemingen zich zoo verre uitstrekten als by de oude *Britten*, by welken, volgens *PLINIUS* in zyn dertigste boek, ook uit de lucht, uit de sterren, uit het branden der lampen, uit de bekkens en byten en meer andere dingen voortekenen genomen wierden. Op de droomen van oude vrouwen wierd ook vooral agt gegeeven. Wierden haare voorspellingen eenige reizen in gewigtige gevallen door den uitkomst bekrachtigd, haar gezag wierd zoo groot, dat zy dezelve als Godesfen eerden. De naamen van eenige beroemde Waarzegsters *MARTHA*, *AURINIA*, *VELLEDA*, *GANNA* en *JETTHA* zyn tot ons overgekomen. Die van *AURINIA* of *HALIRUNIA* meenen veelen met regt, dat geene eige maar een algemeene naam van dergelyke vrouwen geweest is, welke *Alruinen*, dat is zoo veel als alles Onderzoekenden, Veelweeten- den in de Landtaale zou geweest zyn. (*)

Hoe

(*) Men heeft den naam van *Alruine* ook ge-
gee-

Hoe het *zy*, de derde was zeker een eigen naam van eene vrouw, welke zich ten tyde van *CIVILIS* heeft berugt gemaakt. Haar gezag was zoo groot volgens *TACITUS*, dat het zich niet alleen onder de *Bructeren*, uit welke *zy* gesproten was, maar ook onder andere *Germaansche* volken uitbreidde, na dat *zy* voorspeld had, dat hunne wapenen zouden zegenpraalen over de *Romeinsche legioenen* en dit in den beginne van den oorlog meermaalen zoo uitviel. De *Tenc-teren* stelden zoo veel vertrouwen in haar, dat hunne gezanten in last hadden, om by *VELLEDA* zoo wel als by *CIVILIS* hun hof te maaken, hun beiden geschenken te brengen, en met hen als bemiddelaars over een verbond te handelen. Evenwel was het hun niet geoorlooft *VELLEDA* zelf te zien en te spreken, welke zich, om te meer eerbied voor haar persoon te verwekken, in een toorn opgesloten en ongenaakbaar hieldt voor vreemden, maar alleen toegang verleende voor een uit haare nabestaanden, welke haare antwoorden als een tolk der Godheid overbragt. — Wanneer men den *Romeinen* eenige schein ontweldigde, wierd eene hoofdgalley met drie

geeven aan een zekere figuur, van wortelen, doorgaans van de *Mandragora* gemaakt, en bedriegelyk als zoo gewaschen opgegeeven, waaraan men geheime kragten toeschreef!

drie roelbanken aan haar ten geschenk gebragt. (*)

D. Waarom viel de aandacht in dit geval meer op vrouwen dan op mannen?

E. TACITUS heeft in 't gemeen aangemerkt, „dat zy nooit de raadgevingen der vrouwen veragten, nog haare antwoorden in den wind sloe-

(*) Men kan hier by vergelyken het geen u. J. LEODIUS in zyne *Heidelbergfche Oudheden* verhaalt. „Ten tyde wanneer de maagd VELLEDA onder de *Bructeren* gezag voerde, bewoonde eene zekere oude vrouw, wier naam JETTHA was, dien heuvel, waar nu het slot van *Heidelberg* staat en nog de heuvel van *JETHA* genaamd wordt: zy bewoonde een zeer oud heiligdom, waarvan wy de overblyffels nog onlangs gezien hebben, (wanneer de Palsgraaf *FREDERIK* tot keurvorst verkoren zynde een uitmuntend gebouw heeft gefigt, hetgeen hy het nieuwe paleis noemde. Deeze vrouw, beroemd door haare voorspellingen, kwam zelden in 't gezigt der menschen, maar gaf haare antwoorden, aan de geen, die haar om raad vroegen uit een venster van haar heiligdom, zonder zich te vertoonen. Onder anderen zou zy in onbeschaafde verzen voorspelt hebben, dat haare heuvel volgens de beschikking van 't noodlot, in toekomstige tyden van koninglyke Vorsten, welke zy noemde, zou bewoond, en de valley beneden met veele huizen en beroemde tempelen zou beslagen worden.” — Dan welke gronden, buiten een oude overlevering voor dit zonderling verhaal zyu, is my niet gebleeken.

floegen, wyl zy meenden dat 'er iets Heiligs en voorgevoelende of voorfpellende in haar was boven de mannen: „en zulken, welke onder de fexe hier op het meest toeleiden, — zich van dit vertrouwen het best wisten te bedienen, bragten het zoo verre, dat zy, als Godesfen geëerd wierden. — Men heeft in laater tyden gezien en men ziet het nog, dat de vrouwen hier meer haar werk van gemaakt hebben, dan de mannen, maar dit is de eenige reden niet. Uit het *systema* van Godsdienst by de *Germaanen*, zoo als ik het voorgesteld heb, vloeide voort, dat de Godheid haaren invloed op zekere uitmuntende voorwerpen by uitnemendheid deed werken, of dezelve als 't waare boven andere bezielde, zoo dat de bewceging, het geluid en de veringingen van deeze als een gevolg van de onmiddelyke werking der Godheid, en daarom als eene verklaring van haar wil en welbehagen wierd aangezien. CICERO merkt in zyn Werkje over de Voorzeggkunde aan: „dat van de helden-eeuwen af de gedagte geheerscht heeft en door de toestemming der *Romeinen* en alle volken bevestigd is, dat 'er een zeker vooruitzicht, een voorgevoel en kennis van toekomstige zaken by de menschen gevonden wordt.” Uit AMMIANUS MARCELLINUS kunt gy zien, hoe de Heidenen onder anderen over de Vogelwiche-laaryen dagten. „Die voorfpellingen, zegt hy, hangen niet af van de willekeur van het gevo-

gelte, dat van het toekomende niets weet. Geen zoo dwaas, dat hy dit zeggen zal: maar God bestiert de vlugt der vogelen zoo, dat het geluid van de bek, de wys van hun voorbyvlieden, — hun snelle of langzaame voortgang, het toekomende aanwyzen, want de goedertierenheid van het Opperwezen behaagt het, 't zy dat de menschen zulks verdienen, 't zy dat hy door hunne toegenegenheid getroffen wordt, door deeze konsten te ontdekken, wat hen genaakt." En deeze Goddelyke invloed wierd gerekend in de Mans wegens eene meerdere sterkte van geest, eene grootere denkingskracht, zoo veel niet te werken, wyl zy daar door voor het bovennatuurlyk *Instinct* zoo geschikt niet waren, en daarom deelde niemand hunner in die Godsdienstige eer, hoe zeer zy zich door hun eige daaden allen roem en agting waardig maakten. — Dit gaat zoo ver by zommige hedendaagsche volken, dat zy om deeze reden zinnelooze menschen meer ontzien, meer eerbied betoonen, dan die het gewoon gebruik van hun verstand bezitten en dezelve als een byzonderen zegen voor de huisgezinnen houden. Of dit eger by de *Batavieren* plaats had, durve ik niet bepalen.

R. Dat doet vry wat uit. Wy wierden dan boven de mannen meer geschikt geoordeeld, om voor *machines* te dienen en met de Paerden in eenen rang gesteld.

VR.

VR. SUS, ROOZENMOND! de *Batavieren* hebben hun welverdienden lof wegens hun gedrag omtrend de vrouwen weggedraagen. Behandelden zy ons daarom niet te meer eerbied, om dat zy ons vatbaarder oordeelden voor Godsdienslige indrukfelen, laat het zoo zyn. Ik heb onzen Leeraar by gelegenheid van den dood en opstanding van den Heiland hooren aanmerken, dat onze sexe het niet alleen toen, maar altoos den mannen afwon in dien geestdrift, welke ons in alle onze bedryven, maar vooral in onze Godsdienslige bedryven behoort te verzellen, en dit doet ons immers geen oneer aan. Het vloeit uit ons geftel zeker voort, dat wy meer aandoenlyk zyn, ligter geroerd worden, dan de mannen.

R. Ik moet zeggen, dat VREDEGONDE zoo wel het kunstje verftaat, om alles in de beste vrouwen te fchikken, als haar Ega.

VR. Ik ben u zeer verpligt, myne Vriendinne.

D. De vrouwen behoeven daar geene *Complimenten* over te maaken. De zaak is zoo, en laat ik 'er als fcheidsmen nog byvoegen, dat de vrouwen ons in fchranderheid van uitvindingen en vlugheid van invallen in onverwagte netelige gebeurtenisfen dikwerf overtreffen. — Intusfchen kan ik niet voorby tegen mynen EELHART weder eene aanmerking te maaken, dat deeze agting voor die waarzeggende vrouwen al zeer buitenspoorig was, dat zy ze zelf tot den rang van Godesfen verhieven. Waar-

lyk, onze *Batavieren* moeten dan een vry groot zwak van bygeloovigheid gehad hebben.

E. Gy weet, myn *DIDERIK*, dat imand voor een God of Godin te honden, dikwerf niet meer zegt, dan hem een buitengewoone agting en eerbied toe te draagen, en op allerlei wyze te vieren. Ik wil intusfchen gaarne toestemmen dat deeze agting eindelyk alle paalen te buiten ging, gelyk ik u reeds gezegd heb, dat zy niet vry van bygeloof waren. De uitdrukking van *TACITUS* is allersterkst „zy eerden ze niet flegts uit vleijery, maar als of zy inderdaad Godesfen waren:” maar dit vloed uit de heerschen- de begrippen van dien tyd en de zugt voor voorfpeelingen voort, waarvan eene fchrandere *VELLEDA* en foortgelyken zich wisten te bedienen. — Ik zou 'er ook uit kunnen besluiten, ten voordeele van het goedaartig en geleidelyk Karakter der Natie, maar ik vergenoegde my met u te herinneren, dat *TACITUS* zelf heeft gefchreeven in het vierde boek zynner historien, — dat zy zulk eene buitenspoorige eer aan waarzeggende Vrouwen betoonden, en dezelve als Godesfen vereerden, *augefeente superstitione*, by eene toeneemende Bygeloovigheid, en dus was het van den beginne zoo niet. — — Alles, wat ik aantemerken had over de moeder de Aarde of de moeder der Goden en den tempel, in welken men haar by de *Deuringers* opgefloten hield, heb ik u niet medegedeeld, ik heb het tot dee-

deze gelegenheid gespaard. — Ja de bygeloovige hoogagting voor zommige vrouwen schynt eindelijk zoo ver gegaan te zyn, dat zy dezelve tempelen gestigt en Godsdienstige eer beweezen hebben, evenwel nog zeer onderscheiden van die eer, welke zy aan het opperste Wezen toebagten, en welk zy niet in besloten gebouwen, maar in openbaare boschen en wouden bleeven dienen. Tacitus zegt wel niet in zyne verhandeling over de *Germaanen*, waarin het bestaan hebbe, dat zy zommige vrouwen als Godesfen eerden, maar wy moeten het uit deze en geene aantekeningen en berigten, zoo van hem zelfs, als van elders ontleend, opnaaken.

D. Welke zyn die?

E. In het vyftigste en eenënvystigste Hoofdstuk van zyn eerste Jaarboek verhaalt Tacitus, dat GERMANICUS op een zekeren nagt, welken de *Germaanen* in vrolykheden en plegtige maaltijden doorbragten, over de grenzen trok, hen overviel en zonder verschooning van sexe of ouderdom, van heilig of onheilig, alles verwoestte en een verschrikkelyke slagting maakte, — vyftig mylen in 't rond alles te vuur en te zwaard verdelgde, en onder allen „ een Tempel, welke by die volken zeer beroemd was, en de Tempel van TANFANA geheeten wierd, vernielde.”

D. Zou by hier ook een heilig Bosch door verstaan hebben, het geen by de *Germaanen* voor een Tempel versfrekte?

E. Ik

E. Ik heb dit middel om TACITUS met zich zelve te doen overeenstemmen wel voorgeslagen, om dat deeze melding van een Tempel zeer weinig strookte met het geen hy in 't zelfde oudheidkundig werk in het negende Hoofdstuk zoo voortreffelyk gezegd had: „ voor het overige oordeelen zy uit de grootheid der Hemelingen, dat zy de Goden nog binnen wanden besluiten, nog in eenig soort van menschelyke gedaante eene gelykenis van hen maaken kunnen.” Wie kan dit overeenbrengen? maar in zyne Jaarboeken verhaalt TACITUS daad-zaaken, en wel onder zulke uitdrukkingen, aan welke wy met geene mogelykheid dien zin geeven kunnen. — „ GERMANICUS, zegt hy, liet beide gewyde en ongewyde (gebouwen) tot den grond toe slegten.” (*) Dit gaat ook van een geheel bosch in zulk een korten tyd, waarin hy deezen stroop volbragt, niet aan.

FR. Waar bevond zich deeze tempel, Vader!

E. In het Land der *Marsen* of *Marsacen*, welke

(*) De plaats van TACITUS waarin de handelwyze der *Romeinen*, zelfs van eenen GERMANICUS, in het waare licht vertoond word, luidt aldus. *Non sexus, non aetas miserationem attulit; profana simul & sacra & celeberrimum illis gentibus templum, quod TANFANÆ vocabant, solo aequantur.* Zoo Barbaarsch handelden de *Romeinen* onder een der best befaamde Veldheeren, om zich eene laage wraak te verschaffen wegens den welverdienden nederlaag van VARUS.

ke wy in onze zesde Zamenfpraak omtrend *Texel* naast de kleine *Cauchen* geplaatst hebben. Zy waren althans nabuuren van de *Batavieren*, en woonden in deeze landftreeken. Schoon zy in deezen tyd in het ftaatkundige geen eenen lyn met hen trokken, fchynt het egter uit de uitdrukking van *TACITUS*, dat deeze tempel van de omliggende Volken zoo wel als van de *Marzen* bezogt wierd. Ik heb hier lang voor geftaan, en aan dit verhaal van *TACITUS* getwyfeld, maar ben eindelyk tot deeze bedenking gekomen, welke alles zou vereffenen; of de *Germaanen* niet wel dit onderscheid gemaakt hebben tufchen de Hemelfche en Aardsche of halve Godheden, dat zy voor de laaftte zekere heilige huizen hebben geftigt, welke by hen weinig minder, dan de tempelen der Goden by de *Romeinen* geëerbiedigd wierden en waarin de waarzeggende Vrouwen, wanneer zy leefden, in perfoon, en wanneer zy aflyvig waren, mifchien, in afbeelding zich ophielden. Van het eerfte hebben wy een voorbeeld in *VELLEDA*, welke in een tooren, zoo noemt *TACITUS* het daar, als in een ongenaakbaar heiligdom woonde, tot dat zy door de *Romeinen* wierd gevangen en weggevoerd, en van het laaftte in de afbeeldingen en opfchriften, welke nog overgebleven en de onwraakbaarfte getuigfchriften zyn.

D. Welke afbeeldingen en opfchriften?

E. Ik zal van de laaftte eerst fpreken, men heeft

heeft hier en elders oude steenen gevonden, welke zelfs voor altaaren schynen verstrekt te hebben, toegewyd aan zekere Moeders of Vrouwen *Matres* of *Matronæ*, zoo als de *Romeinen* dezelve noemden. Deezen wierden geheeten naar 't Volk, waartoe zy behoorden of waarvan zy gediend wierden *Matres* SUEVÆ, GALLIACÆ, VEDIANTIÆ, FRISAVÆ, BRITTE, TREVIRÆ, (*) en ook, 't geen met het berigt van TACITUS veel overeenkomst heeft, *Matres* en *Matronæ* AUFANIÆ, welke zelfs tot in *Pannonien* en *Dalmatien* berugt waren en geëerd wierden. — Zy wierden ook Godesfen geheeten. Zoo vindt men QUADRUBURGENSES *Deæ*, *Deæ* QUADRIVLÆ, *Deæ* HLUDANA en TANFANA, ook wel TANFANA *Dea*, welke volkomen dezelfde spelling is, die wy by TACITUS aantreffen, maar volgens een opschrift, dat men te *Nimwegen* gevonden heeft en nog bewaard, van AUFANIA niet zou verschillen. Men moet toch in aanmerking neemen, dat de *Romeinen* niet alleen alle vreemde naamen

(*) Zommige opschriften houden algemeen aan de heilige uitmuntende moeders, MATRIBUS, MATRIBUS AUGUSTIS; maar in de meesten worden deeze moeders onderscheiden met bynaamen, welke wy egter zelden ontcyfferen kunnen, als *Matres* VACALLINEHÆ, RUMANEHÆ, ASERICINEHÆ, HAMAVEHÆ, GABIE, VAPTIE, GERUDA TIE, MALVISIÆ, welke men by GRÜTERUS, KEISLER en anderen vinden kan. Op zommige opschriften vindt men Moeders en Godesfen by een.

men naar hunne taal gevormd , maar dezelve ook dikwerf , gelyk nog omtrend onze Nederduitsche eige naamen by *Franschen* en *Engelschen* gebeurt , zeer misfelyk uitgedrukt hebben , en daarom heeft men deezen dan eens *Aufania* , dan weder *Tanfana* of *Tumfana Matres* of *Dea* genoemd. Ik zal , wanneer wy te huis gekomen zyn , deeze opschriften laten zien. — En ik denk , dat deeze zelfde Moeders Godessen TACITUS in de war gebragt hebben , waar door hy , die geene andere dan CYBELE de *Moeder der Aarde* of der *Goden* onder deezen naam kende , gedagt heeft , dat de *Germaanen* deeze zoo wel als de *Grieken* en *Romeinen* eerbiedigden , het geen wy van te vooren wederlegd hebben.

VR. Op welke afbeeldingen doelt myn BELHART ?

E. Op die , welke men in *Zeeland* in eene groote menigte en verscheidenheid heeft gevonden , allen met het afbeeldfel van de Godesse NEHALENNIA , en aan dezelve toegewyd , welke in getale in de Kerk van *Domburg* bewaard , maar ook op het Hof van den Heere DE GRAAF by *Ipendam* en elders gevonden worden. — Deeze oudheden , ten deele uit standbeelden , ten deele uit altaaren bestaande , meest van asgraauwen , enkele van roodagtigen steen gemaakt , zyn nevens verscheide bekers , *urnen* , penningen , haakskens en dergelyke dingen , den vyfden

den van Louwmaand in 't jaar 1674 by een zeer sterken Oosten wind, op den uitersten hoek van *Zeeland* by *Domburg* gevonden. De meesten zyn drie, zommige vier voeten hoog, en ruim twee tot drie voeten breed. Men vind op dezelfde eene staande, meest zittende vrouw, in eene ruime deftige Inlandsche kleeding met vrugten op haar schoot, ook wel met een korf met allerleye *boomvrugten*, en een roer van een schip, of met een haazenwindhond naast haar, en twee wigtjes als *genii* aan weerskanten zweevende. Men heeft deeze steenen van onderen met *Latynsche* opschriften, en aan de zyden met de afbeeldingen van JUPITER, NEPTUNUS en HERCULES opgecierd, ik zal ze u ook in onze wooning vertoonen.

D. Ik heb van deeze Godesse NEHALENNIA veel gehoord, veel geleezen, en ook zelfs op myne reize door *Zeeland* die overblyffelen te *Domburg* gezien, maar nooit het regte berigt 'er van ontvangen. Ik meen, dat zy doorgaans voor de Maan en voor dezelfde met DIANA gehouden word.

E. Ik zal het gezelschap niet vermoeljen met alle de verscheide en vergezogte verklaringen van deeze beeldenissen. Die waarby NEHALENNIA van *Nea Seleênée* (*νεα σελήνη*) zoo als men de nieuwe Maan by de *Grieken* noemde, afgeleid wordt, heeft zeker den meesten ingang gevonden; dan hoe waarfchylyk men dit uit de overeenkomst der woorden, den invloed der maan op

op de ebbe en vloed der Zee, en den eerdienst, welke aan haar door de *Germaanen* volgens *CÆSAR* beweezen wierd, heeft willen maaken; het moet terstond vervallen, wanneer men in aanmerking neemt, dat wy hier geene uitlandsche ontleende, — geene *Grieksche* Godheid of benaaming, veel min eene *Hebreeusche* of *Aethiopische*, maar eene egte *Germaansche*, den *Germaanen* alleen eigen, zoeken moeten. Wy zouden dan met *ALTING* den naam van *NEHALENNIA* liever afleiden uit het oud *Duitsch* van de woorden *Nie Hel*, het welk de tegenwoordige *Hoogduitschers* *Neu Schein* in tegenstelling van *Alt Schein* noemen, — by ons de nieuwe en afgaande Maan. Anderen willen in deeze *NEHALE* of *NEALLE* de Godin van 't *Heelal* vinden, en haaren naam vergelyken met den naam *ALFATHER*, haar zelve met de *Isis* der *Aegyptenaaren*, met de *MOEDER* der Goden, — op zyn minst met de *POMONA* der *Romeinen*. Dog dit verbetert de zaak niet. Dan, wyl deeze Godesfen Moeders meestal naar de plaats genaamd wierden, komt het my nog aanneemlykst voor, dat de naam *Nehalennia* ook van zulk een oorsprong best kan afgeleid worden. Dit staat toch by my vast, dat deeze *Nehalennia* eigenlyk tot *Taxandrien* of *Zeeland* behoorde en daar van de inwooners als eene plaatselyke Godheid geëerd wierd. Herinner u nu, dat de eene

mond van den *Rhyn*, welke daaromtrent uitvloeide *Helium* genaamd wierd. Immers zoo noemden hem de *Romeinen* volgens *PLINIUS*.

R. Wat betekend dit woord?

E. Dit kan ik niet zeker zeggen, alleen merkt ge wel, dat het zelve tot den naam *Nehalennia* een voegzaame aanleiding kan gegeven hebben, terwyl de *Romeinen* naar hunnen tongval den zelve zoo hebben misvormd, dat 'er geene gegronde ontdekking aan te doen is. Evenwel is 'er nog een spoor van in *Hellevoet*, het geen van *Helle* of *Halle* kan afgeleid worden, het welk een diepte, een afgrond betekend. Deeze mond van den *Rhyn*, zou dan *Helium* genaamd zyn, niet zo zeer, om dat dezelve in vergelyking van de andere meer westelyk lag, als wel om deszelfs wydte en diepte, daarom van *TACITUS* geheeten *immensum Mosæ os* de onmeetelyke mond van de *Maas*, want de *Rhyn* en de *Maas* ontslasten zich door deezen mond beide.

R. Maar zyn alle die opschriften in 't *Latyn*?

E. Ja, alle. Waren zy in de oude landtaal vervat en de afbeeldingen door de inwooneren des Lands gemaakt, dan waren deeze gedenkstukken onbetaalbaar: maar dit is zoo niet. Nu bewyst het egter zoo veel, dat zy als *Godesfen* hier erkend en ook door de *Romeinen* geëerd wierden, want deezen waren in dit opzigt zeer toegeevend:

zy namen de Goden van alle landen en plaatsen aan: zoo lang zy zich daar bevonden bezweeken zy voor de Inwooners geenszins in hunnen yver en dienstvaardy. Dit had Vader ZENEAS volgens VIRGILIUS hun voorgedaan (*), en daarom zyn 'er zoo veele van deeze steenen en altaaren door Romeinen aan NEHALENNIA en andere Germaansche Moeders of Godesfen toegewyd. Maar zy zогten met een hun eige Goden bekend en smaakelyk te maaken, en daar van vindt ge deezē op dezelfde steenen door hen afgebeeld. Intusfchen blyft het nog onbessist of de Germaanen zelve van deeze Godesfen beeldtenissen gemaakt en geëerd hebben, dan of zy ze zich enkel voor den Geest vertegenwoordigd hebben. Dit waren de Romeinen niet gewoon, zy hadden daarom hunne beeldhouwers overal by zich, vooral, daar 'er gebrek aan zulke kunstenaars was, gelyk hier te Lande.

FR. Is 'er ook geen Tempel gevonden, waarin deeze afbeeldingen en altaaren van NEHALENNIA gestaan hebben?

E. Men heeft ter zelfder plaats by *Domburg* op het strand de fondamenten en overblyffels van een overoud gebouw gevonden, dat maar zeer

(*) *Gentiumque loci, primamque deorunt
Tellurem, Nymphasque & adhuc ignota precatur
Flumina.*

zeer klein, alleen de lengte van dertien voeten had en van eene rondagtige gedaante was. Uit het fundament reezen aan den eenen kant vier, aan den anderen kant twee colommen ten deele glad, ten deele *cylinders* wyze uitgehakt. — CORN. BOOT, welke te dier tyde Predikant te *Domburg* was en onder die geenen, welke ons de naauwkeurigste berigten van deeze gedenkwaardige Oudheden gegeven hebben, verhaalt, dat deeze steenen als altaaren in 't ronde in deezen Tempel of Kapel gestaan hebben, dat VREDIUS egter ontkent. — Dit is zeker, dat men rondom dezelve tronken en wortels van boomen gevonden heeft.

M. Vader heeft ons reeds iets gezegd (*) over de fchranderdheid van deeze waarzeggende Vrouwen; maar zy moeten toch zekere gronden gehad hebben, waar op zy haare voorspellingen bouwden.

E. Die hadden zy zeker, gelyk alle volken die hadden, maar welke die geweest zyn is ons onbekend. 'Er is ook weinig aan verbeurd, want dezelve zullen zoo willekeurig en onzeker geweest zyn, als alle de regelen der hedendaagsche Waar- en Goeder gelukzegsters. Hoe weinig staat 'er op te maaken is, kan alleen uit deeze aanmerking blyken. Indien het God al goedgedagt had zekere waarschuwingen omtrend
het

(*) In de dertiende Zamenpraak.

het toekomende door zekere tekenen te geeven, welke by eenige opmerkzaamen in 't oog liepen, moesten die tekenen toch overal dezelfde zyn. Nogthans heeft CICERO in zyn Werk over de Wichelaary ons berigt, dat schoon de *Romein*en en de *Galliers* dezelfde voortekenen in agt namen, zy dezelve op eene gansch tegenstrydige wyze verklaarden (*). Hier uit blykt de bedriegelykheid van deeze kunst onwederfprekelyk en het is te verwonderen, dat dezelve zoo lang en zoo algemeen, zelfs de aller- verlichtfte volken heeft kunnen bezig houden.

R. Geloofst gy dan niets van dergelyke dingen?

E. Ik weet niet, wat ik u op deeze vraage zal antwoorden, myn ROZEMOND. 'Er is geen de minste ongerymdheid in om te stellen, dat het Opperwezen in enkele gevallen van gewigt den fterveling eene waarschuwing laat toekomen. Ik geloof, dat 'er een zeker voorgevoel kan plaats hebben. Ik weet, dat 'er meer verborgenheden in de Natuur, in haare werkingen en betrekkingen zyn, dan wy tot nog toe ontdekt heb-

(*) *Omnibus fere avibus utuntur: nec admodum paucis. Alia illis sinistra sunt, alia nostris. Solebat ex me Deiotarus percontari nostri augurii disciplinam, & ego ippus. Dii immortales, quantum differebat! ut quaedam essent etiam contraria. Atque iis semper utebatur.*

hebben. Maar met dat alles is het dwaasheid, om hier van eene voorzeggende wetenschap te maaken, en daar toe gronden aan te neemen, welke onzeker zyn. — De ondervinding van deeze en voorgaande eeuwen — de tegenwoordige rigting der zaaken, de kennis van 't menschelyk hart, en eene waakzaame voorzigtigheid geeven in alle gevallen de beste regelen op, zoo niet om te voorspellen en waar te zeggen, ten minsten om waarschynlyke vooruitzigten te maaken.

Fr. Waren deeze Waarzegsters ook door haare kleeding onderscheiden, gelyk de Priesters?

E. Van de Priesteressen of Waarzegsters der *Cimbren* schryft STRABO in zyn zevende Boek, dat zommige waarzeggende Vrouwen de Priesters in den Oorlog verzelden met grys hair in hagelwit gewaad. Zy hadden scharlakenroode mantels om, welke met haaken wierden opgeknoopt, en waren met een koperen band omgord; ook gingen zy met bloote voeten. Het is niet onwaarschynlyk, dat zy zich by de *Germaanen* op eene foortgelyke wyze onderscheiden hebben, als zy voor den dag kwamen. Het wit gewaad was doorgaans het livrey van de voornaamste dienaars of dienaarsen van den Godsdienst.

D. Misschien is daar de naam van witte wyven van daan gekomen. —

E. Myne vrienden zullen zich in meer opzigten herinnerd hebben, dat niettegenstaande eene groote omzetting en verandering in zeden en denk-

denkwyze, men nogthans hier en daar eenige hoofdtrekken van het heerschend karakter der *Duitschers* by de oude *Germaanen* en *Batavieren* ontdekken zal. Geen volk, dat meer op voortekenen genegen is agt te geeven, en zich met toverssen en waarzeggingen op te houden. Hoe meer wy ons naar 't *Noorden* keeren, hoe somberder en bygelooviger denkbeelden wy egter ontdekken zullen, waar door de oudste *Noordsche* gedenkschriften vervuld zyn met allerleie vertellingen van dien aart. — Meer heb ik myn gezelschap aangaande den Godsdienst der *Batavieren* en het geen 'er aan verknogt is niet mede te deelen.

D. Mag ik u nog herinneren myn *ZELHART*, dat gy ons beloofd had tot opheldering het een en ander nopens den Godsdienst der *Noordsche Germaanen* te zullen melden. Ik denk 'er om nu gy van hunne gedenkschriften spreekt.

E. Dit zou ik byna vergeeten hebben. Hoe-wel ik nu en dan reeds iets van hen gezegd heb, — en het meeste zeer duister, zeer fabelagtig is, kan dit volgende nog te pasfe komen. Behalven het Opperste Wezen, dat zy onder den naam, van *ALFATHER* eerbiedigden, — behalven de Godheden welke onder hem stonden, waar van ik u drie genoemd heb, hadden zy nog verscheide andere van het mannelijke en het vrouwelyke gellagt, waar door men meent, dat zy de werkende en lydende kragten der Natuur

verstaan hebben. Deeze wierden *ASEN* geheeten; waaruit de *Romeinen* misfchien een byzonderen God *ÆSUS* zullen gemaakt hebben. — De halve Goden komen onder verscheide benaamingen voor, — van *DISEN*, *NORNERS*, *DUALS* Dogteren, *ALFEN*, *VALKYRIERS* en *NEHEN*.

M. Wat al wonderlyke naamen! —

E. De laaften, waardoor zy Zee- of Rivier-nymphen verftonden, doen ons weder denken om de *Zeeuwfche* *NEHALENNIA* en gy zult nu te meer gelooven, dat zy als de *Nehe* of Stroomgodes van *Helium* is geëerd en daarom de Scheepvaard en Koophandel aan haar aanbevolen geworden; dit blykt uit het roer van een fchip, en de inhoud van een opschrift: maar of zy te gelyk op het land ook gezag voerde, gelyk uit de jagthond en boomvrugten zou fchynen, kan ik niet bepaalen. — Om nu niet te fpreken van hunne Reuzen, *Muspelzoonen*, onfterflyke *Monsters*, merk ik alleen nog aan, dat zy de gansche gefchapeheid als op zekere wyze bezield, en met de Godheid vervuld aanmerkten. *Bergen*, *Bosfchen*, *Rivieren*, *Bronnen*, *Rotzen*, wierden met een onderscheidende eerbied door hen befchouwd, wyl zy waanden, dat deeze of geene Godheid in dezelve woonde. Zy beweezen dezelve daarom veelal een *Godsdienstige* eer en meenden ook uit of door dezelve van het toekomstige onderrigt te worden. *Steenen* en *Spelonken* der *Steenrotzen* wier-

wierden voor de voornaamste zetels der Orakelen gehouden, waar van ik u een voorbeeld zou kunnen mededeelen.

FR. Dat wilde ik gaarn hooren, myn Vader?

E. Een voor allen. „ Een zekere INDRID van huis gereisd zynde verwagte THORSTEN, wanneer hy naar gewoonte tot het Heiligdom kwam? THORSTEN aankomende en binnen getreden zynde is op zyn aangezicht nedergevallen voor den Steen, welken in het Heiligdom stondt, en hy gewoon was te vereeren. INDRID, welke van buiten stond, heeft dit gedigt in den Steen hooren zingen, waar van de zin hier op uit kwam. Gy hebt met uwe voeten, welke zeer naby aan den dood zyn, voor de laatste reize herwaards den grond betreden: want voorzeker, eer de zon schynt, o moedige INDRID, zal ODIN u vergelden” (*). THORSTEN waarvan hier gesproken wordt is zeker een voornaam Pricster of Waarzegger geweest. — Het is om dee-

(* Men vind deeze *Helmveria Saga* of aanmerkelyke vertelling door REISLER aangehaald. *Antiq. Septentr. & Celticae*. bl. 22. waar hy ook spreekt van den zonderlingen Steen, welke als een groot Heiligdom eerst naar *Ierland*, vervolgens naar *Schotland* en eindelyk naar *Engeland* gevoerd is, waar hy nog in de Abtdy van *Westmunster* bewaard wordt en besloten zou zyn in den zetel, waarop de Koningen van *Engeland* gekroond worden.

deezze reden, dat men zoo veele besluiten in de Kerkvergaderingen tegen de Afgodery heeft moeten neemen, welke met Boomen, Bronnen en Rotzen gepleegd wierd, en welke naauwlyks heeft kunnen uitgeroeid worden. Gy ziet intusfchen uit dit eene voorbeeld, dat deezze Noordfche Orakelen met de *Delphifche*, *Pythifche*, *Sibyllynfche* en foortgelyke veel overeenkomst hadden. Bygeloovigheid, en list hebben tochi overal denzelfden rol gespeeld.

Nu valt my niets meer in het geen tot bevestiging of opheldering zou kunnen dienen, dan alleen het geen ik ten opzigt van den tyd van hunne feesten en van hunne offerplegtigheden en maaltyden heb aangetekend gevonden, maar het zal wat lang zyn.

D. Het zal ons niet verveelen.

E. In de historie van den H. OLAUS leest men, „ dat SIGURD gewoon was elk jaar drie feesten te vieren, het eene in den Herfst, het andere in 't midden van den winter, en het derde in 't begin van den zomer. Naderhand, wanneer SIGURD een Christen wierd, heeft hy de gewoone wyze omtrend de maaltyden gehouden, zoo dat hy in den Herfst zyne vrienden tot zich noodigde, maar in 't midden van den winter wierd een zeer groote menigte tot de maaltyden op het *Fulfeest* zamengeropen, terwyl de derde gehouden wierd op het Paaschfeest.” Het *Fulfeest* fchynt het allervoornaamfte geweest te zyn,

dat

dat in Louwmaand ter eere van de wederkeerende zon gevierd wierd. In *Konung Hakon Adalstens fostres saga* leest men het volgende.

„Er greep toen een oude gewoonte omtrend het slagten der offerdieren plaats. Alle de Inwoonders kwamen tot den tempel te zamen en bragten allerlei voorraaden en spys tot de plegtige maaltyden met zich. Vooral was 'er geen gebrek van bier voor zoo veel elk by zulk eene plegtige zamenkomst voor zyn deel behoefde. Hier wierden veelerlei soorten van runderen en paerden geslagt. Het bloed, dat uit dezelve vloeide, wierd met een byzonderen naam *Hlat* genaamd, en de vaten, waarin het ontvangen wierd *Hlat bollar*. Met dit bloed wierd de gansche tempel van binnen en van buiten, ook de menschen besprengd, welke by deezen bygeloofigen eerdienst tegenwoordig waren. Het vleesch van de geslagte offerdieren wierd naar gewoonte gereed gemaakt en door de gasten gebruikt. Het vuur wierd op eene haardstede die in 't midden van den vloer was gefloekt, boven welke men de ketels gewoon was op te hangen, maar de bekers met drank gevuld moesten midden door de vlam gaan. Het was de post van den voorzitter en bestierder van het offermaal, dat by het eeten en het omgaan van den beker eenige plegtige woorden zeide. —

R. EELHART, wy zyn u ten hoogsten verplicht; ik had niet gedagt, toen wy begonnen,
dat

dat gy 'er ons zoo veel van zoudt hebben kunnen zeggen. Alleen zou ik nog gaarn willen weten, hoe zy over deeze en geene gewigtige waarheden dagten, by voorbeeld, over de Scheping en Onderhouding der Waereld, — over de Onsterfelykheid der Zielen, de Opstanding en de Belooningen, of Straffen na dit leeven. Gy hebt ons wel geleerd, dat hun Godsdienstig stelsel, hoe moet ik het noemen, zeer eenvoudig en kort geweest is, maar hoe kort en eenvoudig, zullen zy zekere beginsels moeten aangenomen hebben, zonder welke geen Godsdienst bestaan kan.

VR. Maar ons gesprek is reeds zoo lang, zoo ernstig geweest, dat ik wel aan het gezelschap wil voorstellen, eer wy hier dieper ons inlaaten, om eene wandeling te doen, — onze eetlust op te wekken en na den maalyd dit onderwerp te hervatten. Gy neemt het my niet kwalyk ROZEMOND, dat ik de voldoening van uwe weetgierigheid zoo lang uitstelle.

VR. Ik zal vooruitloopen, en laten opdischen.

R. In 't minste neemen wy dit niet kwalyk.

E. Gy hebt dit zeer wel bedagt, myne VREDEGONDE! wy kunnen, terwyl wy wandelen nog wat zamen spreken, al is het niet over zulk een afgetrokken onderwerp.

D. Vergun my dan nog eene vraag te doen, EELHART! Zyn de *Batavieren* in 't byzonder en de *Germanen* in 't gemeen lang by die zuivere

en

en eenvoudige begrippen en Godsdienstige gewoonten gebleeven. — Ik heb u daar even reeds een kwaaden noot hooren kraaken.

E. TACITUS geeft dit zelf in de uitdrukking waar gy op doelt zeer duidelyk te kennen, en hoe zeer ik hem tegengesproken heb, wanneer hy van MERCURIUS, HERCULES, MARS, ISIS en andere Goden, vertelde, even als of die zoo wel by de *Germaanen* als by de *Grieken* en *Romeinen* van ouds bekend en geëerd wierden, wil ik dit gaarn aanneemen, dat zy zich door den tyd hier in meer en meer naar de laatste geschikt hebben. Dit bragt de staatkunde der *Romeinen* mede, schoon zy niemand in de overheerde landen dwongen, hunne zeden en Godsdienst over te nemen, om evenwel hunne gebruiken zoo wel als hunne taal zoo veel mogelyk in te voeren en de Volken daar door te naauwer met hen te vereenigen. En al bleeven de *Duitschers* voor een aanmerkelyk gedeelte nog vry van eene volkome overheersching, al konden de *Romeinen* het nimmer in allen deele zoo met hen schikken als met de andere natiën, welke zy het jok van overheersching op den nek geworpen hadden, het kon egter niet misfen, of zy verwierven gaande weg de agting der volken, waar mee zy verkeerden en boven welken zy in wetenschappen, kunsten, magt en rykdom zoo verre uitstaken, zoo dat de zucht van navolging, vooral den *Duitscher* eigen, van zelfs moet

moet te weeg gebragt hebben, dat zy, toen zy eenmaal door den toeneemenden invloed der *Romeinen* van hunne eenvoudigheid en eerste grondbeginselen begonden af te wyken, ook meer of min vervallen zyn tot die afgoderyen, welke by die volken plaats vonden. En dit is het, dat de meeste Schryvers niet genoeg onderscheiden hebben, — de oorspronkelyke en de aangenomene Godsdienslige denkbeelden en gebruiken der *Germaanen* en dus ook der *Batavieren*. Dan wy zullen hier over opzettelyk moeten spreken, wanneer wy onderzoeken, welk eene verandering het verblyf der *Romeinen* hier te lande in meer opzigten heeft te weeg gebragt.

Al praatende kwam het gansche gezelschap aan de landwooning van EELHART, waar zy alles gereed vonden. Onder het nageregt liet EELHART de boeken uit zyne Bibliotheek brengen, waar uit hy de opschriften voorlas en verklaarde. Hy liet het gezelschap ook de gedrukte afbeeldingen van NEHALENNIA zien en voegde 'er eene aftekening by, welke hy op het Hof, het landgoed van den Heere DE GRAAF by eene zekere gelegenheid gemaakt had. — Men verwonderde zich op nieuw over het verregaande bygeloof in volken, die zulke egte begrippen van het Opperste weezen hadden: maar deeze verwondering verminderde, naar maate EELHART hen deed zien, dat de mensch zichzelf altoos en overal ongelyk is, wanneer hy

in

NEHALKNNAAE
DACCYUSLITTONIS
FELIUSV.S.M

E. H. Engelmann sculpsit

J. v. d. Meer fecit

in het stuk van Godsdienst zyn eigen denkbeelden volgt: — dat hier hetzelfde geval by de *Batavieren* plaats had, als by de Roomschgezinden, welke schoon zy den waaren God kennen en vereeren, hunne lieve Vrouwen en Heiligdommen te *Hal*, te *Scherpenheuvel*, te *Loretto* en ik weet niet waar al hebben, terwyl de *Protestanten*, die dit veroordeelen, ook al zeer dikwerf in plaats van den eenen waaren God een schefsel tot het voorwerp van hun vertrouwen stellen, en zich daar door aan een soort van Afgodery schuldig maaken. — En het is buiten twyffel, dat de *Romeinen* door hunne goedkeuring, navolging en vereering van deeze Moeders Godesfen 'er veel aan toegebracht hebben, om de *Batavieren* en alle de *Germaanen* in deeze bygeloovigheden te versterken, welke allengskens hunne zuiverheid van zeden en grondbeginselen, zoo wel als hunne vryheid veragterd hebben.

(*) Wy zullen hier eenige van de voornaamste *Latynsche* opschriften laaten volgen.

PRO SALUTE DOM
 N. IMP. L. SEPTI SEVERI
 AUG. TOTIUSQUE DOMUS
 EJUS AUFANIIS MAT
 RONIS ET MATRIBUS
 PANNONIORUM ET
 DALMATIARUM.

TAM-

TAMFANÆ

SACRUM

M. APPULEJUS. M. F. VEL. PÆTU
LUS. DECUR. INTERRAMN.

QUINQUENNAL. II. SIG. D. D.

MATRIBUS

MILITES

VEXIL. IO

LEG. XXVI

BRITTON

V. S. L. P. M.

IN. H. D. D.

DIS. DEAB. Q. OMNIB

MATRIBUS. VAP

THIABUS ET GENIO

LOCI. SACRUM. C

TAURICIUS. VE

RUS. B—F. COS. PRO. SE

ET. SUIS. V. S. L. M.

POSUIT. ET. DEDIT.

DEÆ NEHALENNIÆ

OB MERCES RECTE CONSER

VATAS SECUND SILVANUS

NEGO + TOR CRETARIUS

BRITTANNICIANUS

V. S. L. M.

VERVOLG VAN 'T VOORGAANDE.

* * * * *

Na den eeten wierd de Zamenſpraak hervat, en EELHART voldeed op aanſtaan van ROZEMOND, aan zyne belofte.

E. Gy vergt my iets, myne ROZEMOND, het geen niet gemakkelyk te doen is. Wat kan ik u veel van de Godsdienſtige gevoelens van volken zeggen, welke zelf in gefchifte ons niets hebben agter gelaaten? Moeten wy hier weder tot *Grieken* en *Romeinen* onzen toevlugt nemen, wy zullen nog minder by hen te regt raken, dan in opzigt op de uitwendige Godsdienſtoeffeningen en de voorwerpen hunner vereering, waar van zy zoo weinig — zoo gebrekkyg gefproken hebben. Uw verzoek is egter billyk: — dan wy zullen meest by wettige gevolgen moeten beſliſfen en zien tot welk eene trap van waarſchynlykheid wy geraaken kunnen. — Uit de betaamelyke denkbeelden, welke zy van het Opperweezen hadden, mogen wy gerust beſluiten, dat zy hetzelfde als den eerſten oorzaak — den Schepper en Onderhouder van dit Heelal aanmerkten, ſchoon zy van het oogenblik en de orde der Schepping niets wisten. TACITUS zelf geeft dit niet duister te kennen, wanneer hy van den oorspronk van de *Germaanen* in 't gemeen en van de *Sueven* in 't byzonder, uit God, in zyn tweede en negen en dertigſte Hoofdstuk ſpreekt.

III. DEEL.

I

— Maar

— Maar hy spreekt 'er zelfs zoo van in zyn tweede Hoofdstuk, dat het blykt, dat 'er eene, schoon duistere overlevering tot hun was overgekomen, van de wyze, op welke de mensch voortgebracht wierd. „In overoude gezangen be-roemen zy zich, dat God **TUISTO** en zyne, uit de aarde voortgesproote Zoon, het beginsel en de Stigters van hun geslagt zyn.” Het zoo op te vatten volgens de gewoone leezing en verdeling der scheitekenen, dat **TUISTO**, de eerste en Opperste Godheid, zelf uit de aarde gesprooten was, zou eene groote ongerymdheid zyn, en de *Germaanen* in hunne denkwyze en oorsprong weinig eer aandoen. — Dit strookt ook niet met het geen **TACITUS** in het negen en dertigste Hoofdstuk herhaalt, waar hy de oorspronk der *Sueven*, de oudste en voornaamste der *Germaanen*, alleen aan God toeschrijft. Maar wanneer wy **TACITUS** volgens onze opvatting leezen, dan komt hy zelf met het verhaal van **MOSES** overeen, volgens wien het lighaam van den mensch uit stof geschapen is.

Fr. Dan wisten de *Germaanen* ook in deezen opzichte beter den waaren oorsprong van den mensch, dan veele oude Wysgeeren.

E. Maar, hebben de meeste volken naar den eersten oorspronk van het menschedom gegist, zy hebben alle zoo veel mogelyk zoeken zorg te draagen, dat zy in deezen oorspronk den voorrang behielden, en dit is ook hier het geval.

val. Het geen van alle menschen en volken des aardryks zonder onderscheid waar is, hebben de *Germaanen* alleen aan zich zelve toegeëigend. Zy hielden zich daardoor voor de eerste, oorspronkelykste van alle volken, niet uit anderen, maar *onmiddelyk* door God voortgebragt. — Dit steint TACITUS zelfs vooraf toe. „Ik geloof, zegt hy, dat de *Germaanen* zelfs inboorelingen zyn en geenszins vermengd door de aankomst en verhuizingen van vreemde volken.” — Waarin hy egter mistast, in zoo verre zy wel eer van elders gekomen waren, schoon eeuwen lang onder elkanderen onvermengd gebleeven. Zoo verlooren zy het wyze oogmerk der Godheid, waarby alle menschen uit eenen bloede moesten voortkomen en den ganschen aardbodem bevolken, geheel uit het oog, en het was ook daarom noodig, dat eene Goddelyke openbaaring deeze gewigtige waarheid, de grond van alle onze pligten uit de vergetelheid ophaalde. — Voor 't overige noemt TACITUS den eersten *Germaan* MANNUS, 't welk niet anders, dan het Duitsche woord MAN is en hy voegt 'er by, dat MANNUS drie Zoonen gebooren wierden, naar wier naamen de bewooners van de Zeekusten *Ingewonen*, die in 't midden van *Duitschland* woonden *Herminonen*, en de overigen *Suevonen* zouden genoemd zyn, waar mee mischien de herstelling van 't menschedom in de tweede waereld door de Zoonen van NOACH verward wordt. — Wy mogen egter niet

twyffelen, dat zy aan een Goddelyken oorspronk deezer waereld geloofd hebben, wanneer wy ons herinneren, wat zy over de Elementen en onderfcheide deelen der fchepping dagten, en daarby voegen de onloochenbaare erkentenis eener Goddelyke voorzienigheid, welke in alle haare begrippen en handelingen ten duidelykften doorfraalt. TACITUS mogt daarom te regt zeggen, „ dat de *Semnonen* in hun heilig bosch God als den opperbettier van alles vereeren, aan wien al het overige onderworpen is, en gehoorzaamheid bewyzen moest.”

D. Wat kan men nadrukkelyker verlangen?

E. Zy deden daarom ook niets zonder de Godheid op hunne wyze te kennen en te raadpleegen. Zy geloofden, dat alles door haar befloten was en volgens dit beftek ter uitvoer moest gebragt worden. — Zy verlangden alleen het geen hun betref te mogen weeten, om hunne zaaken overeenkomstig met den wil des Hemels te fchikken, en poogden denzelven daarom op allerleye wyze uit te vorfchen. — Wy zagen ook, dat zy het daar voor hielden, dat de Godheid by hunne Krygstogten en Volksvergaderingen tegenwoordig was, en daar het hoogfte gezag en opperste beftuur voerde.

FR. Zoo dra wy weeten, dat een volk zich met ernst op den Godsdienst toelegt, mogen wy gerustelyk vooronderstellen, dat het zyne afhankelijkheid van een Goddelyk beftuur en deszelfs

zelfs invloed op de ondermaansche dingen geloofst.

R. Wat dagten zy van de onsterfelykheid der Ziele?

E. By de *Galliers* was dit eene uitgemaakte zaak, dat de zielen der menschen onsterfelyk waren en tot een ander leeven overgingen. Dit was volgens *CÆSAR*, *STRABO*, *MELA* en andere *Romeinsche* Geschiedschryvers een van de voornaamste leerstukken der *Druïden*, welk onder het gemeen verspreid was, en, zoo zeker geloofd wierd, dat hetzelfde een grooten invloed had op hunne dapperheid, wyl zy den dood niet vreesden. „Volgens *LUCANUS* zou dezelve de Geest in een andere waereld de leden beffieren, en de dood dus een middel zyn tot een lang leeven.” „Zy gaven, mogen wy *VALERIUS MAXIMUS* gelooven elkander geld te leen om in de andere waereld wederom te krygen, wyl zy zich vastelyk verzekerden, dat de zielen der menschen onsterfelyk waren.” Ja, dit ging zoo ver, volgens *MELA* in het tweede Hoofdstuk van zyn derde boek, dat sommigen zich op de brandstapels van hunne vrienden wierpen, om met dezelve in een ander leeven te mogen verkeeren.

D. Dit is verbaazend sterk, maar geloofden zy dan niet aan eene zielsverhuizing?

E. Volgens *CÆSAR*, ja. „Voornamelyk, zegt hy, willen de *Druïden* dit inscherpen, dat de zielen niet sterven, maar van den een tot den ander

overgaan , en dit meenen zy , dat grootelyks dient , om de dapperheid aan te vuuren en den dood te veragten.” Maar de berigten zyn hieromtrent niet eenpaarig , en dit ftryd ook tegens het geen CÆSAR zelf aantekent van de lykplegtigheden. — Want waarom zouden zy alles , wat den overledenen in zyn leeven aangenaam geweest is met hem in 't vuur geworpen hebben , indien hy niet tot een ander leeven , maar tot een ander lighaam overging , en daarin hier op deeze waereld zou moeten verkeeren. — Wat nu de *Germaanen* en *Batavien*en betreft , CÆSAR zwygt in dit geval geheel , maar TACITUS geeft alleen een kort bericht van hunne begraafnis-plegtigheden , welke in 't weezenlyke met die der *Galliers* overeenstemmen. Behalven dat deeze Volkeren , gelyk ik meermaalen aangemerkt heb , oorspronkelyk veel overeenkomst met elkander hadden , besluit ik ook uit hun wyze van begraaften , dat zy geenzins dagten , dat alles met den dood een einde nam. Maar hier over moeten wy nader handelen. Indien wy DIODORUS SICULUS gelooven mogten , had het gevoelen van PYTHAGORAS by hen de overhand , dat de zielen der menfchen onfterfelyk waren , en , in een ander lighaam overgegaan zynde , na een bepaalden tyd op nieuw het leeven aannamen , en dat daarom zommigen by de begraaving hunner dooden brieven , aan hunne vrienden gefchreeven , op den

houd-

houdstapel wierpen, op dat dezelve van hun in de andere waereld zouden geleezen worden. Maar dit verhaal is by my zeer verdagt. Hoe zoude de leer van PYTHAGORAS tot de oude *Germaanen* hebben kunnen doordringen? — en zoo het al waar was, dat 'er brieven wierden medegegeeven, is dit meer geschikt voor een ander leeven en eene andere waereld, dan voor eene zielsverhuizing.

FR. Vader zou anders hier in een sterk bewys voor de schryfkonst der *Germaanen* hebben kunnen vinden.

E. Volgens VALERIUS MAXIMUS „ was de wysbegeerte of het Godsdienstige leerstelsel der *Cimbren* en *Celtiberiers* zeer geschikt tot wakkerheid en dapperheid, waarom zy zich verheugden in den slyd, als die roemrugtigen *gelukkig* uit het leeven dagten te gaan. ” En van de *Marcomannen*, een voornaame *Germaansche* natie schryft APPIANUS, „ dat zy zeer dapper van gemoed en veragters van den dood waren, uit overreeding, dat zy in 't leeven zouden wederkeeren. ” Van de oude *Thraciers* berigt MELA, dat zommige natiën geloofden, dat de zielen der gestorvenen wederkeerden; anderen, schoon dezelve niet wederkeerden, dat zy egter niet vernietigd wierden, maar tot een gelukkiger staat overgingen, waarom zy volgens VALERIUS hunne geboorte dagen met droefheid, hunne sterfdagen met blydschap vierden, en toonden,

fehoon door de lesfen der Wyzen niet onderrigt, dat zy egter den waaren toestand des menfchen wel doorzien hadden." Mogen wy uit dit alles niet befluiten, dat zy geloofden dat de zielen der menfchen onfterfelyk waren? my dunkt van ja.

R. Hadden zy ook eenig begrip van eene opflandig der dooden?

E. Zoo zy 'er aan gedacht hebben, zal dit zeer twyffelagtig en duifter geweest zyn. — Ik haalde zoo even het gezegde van den Dichter LUCANUS aan „dat volgens de *Druiden*, dezelfde Geest de Leden beftuuren zou:” — maar of zy hier door dezelfde Leden, hetzelfde lighaam verftonden, is onzeker. Uit de denkbeelden, welke zy van den ftaat der gelukzaligheid maakten, zouden wy moeten opmaaken, dat de *Germaanen* hieraan geloofd hebben. — Dit is zeker, dat by hun onloochenbaare bewyzen aangetroffen worden, dat zy eene verbranding en zuivering van deezen aardbol door vuur verwagteden, maar van een algemeen oordeel heb ik tot nog toe niets aangetroffen.

FR. Wisten zy van eene verbranding van deezen aardbol? dat is opmerkelyk!

E. Dit was tot meer volken doorgedrongen. CICERO fpreekt 'er op meer dan eene plaats van in zyne fchriften. Volgens STRABO geloofden de *Galliers*, dat de zielen der menfchen zoo min vergingen als de waereld, maar dat vuur en water evenwel eindelyk de overhand over de

de laatste hebben zoude. En het zal nog nader blyken, wanneer ik u straks het een en ander over dit onderwerp uit de *Noordsche* gedenkschriften mededeel, tot welke wy voornaame-lyk onzen toevlugt zullen moeten neemen, om eenig begrip te maaken over hunne denkbeelden aangaande den staat na dit leeven. Deeze kunnen toch, wyl zy eene Openbaaring misten, niet anders dan verward geweest zyn. In 't algemeen waren zy van gevoelen, dat zy die in dapperheid uitgemunt, — voor het Vaderland gestreeden, — maar vooral zy, die voor hetzelfde hun leeven gelaaten hadden, allen op eene gelukzaligheid konden staat maaken, waar van anderen verstookten waren. Daarin moet het zeggen van VALERIUS MAXIMUS verklaard worden. De *Cimbren* en *Celtiberiers* sprongen op van vreugd, wanneer zy naar den fryd gingen, terwyl zy hoopten roemrugtig en gelukkig uit het leeven te zullen scheiden, daarentegen kermden zy in ziekte, omdat zy vreesden een schandelyken en ongelukkigen dood te moeten ondergaan.

VR. Maar hoe liep het dan met de vrouwen af?

E. Die rekening is niet wel te maaken. Voor 't naast geloof ik, dat zy haar ten minsten geen plaats in 't Paradys der Helden ingeruimd hebben, maar wat 'er dan verder van haar worden moest, durf ik niet bepaalen. Gelyk al hun

Godsdienst op de Staats-regeering en verdediging ingerigt was, zoo hebben zy ook de denkbeelden omtrend het toekomend leeven zoo ingerigt, dat het niet kon misfen, of zy moesten een ieder doen besluiten, om geene gevaaren te ontzien, maar het leeven kloekmoedig te laaten voor het Vaderland.

FR. Van deeze kunstgreep heeft zich MAHOMETH zeer wel weten te bedienen.

E. Gy zult bevinden, dat de *Germaanen* in dit geval veel overeenkomst met de *Turken* hebben. Of liever, dat de schrandre MAHOMETH de begrippen, welke by de volken, die met de *Germaanen* voor een gedeelte uit eenen oorspronk waren de *Schythen* en *Thraciers* heeft gebruikt en opgecierd, om dat ze tot zyn oogmerk wonder wel dienden.

R. Waar in zou dan die gelukzaligheid bestaan?

E. In het volkomen en ongeftoord genot van dat alles, waar in zy hier hun hoogfte wellust gevonden hadden, namelyk hun hart op te haalen in den ftryd en aan eene overvloedige maaltyd.

FR. Waar blyven de vrouwen? moet ik ook vraagen. Die maaken toch een groot gedeelte der gelukzaligheid van den *Alcoran* uit, en komen dus ook hier te pas.

E. Eene overheerschende zugt tot vrouwen was het zwak van MAHOMETH en zyne aanhangers, maar

maar niet van de *Germaanen*. Schoon zy hunne vrouwen liefde en eer toedroegen, waren zy kuisch. Zy zullen ook begreepen hebben, dat de voortteeling van kinderen, het groote oogmerk hunner huwelyken, in het ander leeven geen plaats vond.

R. Maar het kwam nog minder te pas in het Parady's menschen dood te slaan.

E. Dit was ook niet noodzaakelyk: al gebruikten zy wapenen, zy konden 'er spiegelgevegt mee houden. Deeze waren het spel der kinderen, het grootste cieraad en handgebaar der volwasfenen, daarom moesten dezelve met hun verbrand en begraven worden, op dat zy 'er zich in een ander leeven mee mogten vermaaken.

Vr. Deeze denkbeelden waren evenwel zeer zinlyk, en doen onze *Batavieren* weinig eer aan.

E. Laaten wy dan te meer het voorregt schatten, het welk wy in de Openbaaring bezitten, waarin ons niet alleen verhevene, Gode en zyne redelyke schepfelen waardige berigten omtrend den staat der gelukzaligheid gegeven, maar ook de wegen, om daar toe te geraaken aangewezen worden? en laaten wy ons verwonderen, dat onze *Batavieren*, niertegenstaande het gemis van zulke ontdekkingen, zoo veel braafheid, zoo veel verlangen naar een ander leeven getoond hebben. Hun, die geen onderrigt door eene bovennaatuurlyke Openbaaring, of zelfs door beschaaven-

de

de weetenschappen hadden, moeten wy dit ten goede houden, maar wy die het beide bezitten, hoe behoorden wy te zyn?

D. Laaten wy dood stil zwygen; myne VREDEGONDE! wy Christenen zullen 'er toch niet met eere afkomen, en liever vraagen naar het geen ons BELHART uit de *Noordsche* gedenkschriften beloofd heeft.

E. In dezelve komt deeze Aarde voor als eene ronde vlakke, welke rondom van de Zee omingeld is. De oever van dezelve is door ontferlyke Reuzen en vreeslyke Monsters bewoond, en door hemelhoog gebergte van de wooningen der menschen gescheiden. Het eerste word *Jotunheim*, het andere *Manheim* genoemd. Midden in *Manheim* lag de zetel der Goden, welke onder verscheide benaamingen, maar vooral die van *Asgaard* voorkomt. Dan in een zeker tyd-punt, het welk zy *Ragnarokur* of de schemering der Goden noemen, zou dit alles het onderste boven gekeerd worden in een verschrikkelyken sryd tuschen de *ASEN* en afgestorve Helden aan de eene, en de Reuzen en Monsters aan de andere zyde; waar in wel eenige van de *ASEN* of mindere Goden en Helden zouden sneuvelen, maar deezen de overhand behouden. Het gevolg van deezen sryd zou egter zyn, dat Hemel en Aarde nevens alle dan leevende menschen op twee na zouden verdelgd worden, maar schielijk zou 'er eene nieuwe Aarde ontstaan en

een

een nieuwe Hemel, welke in voortreffelykheid en duurzaamheid de eerste zouden te boven gaan. De aarde zou door de twee overgebleve menschen op nieuws bevolkt worden, maar de Hemel, *Gimle*, een eeuwigduurende woonplaats voor de *Asen* en de *Vroomen* verstreken, terwyl de *Boozen* in eene eeuwige helle zouden gepynigd worden (*).

D. Wat dagten zy van de belooningen en straffen, welke terstond na dit leven zouden uitgedeeld worden?

E. Zy geloofden, dat alle Helden in eene plaats van gelukzaligheid, welke zy *Walhalla* noemen, door *ODIN*, een van hun eerste vergoode

(*) De treffende beschryvingen van dat tydpoint zyn inderdaad waardig by hunne Dichters geleezen te worden (a). „De Zon word zwart, de Aarde word in Zee gedompeld. De helderblinkende sterren worden uit het uitspanfel getrokken. Het vuur woed tegen het oude waereldgestel en de opklimmende vlam likt zelfs den Hemel.” Omtrend gelyk *ovidius* hier van zingt in het tweede boek van zyne gedaante verwisfelingen

*Esse quoque in fatis reminiscitur affore tempus,
Quo mare, quo tellus correptaque regia coeli
Ardeat & mundi moles operosa laboret.*

(a) Zie onder anderen *Woluspa*. Stropha 49. en 52. en *Keisler ant. Sept. & Celticæ*.

de Helden ontvangen, en in gezelschap van de ASEN onthaald worden. De vrouwen, ten zy zy verkiezen met haare mannen te sterven, worden daar wel niet toegelaaten, egter worden 'er zekere Nymphen, *Valkyrien* genaamd, gevonden, aan welke alleen de zorg voor spys en drank is aanbevolen. Het voornaamste onthaal bestaat in spek van een overmatig groot wild zwyn; en, terwyl de wyn alleen voor ODIN blyft, drinken de Heiden zoo veel uitgelezen bier, als hun gevalt. Intusschen vermaaken zy zich met worstelen en spiegelgevegten, en genieten een ongestoord genoegen tot het aanbreeken van de *Ragnarokur*, waar in wy verwarde denkbeelden van de ontzaggelyke gebeurtenissen van den jongsten dag aantreffen. Daarentegen zouden de meinëdigen, de moordenaars en dergelyke booze menschen onder het opzigt van een kwaaden geest *Nidhoggur* en de Nymph *Hella* gepynigd worden in *Nastrand*, een groot verblyf, waar van de deuren tegen 't Noorden open staan, en de grond geheel bedekt is met Slangen, welker koppen naar binnen gekeerd, onophoudelyk geheele beeken van fenyn uitspouwen. — Ik zal alles besluiten met eenige trekken uit het beroemde gedicht van den *Deenschen* Koning REGNER LODBROG, welke, na dat hy de Zee lang onveilig gemaakt en verscheide invallen aan het vaste Land, in *Groot-Brittannien* en in *Ierland* gedaan had, eindelyk overwonnen en door den Koning

ELLU in eene akelige gevangenis gehouden
wierd, waar de slangen en adders zyn eenigste
gezellen waren. — Na zyne veldslagen en over-
winningen met de sterkste kleuren afgeschilderd
te hebben, zegt hy — in rymloos dicht:

Wy sreedden met zwaerden.
Dit schynt my een ronde waarheid
Dat wy 't noodlot volgen.
Zelden overtreedt men 't bestel van NORVA.
Niets heb ik onderstaan by ELLU
Wegens het einde myns leevens,
Toen ik halfdood het bloed bedekte
En de schepen in 't water stier.
Overal vingen wy toen voor het wild
Roofaas, in de zeeboezems der *Schotten*.

Wy sreedden met zwaerden.
Over dit lach ik immers
Dat ik Vader BALDURS rustbanken
Voor my bereid weet. In dat Hof
Drinken wy, in 't kort, bier.
Uit holle bekers van bekkeneelen.
Hy zugt niet, die kloek is, tegen den dood
In de verblyven van den grooten FEOLIN.

Ik

Ik koom niet wanhoopig
Met klaagende woorden in VIDRIS Hof.

Wy streden met zwaerden.
Sterk helt het naar 't einde.
Grimmig staat de beete des adders:
Een slang bewoont de zaal des harten.
Wy hoopen hierom, dat God VIDRIS
De roede voor ELLU's maagfchap
Door myne zonen zal doen glinsteren
En zyne gramfchap zal gloeijen.
Geenszins zullen die wakkere Jongelingen,
Hem gerust laten blyven.

Wy streden met zwaerden.
Vyftigmaal heb ik gestreden
En de tekens van overwinning behaalt.

Dog nu vinden de ASEN goed, ons te ontbieden.
— Het past niet om den dood te weenen.

Het gemoed wil hier eindigen.
De DYSIRS ontbieden my te huis,
Welke uit HERRIANS hof

My ODIN gezonden heeft.

Op de hoogste plaats zal ik met de ASEN

Myn bier met vreugde drinken.

De stonden des leevens zyn verloopen.

Lachende zal ik sterven.

Hier ziet ge de denkwys der Helden van dien tyd, en teffens eene bevestiging van veele dingen, welke ik u uit de Noordsche gedenkschriften verteld heb.

D. In welk een tyd is dit voorgevallen?

E. Omtrend het midden van de negende Eeuw.

D. Des te meer sta ik verwonderd over de gevoelens van deezen ongelukkigen, maar onbezweeken krygsman. — Wanneer ik dezelve vergelyke by de gedichten, welke een der grootste Vorsten van onzen tyd in 't midden zynrer tegenspoeden opgesteld heeft, wien moet ik dan gelukkiger schatten, hem die zich met den waan van zynen nationaalen Godsdienst streefde, en zyn hart in 't midden van de zwaarste folteringren opbeurde; of Hem, welke de hooper der onsterfelykheid, die het Christendom hem aanbod, hardnekkig versmaadde, en zichzelf in zynen ouderdom niet anders, dan als een afgeleefde romp voor den misthoop beschouwde.

E. Zoo waar is het, dat indien de onsterfelyk-

heid en het toekomend leeven niet meer dan een droom waren, het eene wreedheid zou zyn den armen sterveling het opbeurend vooruitzigt daar op te ontnemen.

R. En wanneer my dan alle hoop van myn DIDERIK, myn BELHART en VREDEGONDE, en alle myne waare vrienden, waar van wy toch eenmaal afgescheurd zullen worden, weder te ontmoeten wierd afgesneden? *ô* akelig vooruitzigt!

E. Ik zou myne vrienden nog gaarn deeze en geene aanhaaling geeven uit de gedichten van OSSIAN tot slaaving van myne gedagten over de gevoelens der *Germaanen*. Dezelve zyn zeker veel schooner, maar ik heb nergens eene plaats aangetroffen, waar men zoo veel by een vind. De aanroeping en verschyning van Geesten, welke zeker op 'de onsterfelykheid gegrond zyn, komen 'er zoo menigvuldig in, dat ik in de keur verbysteren zou. Egter kan ik niet nalaaten met dit staaltje, het welk de somberheid der stof vergoeden, en teffens tot bevestiging van het denkbeeld, eener groote omwenteling, welke ons planeetgestel over 't hoofd hangt, dienen zal, alles te besluiten. „ *ô* Gy die om hoog daar heenen wandelt, rond als het schild myner Vadersen, waarheen zyn uwe stralen? *ô* Zon! waar uw eeuwig licht? — Gy treedt vooraan in uwe eerwaardige schoonheid. De starren verbergen zich in den Hemel; koud en bleek zinkt de
maan

maan in de westelyke vloed. Maar gy alleen, gy treedt voort in u zelven. Wie kan u in uwen langen loop byhouden? — De eiken der bergen vergaan: ja de bergen zelve vergaan met de jaaren. — De Oeeëan daalt en ryst weder. — Zelfs de maan verdwynt aan den Hemel, maar gy zyt eeuwig dezelfde en verheugt u in den glans uwes loops. — Wanneer orkaanen de Waereld met donkerheid bedekken: wanneer de donder rolt, de bliksem vliegt, ziet gy uit de wolken, in uwe schoonheid, en lagcht om den storm. Maar voor OSSIAN schynt gy te vergeefs, want hy ziet uwe straalen niet meer, — niet, wanneer uwe blonde lokken op de wolken van 't Oosten golven: — ook niet als gy flikkert aan de poorten van 't Westen. — Maar gy zyt veelligt, als ik, voor eenen tyd slegts! Veelligt eindigen uwe jaaren ook eenmaal. Gy zult slaapen in uwe wolken, onbezorgt op de stem van den morgen. Verheug u dan, Zou! in de kragt uwer jeugd. Onvriendelyk en somber is de ouderdom. Hy is als het schemerend licht van de Maan, wen zy door gebroke wolken blykt, en de nevel zich op den heuvel nederlegt.”

D. Heerlyke gedagten! uitmuntend schoon zyn deeze regelen. Ik dank u myn EELHART voor al uwe naspooringen, en voor dit uitnemend slot.

E. Laat ons hier niet dieper intreedden, myne vrienden: myne taak is voor van daag afgedaan. Ik noodig u eerstdaags op den uitvaart der *Batawieren*. Een sombere stof, maar eene stof, welke altoos voor hem, die een ander leeven en een beter Vaderland verwagt, alle akeligheid verliest.

Z E

Z E V E N T I E N D E

Z A M E N S P R A A K

D I I

Batavieren op hunne sterfbedden. Derzelver uitvaard. Veelen wierden volgens TACITUS verbrand, anderen begraaven. De Hunnebedden in Drenthe, derzelver gedaante, naams oorsprong en oudheid. Andere soorten van Graven. Algemeene beschouwing en besluit van deeze Verhandeling over de zeden der Batavieren.

Volgens afspraak begaf zich EELHART met zyne VREDEGONDE en kinderen naar het Landgoed van DIDERIK en ROZEMOND, waar zy hartelyk verwelkome warden. Het duurde niet lang, of men herinnerde EELHART zyne belofte, en hy vervolgde gereedelyk zyn verhaal aldus.

E. Wy moeten dan eindelyk onze *Batavieren*, wier leeven en bedryf tot dus ver een belangryk onderwerp van onze gesprekken geweest zyn, in hun uiterften verzellen, en zien hoe zy zelve zich by het sterven, en omtrend de lyken hunner afgestorvene vrienden gedraa-

gen hebben. Van het eerste weten wy niets byzonders, dan dat zy buiten twyffel met eene onverfehrokke kloekmoedigheid den dood hebben te gemoet gezien; dit vloeyde uit hun aart, zoo wel als uit hunne Godsdienstige begrippen voort. Deeze deden hen niet alleen dikwerf alle gevaaren roekeloos trotzeeren, maar bragten veeten tot de grootste buitenspoorigheid, wanneer zy den dood niet konden vinden, om zich zelven van 't leeven te berooven, en daar door dien trap van gelukzaligheid te genieten, welke al de geen, die op het bed van eer gestorven waren, verwagten konden. Voor 't overige be-roepe ik my op 't gedicht van den *Noordschen* Vorst, dat hy met stervende handen heeft opgesteld, waarmee wy onze voorige Zamenpraak beslooten hebben, en wy kunnen daaruit hunne gevoelens in dat gewigtig tydstip eenigzins opmaaken. Wy mogen toch veilig vooronderstellen, dat dezelve niet min sterk geweest zyn ten tyde, wanneer de Godsdienst der *Germaanen* nog in vollen bloei was.

R. Dat ging evenwel te ver, wanneer men zich door zulke beginselen liet vervooren, om de handen aan zichzelf te slaan.

E. Gewisfelyk ging het: maar hoe kon men anders verwagten van Volken, die van jongs af geleerd hadden den dood juichende te gemoet te gaan, en huane ouden dikwerf hadden hooren

ker-

kermen, als zy vreesden door ouderdom of ziekte den tol der Natuur te zullen moeten voldoen, zonder op het bed van eer voor het Vaderland te mogen sterven. — Het zal minder voor ons te verantwoorden zyn, wanneer wy hun voorbeeld hier in navolgden, die weteen, dat wy van onze posten niet mogen afsloopen, en voor alles verantwoordelyk zyn. — Het was egter te wenschen, dat de vreeze des doods minder de overhand had in 't hart van veele Christenen, welke op gewisfer gronden eene hoogere gelukzaligheid verwagten.

Vr. Maar hoe gemakkelyk kon een volk van deeze waereld scheiden, dat haare goederen zoo weinig kende en met zoo weinig te vrede was.

E. Wy zien dan ook hier in, dat zy niet ongelukkig waren in het ontbeeren van een geluk dat zeer kort en zeer wisselvallig is.

Vr. Of 'er by de *Batavieren* nog eenige plegtigheden omtrend de dooden, voor dat men hen de laatste eer aandeed, wierden waargenomen?

E. Daar vnde ik niets van aangetekend. — Het is dus onzeker of zy dezelve ook gewaschen en gereinigd hebben met de *Grieken* en *Romeinen*. Balsamen konden zy niet, wyl hen daartoe de stof ontbrak. Het sluiten der oogen, en het plegtig affcheid kussen door de nabestaande vrienden, dat nog in zwang gaat, twyfel ik geen oogenblik of het heeft by de oude *Batavieren* ook plaats gevonden. Nog minder

twyffel ik, of zy hebben de dooden overvloedige opregte traanen gewyd, en de *Barden* hebben den lof van zulken, die het Vaderland dienst beweezen hadden, in hunne lykgedichten opgezongen, zonder dat zy zich van gehuurde klaagsters behoefden te bedienen. *TACITUS* geeft dit niet onduister te kennen, wanneer hy zegt, dat het weenen en klaagen aan de vrouwen wierd overgelaaten. De zuivere liefde onder de Leevenden; — de blaakende agting, welke zy voor waare heldenbedryven betoonden verzekeren ons anderszints in deezen opzigte genoeg. — De gewoonte, om de dooden op baaren naar de plaats hunner bestemming te brengen en dezelve zoo wel door vrouwen als door mannen te verzellen, heeft van onheuchelyke tyden en waarfchynlyk toen ook al plaats gevonden.

D. Hoe gedroegen de *Batavieren* zich omtrend de lyken van hunne afgestorve vrienden?

E. De gewoonten der Volken, zoo vershillende, zyn meer of min vreemd in dit geval, naar maate zy meer of min beschaafd zyn. — Zommigen zyn zoo ver gegaan, dat zy de doode lichaamen door de lucht en het gevogelte hebben laaten verteeren, of die zelf verslonden: maar de meeste en beschaafde volken, hebben de lichaamen of begraven of verbrand. Het eerste schynt wel het oudste en natuurlykste gebruik. Het menschelyk lighaam, dat uit stoffelyke deelen bestaat en op de aarde zyn woon- en werk-
plaats

plaats heeft, rust nergens beter, dan in derzelver schoot, om allengskens tot het eerste beginfel weder te keeren. — De *Egyptenaaren* en eenige volken, welke dit in byzondere gevallen nagevolgd hebben, zогten door balzemen den dood en 't graf hunnen prooi te ontrukken, en de lighaamen, van hunne vrienden zoo veel mogelyk te vereeuwigen. Juist het tegengeftelde vindt by de verbranding plaats; waardoor de lyken zeer ras tot asch en stof terug gebragt worden. Deeze gewoonte is zeker zoo eigenaartig niet en egter is dezelve zeer fterk, zelfs onder de beschaafdfte volken doorgedrongen, waarvan men de reden bezwaarlyk kan nagaan, of het moet zyn, gelyk ik ergens geleezen heb, om dat men bevond, dat de aarde door de toeneemende onlusten onder de leevenden geene veiligheid genoeg voor den dood verschaffen kon, wyl de woede en bitterheid veelen tot in het graf vervolgde. Althans deeze zou de reden zyn, waarom de *Romeinen*, welke te vooren al hunne dooden plagten te begraven, dezelve in laater tyden dikwerf verbrand hebben. Volgens *TACITUS* had ook dit gebruik by de *Germaanen* plaats. Zoo schryft hy in 't zeventwintigfte Hoofddeel, het laafte dat van de zeden der *Germaanen* in 't algemeen handelt. „ By de uitvaart is geen pragt. — Dit wordt alleen waargenomen, dat de lighaamen

van beroemde mannen met zeker foort van hout verbrand worden."

D. Wierden dan alle de lyken niet verbrand?

E. Dat is niet waarschylyk. — Men kan de uitdrukking van TACITUS op meer dan eene wyze verklaren. Het kan te kennen geeven, dat alleen de lyken van beroemde mannen verbrand wierden: maar ook dat tot deezer lyksta-pels, geen zeker foort van hout wierd gebe-zigd, terwijl omtrend anderen die keurigheid geen plaats had. — Welk foort van houtgewas hier toe gebezigd wierd, kunnen wy niet be-paalen, TACITUS noemt het niet, maar zeker is het een uitgeleezen welriekend hout geweest, het welk hier en elders in de boschen van *Germanien* groeide; gelyk de Nooten-, de Ge-niever- de Dennen-boom en anderen, welke men te onregt voor vreemde gewassen houdt, daar een menigte van zulke stammen, nog onder den grond, geworteld, in onze landstreeken, ontdekt worden.

FR. Zou deeze gewoonte altoos by de *Germaanen* plaats gehad hebben, of van de *Romei-nen* ontleend zyn?

E. Dit denken zommigen, maar dan zou TA-CITUS, welke de oorspronkelyke zeden en ge-bruiken der *Germaanen* opgaf, ook hierin een misslag begaan hebben. Daar de verbrandingen van voornaame lyken al zeer oud zyn, gelyk wy in de geschiedenissen des O. T. daar van reeds

reeds duidelyke spooren vinden, maaken wy geene zwaarigheid, om te stellen, dat dezelve ook al lang voor de tyden der *Romeinen* hier plaats gegreepen hebben.

M. Hoe ging dat verbranden der Lyken in zyn werk?

E. Er wierd op eene nabyegelegen bekwaame plaats eene groote houtstapel opgerigt. Na dat het lyk behoorlyk gereinigt was, heeft men het in deszelfs gewoone kleederen daarop gelegd. — Ik zeg in deszelfs gewoone kleederen. By de *Romeinen* wierden de dooden niet alleen pragtig opgecield, maar ook veele kostbaarheden van kleeding, vercierfelen, kleenoodiën, krygsroof nevens veele welriekende speceryen op het hout geworpen en verbrand. By de *Galiers* maakte men volgens *CÆSAR* ook veel omflag by de lykplegtigheden, maar ook hierin verschillen de *Germaanen* zeer veel. Er was volgens *TACITUS* geene pragt by dezelve. Dit kwam met hun aart en eenvoudige levenswys overeen, waarvan zy billyk by het sterven niet wilden afwyken. „De stapel wordt nog met kleederen, nog met reukwerk opgeheopt. Elks wapenen worden hun toegevoegd, en ook van zommigen het paerd in het vuur geworpen.”

M. Is dat niet vreemd?

E. Myne *NACHTILDE* is dan niet oplettend

geweest, op het geen ik in myne voorige Zamenpraak aangemerkt heb. Dat geen, het welk hun het liefst en waardst was in hun leeven, het geen hun voornaamelyk tot cieraad en gebruik strekte, wilden zy ook met zich neemen by hunne uitvaart uit deeze waereld, om 'er in eene andere niet van ontbloot te zyn.

M. Maar wanneer wapens en paerden verbrand wierden; wat gebruik konden zy 'er dan van maaken?

E. Even het zelfde, dat zommige Christenen van hunne heilige plegtgewaaden kunnen maaken, waar mede zy in de kist gelegd worden, daar de verteering hier en de verbranding daar hetzelfde uitdoet. Wat denkbeeld zy hier van gemaakt hebben, betuige ik niet te weeten. De reden, waarom zy het deden is ondertusfchen klaar en uit hun Godsdienstig leerstelsel omtrend den staat na dit leeven opgemaakt, — zoo klaar, als het zeker is, dat van deeze gewoonte nog heden ten dage sporen onder ons zyn. . . .

M. Heden? Vader!

E. Ja MACHTILDE, wel niet van verbranden, maar evenwel van wapens en paerden by de lykstaaten van Vorsten en voornaame Krygsbevelhebberen om te leiden, het geen ik denk, dat van dit verbranden nog een overblyffel is.

Fr. Maar heeft Vader niet verhaalt, dat de

wa-

C. M. G. van der Meer, delin.

J. van der Meer, sculp.

LYKPLEGTIGHEDEN DER BATAVIËREN.

wapens, welke de bruid aan haaren bruidegom by het voltrekken van het huwelyk schonk, met alle zorgvuldigheid bewaard wierden, en tot de kinderen overgingen.

E. Even zoo verhaalt TACITUS in 't vervolg, dat by de *Tenctren* het paerd, dat de overledene gebruikt had, niet van den oudsten, maar van den dappersten en waardigsten zyner Zoonen wierd geërfd. Maar deeze zwaarigheden verdwynen, wanneer wy aanmerken, dat niet alle de wapens, maar alleen die geene, welke de overledene het meest gewoon was te bezigen met hem verbrand wierden, terwyl de andere, en vooral die tot onderpanden van huwelykstrouw verstrekt hadden voor de kinderen bewaard wierden. De gewoonte by de *Tenctren* was eene byzonderheid, en TACITUS geeft ook zelf te kennen, dat niet altoos de lyfpaerden by de uitvaart van den overleden Meester geslagt en verbrand wierden.

R. Maar wanneer nu de houtstapel en het lighaam verteerd was?

E. Dan wierden de overgebleeve beenderen met de asch zorgvuldig in een of meer lykbuschen gedaan, welke daar toe gemaakt waren, en met eenige plegtigheid in een graf bygezet. Zulk een overblyffel en plaats wierd by de Ouden even dierbaar en heilig gerekend, als by ons de graven, waarin de geheele lyken van onze nabestaanden en vrienden geborgen worden.

D.

D. Ik heb dikwerf, wanneer ik van deeze lykplegtigheden by *Grieken* en *Romeinen* las, gedacht, hoe konden zy de asch, waarin het ligchaam van den Overledenen vertoerd was onderscheiden, van de overige, welke van den houtstapel was voortgekomen, die ik my verbeelden dat zeer aanmerkelyk moet geweest zyn.

E. Hoe aanzienlyker en beroemder de gestorve held in zyn leeven geweest was, hoe grooter en hooger de houtstapel gemaakt wierd, terwyl men zich verbeeldde, dat de ziel des te vlugger en vrolyker ten Hemel opvoer. Dan des te bezwaarlyker is het om te gissen, hoe zy de asch onderscheiden konden, want men kan niet denken, dat zy die alle geborgen, of in het bergen geen toezigt gebruikt hebben. Sommigen lossen dit raadsel op doot te stellen, dat men de lyken in yzeren omkleedfels leide, met gaten doorboord; anderen neemen tot de *Asbest* of het onverbrandbaar linnen, waarvan *PLINIUS* en *PLUTARCHUS* spreken, hun toevlugt; maar men kan dezelve met geene waarichynlykheid by de *Germanen* zoeken. Omtrend de overgebleeve stukken van verbrande beenderen laat het zich gemakkelyk oplossen, maar buiten twyffel zal men door de ondervinding by hen geleerd hebben, de asch welke van het lyk voortkwam, van de houtasche te onderkennen.

M. Hoe waren de graven ingerigt waar in men deeze overblyffelen borg?

E.

E. TACITUS zegt. „ De aarde zoode bedekt het graf. De kostbaare en werkelyke eer van gedenktekenen veragten zy, als lastig voor de overledenen.” Volgens dit bericht wierden de lykbusfchen met de asfche in een eenvoudig graf nedergezet. — Zeker niet in hunne Kerken of tempelen, want die hadden zy niet, maar ook niet in hunne Heilige bosfchen, welke voor de byeenkomsten en Godsdienstoeffeningen der Leevenden alleen gefchikt waren. Volgens dit bericht van TACITUS zouden alle de *Germaanen* zich van zulke gemeene graven bediend hebben als men op onze Kerkhoven vindt. Op dat men egter niet denken mogt, dat onverschilligheid en minagting voor de nagedagtenis der overledenen, hen van een gebruik deed afwyken, welk by allerlei volken plaats vond, om tomben gedenkzuilen en praalgraven ter eere van voorname mannen op te rigten, laat by 'er op volgen.” Weeklagten en traanen leggen zy ras, — fmert en droefheid zeer langzaam af. Het weenen strekt den vrouwen tot eer, den mannen het gedenken.” Zoudt ge hier niet uit opmaken, dat de *Germaanen* in 't geheel zich van geene middelen bediend hebben om de nagedagtenis der dooden leevendig te houden en hunne rustplaatfen uit te tekenen, en egter wordt dit tegengefproken door de menigvuldige en merkwaardige overblyffels van graaven, welke men overal in *Duitfchland*, in de Noord-

fche

sche Ryken, in *Groot-Brittannien* en zelfs in ons land aantreft: Overblyfsels welke zeker te meer onze opmerking verdienen, om dat zy de eenigste zyn, welke wy van de oude *Germaanen* kunnen aanwyzen.

M. Ook in ons Land? daar heb ik nimmer iets van gehoord!

E. Ja in ons Land: maar in dat gedeelte, het welk het minst bezogt wordt, en ook eigenlyk niet tot de zeven vereenigde gewesten behoort, maar met dezelve *geassocieerd* is, — namelyk in *Drenthe*.

D. Wat is hier toch de reden van?

E. Die is moeiljelyk te gissen. Het zy dat die landstreek meer dan eenige andere, ten minsten in onze oorden, de stof tot die gedenkstukken heeft opgeleverd: het zy dat zy elders, daar het meer bewoond en bebouwd is, opgeruimd zyn, men vindt ze nergens in onze Provinciën, voor zoo veel my bewust is, indien men dat gedeelte van *Overysfel* uitzondert, dat aan *Drenthe* grenst. En dat men dit niet moet toeschryven aan een gebruik den oude inwooneren van *Drenthe* alleen eigen, blykt daar uit, dat ze elders ook worden aangetroffen; zommige veel grooter en uitgestrekter, waar onder de *Stone Henge* in *Engeland* uitmunt, de meesten egter van denzelfden vorm en gedaante: maar nergens zoo menigvuldig, het geen te aanmekelyker is, dan in een land, het welk men als het

Gali-

Galilea van *Nederland* doorgaans aanziet: maar het geen in myn oog, buiten deeze ſchat van overoude gedenktekenen, om meer dan eene reden, geene veragting verdient.

M. Waar in beſtaan deeze gedenktekenen toch?

E. In de zoogenaamde *Hunnebedden*, of zeer groote Steenen, welke ten deele ſtaande, ten deele liggende, hier en daar in het veld worden aangetroffen, by de *Eext*, by *Anlo*, *Ballo*, *Borger*, *Annen*, *Drouwen*, *Tinaarden*, *Suidlaaren*, *Rolden*, *Onnen*, naar den kant van *Benthem* en op andere plaatzen meer. Het is zeer waarſchynlyk, dat dezelve nog in veel grooter aantal geweest, maar van tyd tot tyd, vooral by de Dorpen weggehaald, verkogt en gebruikt zyn tot muuren van Huizen, Kerken en Kerkhoven, tot fondamenten en andere einden, het geen nu ten ſtrengſten verboden is: en nogthans vindt men op zommige plaatzen, gelyk by *Borger* en *Drouwen* tot tien ja zestien ſtuks in getal.

R. Ik verlang zeer zulke *Hunnebedden* te zien?

E. Hier heb ik 'er een aftekening van, waaruit ge u eenig denkbeeld maaken kunt.

R. Zyn ze alle zoo ingerigt?

E. Het een wat grooter, het ander wat kleiner, maar over 't geheel komen zy veel met elkander overeen. Ik kan uit uwe oogen leezén, ROOZEMOND! dat het met u eveneens gele-

gen is, als met eenige myner vriendinnen, welke ik overreedde, om van *Zwol* met my derwaards te gaan, gelyk ik nimmer verzuime naar een of andere van deeze Hunnebedden een beevaard te doen, wanneer ik eenigzins in de gelegenheid ben. — Toen wy aan de plaats gekomen waren, zegt men rondsom in de hoogte, terwyl men zich ook verheve pragtige gevaarten verbeeld had, van het geen men op den grond in het gras onder kreupelbosch vinden kon. Met een woord; het voldeedt niet aan de verwagting van vrouwen, die enkel getroffen worden door iets, dat vertooning maakt, te minder, om dat een zwaare buy van wind en regen haar noodzaakte terstond de wyk in de rytuigen te neemen. Wy hielden het uit en verschooden ons onder de liggende steenen, zoo dat niemand onzer te zien was. — Dan toen de buy overging en elk onzer voor den dag kwam, riep men uit de wagen, daar verryzen de *Hunnen* uit hunne graven!

R. Zyn deeze steenen dan zoo groot?

E. De bovenliggende steenen, welke de grootste zyn, hebben den omtrek van twintig tot zestig voeten of tien vademen. De staande steenen zyn kleiner, maar veel meer in getal. Zy staan in een zekere orde by een, voor zoo veel zy niet door menschen handen opzettelyk omgewerkt zyn. Gy kunt

over

over de grootte van zommigen hier uit oordeelen, dat in *Munsterland* by *Hummeling* een steen gevonden wordt, waaronder een herder met honderd schaapen zyn verbergingskon vinden. En eene voorbytrekkende bende van honderd en vyftig soldaaten poogde te vergeefsch een anderen vry leggende steen te verplaatzen. Rondom deeze gevaarten, welke zestien, agtien tot vyfentwintig schreeden lang, en maar vier, vyf of zes breed zyn, plaatste men op den afstand van drie treden, tot eene omheining van de voornaame begraafplaats, andere kleiner steenen van vier vyf of zes voeten hoog, elk omtrend eene treede van elkanderen, welke laatste egter meest verdweenen zyn, omdat zy ligt konden vervoerd worden. De verbaazende grootte van deeze deksteenen, maakt ondertusschen het aanmerkelykste van dit verschynsel uit, want daar men niet zonder behulp van zeer geschikte werktuigen dergelyke onhebbelyke lichamen verbrèngen, veel min in eene geschikte orde op elkander stapelen kan, en deeze werktuigen by veelen het vernuft van de eerste inwooners deezes Lands schynen te boven te gaan, heeft men dit werk aan Reuzen, of dat nog gekker is aan den Duivel toegeschreven. Dat de oudste bewooners van deeze oorden doorgaans grooter en sterker geweest zyn, is zoo zeker, als het zeker is dat 'er nergens een byzonder ras van reuzen, gelyk zy by PICCARD in zyne

Drentsche Oudheden beschreeven en afgebeeld worden, gevonden wierd (*). Maar wat zwaarigheid is 'er om te gelooven, dat zy eenige hefboomen en andere eenvoudige gereedschappen, welke door den tyd verloren geraakt zyn, hebben weeten uit te denken, met welke behulp zy deeze steenen, schoon met veel moeite, op de bestemde plaatzen hebben weeten te brengen.

D. Wat soort van steenen zyn het? waar komen die van daan?

E. De eerste vraag, is gemakkelyker te beantwoorden dan de laatste. De steenen verschillen niet van geuaante en inhoud van die, welke men in *Noorwegen* en elders aantreft. Van buiten zynze witagtig, graauw of van een blaauwen of rosfen tint. Van binnen vertoonen zy zich, wanneerze gekloofd zyn, ook wit of bruin of rosagtig. Sommige glinsterend, anderen dof, veele uit gruis van schelpen, andere uit kleine aan een gegroeide keifteenjes zamengefeld of zandagtig. Deeze steenen worden in zulk eene groote menigte in den grond hier aangetroffen, dat 'er weinige plaatzen zyn, volgens het getuigenis van den kundigen naspoorer van de zeldzaam-

(*) Jammer is het, dat deeze man onder zyne goede berigten, zoo veele lompe leugens vermengd heeft: en nog meer is het te bejammeren, dat dezelve zoo gereedelyk op goed geloof by veelen zyn aangenomen.

zaamheden deezer landstreek, den Heer van LIER, waar dezelve niet gelegen hebben of nog liggen. Duizenden van lasten zyn hier van daan vervoerd en aan de dyken of elders verbruikt. De boeren spooren dezelve ten dien einde met een puntig yzer op, en wanneer zy op een steen slooten, ontdekken zy dien. Is hy te groot, men boort een gat, vult het met kruid en laat den steen aan stukken springen, welke op een wagen gelegd, of aan een as gehangen en vervoerd worden. Gy kunt hier uit opmaaken, dat zy die steenen niet ver hadden te zoeken; en deeze is een van de redenen, dat deeze gedenkstukken hier meer, dan elders worden aangetroffen. Maar vraagt men verder naar den eersten oorspronk van deeze steenen, dit is moeilijker te beantwoorden. Daar is 'er die meent, dat dezelve hier aangespoeld zyn, om reden, dat men geen bergen, of rotzen aantreft, waar deeze steenen van afkómstig zyn, en dat derzelve gladheid niet anders uicwyst, dan dat zy door het water geschuurd en beschaafd zyn. Ik weet dat deeze aarde aanmerkelyke veranderingen ondergaan heeft; — dat de zee verbaazend groote vermogens bezit en geweldige zwaartens voortwentelen kan: maar welke redenen zyn 'er, dat deeze steenen hier in zulk eene ontallyke menigte meer dan elders in ons land, zelfs in laage landen, die meer aan overstromingen bloot staan, gevonden worden? Men

vindt niet alleen hier, maar ook in andere deelen van *Nederland*, in *Overyssel*, in *Gelderland*, by *Groningen*, zeer veele steenen in zandige gronden, hoewel niet in die menigte, nog in die verbaazende grootte. De Heer van DOEVEREN heeft my in zyn leeven eene verzameling van dezelve laten zien, en was voornemens, om over derzelver byzonder zamenstel en wording eene opzettelyke Verhandeling te schryven. Ik zelf heb ze in *Overyssel* gevonden, waar in men den meer en min volmaakten wasdom kon nagaan.

M. Groeijen de steenen dan in den grond?

E. Daar is geen twyffel aan. Door eene verborgene werking der Natuur worden de deeltjes, het zy dan uit reeds gevormde steentjes of uit gebroke schelpen bestaande, door middel van een steenmaakend vogt aan een gehegt en tot grootere of kleinere lighaamen gevormd. Behoeven zy dus door de zee niet hier gebragt te worden, 'er is nog minder waarfchynlykheid, dat zy door den stroom, die alles door elkander werpt, zouden op een gestapeld zyn. Hoe komezze in een geschikte orde, die eenige overeenkomst heeft hier, in *Noorwegen* in *Duitschland* en elders, by een? en wel zoo by een, dat de kleinste door de grootste bedekt worden, en overal, waar zy niet omgewerkt zyn, zoo ingerigt, dat men door een kleine doorgang, welke meest in 't Westen is, kan doorkruipen in de kelders, welke door de bovensteenen bedekt worden. De be-

den-

denking, welke ik eens hoorde maaken, als of de boeren de steenen, welke zy in den grond aantreffen, hier, en daar op hoopen by eengebragt hadden, op dat zy hen in den akkerbouw niet hinderen zouden, komt by my in geene aanmerking. Zouden zy, zulk eene verbaazende moeite, die zy bespaaren konden, ondernomen, en overal met hetzelfde overleg ter uitvoer gebragt hebben, ook in zulke plaatzen, welke eeuwen lang onbebouwd geweest zyn. Neen! ik twyffel 'er niet aan of men moetze, volgens eene overoude overlevering, welke men niet altoos zonder grond mag aannemen, maar nog minder ligtvaardig verwerpen, aan de eerste bewooners van deeze landstreeken toefchryven.

D. Waren deeze de *Hunnen*?

E. Nog eer de *Hunnen* dan de Reuzen, maar liefst geen van beiden. — De *Hunnen*, welke zich door hunne uitvallen en strooperijen berugt gemaakt, en aan *Hungaryen*, zoo men meent den naam gelaaten hebben, zyn nooit in dit uiterste gedeelte van *Germanien* geweest, ten minsten ik heb 'er nimmer bewys van gevonden, dan in den naam *Hunnebedden*. Maar de *Hunnen* moeten dan overal geweest zyn, waar men deeze overblyffelen vindt. Beter zullen wy in de oude landstaale te regt raaken. Wanneer ik in de Ommelanden, het woord *huine* of *hunne* kleet voor een doodkleed hoorde gebruiken, viel my aanstonds in, dat men hier in den

eenvoudigen oorsprong van deeze benaaming vinden kon, en dit heb ik ook by anderen bevestigd gevonden.

D. Het woord zou dan niet anders, dan eene rustplaats of begraafplaats der dooden betekenen?

E. Niet anders, en wy zullen deeze benaaming zeer eigenaartig vinden, wanneer wy gelooven, waar van de oude *Germaanen*, gelyk wy gezien hebben, niet vreemd waren, dat de dooden hier en elders rusten van hunnen arbeid, tot dat zy ontwaaken tot een ander leeven. De dood is niet anders dan een lange slaap en onze graven zyn waarlyk onze rustbedden.

D. Maar zyn het dan waarlyk begraafplaatsen? **BELHART!**

E. Men heeft allerlei gisfingen over de Hunnebedden gemaakt. Veelen hebben dezelve voor altaaren aangezien, en het is niet onmogelyk, dat men zich tot zulk een einde wel eens van dergelyke steenen, welke zeer vlak waren bediend heeft: maar de meeste boven liggende steenen zyn zeer oneffen en kunnen tot zulk een einde niet verstrekt hebben. Men denkt ook, dat dezelve tot zegetekenen zyn gebruikt: maar dan zouden 'er zoo veele niet op een plaats opgerigt zyn. — Het zelfde doet ook de gedagte vervallen, dat zy tot verheve spreekplaatzen in de volksvergaderingen zouden

ge-

gediend hebben. Nog minder zouden wy dezelve voor Godheden aanzien; schoon wy reeds toegeftaan hebben, dat de *Germaanen* ook voor de fteenen, gelyk voor meer andere natuurlyke voorwerpen een byzonderen eerbied hadden. 'Er blyft niets anders over, dan dezelve voor begraafplaatzen te houden. Dit getuigt niet alleen eene aloude overlevering, welke alle geloof verdient, wanneer zy vergeleken wordt met de *Noordsche* fchriften: maar dit bevestigen ook de herhaalde ontdekkingen zoo wel hier als elders gedaan.

D. Waarin beftaan die ontdekkingen?

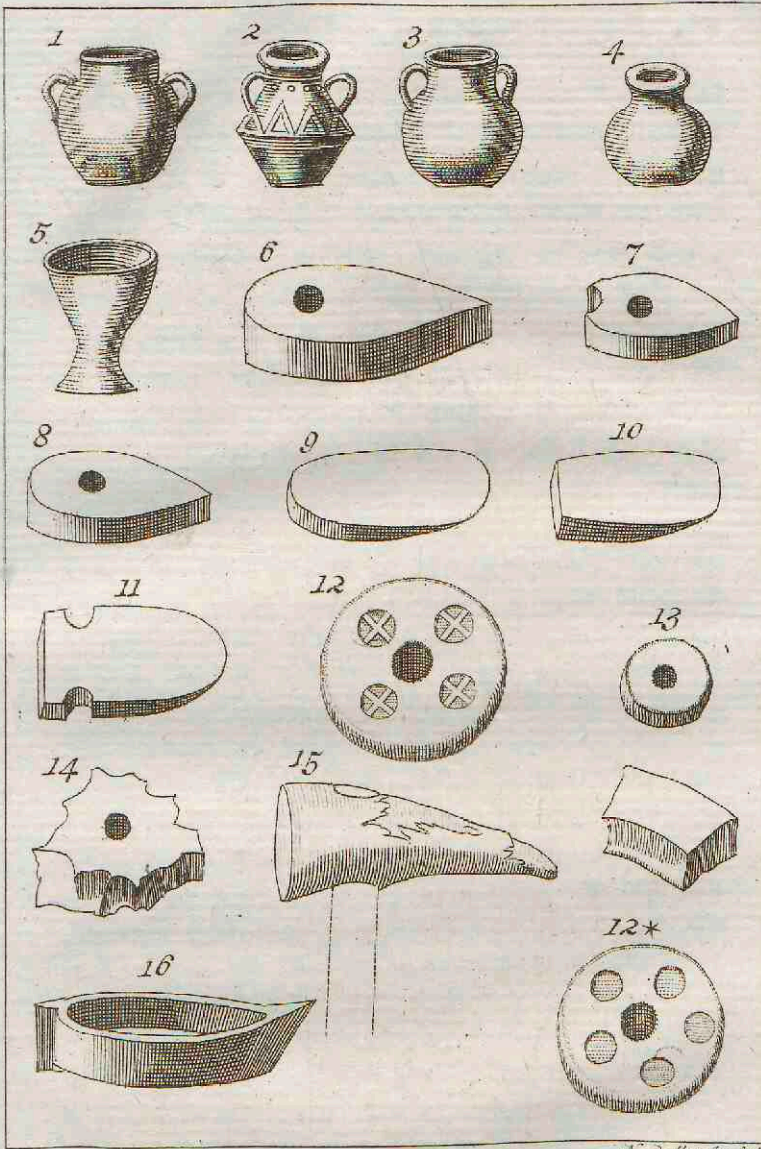
E. Men heeft van tyd tot tyd onder deeze Hunnebedden, lykbusfchen met asch, gebrande beenderen, wapentuigen, gereedfchappen en andere dingen gevonden, uit welke wy gerust befluiten mogen, dat het zekerlyk begraafplaatzen van dooden zyn.

D. Daar twyffel ik nu niet meer aan, maar hoe komt dit overeen met het getuigenis van *TACITUS* omtrend de wyze van begraaven by alle de *Germaanen* en dus ook by de oude inwooneren van deeze landftreek in gebruik? zouden het ook *Romeinsche* begraafplaatzen zyn?

E. Dit zou dan afwyken van alle grafsteden en overblyffelen, welke men van de *Romeinen* vindt, die, of in konftig bearbeide zuilen, gedenkfteenen, en praalgraven voor vermogenden, of in eenvoudige begraafplaatzen beftonden, die

maar een weinig boven de aarde verheven waren. Aan de eene zyde ontzagen zy daartoe geene moeite of kosten, welke by de *Germaanen* niet pleegen aangewend te worden; aan de andere zогten zy naar de letter te voldoen aan de wensch, welke dikwerf by hunne graven uitgedrukt staat: *Sit tibi terra levis*, de aarde valle u ligt! Daarenboven vindt men in de graven van *Germaanen* en *Romeinen* beide wel lykbusfen, (*urnen*) maar in die van de laatste volken geen steenen wapenen, welke alleen van *Germaanschen* oorsprong en gebruik zyn. Ik heb deeze wapenen beschreeven, toen wy over den krygshandel der *Batavieren* spraken. Behalven deeze vindt men nu en dan enkele huisgereedschappen, maar buiten twyffel is het meeste dat niet van steen, yzer en koper was, door langheid van tyd vergaan, waardoor men ook van het regt gebruik van hunne steenen wapenen weinig begrip maaken kan. Ik heb alles, wat ik hier van tot nog toe zelf gezien heb, afgetekend met de voetmaat. Het bestaat ten deele in lykbusfchen, ten deele in steenen wapenen en gereedschappen. (*) Diep on-

- (*) De vier eerste zyn *urnen* of lykbusfchen
- No. 1. was hoog 7. wyd $6\frac{1}{2}$ de opening 5 Duim.
- No. 2. hoog $4\frac{1}{2}$. wyd $3\frac{2}{3}$. de opening 3 duim.
- No. 3. hoog $4\frac{1}{2}$. wyd $4\frac{1}{4}$. de opening $3\frac{1}{2}$ duim.
- No. 4. hoog $2\frac{1}{2}$. wyd $2\frac{3}{4}$ de opening $1\frac{1}{2}$ duim.
- Dee-

W. D. Meijer'sche

Oudheden in de HUNNEBEDDEN gevonden.

onder den grond op drooge plaatzen, wordt nog wel iets van vergankelyke stof aangetroffen. Zoo heb ik myne kinderen verhaald van een ruigen hoed eenige voeten diep onder de vee-
nen gevonden; en hier vindtge iets van hout, het geen de gedaante van een schuitje heeft.

D. Wat zou dit betekenen?

E. Men heeft 'er my geene oplossing van kunnen geeven; maar ik denk, dat het voor eene afbeelding verstrekt van de schuit of boot,

waar

Deeze zou men wegens de naauwe opening voor een traanflesch aanzien. No. 5. hoog 5 duim en in de opening $3\frac{3}{4}$ duim wyd. zou men voor een drinkvat houden. No. 6. was lang 6. breed $2\frac{1}{2}$ en dik $1\frac{1}{2}$ duim. No. 7. was lang $3\frac{1}{2}$. breed 2. en dik $1\frac{1}{4}$ duim. No. 8. lang $4\frac{1}{2}$. breed 2 en dik $1\frac{1}{4}$ duim. No. 9. was 4 duim lang, 3 breed en $1\frac{1}{4}$ op zyn dikst. No. 10. was een ligt geele vuursteen lang 5. breed 2, dik 1 duim. No. 11. was donker bruin Duitsch agaar, lang 3 en breed $3\frac{3}{4}$ duim. No. 12. was van gebakken steen met 4 ingedrukte kruisfen en een gat in 't midden. $5\frac{1}{2}$ duim in de doorsnee de $2\frac{1}{2}$ duim dik. No. 13. een kleinere van 2 duim in de doorsnee de. Daar alle de voorgaande, het zy vlinten, het zy vuur- of gebakken steenen, zeer glad en regelmatig waren, is No. 14. een onregelmatige vuursteen met een gat in 't midden. No. 15. Een osfenhoorn met een gat, welke ook al tot een wapentuig gediend had lang 9 en op zyn dikst $2\frac{3}{4}$ duim. No. 16. een Schuitje lang over steeven $5\frac{1}{4}$ en wyd $1\frac{3}{4}$ duim.

waar van de Overledene zich in zyn leeven bediend heeft, maar welke te groot was, om met hem begraaven te worden. Ik weet 'er ten minsten niet nader by te komen.

D. Maar volgens HORATIUS hadden de *Germaanen* hier ook denkbeeld van, dat de dooden niet met een onnoodige last moesten bezwaard worden.

E. Dat is zoo, en daarom heeft men wel eens gegist of deeze Hunnebedden niet van andere volken, het zy voor, het zy na de tyden van TACITUS zouden opgerigt zyn. Voor die tyden, zouden het de *Cimbren* moeten geweest zyn: — na die tyden, zou men moeten denken, niet om de *Hunnen*, maar om deeze of geene *Noordsche* volken, welke herhaalde reizen hunne invallen in de *Nederlanden* gedaan en zich zomwylen voor een tyd in dezelve gevestigd hebben. De gedagte van PICCARD, dat de *Noormannen* den naam aan het landschap *Drenthe* en verscheide plaatzen in hetzelfde, gelyk aan *Holland* en *Zeeland* gegeven hebben, is zeker zoo vreemd niet, als het geen hy over de Reuzen en booze geesten geschreeven heeft. — Ik durf intusschen hier niets bepaalen. Het komt zekerlyk bedenkelyk voor, waarom TACITUS niets van deeze zonderlinge gedenkstukken gemeld heeft, indien ze voor zyn tyd gebruikt wierden. Hoewel zommigen meenen, dat hy dezelve bedoelt door de *Colommen* van HER-

CU-

ERULES, waarvan hy in zyne befchryving van de groote en kleine *Friefen* in het vierendertigfte hoofdstuk gewag maakt.

FR. Wat zegt hy daar, Vader?

E. Zyne woorden zyn vry aanmerkelyk, maar ik kan niet zien, dat zy op deeze Hunnebedden kunnen toegepast worden, welke en te laag by den grond, en te menigvuldig in getal zyn om voor Colommen van *Hercules* te kunnen doorgaan, anders zou men de aanwyzing der landftreek vry wel overeen kunnen brengen, wanneer men onder 't oog houd, dat de landen zoo wel als de volken eene groote verandering ondergaan hebben. „Beide volken, de groote en kleine *Friefen* worden tot aan den oceaen, waar door wy de Noordzee verftaan moeten, van den *Rhyn* omringd. Zy wonen rondom onmeetelyke meiren, welke ook van de *Romeinfche* vlooten bezogt zyn. Zelfs hebben wy een tocht gedaan op den Oceaen, en het gerugt meldt, dat de zuilen van *Hercules* daar nog waren. Het zy dat *Hercules* daar geweest is, het zy dat men overal gewoon is, alles wat uitmuntend is, tot zyn roem te verhaalen.”

D. Maar heb ik u niet hooren zeggen, dat 'er ook andere graven gevonden worden.

E. Ja, gewisfelyk. Zommige zyn zeer eenvoudig, langwerpig, alleen door de graszoden, gelyk *TACITUS* fchryft, een weinig verheven.

Men

Men houdt die wel doorgaans voor graven van *Romeinen*, hoedanige in eene verbaazende menigte zomwylen by elkander aangetroffen worden, waarschynlyk by gelegenheid van een veldslag opgeworpen. Maar wanneer ik onzen *TACITUS* inzie, weet ik niet, of deeze onderscheiding wel altoos doorgaat, hoewel ik niet ontkennen wil, dat 'er ook *Romeinen* begraven liggen. Dit is gebleeken uit de wapenen en penningen, welke tot dien landaart behoorden. — Eindelyk vind men een derde soort, die uit cirkelronde heuveltjes bestaan, welke den omtrek van ruim tweehonderd, en de hoogte van tien en meer voeten hadden. Een derzelve is in den jaare 1756 in 't Landschap *Drenthe* digt by de Koornmoolen van *Eext* door eenige landlieden ontdekt, welke naar steenen zогten. „Binnen in dit heuveltje vond men een grafkelder uit agt groote veldflinten zamengesteld, een in 't Oosten, een in 't Westen en drie aan elke zyde. Deeze steenen waren aan den binnenkant zeer vlak en beslooten eene ruimte van twaalf voeten in de lengte van 't Oosten naar het Westen, — van zeven voeten in de breedte en vyf voeten in de diepte. De ingang, welke in 't Zuiden en twee voeten breed is, gaat met vier trappen nederwaards, welke van kleinere keijzen gemaakt zyn. Uit deeze bestaat ook de vloer, onder welke men verscheide urnen met verbrande beenderen, waarvan zommigen nog kenbaar waren

ren en met asch gevuld, heeft gevonden, gelyk ook eenige steenen beitels iets meer dan een duim breed en twee duimen lang, uitgezonderd een, die wel drie vierde deelen van een voet lang was. — Eenige derzelve gelyken naar de gemeene vuursteenen, anderen naar 't Duitsch agaat. Zommigen zyn, het scherp gesleepen end uitgezonderd, geheel ruuw, andere daarentegen geheel glad. — Niet zeer verre van deezen grafkelder bevindt zich ook een van de grootste en geregeldste hunebedden bestaande uit zeven zwaare steenen, die op twee en dertig andere rusten en met elkanderen een plaats van agtzenestig voeten beslaan. De middelste bovensteenen zyn dertien voeten lang, negen breed en vyf voeten dik, van onderen zyn zy plat. De strekking is van 't oosten naar 't westen." (*) Uit deeze naauwkeurige beschryving, door den Heer van LIER te dier tyd in de *Groninger* courant geplaatst, kan men de inrigting van zulke grafheuvels en kelders genoegzaam opmaaken. Naderhand vond men onder den eersten vloer nog een tweeden ter diepte van niet meer dan een voet, tusschen welke beide vloeren men de lykbuschen, die meest gebroken waren en de vyf of zes zoo genaamde donderbeitels heeft aange troffen. De gansche kelder was gedekt door drie

(*) Zie VAN LIER onthekkundige Brieven, waar men ook eene afbeelding van deeze Kelder vindt.

drie groote vliuten, en alle de tusschenruimten tusschen de groote steenen naauwkeurig met kleine keijlen, ter grootte van onze straatsteenen, aangevuld, zoo dat geen zand, nóg aarde, met welke vervolgens het steenen gewelffel bedekt wierd, kon invallen. Des niet tegenstaande wierd de kelder by de ontdekking vol zand gevonden, om dat men de bovenste deksteenen 'er had afgenomen en dezelve dus eenigen tyd laten liggen.

D. Het blykt uit alles, dat zy ten uitersten naauwkeurig geweest zyn in 't bezorgen van hunne dooden.

E. Dat zy ze zoo maar niet onder de aarde gestopt hebben, blykt zelf uit de rigting, welke zy by het gereed maaken van deeze graven hebben in agt genomen, van 't oosten naar 't westen. Dat zommige egter wat noordelyk of zuidelyk afwyzen, naar dat de zon onderging in den zomer of in den winter is veroorzaakt, om dat zy geen Compasfen hadden. Men heeft wel Hunnebedden en graven aangetroffen, welke noord en zuid leggen, maar men meent, dat deezen voor lieden van minder aanzien waren. Ik weet niet of hier genoegzaame grond voor is. Evenwel dat in de grafkelder by *Leaxt* een voornaam personaadje begraven ligt, behoeft men niet te twyffelen. Het blykt uit al den toefel en uit de groote steenen byl. Deeze worden maar zeer zelden aangetroffen, en schynen zoo wel tot veld- en eere-

tekenen, gelyk nu de Spontons, als tot wapenen verstrekt te hebben: immers dit meent van LIER. (*) — Men zou byna deeze rekening kunnen maaken, dat de gemeene man in eenvoudige graven met zoden gedekt, de aanzienlyken op de gewoone Hunnebedden en de Oversten en Legerhoofden in kelders begraven zyn, welke met grooter zorgvuldigheid behandeld en daarenboven met aarde geheel en al bedekt wierden. Deezen hebben ook waarfchynlyk een afzonderlyke legplaats gehad, terwyl anderen te zamen onder cèn steenhoop als een gemeene begraafplaats bygezet wierden, zoo lang 'er ruimte was. Immers men heeft meermaalen eene menigte *Urnen* tot vyftig, zestig toe by elkanderen gevonden.

Terwyl zy hier mede bezig waren, wierd de aankomst van een vreemdeling aangemeld. DIDERIK stond op, bragt hem binnen, en verhaalde, dat zyn vriend zoo even van eene reize uit *Duitschland* door *Westphalen* was te rug gekomen. Men verwelkomde HERMAN, zoo was zyn naam, en EELHART nam terftond de gelegenheid waar om te vraagen, of hy ook de Hunnebedden of in *Westphalen* of in *Drenthe* met eenige byzondere opmerking beschouwd had,

(*) Zie RHODEN, in de *Cimbrische Antiq. Remarques*. TREVERUS *Anastasis vet. Germani* en VAN LIER, bl. 144.

had, en daaromtrent aan hun eenig narigt kon geeven?

H. Ik heb, na dat ik dezelve in het *Osnabrugfche* had gezien, een opzettelyk reisje naar *Drenth*, ondernomen, om de *Hune* of *Hunnebedden* nog nader te onderzoeken. Te *Midlarren*, het geen ALTING voor het *Mediolanium* van *PTOLOMÆUS* houdt, vond ik 'er een, op het hoogfte van de *Es* (*) of het koorenland, belommerd door een eikenboom en hagedoorn, welke daar door eene grootfche vertooning maakte, maar het was zeer door elkander gewerkt en gefchonden. Dit lot was de andere *Hunnebedden*, welke ik tusfchen *Zuidlarren* en *Anloo* agter *Tinaarloos*, by *Eext* en te *Rolde* befchouwde, ook min of meer overgekomen. De ftrekking van Oost en West was by alle met meer naauwkeurigheid waargenomen, dan zomtyds omtrent onze Kerken plaats vind. Tusfchen *Tinaarloos* en *Annen* vond ik de geregeldfte, welke ik tot nog toe heb aangetroffen, en wel-

(*) Een kundig opmerkzaam vriend verzekerde my by het bezien van dit *Hunnebed*, dat de grootfte fteenen in den grond altoos op de hoogfte plaatzen van *Drenth*, en vooral op den zoogenaamde *Hondsrug* gevonden worden, de kleine keijen daarentegen meest in de laagte. Indien dit doorgaat, zou men hieruit omtrent de herkomst deezer fteenen niet met meer zekerheid kunnen besluiten?

welke ik daarom ook heb afgetekend. Dezelve bestond uit agt steenen van onderen, vier aan elke zy, welke door drie liggende steenen bedekt waren, waar van de grootste zeven voeten lang, zes breed en byna drie voeten dik was, de gansche steenhoop maakte eene hoogte van vyf en eene langte van agtien voeten uit. Wy merkten op, dat de grootste steen in 't Westen, en de vlakke zyde van allen onder geplaatst was (*). Hoe nader de andere Hunnebedden aan de volkomenheid waren, hoe meer wy dit zelfde in hun opmerkten. Dit Hunnebed lag in 't midden van de Hey, maar in eene cirkelronde kaale vlakke van zestien treden in de doorsneede. De Hunnebedden, welke ik te *Midlarren*, een half uur van *Eext*, en by *Rolde* op de *Es* zag, waar 'er twee digt by een lagen, bestonden uit veel meer en veel zwaarer deksteenen, maar hadden zeer veel van hunnen welstand verloren: de grootste naar het Westen toe waren by *Eext* verdweenen, en egter maakten die in 't midden lagen, nog dertien of veertien voeten in de lengte uit. Wegens de groote onregelmatigheid is de zwaarte niet wel net te berekenen, maar dit is gewis, dat elk dier steenen eenige lasten uitmaakt,

(*) Dit bewyst nader, dat zy dezelve niet tot altaaren hebben willen gebruiken, dan moesten zy den vlaksten kant boven gewerkt hebben.

maakt, en daarom komt altoos by het beschouwen deeze vraage in ons op, hoe heeft men zulke lighaamen kunnen bewerken? (*) ALTING noemt het een werk van vernuft en niet van menschelyk vermogen, waar uit hy besluit, dat het aan de *Romeinen* moet toegeschreeven worden, maar wy kunnen 'er onze toestemming niet aan geeven; te minder, om dat nergens eenige spooren van Opschriften, waarna ik naauwkeurig gezogt heb, te ontdekken zyn. Hier mee waren de *Romeinen* anders zeer gereed, zelfs op enkele steenen. By *Eext* stonden nog hier en daar op een afstand kleinere Steenen, welke volgens PICARD rondom de voornaame Hunnebedden pleegen geplaatst te worden. En by de handwyzer tuschen *Zuidlaren* en *Anloo* vonden wy een Hunnebed, dat wel iets grooter, maar niet zoo ge-

(*) Men sprak onlangs niet zonder reden met den grootsten ophef van de onderneeming van CATHARINA II, wanneer zy een steenbrok van 39 voeten in 't midden lang, 21 voeten breed en 17 dik uit eene moeras liet haalen en naar *Petersburg* vervoeren: maar ik sta nog meer verwonderd over deeze steenen, schoon zy maar ruim een derde van de grootte uitmaaken, wanneer ik bedenk, door welk Volk en in welk een tyd dezelve vervoerd zyn. De *cubiek* voet op 140 R gerekend zynde, zal de grootste steen by *Eext* ongeveer 50,000 R zwaar zyn. Kon hy overal de maat houden, mogt men hem op 82,900 R rekenen.

geregeld was, als dat tusfchen *Tinaarlo* en *Annen*, egter had het dit byzondere, dat de toegang naar onderen, tusfchen twee platte op den kant flaande fteenen in 't Zuiden nog zeer duidelyk te ontdekken was.

E. Dan hebt gy, de Grafkelder by *Eext* zekerlyk gezien?

H. De Grafkelder was op de drie dekffteenen en de kleine ftopffteenen na, nog in volle orde. De agt overgebleeve fteenen, welke de wanden uitmaakten, ftonden op een grond, welke gelyk met het overige veld was, in 't midden van een ronden heuvel van aangebragte aarde, waar mede deeze fteenen bedekt waren. Dezelve konden nu nog eene voegzaame familie-grafkelder uitmaaken. Zoodanige heuvels vindt men op verffcheide plaatzen in *Drenthe*. Ik zag 'er onder anderen twee by *Rolde*, welke den omtrek van ruim twee honderd voeten hadden, en niet-regenftaande het verloop van tyd volkomen rond waren. En ik twyffel geen oogenblik, of men zou in zommigen, wanneer men de moeite wilde doen, ook fteenen grafplaatzen aantrefsen, maar de onverffchilligheid der inwooneren, of de vrees van tegen het verbod te zondigen, houdt hen te rug. Ik herdagt by deeze gelegenheid de ontdekking, welke men onlangs op *Texel* by het Dorp de *Waal* van een *Romeinffche* begraafplaats in een heuvel gedaan heeft. Dus zou men, indien de lust tot onderzoeken

een weinig moeite en kosten deed aanwenden, nog veele ontdekkingen kunnen doen, maar nergens meer dan in 't Landschap *Drenthe* (*).

E. Kan HERMAN ons ook eenig narigt geeven omtrend de merktekenen van legeringen en van vergaderplaatzen onder den blooten Hemel in *Drenthe*?

H. De tyd en de gelegenheid ontbraken my, anders had ik gaarn gansch *Drenthe* willen doorkruisfen, om meer Hunnebedden en vooral dat by *Borger*, het geen men my zeide, dat het grootfte was, op te neemen, ook de lykheuvels by *Exloo*: — de oude legerplaatzen by *Balloo*, by *Valte*, by *Emmen* en *Peest*: — de zitplaatzen by *Balloo* en in het *Grollerhout*. By *Rolde* zag ik eene plaats rondom door heuvels ingesloten, en in den eenen hoek met eene hoogte voorzien, welke, indien dezelve niet tot eene Volksvergadering gediend heeft, daar toe ten minsten allergeschikst was: nu zyn 'er jonge boomen geplant.

(*) Men vindt door menschen handen byeengebragte aardheuvels op zeer veele plaatzen, schoon zy niet alle hetzelfde oogmerk hebben. — Onlangs las ik in de Reisbeschryving van *COXE* door *Polen*, dat hy eene groote menigte aardhoopen by *Novagrod* had aangetroffen, welke de Boeren *Zweedsche* begraafplaatzen noemden. Twee van eene aanmerkelyke hoogte vond hy ook by *Cracau*, dan of ze rond waren, meldt hy niet.

plant. Dit is zeker, dat de Boeren van *Norg* nog 's jaarlyks op eene open ruimte rondom eenen boom vergaderen en zich op aarde zittingen plaatzen, om te beraamen; wanneer zy huune koorenakkers, welke zonder eenige affluiting op de *Es* naast elkander gelegen zyn, zullen bezaaijen, op dat zy dezelve ook te gelykertyd mogen afmaaijen, om het vee 'er in te kunnen zenden.—Het spreekt my zeer, dat ik myn oogmerk niet ten vollen bereiken kon, anders had ik my nog gaarn in *Drenthe* langer willen ophouden, hoe zeer ik my in veelen opzichte behelpen moest. Men heeft zich weinig met de *Drenthen* bemoeid, om dat zy een afgezonderd landschap uitmaaken, dat op zich zelven bestaat, en zy bemoeiden zich weinig met anderen, om dat zy weinig behoeften kenden, en het voornaamste van hun eigen grond trokken. Zy zyn 'er mischien te gelukkiger door; want schoon de kunsten en wetenschappen niet tot hen doorgedrongen zyn, zyn zy aan den anderen kant bevryd gebleeven van dat bederf van zeden het geen *Nederland* over 't algemeen heeft aangestoken. De grootste eenvoudigheid, de goede trouw, ongeveinsde Godsdienstigheid, zuiver overleg en eerbaare zeden hebben 'er in 't algemeen plaats. — Indien men de Veenen (*) van *Drenthe* niet noodig

(*) Deeze veenen zyn onuitputtelyk; te meer, om dat

dig had zou men zich nog minder met de inwooners en deezen zich met ons bemoeijen. Dat zy intusfchen van natuurlyk verftand en vatbaarheid geenszins ontbloot zyn, heeft de ondervinding my dikwerf geleerd.

EELHART bedankte HERMAN, die nog meer verhaald zou hebben, het geen hier niet tot het oogmerk diende, en vroeg hem verlof, om zyne aanmerkingen ten einde te mogen brengen, welke hy juist over de begraafnispleg-

dat de inwooners de veenen, welke zy voor eigen gebruik graaven, derwyze behandelen, dat zy binnen een kleinen omtrek van jaaren weder ingeboet zyn. Ik verwonderde my, dat men zoo onregelmatig met kleine griften hier en daar het land te fchande groef. Myn vriend antwoordde my, dit gefchied met oogmerk. Zie hier hoe het veen gevormd wordt, het geen by ons geen raadfel is! Hy toonde my vervolgens, hoe de mosplanten zich over de oppervlakte van 't water verspreiden, 's jaarlyks verrotten, verdroogen, en eene korst maaken, welke ras in veen overgaat, het geen des te spoediger gefchied, naar maate de veengroeven kleiner zyn. Hy toonde my het onderscheid in kuilen van verfchillenden ouderdom; hy toonde het my in de bovenkorst van het veen. Ik was overtuigd en zou moeten bekennen dat de eenvoudige *Drenth* zyn waare voordeel beter kende, dan de *Hollander*, ten zy het onderscheid van veen en van bovengrond hier eene verandering maake.

tigheden van de oude inwooneren deezes lands bezig was te maaken.

VR. Eer gy voortgaat, myn BELHART, daar valt my iets in, het geen ik u al meermaalen heb meenen te vraagen. De voornaamsten hadden waarschynlyk eene afzonderlyke begraafplaats, zegt gy; wierden zy alleen op den lyktapel verbrand, of namen zy behalven hunne paerden en wapenen nog eenige metgezellen of metgezellinnen meê naar de andere waereld?

E. Ik versta u, myne VREDEGONDE, gy wilt vraagen, of de vrouwen ook met haare mans verbrand wierden, even als men by zommige volken in de *Indiën* gewoon is. Ik heb van dit onaangenaam onderwerp niets willen reppen, om dat ik 'er niets met zekerheid ten opzigt van onze *Batavieren* van melden kan. Zommigen meenen, dat ja ook deeze gewoonte niet vreemd was by de *Germaanen* uit het gezegde van TACITUS in zyn negentiende Hoofdstuk. „Die volken zyn 'er nog beter aan, by welke geen andere, dan maagden in 't huwelyk treden, waardoor de hoop en wensch, om huisvrouw te zyn in eens voorbygaat. Zoo krygen zy maar eên man, gelyk zy maar eên lighaam en eên leeven hadden, op dat geen de minste gedagte nog begeerte zich verder mogt uitstrekken, en zy niet slegts den man, maar als 't waare den Echt mogten beminnen.” Dit kan men 'er zeker uit opmaaken, dat 'er by

deeze volken geen tweede huwelyk voor de weduwen opzat, maar dat men dit zoo verre moet trekken, dat zy daarom, wanneer haare mannen stierven een einde van haar leeven maakten, durve ik niet toestemmen. Tacitus heeft, terwyl hy de zeden der *Germanen* beschryft, zeer dikwerf en vooral in dit Hoofdstuk het oog op de bedorve zeden der *Romeinen*. De wulpschheid bragt te weege, dat veel *Romeinsche* vrouwen haare mannen ras moede werden, en zich van hun door herhaalde egtfcheidingen of nog erger middelen ontsloegen. Dit zou geen plaats gehad hebben, indien men te *Romen* even als in *Germanien* alle hoop op een tweede huwelyk had afgesneeden.

D. Het zou my aangenaam zyn, indien **BELHART** ons meer zekerheid in deezen opzigte kon geeven.

E. Dat kan ik niet. — Neem ik tot de gebruiken van andere volken myn toevlugt, deeze geeven een nadeelig vermoeden. Het geen men van de *Scythiërs* verhaalt, wanneer hunne Vorsten gestorven waren, is zeer ongerymd (*). Ik zal 'er u daarom niet mee ophou-

(*) Wanneer een Koning der *Schythen* sterft, worden terstond zyn schenker zyn kok, lyfbediende en boodschapper geworgd en met hem begraven. Wanneer het jaar om is, worden 'er nog vyftig dienaars en

houden, schoon wy van hunne gewoonten wel eens eenige opheldering ontvingen. Echter zal ik melden, wat ik van de *Thraciers* by HERODOOT leeze. „De uitvaarten der ryken zyn by hen dus ingerigt. Na dat het lyk drie dagen is ten toon gesteld, en veelerlei beesten geslagt zyn, eet men te zamen. Daarna beweent men het lyk en begraaft het, na dat het verbrand is, of men bestelt het op eene andere wyze ter aarde, en na dat de lykheuvel te zamen gebragt is, worden 'er veelerlei soorten van slyden, maar voornaamelyk tweeslyden gehouden. Hier vindt ge gewoonten, die nog in gebruik zyn, en andere, die by de *Grieken* en *Romeinen* aangetroffen worden. Maar dit is het nog niet alles. Van de vrouwen verhaalt dezelve Schryver. „Elk *Thracier* heeft verscheide vrouwen. Daaruit ontstaat, wanneer iemand sterft, eene groote twist

en even zoo veel paerden gedood. De paerden worden geopend, het ingewand 'er uit genomen, met hooi gevuld, en weder toegenaaid. Deeze doode paerden worden door middel van balken en paalen opgerigt en de vyftig geworgden daarop gezet, met staaken door hunne en der paerden ruggen aan elkander vast gemaakt en overeind gehouden. Op zoodanig eene wyze wierden zy, zoo wy HERODOTUS gelooven, als eene lyfswagt om des Konings graf geplaatst.

ouder de vrouwen, door wederzydsche vrienden met opzet aangestookt, wie van allen de meest geliefde geweest is. Zy, die als zoodanig geoordeeld is, wordt, na dat zy door mannen en vrouwen is opgecierd, by den houtstapel of het graf door den naasten bloedverwand gedood, en te gelyk met haaren man begraven. De overige vrouwen, welke dit niet te beurt valt, zien zulks als eene groote ramp aan, wyl men het haar tot schande rekent." Volgens MELA, die het zelfde zegt, is de vrouw, welke met haaren man mag sterven, uitermaaten verheugd, terwijl de anderen ontroostbaar bedroefd zyn. SOLINUS verhaalt het met deeze geringe verandering, dat de vrouwen der *Thraciers* vrijwillig op den houtstapel sprongen en zich met haare mannen lieten verbranden.

D. Welke gewoonten hadden 'er by de *Galliers* plaats?

E. Van de *Galliers* vinde ik ten deezen opzichte iets aangetekend by CÆSAR en MELA. De eerste schryft: „De staat der Bezoldelingen is deeze, dat zy alle de voordeelen des levens genieten met die geen, waar mee zy vriendschap gemaakt hebben. Indien deezen eenig geweld wordt aangedaan, dan draagen zy met hem in 't ongeval, of helpen zich van kant. En 'er is niemand by menschen geheugen gevonden, die weigerde te sterven, wanneer hy gedood was, aan wiens vriendschap hy zich

zich plegtig had toegewijd." MELA bevestigt dit, wanneer hij zegt, „daar waren 'er onder de *Galliers*, welke zich op den brandstapel van hunne vrienden vrywillig wierpen, als of zy met dezelve in een andere waereld zouden leeven." In 't algemeen getuigt CÆSAR van de *Galliers* „dat zy alles, het geen zy rekenden, dat aan leevenden dierbaar geweest was, in het vuur wierpen, ook de dieren. En een weinig voor deezen tyd wierden ook de slaaven en afhangelingen, van welke bleek, dat zy van hem bemind geweest waren, na het volbrengen van de lykplegtigheden, met een verbrand."

R. Wat Barbaarsche gewoontens! gaat de menschelijke wreedheid zo ver. Ik hoop, dat onze *Batavieren* hier vry van zyn gebleeven.

E. Die barbaarsche gewoonten, hoe vreemd ze ons voorkomen, vonden voor een gedcelte by de oude *Grieken* en *Romeinen* plaats. By HOMERUS laat ACHILLES de uitvaart van zynen vriend PATROCLUS alle plegtigheid byzetten door het dooden en verbranden van vier uitgeleezene paarden, twee van zyne negen meest geliefde honden, en twaalf srydbaar Zoonen van aanzienlyke *Troyaanen*. By de *Romeinen* gebeurde het ook zeer dikwerf, dat de lyfeigenen en zelfs de vrygelaatenen, by den lykstapel gedood wierden, of zich zelfs vrywillig van het leeven beroofden; terwyl anderen lyf om lyf vogten. Van mannen, welke met hunne vrouwen en

vrou-

vrouwen, welke met haare mannen belloopen te sterven zyn de voorbeelden menigvuldig. De geschiedenis van ARRIA EN PETUS is bekend. Aanmerkelyk was het grafchrift van PUBLIA CORNELIA ANNIA, welke, op dat zy in een bedroefden weduwenstaat, haaren man, met wien zy twintig jaaren zonder eenige reden van klagte geleefd had, niet overleeven mogt, door eene onvergelykelyke smerte verscheurd, zich zelve vrywillig veroordeelde, om leevendig in hetzelfde graf met hem begraaften te worden. Volgens SENECA hebben verscheide vrouwen zich op de brandende houtstapels van haare mannen geworpen. — Het is 'er zeer verre van daan, dat ik deeze gewoonten goed zou keuren. Het bloed en het leeven van een menscli is te dierbaar, dan dat het zoo nutteloos gespild zou mogen worden; behalven dat het beter is, dat eene moeder by haare kinderen blyve. Ik zou egter alle deeze gewoonten niet gaarn aan enkele wreedheid toeschrijven. Men moet altoos de omstandigheden van tijden en zeden in 't oog houden, en dan kan men hier eene groote verkleefdheid een onwankelbaare trouw by de zulken, die zich vrywillig opofferden aan den eenen; en eene sterke overreeding van elkanderen in eene betere waereld te zullen wedervinden aan den anderen kant uit opmaaken. — Met dit alles zyn 'er nog geene bewyzen, die ten laste van de

de *Germaanen* in 't gemcen, of van de *Bata-vieren* in 't byzonder dit stuk voldingen. — Hunne tegenstelling tegen de *Galliers* geldt ook in dit geval, — te meer om dat *CÆSAR* schreef, dat by de lykplegtigheden van deezen veel, en *TACITUS* van de *Germaanen*, dat by hun uitvaart weinig toefstel plaats had. Alleen de aanzienlijken wierden op een zeker uitgeleezen hout verbrand — daar nevens ook hunne wapenen, zomtyds de paerden. Hier was de plaats geweest om van vrouwen, vrienden of knegten te spreken, indien dezelve zomwylen den overledenen verzelden. Daar en boven schynt die gewoonte by de *Galliers* van het mede verbranden van Slaaven en ahangelingen ten tyde van *CÆSAR* reeds afgeschafft te zyn. By de Noordfche Volken heeft dezelve egter nog lang stand gegreepen.

D. Wat zeggen hunne gedenkschriften?

E. De voorbeelden zyn menigvuldig, dat niet alleen paarden, honden, maar ook krygsgevangenen, slaaven en vrouwen met de Overledenen van aanzien gedood en verbrand zyn. Ik zal alleen deeze gevallen bybrengen. *BARTHOLINUS* verhaalt uit *ODDO* een Schryver van de tiende of elfde eenw dat *SIFRID STORRADE* by haaren Koning *ERICH* in *Zweden* daarom niet wilde blyven, wyl de wetten van 't Land medebragten, dat na het affterven des mans, deszelfs overblyvende vrouw met hem moest begraaven worden.

Nu

Nu was het bekend, dat Koning ERICH eens gelofte gedaan had, indiën hy over STYRBIORN zegenpraalde, dat hy niet langer dan tien jaaren daarna begeerde te leeven. Daarentegen verhaalt SAXO GRAMMATICUS, dat wanneer SYGRIA dogter van SYGARUS den Koning van *Denemarken* zich buiten haar Vaders weeten met hertog HAGBERT uit *Zweden* in den echt verbonden had, en hy zich verkleed by zyn liefste in *Zee-land* had begeeven, waar hy gevangen en ter dood veroordeeld wierd; de jonge princes zich volgens afspraak van 't leeven beroofde. Zy openbaarde haar voorneemen aan haare Staatjongvrouwen, en overreedde dezelve, om zich nevens haar aan heure sluijers te verhangen, na dat zy het huis, waarin zy waren, te vooren heimelyk hadden in brand gestoken. BONIFACIUS verhaalt in zyne brieven van de *Wenden* of *Veneden*, dat de echtgenooten elkander in het huwelyk zoo teder beminden, dat de vrouw wanneer haar eige man gestorven was, weigerde te leeven; en dat die geene de grootste lof waardig gerekend wierd, welke zich met eige hand van 't leeven beroofde, op dat zy op een en dezelfden stapel met haaren man zou mogen verbrand worden. PROCOPIUS schryft van de *Herulen*, dat elke vrouw, welke voor deugdzaam wilde gerekend worden, verpligt was zich kort na haar mans dood te verhangen. Zy, welke dit weigerde te doen, wierd voor eerloos gehouden

en

en aan de kwellingen van de nabestaanden des overledenen bloot gesteld. — Wy kunnen nogthans uit dit alles niets met zekerheid ten opzigt van alle de *Germaanen* besluiten. De *Noordsche* volken hadden veel byzonders. De *Veneden* wil TACITUS ruim zoo zeer onder de woeste *Sarmaaten* als onder de *Germaanen* tellen, en op PROCOPIUS kan men niet veel aan, wyl hy veele zaaken ten nadeele van de *Europeesche* volken op een losfen voet, of uit vooringenomenheid verhaald heeft.

D. Het is my lief, dat de waarschyntlykheid voor dit gebruik by de *Batavieren* niet verder kan gebragt worden. Hoe braaf het is, dat Echtgenooten aan elkander verkleefd zyn; hoe begeerlyk het ook zy, dat zy te zamen als BAUCIS en PHILEMON uit deeze waereld verhuizen, waarin zy een hart en ziel waren, nogthans begryp, ik dat door zulk een eigenwillig sterven, in het recht van het Opperwezen getreden en de maatschappy benadeeld wierd: — vooral, wanneer 'er jonge kinderen ter opvoeding over bleeven.

E. Gy beschouwt de zaak in 't regte licht en het is zeer goed, dat de Christelyke Godsdienst deeze gewoonten onder zyne belyders heeft doen affchaffen. — Hebben myne vrienden ook nog andere bedenkingen?..... Dan zyn onze gesprekken over de zeden der *Batavieren* ten einde.

D. Ik hoop niet, dat alles, wat 'er over dit volk, nog te zeggen valt, reeds afgelopen is.

III. DEEL.

N

E. Neen

E. Neen, wy weeten nog een weinig van hunne geschiedenissen, sedert zy aan de *Romeinen* zyn bekend geworden, tot dat zy ongevoelig verdweenen, of door andere volken verdrongen zyn.

D. Valt 'er omtrent de zeden der overige oude inwooneren van deeze landen niet aan te merken?

E. Niet veel byzonders boven het geen ik reeds gezegd heb van de *Batavieren*. Ik heb aangemerkt, eer ik over hunne zeden begon te spreken, dat het geen TACITUS en CÆSAR van de *Germaanen* in 't algemeen verhaalen, by uitnemenheid op de *Batavieren* kon toegepast worden, in zoo verre TACITUS van hen vooral met den grootsten lof gewaagt, wanneer hy van elke natie in 't byzonder handelt. Wy mogen de overigen dan hier uit leeren kennen. Het byzondere, dat wy hier en daar, vooral ten opzigt van het Godsdienstige, hebben aangetroffen, deelde ik myne vrienden ook mede. Wyl men omtrend eenige natien nog onzeker is, waar zy bepaaldelyk hebben gewoond, en hoe verre zich hunne grenzen hebben uitgestrekt, kan men van hun niet zeggen, deeze woonden wel eer in onze *Nederlanden*, en daar is hun verblyf geweest, gelyk men van de *Batavieren* kan zeggen. Ik heb de naamen daarom maar by voorraad opgegeeven, welke hier in aanmerking komen; maar men zou tegen zommigen met reden kunnen inbrengen, dat zy niet, dan voor een korten onzeke-

ten

ren tyd zich hier hebben opgehouden, en dus niet als gevestigde inwooners van deeze landstreeken kunnen aangemerkt worden; namelyk, de *Tentren*, welke men uit eenige overeenkomst van naam doorgaans in *Drenthe*, de *Ufipeeten*, welke men in *Zutphen* en de *Sicambren*, welke men in *Gelderland* plaatst, hebben te vooren hooger opgewoond. Daarentegen is het van anderen genoegzaam zeker, dat zy wel eer ook tot ons land behoord hebben, als de *Caninesaaten*, de kleine *Friezen*, welke nog hunne naam behouden hebben en *Cauchen* nevens de *Frisiabonen*, de *Sturiers*, de *Marsaaten*, en de *Taxandriers*.

FR. Zyn zy allen ook deugdzaam en dapper geweest?

E. Dit mogen wy vry vooronderstellen. De *Friezen* en *Caninesaaten* hebben zoo wel, als de *Batavieren* meermaalen getoond, dat zy beminnaars waren van hunne vryheid en dezelve des noods zeer wel dorsten verdedigen. Maar ik kan niet nalaten, by gelegenheid van deeze vraage, het loflyk getuigenis by te brengen, dat TACITUS in zyn vyf en dertigste Hoofdstuk geeft van een volk, dat hy *Chaucen* noemt. „Deeze natie, schoon zy van de *Friezen* begint, en een gedeelte van het strand beslaat, strekt zich langs de grenzen van alle de volken uit, welke ik beschreeven heb, tot dat zy tegen de *Catten* stoot. Zulk een onmeetelyke ruimte lands houden de *Chaucen* niet

alleen in, maar zy vervullen dezelve ook. Onder de *Germaanen* is het een alleredelst volk en het welk zyne grootheid liefst door gerechtigheid wil handhaven. Zonder begeerlykheid, zonder magteloosheid, gerust en afgescheiden, zoeken zy geen oorlogen, maar worden ook door geene invalen of strooperyen verwoest. En dit is een voornaam bewys van hunne deugd en kragten, dat zy om de overhand te behouden, zich nimmer van onrecht bedienen. De wapenen zyn by hen allen nogthans aan de hand, en als het de nood vordert ook de legers: zy kunnen een menigte van mannen en paarden op de been brengen, en behouden ook wanneer zy stil zitten, denzelfden roem."

D. Dit is waarlyk een zeer loflyk getuigenis. Het was te wenschen, dat het *politiek systema* van alle volken zoo was, dan zou elk voor zich gelukkig zyn en geen der nabuuren overlast lyden, en daarom hoop ik, dat zy ten minsten voor een gedeelte in *Nederland* gewoond hebben.

E. Dit is waarschylyk, om dat zy zich zoo verre hebben uitgestrekt, en om dat de kleine *Cauchen*, welke door *PLINIUS* op de eilanden van den *Rhyn* nevens andere volken geplaatst worden, voor het zelfde volk en afstammelingen van de groote *Chaucen* of *Cauchen* mogen gehouden worden. Met de *Friezen* is het even zoo gelegen (*).

R.

(*) Men wil volstrekt de opgave van de *Cauchen* by

R. Indien EELHART ons niets meer van de zeden der *Batavieren* kan mededeelen, zouden wy hem dan zyne beloften mogen herinneren, nu wy nog ruimte van tyd hebben?

E. Welke belofte, Rozemond?

R. Eene vergelyking te maaken tusschen de voorige en de tegenwoordige bewooners der *Nederlanden*.

E. Het is zoo! ik heb hier van gesproken. Edog, deezen taak, welke niet alleen zeer moeijelyk, maar ook in deeze tyden gevaarlyk is, niet stellig op my genomen. Dat myne vrienden zich dan met eene korte herinnering van de zeden der *Batavieren* vergenoegen, om daar uit hun *charakter* op te maaken, en het zelve by dat van hunne tegenwoordige Landgenooten te vergelyken. — De *Batavieren* waren een uitgeleezen volk onder de *Germaanen*, het welk zich zeer overeenkomstig met de voorschriften der eenvoudige Natuur gedroeg. Met weinig te vrede, vergenoegden zy zich met

by PLINIUS voor eene schrijffteel aangezien hebben, maar daar zy op de kaart van PEUTINGER onder den naam van *Chaci* of *Chauci* gevonden worden, en PTOLOMÆUS van groote en kleine *Cauchen* spreekt, is het vry zeker, dat zy als eene volkplanting van de *Cauchen*, die aan de andere zyde van den *Rhyn* voor by het Flie woonden, moeten aangemerkt worden, zoo maakt TACITUS onderscheid tusschen de groote en kleine *Friezen*, waar van de laatsten ook op de Eilanden van den *Rhyn* zich gevestigd hadden.

met het geen land en water hun opgaf. De Landbouw was meest het werk van vrouwen en kinderen, de jacht en vischery de uitspanning van mannen en jongelingen. De verlokfelen van den rykdom waren hun onbekend, en daar door bleeven hunne zeden in zeer veele opzigten onbevlekt. Ingetoogen in hunne jeugd, kiesch en eerbaar in hunne huwelyken, door overvloed en weelde niet verzwakt, leverden zy aan het Vaderland zoonen en dogteren van eene welgemaakte ryzige gestalte, zoo wierd gezondheid en sterkte met de onschuld van gellagt tot gellagt voortgeplaut. — Openhartig waren zy, vooral by hunne maaltyden, waar zy gaarn een goeden cier maakten, maar zich ook wel eens in het drinken te buiten gingen. By een volk, dat zyne waarde kende, dat den dood niet vreesde, dat oplopend en nimmer ongewapend was, kon het niet anders zyn of 'er ontstonden dikwerf hevige geschillen, welke egter door goedhartigheid ras weder bygelegd wierden. Schoon zy zich weinig met kunsten en weetenschappen ophielden, wisten zy zich egter de noodige gerieflykheden en tydkortingen te bezorgen. Zy leefden meer naar gewoonten dan naar wetten, en egter overtroffen zy de meeste volken, welke door de grootste wetgeeevers waren voorgelicht. Hunne lyfeigenen waren van de rechten der menschheid niet uitgeflooten, en de gastvryheid strekten zy in een groote maate uit tot elk vreemdeling, die hen bezogt. Wyl zy zich op dan Koophandel niet toe-

lei-

leiden, hadden zy weinig gemeenschap en lieten zich ook door vreemde natien niet verbasteren. Schoon zy hunne Vorsten en Overheden hadden, en door dezelveu zich lieten bestieren, waakten zy zorgvuldig tegen alle inkruipend geweld en overheersching. Alle zaaken van gewigt wierden in hunne Volksvergaderingen afgedaan. De oorlog was de hoofdbezigheid der mannen en tevens hun voornaamste vermaak. Dapper en standvastig waren zy getroost des noods voor het Vaderland niet alleen te vegten, maar ook te sterven. Liefde voor de Vryheid straalde in alle hunne bedryven door, indien men alleen het spel uitzonderd, waarop zy zeer verzot waren, en waarin zy dikwerf dit dierbaar pand aan eene raazende drift opofferden, wanneer zy niets meer te verliezen hadden. En schoon zy, niet ergdenkende, zich met de *Romeinen* verbonden, dorsten zy zich tegen hen verzetten, zoo dra deezen hun vertrouwen misbruikten. — Niet minder eerbied hadden zy voor den Godsdienst en lieten deszelfs invloed by alle gelegenheden gelden. Door geene Openbaaring begunstigd, moesten zy enkel by het licht der Rede geleid worden, welke minder verbasterd by hen, dan by andere Volken, hen bewaard had by eene eenvoudigheid en zuiverheid van begrippen, waar van deezen voorlang reeds waren afgeweeken. Zoo leefden de *Batavieren*, wel beroofd van veele voordeelen, die wy bezitten, maar

ook bevryd van veele lasten, welke ons bezwaaren. Zoo eindigden zy hun leeven in de hoop van een toekomend geluk, en eerden de nagedagtenis hunner overledenen, wier uitvaard zy op een behoorlyke wyze gevierd hadden. — Ziet daar! de *Batavieren* in hunnen oorspronkelyken staat, waar in zy eerst door de *Romeinen* gevonden wierden, en waar in zy nog een geruimen tyd gebleeven zyn, wat de hoofdtrekken van hun nationaal karakter aangaat.

R. ó Waren zy, op eenige gebreken na, nog zoo! welk eene verandering is 'er in allen opzigte, — in het burgerlyke maar voor al in het zedelyke dan voorgevallen! hoe ver zyn wy verbasterd!

Vr. Daar zullen de zoo zeer geroemde overwinnaars der waereld, — de *Romeinen* de eerste aanleiding toe gegeven hebben! waren zy dan altoos in *Italien* gebleeven, immers niet verder dan in *Gallien* doorgedrongen!

E. Dan had die zelfde eenvoudigheid in zeden zekerlyk onder ons veel langer blyven heerschen; maar dan hadden wy ook veel langer den invloed van kunsten en wetenschappen moeten misfen, benevens al de voordeelen en aangenaamheden des leevens, welke uit de beschaaving, uit den handel, uit de gemeenschap met andere volken voortvloeijen en ons in zulk een ryke maate door de gunstige ligging van ons Land en bestelling der Voorzienigheid zyn toegevloed. Zoudt gy die alle kunnen en willen misfen?

R.

R. Wanneer wy niet anders opgevoed waren, wanneer wy al die zoo geroemde voordeelen niet kenden, zouden wy zonder dezelve te vrede zyn. Zyn wy met alle onze beschaafdheid zoo vergenoegd, zoo gelukkig, als ik my verbeelde, dat een vrye *Batavier* in zyne stulp, op zyn akker, in 't midden van vrouw en kinderen zyn kon? Hoe ras waren zy te vrede, en welk een drom van zorgen, welke bergen van zwaarigheden doen 'er zich voor ons niet dagelyks op, om onze kinderen op eene eerlyke wyze groot te maaken en een bestaan in deeze waereld overeenkomstig met hun rang te bezorgen! Daar wist een *Batavier* niet van. Van zyn arm en van zyne wapenen verwagtte hy alles. Wy hebben onze beschaaving, — wy hebben de kunsten en weetenschappen dan voor een al te duur prys gekogt, en daarby aan onze vryheid, aan onze afhankelykheid, aan ons geluk onbedenkelyk veel verloren.

E. Wat zegt gy van onze vrouwen DIDERIK?

D. Zy schynen vry sterk in 't gevoelen van ROUSSEAU te vallen, en het doet haar in zeker opzigt eer aan. Indien zy aan den tooi, — aan de gezelschappen meer verlaafd waren; zoo zy het 'er op gezet hadden en daarin de grootste eer voor eene vrouw stelden, overal te *brilleeren*, zouden zy anders denken. Nu hebben zy zich geheel aan haar plicht van huisvrouwen en moeders overgegeeven; weinig tyd schiet 'er

over om aan iets anders te denken: maar wanneer men den smaak van konsten en wetenschappen weg heeft, wanneer dezelve een voedsel geworden zyn, dat onze geest niet ontbeeren kan; wanneer men het onschuldig en onuitsprekelyk vermaak geniet van zich in dezelve te mogen verlustigen, dan zal men op een anderen toon spreken, en dit zullen onze vrouwtjes doen, wanneer zy zich herinneren, welke voordeelen hunne kinderen hier van kunnen trekken, dat zy gelegenheid hebben, om zoo wel naar den geest als naar het lighaam gevormd te worden, en de vermogens van beiden te ontwikkelen; welke voordeelen zy zelve hier van getrokken hebben.

R. Ja maar hoe klein is het getal van zulken, die zich deeze voordeelen ten nutte maaken! die tyd en lust hebben, om de vermogens van hunnen geest aan te leggen! Hoe groot eene barbaarschheid blinkt 'er over al door de zoogenaamde beschaafde zeden der volken van *Europa* door. Waren wy dan niet gelukkiger, wanneer wy in 't algemeen nader by de oorspronkelyke zeden gebleeven waren en als de Aardsvaders elk in het onze leefden? Ik geloof niet, dat 'er meer woestheid en onkunde onder het gemeen, — maar ik ben verzekerd, dat 'er minder ondeugden zouden plaats grypen, welke zelfs nu onder de beschaafde waereld de overhand hebben.

E.

E. Schryf dit alleen , mag ik u bidden ! niet aan de kunsten en wetenschappen toe : wy zouden ons dus doende aan ondankbaarheid tegen de Goddelyke inrigtingen schuldig maaken , welke het altoos wel met ons voor had. Zy heeft de Waereld in haare kindsheid kundigheden bezorgd , welke voor dien staat voldoende waren ; maar zy heeft het menschdom van tyd tot tyd naar den toencemenden ouderdom by trappen willen doen vorderen , om hetzelfde eindelijk tot die hoogte te brengen , waarvoor hetzelfde geschikt is. Intuschen willen wy ons , als onwillige kinderen , van de gelegenheid om te leeren niet bedienen , of de verkregen kundigheden niet tot het waare einde aanleggen , dit hebben wy ons zelve te wyten. — Daarenboven had de Voorzienigheid voor , om hier en in andere gedeelten van *Europa* de kennis van den waaren Christelyken Godsdienst in te voeren. — Ten dien einde moest 'er eene zekere maate van beschaaving voor afgaan , — een grond van algemeene kundigheden gelegd worden en daar toe waren geene volken geschikter , dan de *Romeinen*. Zy waren de naasten en zy wierden daarom , terwyl zy de uitbreiding van hunne magt en niets anders bedoelden , door de Voorzienigheid gebruikt , om haare verborge oogmerken te bevorderen.

Vr. Ik beken , dat de Christelyke Godsdienst onbegrypelyk meer en verhevener waarheden bevat,

vat, dan de Natuurlyke, waarvan de overblyffelen onder de *Germaanen* plaats hadden; maar zyn de volken van *Europa*, zyn wy met dat alles beter geworden? en zoo wy zulks niet geworden zyn, wat kan dan de kennis van den besten Godsdienst baten?

E. Ik kan u niet geheel ongelyk geeven zonder my zelve en de ondervinding tegen te spreken. Indien het beter met onze zoogenaamde *Christenen* ware gefeld geweest, zou ik niet geschroomd hebben de verzogte vergelyking en het heerschend karakter van de inwooneren van *Nederland* op te maaken. Laaten wy egter zorg draagen te zeggen, dat wy beter Heidenen, schoon van het beste soort, gebleeven waren, of immer denken, om de voordeelen van den Christelyken Godsdienst laag te schatten. Dezelve zyn onuitspreekelyk veel en groot; maar dat deszelfs invloed niet meer werkt, en de Geest van het Christendom onder deszelfs belyders niet meer doorsteekt: — dat men thans ondeugden niet alleen ziet bedryven, maar schaamteloos heerschen, welke onder onze Heidensche, maar eerlyke, kuifche, dappere en braave voorvaderen niet bekend waren, dit hebben wy even als in 't geval van de beschaafdheid aan ons zelve te wyten. De Voorzienigheid heeft het haare gedaan, en wy kunnenze nimmer genoeg danken.

D. Mag ik 'er dit nog byvoegen, schoon van

van minder belang, indien onze landen door de *Romeinen* niet bezogt waren en geheel *Germanien* aan zich zelve overgelaaten was gebleeven, wat zouden wy dan van de vroegste tyden geweeten, en waar van daan zou BELHART dit aangenaam onderhoud gehaald hebben? Behalven dat gy nooit gelooven moogt, dat onze *Batavieren* het altoos even wel gemaakt zouden hebben en nimmer min of meer verbasterd zyn geduurende zoo veele eeuwen.

E. Dit is het menscdom ongelukkig eigen, hoewel deeze verbastering ongemeen veel sneller toeneemt, naar maate zy in rykdom en overvloed eene gevaarlyke aanleiding vindt, schoon ook al tegen de welmeenende oogmerken der Goddelyke Voorzienigheid. Indien wy dit onder 't oog hielden, zouden wy ons van alle de gunsten, waar mede zy ons bedeeft, op de beste wyze bedienen, om ons wezenlyk geluk te bevorderen, en dan zouden de beschaafdfte en rykfte Volken de beste zyn.

D. Zoo behoorde het te weezen: maar ongelukkig valt het doorgaands anders uit. Dan laaten wy niet dieper intreedcn in eene stoffe, welke zoo vernederend voor het menscdom in 't gemeen, als voor onze tyd- en landgenooten in 't byzonder is. — Ik zou my nog meer bedroeven, zoo wy de eenigsten waren die tegen de goede oogmerken der weldaadige Voorzienigheid aangingen.

E.

E. Dat is zoo : maar het kwaad is des te ongeneeslyker, wyl het eene volk doorgaans de gebreken van het andere overneemt; waar aan wy door den handel en de zucht van navolging, tot ons ongeluk, vooral bloot gesteld zyn: — Zoo de Vrienden nog niet verzadigd zyn van de *Batavieren*, zal ik gaarn iets van hunne lotgevallen en bedryven in 't vervolg mededeelen. Nu wordt het tyd om te scheiden.

D. R. Gy zult ons op nieuw verpligten.

A G T T I E N D E

ZAMENSPRAAK.

De geschiedenis der Batavieren heeft veel betrekking op die van Rome, waarom men de eene niet kan verhaalen, zonder van de andere te melden. Het verdrag door CAESAR met de Batavieren gesloten onderzocht. De gevolgen daarvan. De Batavieren als hulpheden bestendig in de legers van CAESAR in Brittanniën, in Galliën, en in Italiën. Zy brengen veel toe tot beslissing van den stryd tuschen POMPEJUS en CAESAR. De laatste blijft overwinnaar en alleenheerscher. Wordt vermoord, maar de Batavieren blyven bestendig onder de Romeinsche krygsbenden.

D. **N**aauwlyks waren DIDERIK EN ROOZEMOND op den dag, welken zy zamen afgesproken hadden, op het landgoed van EELHART aangekomen, of zy herinnerden hem zyne belofte en EELHART toonde zich gereed, om dezelve te vervullen.

E. Het geen wy van de *Batavieren* weeten, zoo begon hy, hebben wy aan de *Romeinen* te danken. Ik heb my daarom wat breeder met myne kinderen ingelaaten in een verhaal van de gelegenheid, by welke deeze Landen door hen ontdekt zyn en de omstandigheden, die daar by plaats greepen;

maar

maar wy blyven in dezelfde verpligting, om telkens van de *Romeinen* te gewaagen, terwyl de *Batavieren* niet alleen eene naauwe betrekking op dezelve behielden, maar genoegzaam alle hunne verrigtingen, voor zoo verre zy ons bekend zyn, van het tydflip hunner ontdekking, met die van het *Romeinfche* Volk in een naauw verband staan. Gy zult my daarom wel vergunnen, myn DIDERIK, dat ik, op dat onze vrouwen en kinderen des te beter den oorsprong en loop der gebeurteniften mogen nafpooren eene korte herinnering doe van de gefieldheid van *Rome* in dien tyd. — Deeze Stad was niet alleen tot dezelfs hoogften top van magt en rykdom geklommen, federt haare mededingfter *CARTHAGO* in eenen driemaal herhaalden hardnekkigen Oorlog overwonnen en geheel verdelgd was, maar, gelyk het gaat met veele ondermaanfche zaaken, haare grootheid moest de oorzaak worden van haaren val en eindelyken ondergang. Zoo dra haare burgers, door de geplunderde fchatten van *Asia*, *Africa* en *Europa* bedorven, de oude eenvoudigheid van zeden verlieten, — de onmeetelyke rykdommen van den eenen, en de armoede van den anderen een onmaatig verfchil tuffchen burger en burger veroorzaakten, was het niet langer mogelyk, in een lighaam, dat tot een monfteragtige grootte uitgedeege was, die orde, dat ontzag voor de wetten, fttaande te houden, welke in voorige

van

tyden plaats had. De invloed van mannen, wier groote vermogens geëvenredigd waren aan het uitgebreid bestuur van zoo veele wingewesten, en het overzien van alles wat de belangen van het algemeen vorderden, werd hoe langer hoe meer noodzaakelyk. Maar even daardoor werd de onafhankelykheid, of Republikeinsche vryheid van den Staat in grooter gevaar gewikkeld en eindelyk geheel verkragt. MARIUS en SULLA hadden dezelve de een na den ander reeds geschonden, en anderen aangevoedigd, om dat geen te voltoojen, het welk zy hadden aangevangen, van welken CAJUS JULIUS CAESAR een van de voornaamste en gevaarlykste was, juist dezelfde, welken wy als eersten ontdekker van deeze afgelege onbekende oorden hebben aantemerken. En zoo moest *Romen*, daar het alle Volken in magt boven het hoofd gewasfen was uit zyn eigen boezem dezulken voortbrengen, welke de overheerde en onderdrukte waereld, toen het eindelyk ver genoeg gekomen was, recht verschaffen. — Ik heb myne kinderen ten deele verhaald, wat CAESAR op zyne tochten door *Galliën*, waar van hy zich 't bestuur had laten opdraagen, heeft uitgevoerd. De *Romeinen* hadden voor heen hunne wapenen tot in *Galliën* aan deeze zyde der *Alpen*, gelyk zy het noemden, daar het digst aan *Italien* lag uitgebreid: CAESAR besloot het overige, aan geene zyde der *Alpen*, ook cynsbaar te maaken; schoon nog de

Raad, nog het Volk hem hier toe last gegeven hadden. Ook hier niet mede te vrede, deed hy tot tweemaal toe een inval in *Germanien*. En schoon hy telkens moest te rug trekken, bragt hy zoo door de nederlaagen van voornaame Volken in *Belgisch Gallien*, als door zyne ondernemingen over den *Rhyn* te weeg, dat verscheide kleine *Germaansche* Volken, welke 't eerst aan de beurt scheenen te leggen, wanneer hy zich aan dien kant wilde uitbreiden, hem by een en andere gelegenheid Gezanten zonden, en een bestand met hem maakten. Zy, die het digst aan *Gallien* en den *Rhyn* woonden moeten hier voornaamlyk onder het oog gehouden worden en onder dezelve met naame de *Batavieren*, welke als Broeders en Vrienden des *Romeinschen* volks bekend staan. —

D. Weet men de voorwaarden van dit verdrag niet?

E. Die worden nergens uitdrukkelijk gemeld, maar kunnen genoegzaam uit deeze en geene uitdrukking van *TACITUS* worden opgemaakt. Zy moesten alleenlyk de *Romeinen* met manschap en wapenen bystaan, zonder tot het opbrengen van eenige schattingen, waartoe andere Volken verplicht werden, verbonden te zyn. „Want zy worden niet door schattingen vernederd, nog door tollenaars uitgemergeld.” Dat zy daartegen, voor allen overlast zeker, by hunne rechten en bezittingen bleeven en op de we-

derzydsche bescherming der *Romeinen* konden staat maaken, mag men hier uit veilig besluiten.

D. Dan was dit bondgenootschap geenszints tot oneer der *Batavieren*, maar alleen een verdrag het geen Volken, die elkander volkomen gelyk zyn, dikwerf vrywillig tot onderling nut met elkander sluiten.

E. Zoo was het inderdaad. De *Batavieren* hadden zich even als hunne buuren, de *Mena-piers*, de *Tenctren*, de *Ufapeeten*, de *Sicambren* en de *Sueven* tegen de *Romeinen* kunnen verzetten; maar zy zouden zich te vergeefs aan den onzekeren kans van eenen Oorlog gewaagd hebben, welke voor anderen zoo nadeelig was uitgevallen, en waarvan zy, die naauwlyks een halve eeuw geleden zich hier in deeze strecken gevestigd hadden, geen beteren uitslag verwagten konden. Het was dan allezins raadzaam die party te kiezen, welke in die tyden voor hen verre de beste was, — en waar door zy niet vernederd nog benadeeld wierden. — Men zou hier tegen kunnen inbrengen, dat zy, zoo ze getrouwelyk aan hunne verbintenis voldeeden, aan de grootheid van *Rome*, dat reeds te veel overmagt bekomen had, en waar door de vryheid van *Germanien* gevaar liep, moesten mede werken: maar wie kan het een volk, dat in 't geheel van geen staatkunde wist, kwalyk neemen, dat het zich door het tegenwoordig gevaar, —

door de gunstige aanbiedingen van een gedugten overwinnaar, liet overhaalen om bondgenooten te worden van een ander Volk, dat zyn gebied reeds uitgestrekt had van *Italië* af tot de uiterste grenzen van *Gallie* zonder de gevolgen door te zien, welke hier uit in het toekomstige konden voortspruiten. — Wy weten ook alle de omstandigheden niet, waarin zy zich bevonden, die hun te meer aanzetteden tot deeze verbindtenis. De *Sueven* hadden zich zeer gedugt, verscheide volken cynsaar gemaakt, en de *Tentren* en *Ufipeeten* genoodzaakt te wyken. De *Batavieren* hadden by ondervinding geleerd, dat hunne broederen de *Germanen* niet altoos broederlyk handelden, anders hadden zy de boorden der *Lippe* niet behoeven te verlaaten. Nu zy zich dan in de eerste jaaren van hunne opkomst door een magtig en voordeelig bondgenootschap konden beveiligen tegen alle onderdrukking van magtige nabuuren, was het niet te verwonderen, dat zy met anderen hier toe gereedelyk overgingen. Anders, zoo de *Germanen* 'er eene algemeene zaak van gemaakt en het algemeen belang boven het byzondere behartigd hadden, moesten zy zich als een eenig man tegen de *Romeinen* verbonden hebben, en dan zouden zy nimmer iets met vrugt in *Germanien* hebben kunnen onderneemen.

D. Wanneer zy afgescheiden bleeven, was zeker hun tegenstand vrugteloos. Intusschen

schynt

ſchynt toen reeds het lot van de inwooners deezer landen geweest te zyn, om als een Sloep, welke aan een Oorlogſchip vast is, een of ander magtig Volk in het zog te volgen, gelyk de groote FREDERIK het noemt. Het is opmerkelyk, dat TACITUS van geen anderen der *Germaanen* zegt, het geen hy van de *Batavieren* uitdrukkelyk en van de *Mattiaken* ingewikkeld ſchryft in zyn negenentwintigſte Hoofdstuk. „ Ontſlagen van alle laſten en toelagen en alleen voor het gebruik der veldſlagen opgelegd, worden zy als geweer en wapenen voor de Oorlogen bewaard.” Men heeft wel gedacht, dat dit ontſlag uit hunne armoede voortſproot, maar waarin beſtond toch de rykdom der andere *Germaanen*? Het vee maakte hun grootſte ſchat uit en dit zullen de *Batavieren*, toen ze uit het land der *Catten* zich verwyderden, medegevoerd hebben. 'Er was niet veel tyd noodig voor een deugdzaam en dapper volk om hetzelve welvaaren te verkrygen het geen hunne nabuuren bezaten, en men kon hen dan naderhand, toen de inwooners een aanmerkelyk vermogen kreegen, gelyk wy in 't vervolg zien zullen, ſchattingen hebben opgelegd. Dan neen, zy wierden hier van verſchoond, en waarom? om dat de *Romeinen*, die hun belang zeer wel kenden, meer en beter nut van hen zогten te trekken. Zy hadden niet alleen cynsbaare volken, maar ook bondgenooten

ten in zulke ver afgelege gewesten noodig, een volk, het welk hunne belangen geheel toegedaan was, en waarop zy staat konden maaken. Hier toe kwamen de *Batavieren* voornaamelyk in aanmerking.

D. De *Romeinen* moeten dan een zeer goeden denk van hunne braafheid en dapperheid gemaakt hebben, en dit doet de *Batavieren* zeer veel eer aan. Maar, heeft *CÆSAR* terstond deeze gunstige voorwaarden aan hen toegestaan?

E. De voorwaarden, welke hy met de onderscheide volken gemaakt heeft, verzwylt hy. Dat hy zich daar in naar bevind van zaaken gedraagen heeft, is ongetwyffeld, maar men vooronderstelt, dat die overeenkomst reeds toen getroffen is, want *TACITUS* zegt, „dat de eer en het uitstekende van het oud verbond op den duur stand houdt, en *CÆSAR* die terstond zich van *Germaansche* bondgenooten als hulptroepen in zyn veldtogten bediende, heeft gewis van de *Batavieren* het eerste gebruik gemaakt. Daar door raakten zy meer en meer bekend en geagt by de *Romeinen*, waar van het gevolg was, dat zy zich nergens liever ophielden, dan in het Eiland der *Batavieren*, en de *Romeinsche* Keizers zich boven allen van *Batavische* lyfwagten bedienden. Maar wy hebben hier voor nog nader bewys. *TACITUS* merkt in het twaalfde Hoofdstuk van het vierde Boek zynner historien aan, „ dat de *Batavie-*
vie-

vieren, die door de Romeinsche overmagt, en hunne verbintenis met een sterker volk, (gelyk 't anders doorgaans gaat,) niets geleeden hadden, alleen het Romeinsch gebied met mannen en wapenen ten dienste stonden. Dat zy die lang in de Germaansche Oorlogen geöeffend waren, straks nog meer roem verkreegen hadden door *Brittannien*." Vergelyk hier mede, dat CIVILIS zich beroemt in het volgend zeventiende Hoofdstuk „ dat de *Batavische* ruitery de *Aeduen* en *Arvernien* had over hoop geworpen." En in het agtzenzeventigste, „ dat de *Galliers* wel voor de Vryheid, maar de *Batavieren* enkel om de eer streeden."— Men gist ook niet zonder grond, dat zy door CÆSAR met één by gelegenheid van dat verbond in 't bezit van de uiterste grenzen van *Gallien* aan de boorden van den *Rhyn* gesteld zyn, waaruit de oude inwooners, de *Menapiers*, eerst door de *Tenctren* en *Ufipeeten*, en deezen weder door CÆSAR verdreeven waren. By die gelegenheid waren deeze oorden ontbloot van bevolkers, — den *Batavieren* was dit land zeer geleege, — en 'er was niets gewooner, dan dat de *Romeinen*, zoo het in hunne magt stond, op verzoek van hunne bondgenooten, overheerde landeryen inwilligden, welke zy zelf niet gebruiken konden.

VR. Waren het de *Batavieren* alleen, welke in onze *Nederlanden* CÆSAR aan de hand kwamen?

E. Waarschynlyk hebben 'er zich anderen bygevoegd, welke met de *Batavieren* de eilanden van den *Rhyn* bewoonden, waar van de *Caninesfaaten* de voornaamsten zyn: maar terwyl zy niet uitdrukkelijk opgenoemd worden, kan men hier alleen naar gissen. Men kan 'er ook niet voor instaan, of zy op zulk een voordeeligen voet hebben kunnen sluiten, als de *Batavieren*, of men moest hen allen onder deezen naam begrypen, even als de inwooners der zeven vereenigde Provinciën onder den naam van *Hollanders* doorgaans voorkomen. Dit komt my ten minsten van de *Caninesfaaten* niet onwaarschynlyk voor.

FR. Wat hebben de *Batavieren* dan onder CÆSAR uitgevoerd, Vader?

E. Zy hebben ook deel gehad, zoo men den roem in *Brittannien* behaald van zoo vroeg een tyd reeds moet beginnen, in de overwinnigen, welke CÆSAR in dat eiland een en andermaal behaalde, schoon ze weinig voordeel aanbragten naar het gevaar en den arbeid, welke hy moest doorworstelen, zoo by het landen, als by het inrukken in deezen afgelegene hoek van de waereld, waar van men CÆSAR ook als de eerste ontdekker mag aanzien, wyl de *Romeinen* te vooren niet wisten of het leugen of waarheid was, het geen men hen van deeze eilanden verhaalde. Hy bragt het evenwel zoo ver, dat de *Britten* zich onderwierpen, voor een gedeelte pandsluiden gaven en de overigen beloofden

te

te zenden. Dan toen zy ras hun woord braken, na dat CÆSAR vertrokken was, besloot hy in 't volgend Jaar weder over te steeken. Hy ontmoette toen den grootsten tegenstand van CASSIVELLAUNUS, den voornaamsten der *Britsche* vorsten, welke egter eindelyk door hem in 't naauw gebragt en genoodzaakt wierd zich aan CÆSAR over te geeven. Hy stevende daar op naar de vaste kust, waar zyne tegenwoordigheid vereischt wierd, zoo wel wegens de onzekerheid waar in de zaaken te *Romen* stonden als wegens de geduurige onrustigheid der *Galliers*, die elke gunstige gelegenheid zich ten nutte zогten te maaken, om het juk der *Romeinen* weder af te werpen. Dit borst eindelyk tot een algemeenen opstand uit, waar in de *Arverners* en de *Aeduers* den grootsten rol speelden onder eenen VERCINGETORIX, een prins der *Arverners*, wiens Vader tot hoofd der *Gallers* verkoren, maar wegens zyne heerschzucht door hen omgebragt was. De zoon, door denzelfden onderneemenden geest beziel, rokkende zyne landgenooten en vervolgens ook andere naticn der *Galliers* op, om tegen CÆSAR op te staan, welke toen afweezend was. Naauwlyks was hy tot aanvoerder verkoren, of hy dwong de overigen, die zich nog stil hielden door geweld of list, om in deezen een gemeene zaak te maaken. De aanval begon met het beleg van *Gergovia* of *Gergobinna*, eene vesting in het land der *Aeduens*,

waar CÆSAR de *Bojen*, in den *Zwitserschen* oorlog overwonnen, geplaatst had. Dan naar gewoonte komt CÆSAR op het onverwagst opdaagen, wyl de *Romeinsche* naam 'er ten hoogsten aangelegen was, hunne aanhangelingen niet ten prooi over te geeven. Dit is de aanleiding geweest van den oorlog, waar van *CIVILIS* de *Galliers* herinnerde, en waar aan wy dus met zekerheid wisten, dat de *Batavieren* een voor naam aandeel hadden.

FR. Laaten wy hier van dan een naauwkeuriger bericht ontvangen, op dat wy te beter onze *Batavieren* mogen kennen.

E. Zeer gaarn. Zoo dra CÆSAR zyne benden by een verzameld had, nam hy *Vellaunodunum* en *Genabum* weg, en sloeg het beleg voor *Noviodunum*, eene vesting der *Biturigen*, welke hem in den weg lag, om daar door met een eene afwending te maaken. Dit gelukte. *VERCINGETORIX* brak het beleg van *Gergovia* op, en zocht *Noviodunum* te ontzetten. De ruitery, waar van de *Galliers* zeer ruim voorzien waren, wierd ras handgemeen met de *Romeinsche*, welke het voor de overmagt zouden hebben moeten opgeeven, indien CÆSAR hen niet ter regter uur vierhonderd *Germaansche* ruiters had gezonden; zoo noemt hy ze steeds met hun algemeenen naam, schoon zy meest uit *Batavische* hulpbenden bestonden, welke hy van den beginne, dat het verbond gemaakt was, beslooten had by zich te houden.

Dit

Dit mogen wy gerustelyk op den reeds gelegden grond vooronderstellen. Deeze hand vol volks deed den kans terstond keeren. De *Galliers* konden hun geweldigen aanval niet wederstaan: zy wierden na een groot verlies van manschap, naar het gros van hun leger te rug gedreeven en de belegerde stad besloot zich zelven en die hen tot den afval aangeraaden hadden aan CÆSAR over te geeven. CÆSAR besluit hier op naar *Avaricum* te trekken, de grootste en sterkste vesting in het land der *Biturigen*, dat in vrugtbaarheid uitmuntte, waar door hy dit geheele volk hoopte onder zyn bedwang te krygen. VERGINGETORIX had de *Galliers* geraaden, om CÆSAR zoo veel mogelyk alle gelegenheden tot het krygen van voorraad af te snyden, de onhouwbaare plaatsen in brand te steeken, op dat de *Romeinen* zich nergens mogten nestelen, maar genoodzaakt worden *Gallien* te verlaten. Twintig Steden der *Biturigen* wierden op eenen dag door de vlam vernield. Ter naauwer nood werd *Avaricum*, als de schoonste plaats van het gansche land, verbeden. — VERGINGETORIX volgt CÆSAR van verre en slaat op een afstand van omtrend vyftien duizend schreden zyn leger neder op eene plaats, welke door boschen en meiren ongenaakbaar was. Van daar sloeg hy CÆSAR gade en belemmerde hem onophoudelyk in het opdoen van den noodigen voorraad, waar door het leger

ver-

verscheide dagen zonder koorn was. Dan dit verdroegen de soldaaten liever met geduld, dan dat zy het beleg wilden opbreken, schoon CÆSAR het hen aanbood, zoo zeer had hy zich by zyn volk weeten bemind te maaken.

D. Dit kan alles by het volk te weeg brengen.

E. VERCINGETORIX was daar door genoodzaakt nog eer dan CÆSAR uit gebrek aan paarden voeder zyne legerplaats te verlaaten, en nader by *Avaricum* te komen, van waar hy de beste gelegenheid had, om het volk van CÆSAR by het vóerageeren te overvallen. Deeze meende hem daar te verrasfen, maar vond hem al te voordeelig gelegerd. Het slegt saizoen en gebrek aan voorraad noodzaakten de *Romeinen*, om al hunne krygskonst en moed te vereenigen in het benaauwen van de belegerden, maar zy vonden hunne pogingen telkens te leur gesteld. Het is der moeite waard in de gedenkschriften van CÆSAR te zien, hoe verre de *Galliers* reeds toen den *Germaanen* in het aanleggen en verdedigen van vastigheden voor uit waren. Evenwel moesten zy op raad van VERCINGETORIX eindelyk besluiten, om de sterkte te verlaaten. Het gekerm der vrouwen en kinderen hield hen eenigen tyd op, maar deed de *Romeinen* teffens bemerken, wat 'er gaande was. CÆSAR laat hier op de wallen beklimmen, welke door de moedeloosheid en het slegte weer ontbloot waren van bezetting, neemt de Stad by verrassing in en geeft

al wat leeven ontving aan de wraak van zyne verbitterde soldaaten over. Van veertig duizend inwoners ontkwamen niet meer dan agt honderd, de overigen wierden in koelen bloede vermoord.

R. Ongelukkigen! wier eenige misdaad was, dat zy hunne vryheid en bezittingen zогten te verdedigen.

E. Dit was misdaadig genoeg in de oogen van hun, die meenden dat zy tot Heeren van de gansche waereld geschikt waren. Maar ik moet tot verschooning van CAESAR, die anders in zyn aart niet wreed was, aanmerken, dat zyne soldaaten, aan wier onbezweeke standvastigheid by deeze onverhoopte overwinning verschuldigd was, even daarom zoo hardnekkig op het veroveren van deeze stad gezet waren, op dat zy zich niet alleen met den buit, welke daar gevonden wierd verryken, maar ook de *Galliers* aan de schimmen van hunne spitsbroederen, welke door de Landgenooten van de *Biturigen* omgebragt waren, opofferen mogten. Dit geval veroorzaakte eene groote verslagenheid by de *Galliers*, maar VERGINGETORIX deedt nieuwen moed scheppen, door hen onder het oog te brengen, dat de *Romeinen* deeze zege over eene Stad, welke tegen zyn gevoelen niet ontmanteld was, meer aan hun krygskunde en het geluk, dan aan hunne dapperheid hadden toe te schryven. Hy vertrouwde het CAESAR eindelyk te benaauwd te zullen maaken door

hem al de *Galliers*, ook die hem tot nog toe getrouw gebleeven waren, op het lyf te schenken. Door drang van redenen en geschenken bragt hy het ook zoo ver, dat de eene Natie na de andere zich tegen hem vereenigde. Des niet-tegenstaande besluit CÆSAR het sterke *Gergovia* op zyne beurt te belegeren, schoon het zelve op een ongenaakbare rots, en het heir der *Galliers* in de nabyheid gelegen was. — De *Aeduers*, de oudste en voornaamste bondgenooten der *Romeinen*, op wier aanzoek hy over de *Alpen* in *Gallien* tegen ARIOVISTUS getrokken, — ja door welken hy nog onlangs in een Stedelyk verschil by het verkiezen van jaarlyksche Magistraaten tot scheidsmen verkoren was, waren eindelyk door CONVICTOLITANUS, dezelfde welke door de uitspraak van CÆSAR tot hun opperhoofd was verkoren, opgezet, om ook met CÆSAR te breeken, schoon zy reeds onder eenen LITAVICUS hem hulpbenden hadden toegeschikt. Deeze, zoo dra hy vernam, wat 'er by hun gaande was, haalde zyn manschap door uitgestrooide verdigtscelen over, om zich by VERGINGETORIX te voegen: dan CÆSAR kwam hem voor, overtuigde het misleide volk en bewoog hen, om zich onder zyne banier te voegen. Dit teufde de volle uitbarsting van de vyandelykheden op, wyl de bloem hunner manschap nu in zyn geweld was. Zelf keurden zy het gedrag van LITAVICUS ten vollen af, en alle zyne goederen verbeurd.

D. Dit

D. Dit gedrag der *Aeduers* en vooral dat van CONVICTOLITANUS was inderdaad trouwloos en ondankbaar, om het te zeggen, gelyk het is.

E. CÆSAR ondervond te meermaalen, dat het Character van de *Galliers* zoo was, als wy het volgens VALERIUS MAXIMUS beschreeven hebben, — zoo als het nog is. Altoos wispeltuurig, lieten zy zich door de verschillende inzigten van hun belang, dan herwaards dan derwaards stuurten, zoo dat 'er geen staat op te maaken was. CONVICTOLITANUS haalde zyne Medeburgenen over door hen voor te stellen, dat het schandelyk was, dat zy alleen de vryheid van gansch *Gallien* zouden tegenhouden, — schandelyk, daar zy vry geboren waren, moedwillig slaaven te blyven; — Hy voegde 'er by, dat CÆSAR, aan wien hy niet ontveinsde veel verpligting te hebben, wanneer zy hem verlieten, eerlang het gansche land zou moeten ruimen, maar hy was nog oneindig meer aan zyn Vaderland verpligt. Inderdaad was hy door de geschenken der *Avernen* omgekogt. — Intusfchen vorderde CÆSAR zoo weinig voor het sterke *Gergovia*, dat hy wenschte het beleg met eere te kunnen opbreken. — De plaats was aan den eenen kant het best te naderen. CÆSAR laat hier eene menigte volks naa toe trekken om een loos alarm te maaken, en lokt mer een den vyand uit zyne legerplaats, welke hy overvalt en eene groote slagting te weeg brengt. Daar op laat hy

hy den aftogt blaazen: maar zyn volk, door de zege verhit, was hem ditmaal ongehoorzaam. Zy wilden met een de vesting inneemen, en het was hen aan de eene zyde reeds gelukt: maar de gelegenheid van de plaats, en de tegenstand van binnen noodzaakte hen met verlies af te trekken, waarna CÆSAR het beleg opbrak. De *Aeduers*, die by CÆSAR waren, verzogten toen ook hun ontslag en hy gaf het hun, wyl hy toch geen vertrouwen in hun stellen kon. Dit brak hem echter bitter op, want de geheele Natie der *Aeduers* verklaarde zich niet alleen openlyk tegen hem; maar deeze geweze hulpbenden waren zoo trouwloos, dat zy op hunnen terugtogt in *Noviodunum* vielen, eene Stad, in welke zich toen veel *Romeinsche* Kooplieden bevonden en CÆSAR zyn voorraad, zyn buit en al de gyzeleers der *Galliers* betrouwd had, daar zy alle de *Romeinen* vermoordden, en het geen zy niet mede konden voeren, vernielden. En CÆSAR zou het hard te verantwoorden gehad hebben, daar hy verzwakt was en zyn vyand van dag tot dag in manschap toenam, zoo LABIENUS niet ter regter tyd zich met hem vereenigd had na eene overwinning op COMOLUGENUS een ander voor naam Legerhoofd der *Galliers* behaald te hebben.

Vr. Wy hooren in deeze laatste ontmoetingen niet van de *Germaanen* en *Batavieren* gewag maaken.

E. Zy waren en bleeven toch tegenwoordig by zyne hagchelyke onderneemingen, en deelden zoo wel in de slagen als in de eer. Straks zult gy ze weer als beflissers van de zege zien verschynen. — VERCINGETORIX vermeerderde zyne magt gaande weg, om CÆSAR met te beter gevolg op het lyf te komen, terwyl hy hem den toevoer uit *Italien* en dat gedeelte van *Gallien*, het welk voor lang reeds een wingewest der *Romeinen* geweest was en daarom *Provence* genoemd wordt, bezwaarlyk maakte door de menigte van zyne ruitery, welke de toegangen overal afneedt. Daarom verzogt CÆSAR by zyne *Germaansche* bondgenooten over den *Rhyn* om nieuwe hulpbenden van ruiters en lichtgewapend voetvolk, het welk, gelyk wy gezien hebben, tusfchen de paarden in gewoon was te ftryden. Hy verkreegze terftond, maar hunne paarden waren zoo min, overeenkomstig de beschryving, die TACITUS 'er van geeft, dat CÆSAR van zyne *Tribunen*, zelfs van de *Romeinsche* Ridders en anderen, paarden nam, welke hy aan de *Germaanen* en *Batavieren* uitdeelde. Dit was naauwlyks geschied, of VERCINGETORIX, welke alle de ruiterbenden uit *Gallien* oponthoden had, komt met zyne geheele magt opdagen. Hy bevond zich omtrend tien duizend schreden van de legerplaats van CÆSAR, welke zich toen op de grenzen der *Lingonen* en op reis naar den kant van *Provence* bevond, om met

hetzelve te beter gemeenschap te hebben. De *Gallier* verdeelt zyn ruiters - volk in drie hoopen, en zyn geheel leger in twee slagordons, waar van het voetvolk, dat van agteren door eene rivier gedekt was, de agterste uitmaakte. CÆSAR deed desgelyks; hy liet zyne ruitery in drie benden tegen de *Galliers* aantukken, terwyl de legioenen agterwaards by de bagaadje bleeven. De sryd was zeer hevig, en de overwinning lang twyffelagtig, niet tegenstaande CÆSAR allen, die het benaauwd kreegen, met versche manschap te gemoet kwam, tot dat de zege eindelyk weder beslist wierd door de *Batavieren* en andere *Germanen*, welke volgens gewoonte onder hunne eige Oversten sreedden en den rechter vleugel uitmaakten. Hunne kloekmoedigheid gevoegd by de grootheid en sterkte hunner lichaamen bragt de *Galliers* in de war. De eersten maakten zich van eene hoogte meester, en dreeven hunne party na een groot verlies tot aan de rivier te rug. Zoo dra de andere *Gallische* ruiters dit merkten en vreesden, dat zy alleen den schok niet zouden kunnen verduuren, beslooten zy ook by tyds zich naar hun voetvolk te begeeven. Het vlugten en de slagting was algemeen. *VERCINGETORIX*, nu hy zag, dat zyne ruitery, waar in zyn grootste sterkte bestond, zoo deedlyk gehavend was, hadt lust, nog moed om een algemeenen slag te waagen. Hy besloot zyn leger terstond op te breken, te rug te

trekken, en zich met een groot getal manschap in *Alesia* of *Alise* te werpen.

D. Ik sta versteld over de wonderen van dapperheid, welke door onze Voorzaaten in de *Romeinsche* legers verrigt zyn, zelf toen zy weinig of niets van derzelve beroemde krygskunde hadden kunnen aanneemen. Waarlyk *CÆSAR* trok oneindig meer nut van hen, dan een weinig schatting, van zulk een volk geperst, hem met mogelykheid hadden kunnen aanbrenge-
gen. Hoe zeer onderscheiden zy zich van de wilde volken!

E. Met zulken zoude *CÆSAR* het nimmer aangelegd, en in een geregelden veldtocht niets uitgevoerd hebben. Maar het bleef by dit alles niet. *CÆSAR* besloot wel ras de Stad op eenen afstand met een zwaaren dubbelen wal, op dat deeze prooi hem niet mogt ontslippen. Dezelve was nog niet in gereedheid of de *Galliers* deden een hevigen uitval. De belegerden, welke zich gaarn lucht wilden maaken, vogten met zulk een aanhoudende hardnekkigheid, dat de *Romeinen* het te kwaad kreegen en door de *Germaansche* ruiterbenden weder moesten ondersteund worden en de Legioenen uit de legerplaats rukken. Zy dreeven niet alleen de belegerden te rug, maar deedenze met zulk eene overhaasting den wyk neemen, dat zy elkander verdrongen, veelen in de graft sprongen en de minsten de vesting bereiken konden. De *Germaansche* belegeraars

vernielden eene groote menigte en keerden met een goed getal paarden, die zy buit gemaakt hadden, als overwinnaars te rug, welke hun zeer wel te pas kwamen. VERGINGETORIX liet hierop het volk, dat nog buiten de vesting lag, binnen trekken, de poorten sluiten en al den voorraad van levensbehoefden opneemen, welke niet langer dan dertig dagen voor eene talrijke bezetting van tagtig duizend menschen konden strekken. — Voorts beveelt hy al zyne ruiters zich des nachts eenen doortogt te baanen — elk by den hunnen den hoogen nood te kennen te geeven, waarin hy zich met de bloem der *Gallische* magt bevond, en om een spoedig ontzet aan te houden. — Zoo dra CÆSAR dit verneemt, laat hy zyn leger zoo wel tegen eenen uitval van de belegerden, als tegen eenen aanval van buiten meer en meer met wallen, gragten, bolwerken en toorns versterken, en met palisfaden, voetangels en verhakkingen zoo voorzien, dat hy ongenaakbaar was.

D. Hy moet het 'er dan op gezet hebben, om deeze Stad het koste wat het wilde in te neemen.

E. Zyne magt was niet groot genoeg, om al de posten wel te bezetten, en hy wilde niet gaarn deeze gunstige gelegenheid laten slippen, welke aan den geduurigen opstand der *Galliers* een einde kon maaken. CÆSAR wist, dat hy met een magtigen en hardnekkigen vyand te
doen

deën had en het bleek ras, dat zyne voorzorg niet te vergeefsch was. Twee honderd en veertig duizend man voetvolk en agt duizend ruiters trekken uit alle oorden van *Gallien* by een onder het bevel van vier dappere veldheeren: COMIUS, dezelfde, welke te vooren door CAESAR in *Brittannien* gebruikt en deftig beloond was, VIRIDOMAR, EPEREBORIX en VERGASILLAUNUS. VERCINGETORIX had gewild, dat al de *Galliers*, welke eenigzins de wapens konden voeren op de been waren gekomen; maar zy begreepen, dat het beter was uit elke natie een zeker getal manschap ter heirvaart te ontbieden. Intusfchen had dit meer tyd vereischt, dan VERCINGETORIX gerekend had; de voorraad was bykans verteerd en met denzelven de hoop van een gelukkige uitkomst. Men had de *Mandubiers*, die met hun vee in *Alesia* als eene Stad, die hun behoorde, den wyk genomen hadden, met alle onnutte monden reeds buiten de poort gezet. Al weenende hebben deezen zich tot slaaven aan de *Romeinen* aangeboden, zoo zy maar iets mogten, om hun honger te stillen, dan zy zyn te rug gejaagd en ellendig omgekomen. Nu kwam de nood op 't niterfte. Men riep de bezetting by een, om te overleggen, of men zich zoude overgeeven of dood vegten; wanneer een der voornaamste *Arwerners*, CRITOGNATUS, den raad gaf, om zich van hetzelfde middel te bedienen, waar

van veelen hunner voorvaderen zich bediend hadden, toen zy door de *Cimbren* en *Teutonen* in hunne vestingen benaauwd wierden; — al de zwakken en weerloozen van tyd tot tyd te slagten, te eeten en het zoo lang uit te houden tot dat hunne landsgenooten kwamen opdaagen, welken hy wegens den onophoudelyken toefstel der *Romeinen* zeker verwagtte.

R. Ysfelyke raad! waar voor de menschheid gruw!

E. In dit licht wierd dezelve ook door CÆSAR beschouwt, welke ons daarom de geheele aanspraak geeft, waarin de *Arverner* dit by zyne landgenooten zocht door te dringen. Maar men ziet 'er uit, wat de *Galliers* voor hunne vryheid over hadden, en hoe zeer zy tegen de *Romeinen*, welke zy veel erger dan de *Cimbren* beschouwden, verbitterd waren. Men beflout evenwel zich niet van deezen raad, dan in den alleruiterften nood te bedienen. (*) Ter reg-

(*) Dit geval wederspreekt het vermoeden, dat sommigen van de oude *Galliers* en *Germaanen* opgevat hadden, als of zy ook onder de menschen-eeters behoorden: men heeft toch om stryd hen een wreeden aart en woeste zeden willen toefchryven. De *Gallier* bediende zich niet van menschen vleesch, dan in zulke gevallen, waar in de beschaafde en verlichtste volken het ook wel gebruikt hebben, en van de *Germaanen*, welke nog nader aan den oorspron-

regter tyd daagde het ontzet op. De *Galliers* maaken zich terftond meester van eén heuvel en slaan hun leger maar vyf honderd schreeden van de verschansingen der *Romeinen* neder. Den volgenden dag schaaren zy hunne ruiters tegen den middag op eene vlakte, die tusfchen beiden lag. Eene menigte boogschutters en ligt gewapenden plaatzen zy tusfchen in om de ruitery te ondersteunen, en den heuvel van agteren bezetten zy met hun voetvolk. De *Romeinsche* ruiters deden hierop een hevigen maar vrugtelloozen aanval. Dit deed den moeder *Galliers* ryzen. Zoo wel zy als de belegerden verbaasden de *Romeinen* door een luid geschreeuw. Het gevegt wierd hoe langer hoe algemeener en met de uiterste hevigheid tot aan den avond uitgehouden. Nog bleef de kans onzeker. Eindelyk beslisten de *Batavieren* en andere *Germaansche* hulpbenden de overwinning, zy vielen met een digten drom op de vyanden in, bragten de ruiters in wanorde en versloegen de boogschutters en lichtgewapenden. Hier door kreegen de *Romeinen* lucht, en lieten de *Galliers* geen tyd, om zich te herstellen, maar vervolgden ze tot aan hun legerplaats.

VR. Dit spronkelyken staat der natuur gebleeven waren, mogen wy niet anders vooronderstellen. Een of ander *Romein* of *Griek* zou'er zeker melding van gemaakt hebben, zoo zy hier aan zig schuldig gemaakt hadden.

VR. Dit viel ongelukkig uit voor het benaauwde *Alife!*

E. Zy, die ook uitgetogen waren keerden droevig naar hunne wallen te rug, en begonden aan hunne verlossing te wanhoopen. — Des anderendaags hervatten de *Galliers* den aanval op den zelfden tyd. Zy hadden daar toe vooral eene plaats uitgekozen, waar de verschansingen der *Romeinen* op 't zwakste waren en de tuschenruimte door twee Legioenen bezet was. Derwaards zonden zy vyf en vyftig duizend man, al uitgelezen volk, onder aanvoering van den dapperen *CASSIVELLAUNUS*. Het gevegt was nog algemeener en bloediger, dan op den vorigen dag. Die van binnen deden insgelyks een hevigen uitval en de *Romeinen* wierden van alle zyden benaauwd. *CÆSAR* vindt zig genoodzaakt, om hen die bezweeken, met versche troepen by te springen. Zyne tegenwoordigheid herstelde de orde en den moed. De *Galliers* verlaaten het slagveld en hun leger met een groot verlies. Van de vyf en vyftig duizend kwamen 'er weinig te regt en zy zouden allen verlagen zyn, indien de nagt en de vermoedheid der overwinnende benden het vervolgen niet belet hadden. De *Galliers* keeren onverrigter zaake elk naar de hunnen te rug. *CASSIVELLAUNUS*, de bloedverwant van *VERCINGETORIX*, valt in handen van den overwinnaar en

en hy zelf vindt zich genoodzaakt de stad aan CAESAR over te geeven.

FR. Ik heb deernis met het ongelukkig lot van deezen man, myn Vader! hoe liep het met hem af?

E. De regtvaardigste zaak wordt niet altoos met den besten uitslag bekroond. VERCINGETORIX riepze allen byeen en erinnerde hen, dat hy niet voor zich zelven, maar voor de algemeene vryheid de wapenen had opgevat. Evenwel was hy bereid, schoon hy wel ontkomen kon, of door zyn dood de Romeinen te verzoenen, of zich leevendig in hunne handen te geeven. Men zond hierop gezanten naar CAESAR. Hy gebiedt, dat alle de wapens overgeleverd en de eerste Bevelhebbers voor hem gebragt worden. Dit geschiedt. Het Opperhoofd der Galliers verscheen demoedig voor den Romeinschen Veldheer in hoop op zyne goedertierenheid; zyne schoone gestalte en uitrusting, verwekten veel aandoening; maar des niet te min liet CAESAR hem weg brengen. Na eene gevangenhouding van zes jaaren moest hy den schimp uitstaan van in zegenpraal omgevoerd te worden, en daarop wierd hy van 't leeven beroofd. Al zyn overgebleven manschap wierd tot slaaven gemaakt en aan 't volk uitgedeeld, uitgezonderd twintig duizend Aeduers en Arverniers, welke CAESAR door het overgeeven van hunne gevange landslieden hoopte te winnen.

nen. Dit gelukte hem ook. Meest al de *Galliers* onderwerpen zich aan de *Romeinen* en leveren op nieuw eene meenigte gyzelaars.

D. Zoo had CÆSAR deezen algemeenen opstand op eene spoedige en voor hem gelukkige wyze gesmoord.

E. Het werk was evenwel nog niet geheel afgedaan. De *Galliers* toonden, dat zy geene veragtelijke party uitmaakten, en dat het hen ernst was. Zy moesten evenwel op 't laatst onderdoen. — CÆSAR gaf zyne afgematte benden daarop bevel, om de winterkwartieren te betrekken en de *Galliers* te gelyk gelegenheid om zich een weinig te herstellen, en met den voortyd een uiterste pooging te doen, om de *Romeinen* uit het land te verdryven. Eene onregtvaardige overweldiging wordt toch niet, dan met tegenzin verdraagen. Intusfchen was men te *Romen* zoo zeer met deeze overwinning in zyn schik, dat men een dankfeest van twintig dagen uitschreef. — Hier mede besluit CÆSAR zyn zevende en laatste boek van zyne gedenkschriften der *Gallische* oorlogen, welke door HIRTIUS PANSA vervolgd zyn. — De rust, welke CÆSAR zyn leger meende te laten genieten, was dan van zeer korten duur. Hy vernam ras door zyne verstandhouding, dat de *Galliers*, wyl zy zagen, dat de *Romeinsche* magt, wanneer ze vereenigd aangevallen wierd, onverwinnelyk was, dezelve wilden verdeelen, door op
ver-

verscheide plaatsen te gelyk eenen opstand te beginnen en zich in de weer te stellen. Hy besloot daarom hen voor te komen en met zyn gewoonen spoed te overvallen. Den *Quaestor* *MARCUS ANTONIUS* draagt hy het bevel over de winter legeringen op en zelf begeeft hy zich in 't laatst van wintermaand met de ruitery op weg; twee Legioenen voegen zich by hem en met deeze magt valt hy in het land der *Biturigen*, welke zich zorgeloos wyd en zyd verspreid hadden. De gelegenheid, om naar hunne vastigheden te vlugten en zich daar te verdedigen, afgesneeden zynde, neemen zy den toevlugt tot de nabuuren. Dan te vergeefs! hy valt ook deezen op 't lyf, dwingtze, om aan de hand te komen, en de *Biturigen* zich te onderwerpen, op dat zy tot het gerust bezit van hunne landen en wooningen mogten wederkeeren. Hier op betreft hy de winterlegering voor de tweede maal en belooft aan elk soldaat tot schadeloosstelling twee honderd en aan elk hoofdman twee duizend *zestertien*. Dan 'er waren naauwlyks agtien dagen verlopen of hy vond zich op nieuw genoodzaakt op de klagten der *Biturigen* tegen de *Carnuten* met twee andere legioenen te veld te trekken. Deezen durven hem niet afgwachten, maar verlaaten huis en have, welke door de *Romeinen* uitgeplonderd worden; waar na hy al zyne benden, ruitery en voetvolk, zendt, om hen op te zoeken, waar door veelen agterhaald,

haald, veelen van koude en ongemak in de bosfchen omgekomen zyn. — Naauwlyks was dit afgeloopen, of de *Rhemen*, welke nevens twee andere natien de eenigfte waren, die zich niet by de algemeene heirvaart gevoegd hadden, zonden hem bode op bode, om bescherming te vraagen tegen den gedreigden aanval der *Bellovacen*, van alle *Galliers* en *Gallifche Belgen* de ftrydbaarften.

FR. Aan welk eene noodelooze onrust Stellen zich de Veroveraars niet bloot!

E. Iemand van minder moed en beleid zou 'er onder bezweeken zyn, maar CÆSAR kwam het alles te boven. — Hoe gaarn hy zich zelve en zyn volk in 't holst van den winter eenige rust wilde geeven, de eer en het belang van *Romen* drongen hem, om zich alle moeite en gevaaren te troosten. Hy fpaarde zyn volk in zoo verre, dat hy telkens andere benden tot nieuwe onderneemingen bezigde, maar zich zelve ontzag hy niet. Hier door maakte hy zich te meer bemind en deed alles te beter uitvallen. Zyne verfpieders bragten hem berigt, dat de *Bellovacen* alleen eenige weinige weerloozen hadden agter gelaaten om 't land te bouwen: alles, wat weerbaar was, had de wapenen opgevat en nog vyf andere Natien hadden zich by hen gevoegd. Gezamentlyk hadden zy zich onder bevel van CORBEUS naar eene uitgeftekte hoogte begeeven, welke door
een

een moeras ongenaakbaar was, en alle hunne goederen hadden zy boschwaard in gebragt. Van hier meenden zy CÆSAR te overvallen, indien hy met een zwakke magt aankwam, maar zoo deeze te sterk was, de komst van COMIUS met *Germaansche* hulpbenden af te wagten, en intusfchen allen toevoer aan 't *Romeinsche* leger te belemmeren. — In zulk eene voordeelige plaatsing treft CÆSAR hen met zyne vier versche Legioenen aan, en dewyl hy het niet raadzaam oordeelde, tegen zulk eene wel geplaatste menigte eenen wanhoopigen aanval te doen, besluit hy in haast tegen het moeras aan, eene verschanfing op te werpen. Hy hoopte den vyand, wyl hy zyne magt kleiner liet vertoonen, dan zy inderdaad was, van de hoogte te lokken; maar te vergeefs. Dagelyks vielen 'er sfermutzelingen voor, ook wel tot nadeel van de *Romeinen*, waar door de moed der *Bellovacen* ongemeen wies, voor al na dat COMIUS met vyf honderd *Germaansche* hulpbenden aankwam.

Fr. Ik dagt, dat de *Germaanen* de zyde der *Romeinen* hielden.

E. Dit deden alleen de *Batavieren* en eenige anderen, de meesten stonden op zich zelven. — Wyl nu de *Germaansche* natiën, wanneer zy zelf vrede hadden, zich dikwerf in den dienst van andere volken begaven, die in oorlog waren, zoo als ik u verhaald heb, moet het u niet

ver-

verwonderen, dat COMIUS deeze vyf honderd van de nabygelegene *Germaanen* gereed vond, om hem terstond te volgen. — CÆSAR zag zich genoodzaakt nog drie Legioenen tot zyne versterking te ontbieden, en anders geen kans om de *Bellovacen* te doen verhuizen, welke den toevoer hoe langer hoe bezwaarlyker maakten, en zelfs een geheel convoy, onder geleide van de *Rhemen*, opligteden, waar by deezen hunnen voornaamsten aanvoerer verlooren, het geen de *Romeinen* te meer op hunne hoede deed zyn en de *Bellovacen* te stoutter maakte. Eindelyke namen de zaaken een anderen keer en wel door de kloekmoedigheid der *Batavische* en andere *Germaansche* voetknechten, welke CÆSAR met zich genomen had, om tusschen de ruiters te slyden. Zy waagen het, om gezamenlyk door het moeras te gaan, en na dat zy de geen, die hun tegenstonden, verslaagen hadden, dringen zy stoutmoedig op de overigen in en noodzaaken hen tot een schandelyke vlugt in hun legerplaats. Dit maakte zulk een indruk, dat de *Bellovace* besloten, alles wat onweerbaar was met de bagage voor uit weg te zenden, en met het gantche leger te volgen, eer de versterking der Legioenen aankwam. Dan de dag overviel hen, waar door zy genoodzaakt waren halte te houden en zich in slagorde te stellen. CÆSAR liet, om hen te beter te kunnen volgen, bruggen over de moerasen slaan, en vatte met zyne le-

legioenen post op eene andere hoogte. Een dal scheidde nu alleen de twee legers. Geen van beiden dorst den aanval waagen, maar de *Bellovaceni*, welke geen voorraad aan de hand hadden, moesten eerst wyken. Dit deden zy 's nagts, en om *CÆSAR* te misleiden staken zy overal vuuren aan, dog dit bragt den schranderen Veldheer te eer in 't vermoeden, wat 'er gaande was. Hy liet al zyne ruiters opzitten en de overigen volgen: maar de paarden wilden niet voorby de vuuren; dit gaf den vlugtenden tyd. Onderweg bestelden zy eene sterke hinderlaag, om *CÆSAR*'s ruiterbenden op nieuw den toevoer af te snyden; maar hy ook hier van verwittigt verrastte hen, en schoon zy dapper vogten, moesten zy eindelyk het opgeeven. Het ligt gewapend voetvolk deed hier weder den grootsten dienst. De boschen en 't water, dat deeze plaats ongenaakbaar maakten, hinderden nu de vlugtenden. Van zes duizend voetknechten en duizend ruiters, bleef byna niemand over. *CORBEUS* zelf verdedigde zich wanhoopend, tot dat hy sneuvelde. De overigen, schoon zy een voordeelige plaats ingenomen hadden, dorsten zich aan de onzekere uitkomst van den sryd niet waagen: zy zonden gezanten, om zich aan *CÆSAR* te onderwerpen en hem te bidden, dat hy zich met de nederlaag van den bloem hunner manschap wilde te vrede houden, terwyl zy al de schuld op

op den gefneuvelden Veldheer leiden. CÆSAR, hoewel hy zeer ligt begreep, dat de doode zich niet verantwoord kon, liet zich gezegen. Zy zonden hem Gyzelaars, en veele andere *Galliers* volgden hun voorbeeld. Intuschen liep alles ongelukkig af en de onafhankelijkheid van gansch *Gallien* op een einde. CÆSAR, na dat de magtigste natiën zich onderworpen hadden, verdeelt zyne magt. FABIVS zendt hy aan CANINIUS tot onderftand met vyfentwintig benden in een afgelegen hoek van *Gallien*: — LABIENVS naar een anderen kant en zelf trekt hy heen om de landen van AMBIORIX nog verder te vuur en te zwaard te verwoesten. Op deezen bleef CÆSAR ten uiterften verbitterd wegens het verraad dat hy tegen zyne benden gepleegd had. FABIVS en CANINIUS flaagden zeer voorfpoe-dig, de een in het overwinnen van DUMNACVS, de ander in het verflaan van DRAPES en LUTERIVS, welke twee laaften zeer veel kwaad tegen de *Romeinen* berokkenden, en met eenige benden uit het leger van VERCINGETORIX ont-komen waren. Zy hadden zich in *Uxellodunum* geworpen, eene vastigheid op eene rots by een rivier gelegen, waar CANINIUS hen terftond op de hielen volgde. Terwyi zy begreepen, dat zy geene belegering zonder voorraad konden uithouden, hebben zy twee duizend man in de vesting gelaaten en zyn zelfs heen getrokken, om zich van mondkost te voorzien.

zien. Zy sloegen zich tien duizend schreeden van de vesting aan eene rivier, volgens gewoonte neder, met oogmerk, om dezelve van tyd tot tyd van koorn te verzorgen, waar van zy een grooten voorraad opgedaan hadden. Terwyl DRAPES met het grootste gedeelte der manschap in 't leger bleef, geleidde LUTERIUS een sterk *convoy*, het welk hy 's nagts door enge en boschagtige wegen hoopte in de stad te brengen; maar zy wierden ontdekt en zo onverhoeds overvallen, dat maar weinigen het 'er afbragten en aan LUTERIUS zelf den te rugtogt naar het leger wierd afgesneden. Eer de tyding deezer nederlage aan DRAPES kon gebragt worden besloot CANINIUS hem met zyne ruitery en al de *Batavische* en *Germaansche* voetknechten te verraschen, en met zyn legioen zoo ras mogelyk te volgen. Dat ik voorheen niet te veel van de snelheid der *Germaanen* gezegd heb, blykt ook uit dit geval. Toen CANINIUS met zyn legioen aankwam, waren de vooruit gezonden reeds handgemeen. Op het zien van de *Romeinsche* veldtekenen verdubbelden zy hun moed, en de zaak wierd door hen allen ras beslist, een groote buit gemaakt en DRAPES zelf gevangen genomen, zonder dat 'er iemand van de zyde der overwinnaaren gekwetst wierde.

M. De *Batavieren* kwamen dus overal te pas: maar hoe konden zy even zoo ras als het paardevolk heen snellen.

E. Herinner u, dat de *Germaanen* vlugge en ligtgewapende jongelingen in den ftryd gebruikten, welke agter de ruiters opzaten, zoo naar den vyand renden, tusfchen de paarden in de ruitery ondersteunden, en wanneer deeze het te kwaad kreeg, weder agter opsprongen, om zich te bergen. Hier van bedienden zich de *Romeinen* zeer dikwerf met een zeer goeden uitflag. — CANINIUS kon nu gerustelyk de belegering voortzetten en de vesting benaauwen: te beter, om dat C. FABIUS tot zyne verfterking zich by hem voegde. En of dit nog niet genoeg was kwam CÆSAR zelf onverwagt opdaagen.

FR. Nu zal het de arme inwooners gelden.

E. CANINIUS had aan CÆSAR gefchreeven, hoe het met de zaak gelegen was, en geraaden, dat men de inwooners van *Uxellodunum* ten affchrik van anderen strengelyk behoorde te straffen, terwyl zy het wegens de goedertierenheid van CÆSAR te veel op het uiterfte lieten aankomen, het geen van te gevaarlyker uitzigt was, omdat hy maar één veldtocht nog in *Gallien* kon bywoonen.

D. Hy deelde dus de huid eer de beer gevangen was.

E. Hy vooronderfelde, dat zy het wegens de kleine bezetting niet lang zouden kunnen uithouden; en de uitkomst beantwoordde hier
aan.

aan. CÆSAR, begreep, dat het schande voor hem en den *Romeinschen* naam was door zulk een hand vol volks zoo lang opgehouden te worden. Hy liet M. ANTONIUS met vyftien benden agter, nam gyselaars van verscheide Cantons, kreeg GUTURVATUS een der eerste aanstokers der *Carnuten* en andere *Galliers* in handen, wien hy tot der dood toe liet afslaan, en daarna het hoofd afhouden. Daarop trok hy met al zyne ruitery naar COMIUS, met bevel, dat Q. CALLENUS hem met twee legioenen langzaam volgen zou. Niet tegenstaande dit alles zouden het de *Galliers* nog lang uirgehouden hebben, wyl zy, hoe zeer DRAPES en LUTERIUS in hunne oogmerken niet geslaagd waren, nog eene goede menigte graanen hadden binnen gekreegen. — Dan CÆSAR, wien niets ontslipte, bemerkte dat zy huij water kreegen uit een bron, een weinig buiten de stad. Hy laat daarom eene borstweering van negen voeten hoog aanleggen, boven welke een toorn van tien folderingen zoo ver uitstak, dat dezelve de hoogte der bron omtrend evenaarde, waar door de waterhaalers zeer belemmerd wierden en verscheide menschen en beesten van dorst omkwamen. Men stelde zich daarom hardnekkig te weer tegen de werpschichten en stormtuigen der belegeraaren, en zocht hunne werken door het afrollen van brandende tonnen met pek en smeer te vernielen. De schrandrheid van CÆSAR wist dit niet alleen

te verydelen, maar liet zoo lang onder de aarde graaven, dat zy de bron ontdekten, en het water afleidden. Dit zagen de belegerden als eene bezoeking van den Hemel aan, en zy gaven zich terstond over. Waarop CÆSAR al die de wapenen draagen konden, wel het leeven schonk, maar de eene hand liet afskappen, op dat zy lang en overal de straf van hunne hardnekkigheid zouden kunnen vertoonen.

VR. Foi die wreedheid! zulke dappere verdedigers van hunne vryheid moesten eer edelmoedig beloond zyn.

E. Ik heb gezegd, dat CÆSAR in zyn aart niet wreed was: evenwel, het even gemeld geval van GUTORATUS en dit, is niet van wreedheid vry te spreken; maar ik moet teffens zeggen, dat hy zich zelf geweld moest aandoen, om 'er toe te komen. Tot het eerste wierd hy door zyn volk gedwongen: en wyl hy anders geen eind aan de geduurige opstanden zou vinden, vond hy zich genoodzaakt om hier den raad van CANNIUS en andere bevelhebberen op te volgen. Intusschen heeft de eene en andere omstandigheid deeze belegering gedenkwaardig gemaakt. DRAPES heeft zich zelf dood laten hongeren en LUTERIUS is eindelyk ook in de handen der Romeinen gevallen. COMIUS van *Atrecht* wilde zich egter niet onderwerpen, wyl hy, tot eene vriendelyke zamenkomst geroepen, door de Romeinen bedrogen en byna omgebracht was.

Hy

Hy dorst zich daarom niet meer op hun woord verlaaten. Dan na dat hy VOLUSENUS, welke hem deezen trek gespeeld had, met eige hand eene zwaare wonde toebragt, was hy met deeze wraak te vrede, en sloot naderhand een verdrag met de *Romeinen*, waar by hy vryheid en leeven behield, en bedong, dat hy nimmer verplicht zou zyn in de tegenwoordigheid van een *Romein* te verschynen.

D. Het was wonder, dat CAESAR iemand, wien hy zoo veel vertrouwd, en met gunsten overhoopt had, en die hem naderhand zoo veel kwaad berokkende, genade bewees.

E. Het was eigenlyk ANTONIUS, die dit verdrag met COMIUS sloot, om van zulk een gevaarlyken vyand ontslagen te zyn. Ondertusschen kon CAESAR in zyn hart de *Galliers*, die dus hun land en vryheid verdedigden, niet veroordeelen. Volgens den stelregel der *Romeinen*, moest het belang van 't Vaderland boven alles gelden, en zoo lang deeze stelregel by hen in volle kracht bleef, was 'er niets te zwaar of te moeijelyk het geen zy niet verdroegen of uitvoerden, hoe konden zy dan denzelven by anderen in hun hart kwalyk opneemen? Hy erkent zelfs in 't geval van COMIUS, dat het misnoegen zoo algemeen en de zugt om de vryheid weder te krygen, zo groot was, dat alle byzondere verbindtenissen en genooten weldaaden daar by uit het oog verdweenen. Hier op zyn de *Trevieren* door LABIENUS afge-

straf, en de legioenen door gansch *Gallien* in bezetting gelegd, het geen zich federt dien tyd het gebied der *Romeinen* heeft laten wel gevallen. — Hoe veel menschen dit de vryheid en het leeven gekost heeft, hoe veele steden en dorpen hier by vernield zyn, heb ik van te vooren reeds gemeld. — Hoe zeer men deezen uitflag aan den onvermoeden aart, het beleid en de dapperheid van CÆSAR heeft toe te schryven, is het zeker, dat hy het nooit zoo ver of zoo spoedig zou overheerd hebben, zoo hy niet door *Germaansche* en vooral door *Batavische* hulpbenden ware ondersteund geworden, aan welke men dus voor een gedeelte de eer van het te onderbrengen van *Gallien* moet toekennen. J. CORDIUS schreef dus niet te veel in zyne aanmerkingen op J. CÆSAR: dit zy eens vooral tot lof van de *Germaanen* gezegd, dat zy het gebied over *Gallien* aan de *Romeinen* in handen gegeven hebben, gelyk zy het hun weder ontnomen hebben ten tyde van HONORIUS: maar dezelfde zyn het, welke de opperheerschappy van *Rome* aan CÆSAR hebben helpen bezorgen. Het eerste rust op de edelmoedige herhaalde belydenis van den overwinnaar zelf, en van het laatste zullen wy nu moeten spreken.

R. Men kan dit geenszins ontkennen, dat hen die eer toekomt, zoo het een eer is een onafhankelyk volk onder de magt van een ander te doen bukken, het welk reeds alle andere
be.

bekende natiën was over 't hoofd gewasfchen.

E. Ik voel wel, waar myn vriend heen wil. Het wordt doorgaans zoo gerekend, hoewel het anders geenszins ftrookt met de regelen van bilykheid: maar indien men dit zoo naauw zou uitpluizen, hoe veel roem zou 'er dan wegvallen, welke alleen door foortgelyke bedryven verkreegen is, en hoe veele groote oorlogshelden zouden tot den rang van ftruikroovers nederzinken. Intusfchen kan onze *Batavieren* de roem van uitftekende dapperheid niet betwift worden: zy muntten zelfs boven de *Romeinen*, welke niet zonder reden hier door den grootften naam verworven hebben uit, en deeze trotsche volken welke anders met veragting op alle *Barbaaren* nederzagen hebben hunne verdienften recht moeten doen, en meer wil ik met myne verhaalen, die ik uit de eige aantekeningen van CÆSAR getrokken heb, niet bewyzen. Het ftond ter zyner verantwoording, waar toe hy zyne bondgenooten gebruikte. Met ftaatkunde hielden zich onze voorzaaten niet op; en wyl de *Galliers* en *Germaanen* met elkander geduurig over hoop lagen, was het geen wonder, dat zy 'er zich toe lieten gebruiken. Zal men egter alles op dit fluk behoorlyk voor en tegen wikken, moet men erkennen, dat de gemeene hoop der *Galliers* 'er weinig by verloor. De Adel en de Geestelykheid, onder den naam van *Druiden* bekend, hadden alle magt aan zich getrokken. De burger, die niet meer dan eene

schaduw van vryheid over had, was van allen invloed ontzet, en moest de lasten draagen, welke zyne geestelyke en waereldlyke Overheid hem geliefde op te leggen. „Het volk, zegt *CÆSAR* in het dertiende Hoofdstuk van zyn zesde boek, wordt als slaaven byna behandeld, het welk niets uit zich zeiven durft bestaan. De meesten, wanneer zy of door schulden of door zwaarheid van belastingen of door de onregtvaardigheid der vermogenden gedrukt worden, begeeven zich in dienst by de Edelen: deezen hebben op hen dezelfde rechten, welke de Heeren op hunne slaaven hebben.” Wat had zulk een volk dan te verliezen? Het veranderde dus maar van Heeren: deezen verloren het meest, maar ook weinig meer, dan zy zich hadden aangemaatigd. De Voorzienigheid gebruikte de *Romeinen* om hen beurtelings onder het juk te brengen en te straffen. Dit hadden daarenboven de ongeregelde, en onnatuurlyke zeden, tot welke de *Galliers* vervallen waren, wel verdiend. — Voeg hier by dat de *Romeinen* met de *Galliers* nog een openstaande rekening hadden, wegens den schrik en verwoesting, welke de laasten onder *BRENNUS* in *Italien* verspreid hadden, waar door *Rome* op den rand van het verderf gebragt wierd. Elk krygt toch vroeg of laat zyne beurt. — Wanneer gy alle deeze redenen by elkanderen overweegt, is het zoo
zeer

zeer niet te verwonderen, dat de *Galliers* zoo spoedig onder het juk der *Romeinen* moesten bukken, het geen deezen telkens te vergeefs op de vrye halzen der onverbasterde *Germaanen* poogden te leggen.

D. Men wil toch liever door zyne eige landgenooten, dan door vreemden geregeerd worden. Hoe willekeurig handelden de *Roomfche* Stadhouders doorgaans in de wingewesten!

E. Men heeft aangemerkt, dat deeze onder de *Roomfche* Keizers het doorgaans veel draagelyker hadden, om dat de Stadhouders aan dezelve verantwoordig fchuldig waren, dan toen elk, welke zulk een post te beurte viel, denzelven als een onafhankelyk *republikeinfch* opperhoofd beftuurde.

D. Ik beken, dat men dan dikwerf elkander den bal toekaafte, maar daar en tegen wierd het character der *Romeinen* hoe langer hoe flegter, hun roofzugt grooter, en aan 't hof van den Keizer was altoos gelegenheid, om zyne gunftelingen te winnen. Men weet hoe het in onzen tyd gaat.

E. Dat is zoo. CÆSAR ten minften maakte, eer hy uit *Gallien* vertrok de beste fchikkingen. Hy leide geene nieuwe fchattingen op, en zegt daar door te weeg te brengen, dat het land, door den algemeenen oorlog uitgemergeld, zich spoedig herftellen kon. — Op dat zy zich met geen hoop van eene nieuwe omwenteling mog-

ten koesteren, nog door vrees voor nieuwe onheilen laten verschrikken.

FR. Ik verlang al te hooren, op welk eene wyze onze *Batavieren* CAESAR aan de opperheerschappy geholpen hebben.

E. Ik zal u daarin uit DIO CASSIUS, PLUTARCHUS, SUTTONIUS en CAESAR zelf voldoen. Het zal noodig zyn u eerst te verhaalen in welk een hachelijken toestand zich *Rome* bevond, terwyl derzelver legers *Gallien* overmeesterden. 'Er had te vooren een driemanschap plaats gehad, waartoe CRASSUS, CAESAR en POMPEJUS behooren. CRASSUS, bygenaamd de ryke, was te vooren in vyandschap met POMPEJUS, maar door bemiddeling van CAESAR wierden zy verzoend. Dit hield de magt eenigen tyd in evenwigt, zoo lang 'er eene goede verstandhouding plaats greep. Dan zoo dra CRASSUS in den *Parthischen* oorlog was gesneuveld, en de betrekking tusschen de twee laatste gebroken was door het overlyden van JULIA, de beminlyke echtgenootte van POMPEJUS, welke eene dogter was van CAESAR, wierden deeze beiden heftige tegendingers. Men zag de markt van *Rome* by gelegenheid van het verkiezen van Burgemeesters, beurtelings dan door de eene, dan door de andere gewapende party ingenomen, tot dat POMPEJUS op raad van CATO alleen aangesteld wierd. Deeze, die den oorlog tegen MITHRIDATES in *Asien* gelukkig geëindigd en daar-

daarom den bynaam van de Groote gekreeget had, was wel gevaarlyk in de oogen van deezen standvastigen voorstander der vryheid, maar in dit akelig tydftip oordeelde hy, dat het beter was deezen gevaarlyken flap te doen, dan geheel regeeringloos, en aan gestadige oproeren blootgesteld te blyven. Hy hoopte ook, dat POMPEJUS daar door aan hem verpligt, naar zyn raad luisteren zoude, dat hy ook voor een korten tyd deed. — Daar en boven was hy nog meer voor CÆSAR, dan voor POMPEJUS bevreesd; en niet zonder reden. Wanneer POMPEJUS eene wet doordrong, waarby niemand, die afwezend was naar eenig ambt zou mogen dingen, en hy CÆSAR die toen in *Gallie* was, daar alleen van wilde uitzonderen, zegt CATO dit, hoewel te vergeefs, te beletten, om dat men niet zoo bevreesd behoefde te zyn voor de *Galliers* of voor de *Germaanen*, dan wel voor CÆSAR. Om deeze reden zegt hy zich tot Burgemeester te doen verkiezen, schoon hy anders meer voor een ambteloos leeven was, dewyl hy dan van grooter invloed kon zyn, maar de gestrenge CATO had geen verstand, om door gewoone kinstenaaryen stemmen voor zich te winnen. Evenwel slaagde hy in zoo verre, dat 'er een gezwoore vyand van CÆSAR, MARCELLUS, tot burgemeester aangesteld wierd. — Toen CÆSAR zag, dat men hem in *Rome* den voet zocht te ligten en hy zich op de vriendschap van POM-

PEJUS niet meer verlaaten kon, nam hy zyne maatregelen zoo wel, dat hy zich overal een magtigen aanhang bezorgde, meest door den buit, welk hy uit *Gallien* gehaald had. *EMILIUS*, welke voor het volgend jaar tot burgemeester benoemd was, en *CURIO* redde hy geheel, door het overneemen en betaalen van hun overgrooten schulden. Hy zond ook geschenken en hulpbenden aan verscheide vreemde vorsten en liet niet alleen in *Italië*, maar zelfs in *Afien* en *Griekenland* prachtige gebouwen oprigten, om zich overal vrienden te maaken.

D. Zoo zegt dan *CÆSAR*, die door het *Romeinsche* zwaard de *Galliers* overmeestersd had, door het *Gallische* goud de *Romeinen* beurte- lings van hunne vryheid te berooven. Hy moet intusschen verbaazende schatten uit *Gallien* ge- sleept hebben.

E. Dat moet hy en dit was ook zyn groote oogmerk, — door den *Gallischen* oorlog zoo wel roem als *POMPEJUS* in den *Afatischen* te behaalen, en te gelyk zich meester van groote rykdommen te maaken, waar voor toen in het verbasterd *Romen* alles veil was. Hier werkte men eenigen tyd tegen elkander. *POMPEJUS*, die zelf tegenwoordig was en den grootsten aanhang had, kon zeker alles beter naar zyn zin krygen; maar *CÆSAR* had ook zyne Voorstanders. Wanneer de Gemeensman *CURIO* voorgesteld had, dat beiden *CÆSAR* en *POMPEJUS* hun

hun volk zouden afdanken, wierd dit door MARCELLUS in dier voegen in den Raad gebragt, dat CÆSAR, maar niet POMPEJUS zyn troepen zou moeten afdanken: en als men het zoo ver niet brengen kon, wierd 'er evenwel een besluit doorgedrongen, dat zy elk een Legioen tot den *Parthischen* kryg zouden leveren. Het oogmerk was, om CÆSAR te verzwakken; welke niet naliet, schoon hy dit wel begreep, om aan het besluit van den Raad te voldoen, en 'er een ander Legioen, dat POMPEJUS hem geleend had, byvoegde. Evenwel droeg hy zorg, om door ryke geschenken alle deeze binden en derzelve bevelhebbers aan zich te verbinden. Hun Hoofd APPIUS maakte POMPEJUS wys, dat alle Krygsknegten CÆSARS zyde verlaaten zouden, zoo dra hy zich tegen hem wilde aankanten. POMPEJUS had zich door zyn verkreegen roem, en inneemend gedrag zekerlyk bemind weeten te maaken. In *Rome* was hy de afgod, en in gansch *Italien* had men, toen zyn leeven door eene zwaare krankte in gevaar was, openbaare geloften gedaan, en by zyne herstelling volbragt. — Dit maakte hem hoogmoedig en zorgeloos. In zoo verre dat hy dorst zeggen, wanneer ik slegts op den grond stamp, kan ik zoo veel ruiters en volk doen te voorschyn komen, als ik noodig heb. En dit verhaastte zynen val.

D. Zoo

D. Zoo gaat het altoos, wanneer men zyn Vyand te gering agt.

E. CÆSAR trok, om nader by de hand te zyn met vyfduizend voetknechten en slegts driehonderd ruiters over de *Alpen*, hier kwam CURIO heimelyk by hem, en spoorde hem aan, om terstond naar *Rome* te trekken. De aantocht van CÆSAR had daar reeds alles met schrik vervuld. MARCELLUS liet de Stad, en derzelve verdediging aan POMPEJUS over, welke, na dat hy zich van den volgenden Burgemeesteren ook verzekerd had, dus volkoomen magt kreeg, om alles naar welgevallen tegen CÆSAR te beschikken. Evenwel wilde deeze het uiterste niet waagen, voor en aler hy aan den Raad door CURIO had laten verzoeken, dat hy alleen de Provincie *Illyricum* en *Gallien* aan deeze zyde der *Alpen* (naar *Italien* toe gerekend) behouden mogt nevens twee Legioenen, tot dat hy naar 't Burgemeesterschap kon staan. Zoo droeg hy zorg, dat hy door den aanhang van POMPEJUS niet buiten allen bewind gesteld wierd. CICERO, welke liefst POMPEJUS in den toom wilde houden, haalde hem hier toe over, dan LENTULUS, een gezwoore vyand van CÆSAR, wilde nergens naar luisteren. Toen schreef CÆSAR aan den Raad, dat hy gewillig was, om de wapenen neder te leggen, indien POMPEJUS hetzelfde deed: maar zoo men dit alleen van zyne zyde vergde, was het eene

eene zwaare verongelyking voor al de dienſten, welke hy beweezen had, waar door hy in de magt van zyne vyanden geſteld wierd; — dat hy in zulk een geval genoodzaakt was, om naar *Rome* te trekken en het ongelyk hem en zyne vrienden aangedaan te wreken. Men merkte dit als eene Oorlogsverklaaring aan. *Gallien*; wierd aan ARNOBARBUS opgedraagen, CÆSAR van alle bewind ontzet, en hy, zoo hy zyne landvoogdy niet goedwillig aſftond voor vyand van 't Vaderland verklaard. — ANTONIUS en CASSIUS, die in 't ſpoor van CURIO getreden waren en op het nederleggen der wapenen, van beide partyen aangedrongen hadden, wierden ruwe-lyk behandeld en genoodzaakt met hem *Rome* geheel te verlaaten, waar men zich tot tegenweer gereed maakte. Alle zyne vrienden kreegen het zoo bang dat zy dit voorbeeld moesten volgen, en zich naar CÆSAR begeeven, waar zy eerlang door CURIO, die zich tot dus ver door zyn Wykmeesterschap gedekt had, gevolgd wierden.

R. Nu had POMPEJUS de handen ruim.

E. Dit werkte intusſchen tot zyn nadeel. CÆSARS benden wierden op het zien van zulke voornaame vlugtelingen, waaronder verſcheide Raadsheeren en Ridders, met medelyden vervuld en verbitterd. CÆSAR bedien-
de zich hier van — en begreep, dat hy geen tyd moest verzuimen. Zyne vrienden wilden wel, dat hy zyne benden, die
aan

aan de andere zyde der *Alpen* stonden, zou inwagten: maar hy wist by ondervinding, wat het uitdeed door spoed zynen vyand te overval- len. Eer hy evenwel over de *Rubico*, de schei- ding van zyne landvoogdy, in *Italien* trok en *Rimini* bemagtigde, stond hy eenigen tyd in twyffel, en met reden, wyl de gevolgen van een Burger-kryg schroomelyk en de uitkomst voor hem onzeker was: tot dat hy eindelyk uitriep, het lot is geworpen, laat ons trekken, waar de voortekenen der Goden en de onregt- vaardigheid onzer vyanden ons roepen. Een onbekend perzoon van eene uitneemende groot- te en schoonheid, welke aan den oever door zyn fluit eene menigte by een gelokt had, nam een bazuin van een der trompetters, blies een Krygslied en ging over dat riviertje. Dit nam CÆSAR, om zyn volk te meer aan te moedigen, voor een gunstig voorteken aan. Alle Steden van *Italie*, die nog onlangs voor POMPEJUS zoo geyverd hadden, openden de poorten, wyl de bezettingen de vlugt namen of zich by CÆSAR voegden. Dit maakte POMPEJUS verlegen, hy zond den *Prætor* ROSCIUS, om eenige voor- slagen te doen. Schoon CÆSAR begreep, dat het alleen was om tyd te winnen, ontving hy de afgezondenen zeer vriendelyk, en liet aan POMPEJUS zeggen, dat hy, wyl hem niets meer, dan de algemeene rust ter harten gong, gene- gen was, om zyn krygsvolk af te danken, mids dat

dat POMPEJUS hetzelfde deed en naar zyne landvoogdy in *Spanje* ging, wanneer men alles in vrede onderling kon schikken. Dan POMPEJUS vorderde dit eerst aan zyne zyde van CÆSAR, en niemand vertrouwde den anderen. De onderhandeling wierd afgebroken, en CÆSAR, daar hem niets tegenhield, naderde *Rome* met rasfe schreeden.

FR. Hoe dorst hy dit met zulk een kleine magt waagen?

E. Hy had den schrik in zyne vyanden. POMPEJUS, die tegen CÆSAR geenszins opgewassen was, dorst zyn tegendinger niet afwagten. Alvoorens hy de Stad verliet, wierd 'er op zyn voorstel besloten, dat al de Leden van den Raad en van het bewind, hem moesten volgen, of voor vyanden zouden verklaard worden. Dit vervulde de Stad met jammerklagten: men moest zyn Vaderland, en alles wat dierbaar was tot een prooi voor CÆSARS benden laten, of in de ongenade van POMPEJUS vervallen. Men stelde zich de tyden van MARIUS en SYLLA, en nog erger voor, wyl de magt van CÆSAR voor een gedeelte uit *Barbaaren* bestond, gelyk men de vreemde natiën gewoon was te noemen. (*) Aan LENTULUS was de last opgedraagen het geld uit de

(*) Zyne kleine magt bestond uit allerlei Volken en onder anderen uit *Galliers*, *Batavieren* en andere *Germaanen*, gelyk naderhand blyken zal.

de schatkist te ligten; maar op het gerugt, dat de ruiters van CÆSAR gezien wierden, liet hy de deuren open en alles in den loop.

D. Hy maakte het dan even zoo, als zyn voorzaat MARCELLUS: maar men vindt het meer, dat de grootste dryvers het eerst naar een goed heenkomen omzien.

E. Zy die gebleeven waren wierden door eene tegenverklaaring van CÆSAR gerust gesteld, welke, terwyl hy al vast naderde, door zyne andere benden uit *Gallie* versterkt wierd. Met deeze magt besloot hy *Corfinium* aantetasten, waar DOMITIUS AENOBARBUS het bevel voerde. Te vergeefs schreef deeze om ontzet, want POMPEJUS wilde om eene stad geen veldslag waagen, waarom DOMITIUS, schoon hy aan alle de bevelhebbers en gemeenen groote aanbiedingen gedaan had, zoo zy getrouw bleeven, besloot de stad te verlaten. Zoo dra de bezetting dit gewaar wierdt, gaf zy zich aan CÆSAR over, welke alle de *Romeinen*, die van POMPEJUS party waren, onverhinderd liet gaan. Dat zy zulk eene behandeling niet verwacht hadden, is uit het aanmerkelyk geval van DOMITIUS op te maaken. Deeze had zich, toen alles verloren was, vergift laten bereiden. CÆSAR schonk hem niet alleen zyne vryheid, maar liet hem ook eene aanmerkelyke zomme gelds uittellen, welke men genomen had, om CÆSAR uit zyne landvoogdy te stooten, en in stads kas ter bewaaring

ring gegeven. Toen berouwde het hem, dat hy reeds, naar zyne meening, vergift ingenomen had, maar zyn getrouwe geneesmeester, zoo verhaalt PLUTARCHUS, had hem een slaapdrank ingegeven, door welke misleiding hy de vryheid en het leeven behield. Dit verstandig en gemaatigd gedrag van CÆSAR bragt veel toe, om het vlugten voor te komen en harten te winnen. — POMPEJUS was intusfchen naar *Brundisium* gweeken, om van daar naar *Griekenland* over te steeken. CÆSAR trok regt op hem aan, maar wyl hy geene fchepen had, om deeze zeeplaats intefluiten en de moeiljykheid inzag, om POMPEJUS daar in zyne magt te krygen en den oorlog spoedig ten einde te brengen, liet hy nogmaals aanbiedingen aan hem doen. POMPEJUS antwoordde, dat hy daarover met de Raadsheeren in *Griekenland* zou handelen, waarop CÆSAR de haven met een dyk zogt in te fluiten. Dan te vergeefsch: de vloot van POMPEJUS, die de Burgemeesters en een groot gedeelte van 't heir overgevoerd had, daagde ter regter tyd op, waarmede hy naar de *Griekfche* kust overftak en gansch *Italië* ten beste gaf. Hierop trok CÆSAR, om dat hy POMPEJUS niet volgen kon, onverhinderd binnen *Rome*, waar hy de agtergebleevenen van den Raad en het volk minzaam aansprak, en al de fchuld lei op de onwilligheid van zyne party, om zich te

ontwapenen, waar toe hy de vriendelykfte aanbiedingen te vergeefs had gedaan. Zelfs stelde hy voor, om nog een gezantschap aan POMPEJUS en de Burgemeesteren te zenden; maar niemand, gelyk CÆSAR wel kon denken, wilde zich daar toe laten gebruiken, wyl het blyven in *Rome* eene misdaad gerekend wierd. Elk, die zich stil hield, wierd het gerust bezit zyner goederen en bescherming beloofd. — Alles liep wel af: alleen, wanneer CÆSAR de schatkist liet openbreeken, om het volk te betaalen, waar mee hy *Rome* ingenomen had, dreigde hy METELLUS den gemeensman, die zich hier billyk tegenstelde. Deze schat, die door een eed geheiligd en tot den oorlog tegen de *Galliers* weggelegd was, mogt door geen byzonder perzoon aangeraakt worden. Toen kwam de geweldenaar boven. *Gallie* zeide hy, was reeds door hem ondergebragt. Vryheid van spreken kwam nu niet te pas; alles, zoo lang hy de wapenen in de hand had, was in zyne magt. METELLUS moest zwygen en toezien, dat deeze schat, die volgens OROSIUS vierduizend eenhonderd en vyfendertig talenten gouds en omtrend negenhonderd duizend talenten zilver bedroeg, weggenomen wierd.

R. Hier mede kon CÆSAR nu schoon zyne party sterken en zyne onderneemingen ten einde brengen, wyl het geld toch de zenuw van den oorlog is.

R. Hoe

R. Hoe zeldzaam loopt het met de menschelyke zaaken! Het lot van *Rome*, waar voor de geheele waereld beefde, moet nu door twee menschen beflist worden, en zoo veele duizend vrye burgers, die zich waanden de beheerschers van den ganschen aardbodem te zyn, moesten afwagten, onder wien van beiden zy hunne halzen zouden bukken.

E. Zoo gaat het, wanneer de vryheid, eens gefnuikt, zich niet weder uit het stof kan verheffen, waar zy door heerschzugt, hebzugt en weelde wordt ondergehouden. Maar het moet nog eiger worden! Het liep nu met de Staatsomwenteling van *Rome* boven verwagting af: maar de opvolgers, voor welken *CÆSAR* de grondslagen der overheersching gelegd had, min verstandig, min grootmoedig dan hy, zullen nog geheele stroomen van menschenbloed vergieten, by elke opvolging bijna den Staat in den akeligsten toestand brengen en de Heeren der waereld de schandelykste laagheden doen ondergaan, waar voor een mensch vatbaar is. — Dan laaten wy voortgaan met *CÆSAR* naar *Spanje*, waar hy de Legaaten van *POMPEJUS* moest verjaagen, om geen vyand agter den rug te hebben, wanneer hy naar de *Grieksche* kust overstak. *ANTONIUS* beval hy de bewaaring van *Italië* en de stad *Rome*, waar hy elk, die gebleeven was, in zyne bediening liet. *Sicilië* en *Sardinie* gaven zich aan hem over: maar voor

Masfilie, eene oude volkplanting der Grieken in *Gallie*, stootte hy zyn hoofd. De *Masfiliaanen* gaven te regt voor, dat zy nu niet beslissen konden, wie gelyk of ongelyk had; dat zy elk, die als vriend en ongewapend kwam, wilden binnen laten. Evenwel hebben zy *DOMITIUS*, die zoo edelmoedig behandeld was, binnen haare muuren ontvangen, 't welk *CÆSAR* zeer euvel opnam. Hy moest dan de belegering aan *BRUTUS* overlaaten; zelf trok hy naar *Spanje*, waar hy door *AFRANIUS*, welke de beste benden van *POMPEJUS* onder zyn bevel had, eenigen afbreuk leed, en door gebrek aan voeder in 't naauw gebragt wierd, zoo dat men hem in *Rome* reeds voor verloren rekende en veele wuifelaars weder de zyde van *POMPEJUS* koofen.

FR. Ik heb, Vader, in lang van de *Batavieren* niet hooren melden, waren die ook hier onder het gevolg van *CÆSAR*?

E. Ik moest de schakel der gebeurtenissen kortelyk opgeeven, maar ik noem de *Germanen* en *Batavieren* niet uitdrukkelyk, wanneer ik van hen geen byzonder gewag gemaakt vinde: evenwel, gy moogt vry vooronderstellen, dat *CÆSAR* deeze benden, van wier dapperheid en trouw hy in *Gallien* zoo veel dienst genooten had, niet van zich heeft laten gaan. *LUCANUS* telt in zyn gedicht van den burgerlyken oor-

oorlog, onder de vreemde volken, die CÆSARS standaarden volgden, de *Batavieren* op (*), en straks zult gy ze weder op het tooneel zien verschynen. — Eene overwinning van BRUTUS op DOMITIUS en de *Masiliaanen* bezorgde CÆSAR lucht en toevoer van verscheidene *Spaansche* volken, die hem toevielen. Na verscheidene togten en schermutzelingen raakten APRANIUS en PETREJUS op hun beurt zoodanig in 't naauw, dat 'er geen uitkomst voor hen overbleef, dan in de vlugt of in de overgaaf. Zy zогten eene droogte van de Rivier *Sigoris* of *Segro* in *Valencien* te doorwaaden, om te ontkomen: maar zoo dra CÆSAR dit bemerkte, liet hy zyne ligtgewapende *Germaanen*, en een gedeelte van de ruitery over de rivier gaan, en deszelfs oever over al bezetten (†). Wyl de ruitery der *Batavieren* onder de *Germaanen* voornaamelyk ook daarin uitmuntte, dat zy met geheele benden in goede orde gewapend den *Rhyn* overstaken (§), rekt men deezen vooral onder de uitvoerders van dit bevel. Het gevolg was, dat de *Legaten* van POMPEJUS na vier dagen gebrek geleden te hebben aan koorn, beestenvoeder, hout en water, in onderhandeling moesten treden. De krygsknegten had.

(*) L. I. v. 430. — *Batavique truces.*

(†) TACITUS *Hist.* IV, c. 12. PLUTARCHUS in 't leeven van OTHO.

(§) CÆSAR de bello civili L. I. c. 83.

hadden zich eenigzins reeds overgegeeven, en aten en dronken met de *Romeinen*, maar zoo dra de beide bevelhebbers dit merkten, braken zy deeze gemeenschap niet alleen af, maar lieten zelf het volk van CÆSAR, dat zich ter goeder trouwe onder hen als broeders vermengd had, ombrengen: ten laatsten moesten zy het opgeeven. CÆSAR verweet hen met recht hunne wreedheid, maar verschoonde ze egter. Dat gedeelte van *Spanje*, dat aan *Italië* grenst, wierd hem overgegeeven. Niemand mogt gedwongen worden, om tot CÆSAR over te gaan, maar zy dedden het meest allen vrywillig. — Zoo liep deeze zaak gelukkig voor CÆSAR af, en het andere gedeelte van *Spanje* onderwierp zich ook eerlang aan hem. VARRO, welke daar het bevel voerde, had zich door zyne knevelaaryen by elk een gehaat gemaakt. Zoo dra vertoonde zich CÆSAR niet, of alles viel hem toe. VARRO van elk, zelfs van zyne Krygsbenden verlaaten, meende met zyne schatten naar *Italië* te vlugten, maar dit mislukte. Hy moest zich aan CÆSAR overgeeven, welke hem leeven en vryheid schonk, maar het ge-rooofde ontnam. De gevangenen om agterstallige schulden stelde hy in vryheid; de buitengewoone belastingen wierden afgeschafft en de geplunderde schatten weder in de tempelen gebragt. Na dat CÆSAR door zulk eene gemaatigdheid aller harten gewonnen en QUINTUS CASSIUS met vier

Legioenen de bewaaring van *Spanje* aanbevolen had, spoedde hy zich naar de belegering van *Marseille*.

VR. Had die Stad zich nog niet overgegeeven?

E. Niettegenstaande BRUTUS en TREBONIUS aan wien CÆSAR het beleg had aanbetrouwd, al wat in hun vermogen was, de eerste ter zee en de ander te land in 't werk stelden, hield het deeze groote en in dien tyd reeds zeer vermogende Stad lang uit, waartoe DOMITIUS AENOBARBUS veel toebragt. Na dat zy in twee scheepsfryden waren overwonnen, en door magtige Stormgevaarten aan de landzyde benaauwd wierden, spraken zy eindelyk van te daadigen, en zich aan CÆSAR, zoo dra hy kwam, over te geeven. Wyl deeze bevolen had, dat de Stad zoo veel mogelyk moest gespaard worden, was TREBONIUS zeer verblyd, dat de *Masfliers* het tot dat uiterste niet lieten komen, dat hy dezelve stormenderhand zou moeten overweldigen. Men sloot wederzyds een bestand. Dit gaf veel ongenoegen aan de *Romeinsche* legioenen, welke zich reeds met den buit gestreeld hadden, en aan de zyde der belegerden wierd het zoo slegt gehouden, dat zy een groote menigte *Romeinen* die niet op hunne hoede waren in een hevigen nitval afmaakten, en al de houten toerusting van TREBONIUS in den brand staaken. Spyt en wraakzugt, verdubbelden den yver der benden in het herstellen van al het vernielde. De *Mas-*

filiers op nieuw verschrikt en daarenboven door gebrek en pestziekte in de uiterste verlegenheid gebragt, besloten in goeden ernst zich over te geeven. In deezen toestand bevonden zich de zaaken, toen CÆSAR aankwam. Hy besloot, schoon de *Masfiliers* het zeer bedorven hadden, egter de stad om haare oudheid en vermaardheid te spaaren, de burgeren het leeven en de vryheid te laten, mids dat zy van hunne voorrechten ontzet wierden, en alle hunne schepen, wapenen en bezittingen aan hem overgaven. Wyl *Masfilie* of *Marseille* zedert lang eene van de voornaamste Koopsteden van *Europa* geweest was, kan men gissen, dat hem daar een zeer aanmerkelyken schat in handen viel, waar door hy te meer in staat gesteld werd, om den oorlog met kragt door te zetten, schoon CÆSAR voorgaf, dat dezelve in 's Lands schatkist zou gebragt worden.

R. Alles gelukte hem inderdaad. Maar hoe liep het af met DOMITIUS?

E. Zoo dra hy den toeleg van de belegerden merkte, ontsnapte hy ter regter tyd ter zee, daar hy zich de goedertierenheid van CÆSAR geheel onwaardig gemaakt had. — Zeker liep het deezen overwinnaar mee. Evenwel veroorzaakten deeze zyne schikkingen een merkelyk gemor onder zyne benden, het welk, in een tyd van burger-oorlog vooral, van zeer slegte gevolgen kan zyn. Zoo dra hy twee legioenen tot be-

bezetting van *Masfilie* had agtergelaaten, en de overige naar *Rome* gezonden, begaf hy zich naar *Placencia*, waar een aanzienlyk getal zyner soldaaten tegen hunne Oversten opstond. Zy begeerden hun afscheid, onder voorwendfel, dat zy door ongemakken waren afgesloofd, maar inderdaad, om dat zy in hun oogmerk, zich met den buit van *Italie* en andere landschappen te verryken, niet geslaagd waren. *CÆsar* hield daar op tot de oproerigen, in tegenwoordigheid van die hem getrouw gebleeven waren, een zeer aanmerkelyke redenvoeping, welke *DIO CASSIUS* in zyn eenenveertigste boek heeft medegedeeld. Hy bragt hun onder het oog, dat zy hunne soldy op zyn tyd ontvangen, nergens aan gebrek geleden hadden, aan geene onnoodige moeite en gevaaren bloot gesteld, en om hunne misbedryven alleen met woorden bestraft waren, zoo dat ze geen reden tot misnoegen hadden: — dat de Krygstugt in den dienst voltrekt noodzaakelyk, en gebrek aan onderwerping allerverderfelykst was. En wat het plunderen betrof. „Wie zou, zeide hy, niet met verontwaardiging hooren, dat wy wel den naam van *Romeinen* draagen, maar met onze daaden ons *Galliers* betoonden, of wie zou het niet beklagen, wanneer hy zag, dat *Italien* even als *Brittannien* verwoest wierd? Zou het niet ten uitersten onwaardig en schandelyk zyn, daar wy ons van de goederen der

over-

overwonne *Galliers* onthouden hebben, dat wy de landfchappen aan deeze zyde der *Alpen* als *Epiroters*, *Carthaginenfen* en *Cimbren* uitplunderden? Hoe fchandelyk zou het voor u lieden zyn, die het eerst van alle *Romeinen* den *Oceaan* en den *Rhyn* zyt overgestoken; dat gy uw eigen *Vaderland*, het welk van buitenlandfche vyanden veilig is, als vyanden zoudt verwoesten! Gy zoudt veragting voor roem en straf voor belooning wegdraagen. — Gy lieden moet toch niet meenen, dat gy boven de burgeren, die te huis gebleeven zyn, daarom verheven zyt, omdat gy befolding trekt. Beiden zyt gy *Romeinen*, en de wetten, welker magt grooter, dan de uwe is, verbieden den een zoo wel als den ander *Euveldaaden* te bedryven." Hy feldte ze vervolgens voor het ander volk nog meer ten toon en gaf hen op eene vernederende wyze hun affcheid, na dat hy het lot over hen had laaten werpen, en het zoo gefchikt, dat de fchuldigften getroffen en met den dood geftraft wierden.

D. Zoo denkt en handelt elk grootmoedig veldheer, welke zyn naam en wapenen door geene laage bedryven zoekt te bevleeken. „Het tegengefelde doet de menfchheid met afgryzen aan en brandmerkt den geen, welke hetzelfde bedryft of toelaat met fchande:" fchreef de overlede *Koning* van *Pruifen*, *FREDERIK* de *GROOTE*, toen de *Oostenrykfche* busfaaren en pandoeren in 1745 by *Sour*, zyne bagage geplunderd en de vrouwen mishandeld hadden, die het daar-

om zeer euvel opnam, dat men een gerugt verspreid had, als of de vorst van ANHALT aan zyne troepen de plundering van *Dresden*, by de eerste inneeming dier stad, zou beloofd en daarom by den koning aangehouden hebben. Hy rekende dit zoo wel voor zyne troepen als voor dien Vorst zeer beledigende.

E. De oproerige benden meenden, dat zy alles zouden verkrygen, om dat CÆSAR hunne genegenheid en dienst noodig had, en vreezen moest, dat zy zich anders by POMPEJUS zouden voegen. Maar zy bedrogen zich deerlyk. Het kon voor CÆSARS doorzigtig oog niet verborgen zyn, welke schrikkelyke gevolgen 'er uit moesten gebooren worden, wanneer gewapende befoldelingen aan hunne Veldheeren wetten voorschryven, en deezen genoodzaakt worden aan hunne toemellooze begeerten lafhartig toe te geeven. Dit heeft *Rome* naderhand te deerlyk ondervonden; maar daar was CÆSAR de man niet naar. — Daar zyne toegeevenheid anderen zou aangemoedigd hebben, om in dit spoor te treden, wierden zy nu afgeschrikt, in getrouwheid en gehoorzaamheid versterkt en de weggejaagden hadden wel dra berouw van hunne onderneeming. Dit nam dus een zeer gelukkigen keer, maar niet zoo wel liep het af met CURIO, wien CÆSAR naar *Africa* gezonden had. Na dat hy eene volkome overwinning op ATTIVS VARUS, die

die voor POMPEJUS daar het bevel voerde, behaald had, wierd hy verkloekt door JUBA, den koning van *Numidien*, welke de zyde van POMPEJUS hield en daarenboven een wrok tegen CURIO had, om dat hy hem van zyn ryk had willen ontzetten, toen hy gemeensman was. Deeze trok tegen dien dapperen *Numidier* op, maar wierd, daar hy zyn vyand te gering agtte, door de menigte omcingeld. De meesten van CÆSARS benden vogten zig dood met hunnen bevelhebber. Van de weinigen die ontkwamen, wierd een deel, die zich aan VARUS ter goeder trouw hadden overgegeeven, door JUBA afgemaakt, en de anderen verdronken in overlade vaartuigen, zoo dat 'er van de twee legioenen en vyfhonderd ruiters, die aan CURIO waren mede gegeeven, niets te regt kwam. — Daarenboven kreeg CÆSAR tot tweemaalē toe een gevoelige neep ter zee, waar DOLABELLA en ANTONIUS geslagen en de laatste zelf gevangen wierd: dan dit belette niet dat hy in *Italië*, daar hy op zyn beurt de meester was, alles naar zyn zin kreeg. — Toen hy nog op weg tusfchen *Rome* en *Placentia* was, is hem op voorstel van LRPIDUS het opperbevelhebber- of Dictator-schap opgedraagen. Hy nam dit aan, maar maakte 'er geen misbruik van. Aan alle ballingen gaf hy vryheid, om weer naar hun Vaderland te keeren, behalven aan MILO. Den *Galliers* aan deeze zyde der *Alpen* schonk hy het burgerrecht. In
het

het gebrek van geld voorzag hy op de best mogelyke wyze, en de groote menigte schuldenaars kwam hy te gemoet. Dit baarde veel genoegen by het gemeen; maar wanneer hetzelfde voorstelde, dat de slaaven, welke hunne meesters beschuldigden, zouden beloond worden, sloeg CÆSAR dit gevaarlyk voorstel met verontwaardiging af. Hier op lei hy het Dictatorschap neder, na dat hy het elf dagen bezeten had, (*) verzeekerde zich op nieuw van 's Lands schatkist, en vertrok naar *Brundisium*, om zyn party op te zoeken en den twist over de opperheerschappy te beslissen.

FR. Laaten wy hem dan derwaards volgen: ik ben zeer begeerig naar den uitflag.

E. POMPEJUS, welke zyne winterkwartieren in *Tesfalonica* betrokken had, vermoedde niet, dat CÆSAR in zulk een ongunstig saizoen den overtocht zou waagen en hy liet daarom de zeekusten maar slappelyk bewaaken. CÆSAR bediende zich hier van en is met een gedeelte zynere benden, daar 'er geene schepen genoeg waren naar *Epirus* overgestoken. Dit verwekte zulk een schrik onder de benden van POMPEJUS, dat veelen het geweer wegsmeeten. Zoo dra zy egter wat bedaard waren, deeden zy den

(*) Dit was alleen in schyn. Want inderdaad hield CÆSAR alle magt, welke de Raad aan hem had opgedraagen in handen, en hy bediende 'er zich van.

den eed van getrouwheid op nieuw. CÆSAR zond zyn schepen terstond naar *Brundisium* terug, om ANTONIUS met de overige troepen af te haalen, maar deeze kwam niet opdaagen nog kon de minste tyding verzenden, wyl BIBULUS, de vlootvoogd van POMPEJUS, alles bezet hield. CÆSAR, die kwaad vermoeden kreeg, besloot daarop onbekend in een klein scheepje naar *Italien* over te steeken. Een opkomend onweder deed den Schipper besluiten om te rug te keeren, maar de *Dictator* sprak hem moed in: gy voert CÆSAR en zyn geluk, zeide hy, en hebt niets te dugten. Dit herstelde den Schipper: maar alle poogingen waren te vergeefs, hy moest te rug en de krygsknegten waren wel in hunnen schik, dat zy hunnen bevelhebber behouden weder zagen, en te vrede, zoo zy alleen het spits moesten afbyten. POMPEJUS trok op het leger van CÆSAR af, om hem, eer hy door ANTONIUS versterkt was, te bevegten, maar het ongeluk, een gedeelte van zyn volk by het overtrekken van een brug over de rivier *Apfus* overgekomen en de tyding, dat ANTONIUS aangeland was, die LIBO, den opvolger van den overleden BIBULUS, onder begunstiging van een onweder ontsnapte, deeden hem van besluit veranderen. — Intusschen had CÆSAR de afgebroke onderhandelingen met POMPEJUS zoeken te hervatten, en ten dien einde VIBULLIUS, een gevangen officier van deezen veldheer,

heer, aan hem gezonden, met den voorflag, of het niet best was, terwyl zy beiden de wisselvalligheid van den oorlog beproefd hadden en in magt elkander opwogen, de uitspraak van hun geschil aan den Raad en het Volk over te laten, en wederzyds met een eed zich daar aan te houden, eer een hunner door voorspoed onhandelbaar wierd: — dat hy, op de bezettingen na, aannam zyn volk binnen drie dagen hun affcheid te geeven, zoo POMPEJUS zulks ook deed. Dan deeze, die in hoogmoed CÆSAR te boven ging, schoon hy in ondervinding en krygskunde voor hem moest agter staan, wilde alles aan zyne dapperheid en wapenen verschuldigd zyn. En wanneer CÆSAR kort daaraan VATINIUS om een mondgefprek liet verzoeken, werd dit door een hagelbuy van pylen afgebroken en LABIENUS, die van POMPEJUS zyde kwam, graauwde hem toe: spreek van geen vrede, voor en al eer gy 't hoofd van CÆSAR brengt.

R. CÆSAR is hier in zeer te pryzen. Menschenbloed, vooral burgerbloed behoort zoo lang gespaard te worden, als mogelyk is.

E. Het zy deeze voorstellen by CÆSAR ernst waren, het zy niet, hy handelde, of veel gemaatigder of veel staatkundiger dan zyn tegenparty. Daar men geduurende de onderhandelingen de zaak in haar geheel laat en ten deele in zyn magt houdt, moet men alles in den

oorlog aan een onbekende uitkomst overgeeven: vooral, wanneer aan beide zyden even talryke benden onder bekwaame bevelhebbers door Opperhoofden worden aangevoerd, welke besloten hebben te overwinnen of te sterven, hangt het lot dikwerf van een gering geval af. Er was dan niet anders op: — het recht van den langsten degen moest hier gelden. POMPEJUS zocht zich onder de muuren van *Dyrrachium* of *Duraso* te begeeven, waar hy zyn meeste voorraad en altoos een vryen toevoer had, maar CÆSAR kwam hem met verhaaste tochten voor, waarom POMPEJUS zich moest vergenoegen met zyn leger aan den zeekant op te slaan, waar hy gemeenschap met zyne vloot en genoegzaam onderhoud kon krygen. De benden van CÆSAR leeden in tegendeel gebrek aan kooren, maar behielpen zich met wortelen, waar van zy brood bakten: en hoewel de soldaaten zeer wel te vrede waren, maakte dit een beslissende veldslag des te noodzaakelyker. Wyl de legers in elkanders nabyheid waren, moesten 'er geduurige schermtufelingen voorvallen, waarin CÆSAR telkens voordeelen behaalde, en onze *Germaanen* zich ook lieten gelden, want zy, buiten de verschansingen getrokken, deden een gelukkigen aanval op eenige benden van POMPEJUS, bragten eene menigte om 't leeven en keerden

ZOR

zonder verlies zegenpraalend te rug (*). Echter werd aan CÆSAR doot de trouwloosheid van twee *Galliërs*, die lang onder hem gediend en veele weldaaden van hem genooten hadden, een groot nadeel toegebracht.

R. Hier munten de *Germaanen* weder in getrouwheid uit.

E. Zoo is het ook: evenwel moet men dit geval niet stellen op rekening van al de *Gallische* hulpbenden, die CÆSAR ook op deezen togt verzelden. De twee overloopers, die hunne eige landsgenooten zoo wel als hunnen veldheer door baatzugt te kort gedaan hadden en straf vreesden, weezen de zwakste plaats aan, waar de wal nog niet verdubbeld was. POMPEJUS overrompelt en doodt een aanzienlyk getal, het welk CÆSAR kort daarna meende te verhaalen op een Legioen, dat vyfhonderd schreeden van het leger verwyderd was. De eerste aanval wierd gelukkig volbragt, maar misverstand van hen, die denzelven van een andere zyde moesten ondersteunen, deed al het voordeel verliezen. De verwarring en verslagenheid in 't leger van CÆSAR waren vry algemeen; en had POMPEJUS zoo wel gebruik van zyne overwinning weeten te maaken, als dezeive te behaalen, volgens de aanmerking van CÆSAR zelf, het zou voor deezen van slegte gevolgen geweest zyn!

Even-

(*) CÆSAR *de bello civili* L. III. c. 52.

Evenwel moest hy het beleg opbreeken en POMPEJUS het veld overlaaten.

FR. Hoe veel volk verloor CÆSAR dan?

E. Hy verloor niets meer, volgens zyn eige opgave, dan negenhonderd drie en negentig man; maar dit gaf terstond overwigt in legers, die elkander in veelen opzigte gelyk waren, en daarenboven moed aan het volk van POMPEJUS. Deeze moed had alleen de benden van CÆSAR tot dus verre op de been gehouden onder alle vermoeijensfen, die zy niettegenstaande het voortdurend gebrek hadden moeten doorstaan, om de voordeeligste hoogten te bezetten en door dyken en dammen het water van het leger van POMPEJUS af te leiden, het geen 'er ook gebrek aan begon te lyden. CÆSAR besloot dan naar *Thes-salie* te gaan, om zich een weinig te herstellen en met CN. DOMITIUS te vereenigen, wien hy tegen SCIPIO naar *Macedonien* gezonden had. Denzelfden dag van zyn aankomst en vereeniging overweldigde hy door de zonderlinge wakkerheid zyner krygsknegten eene middelmaatige stad *Gomphi*, welke zich eerst aan hem overgegeeven, alles aangeboden en om bezetting gevraagd, maar zich, na het ongeval by *Dyr-rachium* aan CÆSAR overgekomen, omgekeerd en de poorten voor hem gesloten had. Hy lietze aan zyne verhongerde benden ter plundering over. De overvloed van wynen, welke men hier aantrof, deed het volk, vooral de *Germaanen* volgens

gens APPIANUS in een belachelyke vrolykheid uitspatten, maar was van die uitwerking, dat zy hunne kragten geheel herhaalden, en de ziekten, door geleden ongemak en slegt voedsel veroorzaakt, ras geneezen wierden. — Indien POMPEJUS zich van deeze gelegenheid had willen bedienen, zou hy naar *Italien* hebben kunnen oversteeken en zich van *Rome* meester maaken, maar hy besloot zich eerst van zynen vyand te ontdoen, om in zegenpraal derwaards te kunnen gaan en zich in het gerust bezit van zyne verkreege heerschappy te stellen, waar toe hy reeds den naam van *Imperator* aangenomen had. Zoo dra hy door zyne vereeniging met SCIPIO, eene aanzienlyke versterking gekreegen had, trok hy op CÆSAR af, wien hy by de stad *Pharsalus* aantrof. De overmagt van POMPEJUS was nu zeer aanmerkelyk. Behalven zevendnizend *Roomfche* Ridders, welke hy alleen tegen CÆSAR bestand rekende, telde hy volgens PLUTARCHUS vyf en veertig, volgens eene andere opgave vyf en vyftig duizend voetknechten: CÆSAR niet meer dan twee en twintig duizend en duizend Ruiters (*). Het was

(*) CÆSAR telt bell. civ. L. III. c. 89. tagtig benden (*cohortes* of *bataillons*.) Indien men voor elk 400 man rekent, beloopt het volgens CELLARIUS 32,000; maar het verschil tusfchen de magt van CÆSAR en POM-

was dan geen wonder, dat POMPEJUS door de zynen, toen hy nog aarzelde en CÆSAR, die gebrek leed, wilde verduuren, ten sterksten wierd aanzet, om 'er een einde aan te maaken. Zoo zeer hielden zy zich van de overwinning verzekerd, dat zy overleiden, wat straf zy hunne vyanden zouden aandoen en met elkander over het verdeelen van de ambten twisteden. Met eeden verbonden zy zich, niet dan als overwinnaars weder te keeren. — Na dat de beide krygshereen zich eenige reizen buiten hunne legerplaatzen vertoond hadden, kwam het eindelijk tot een treffen. POMPEJUS had zyne ruitery op de linker vleugel geplaatst, welke hy zelf wilde aanvoeren: de regter had hy aan AFRAINIUS en het middelpunt aan SCIPIO opgedraagen. CÆSAR stelde zich met SYLLA in de regtervleugel, ANTONIUS plaatste hy in de linker en CN. DOMITIUS CALVINUS in het midden. De eerste moedigde zyn volk aan door de zekerheid eener volkomen overwinning en derzelver heerlyke gevolgen; de ander door de regtvaardigheid zynen zaak, welke hy nu gedrongen wierd door het zwaard te beflissen, daar zyne herhaalde aanbiedingen tot een vergelyk te vergeefs geweest waren. 'Er was zoo veel ruimte tusfchen de beide legers, dat

POMPEJUS moet grooter geweest zyn. JUSTINUS spreekt van meer dan 300,000 man aan weerskanten, behalven de hulpbenden der Koningen en der Raadshereen.

dat zy op dezelve voegzaam den ftryd hadden kunnen afdoen. POMPEJUS wilde daarom, dat zyn volk den aanval zoude afwagten, op dat zyne party, buiten adem zynde, te ligter konde overwonnen worden; dan CÆSAR oordeelde het voordeeliger tot aanwakkering van den moed, den ftryd zelf te beginnen, welke door den dapperen CRASTINUS met honderd en twintig man geopend wierd. POMPEJUS stond den eerften aanval door, en viel daar op met zyne ruiters aan, die behalven hun overwigtig getal nog verfterkt waren door eene menigte flingeraars en boogfchutters. De ruitery van CÆSAR wierd zeer fchielyk over hoop geworpen. CÆSAR hadt dit voorzien en om die reden uit de derde flagorden, eene vierde gemaakt, beftaande uit zes benden, alle uitgeleeze volk *Germaanen* en *Batavieren*, welke hy belast had op een gegeeven teken voort te rukken, en het vooral op de aangezigten der jonge *Romeinfche* Ridderfchap aan te leggen. Op deeze *Germaanen* verliet CÆSAR zich niet minder dan POMPEJUS op den bloem zyner ruitery. En de uitkomst beantwoordde volkomen aan zyne verwagting. Zy vielen met zoo veel fnelheid en hevigheid aan, fchoon zy te voet vogten, dat het fcheen, als of zy ruiters en de *Pompejaanen* voetknegten waren. (*) De Ridderf namen eerft de vlugt

(*) CÆSAR de bell. civ. L. III. c. 89. 93, 94.
FLORUS L. IV. c. 31. APPIANUS de bello civili.

vlugt naar het gebergte. De boogschutters en slingers wierden hierop ligtelyk afgemaakt; de ruitery van CÆSAR viel op de middelste slagorde, welke nu ontbloot was, aan en overweldigde dezelve, en het gansche heir van POMPEJUS raakte in wanorde en op de vlugt. Zyne legerplaats wierd, niettegenstaande de vermoedheid van CÆSARS benden, nog denzelfden dag ingenomen. Vier en twintig duizend man hadden zich op eene hoogte begeeven, en een nieuw gevegt kunnen veroorzaaken, maar CÆSAR wist door een dyk het water af te snyden en hen daar door tot de overgave te dwingen, zoo dat hy de volmaakfte overwinning op zynen tegendinger behaalde. Zyne bekende goedertierenheid en gegeeven bevel, om het burgerbloed zoo veel mogelyk te ontzien, bragten ook veel by tot deeze overgave: alleen liet hy volgens DIO CASSIUS die geenen ter dood brengen, welken hy eenmaal vryheid en leeven geschonken had; uitgezonderd die door zyne vrienden verbeeden wierden, aan welken hy elk een gevangenen geschonken had. Evenwel sneuvelden 'er van POMPEJUS vyftien duizend man, waar onder DOMITIUS AENOBARBUS; — aan CÆSARS zyde twee honderd man, en eenige bevelhebbers, onder welken CRASTINUS in den eersten aanval.

D. Dat liep zeer tegen verwagting uit! maar het is ongelooflyk, dat CÆSAR zoo weinig en POMPEJUS zoo veel volk zou verloren hebben.

E. De

E. De schikking van CÆSAR en de dapperheid van onze *Germaanen* beflisten de zaak in een oogenblik. POMPEJUS had gedacht, dat zyne ruitery alles zou afdoen: zoo dra nu deeze op de vlugt gedreeven was, de boogschutters verflagen waren, CÆSAR zyne versche benden uit de derde slagorde liet aanrukken, en de overwinnende *Germaanen* en *Batavieren*, na dat zy al de aanvallers uit den weggeruimd hadden, van agteren in vielen, bleef 'er niets over dan te vlugten of te sterven. Daarenboven bestond een groot deel van POMPEJUS magt uit nieuw geworven volk, en ook om deeze reden wilde hy den eersten aanval niet waagen, op dat zy niet in verwarring mogten raaken. CÆSAR had, gelyk een Veldheer van ondervinding past, op alle mogelyke voorvallen beschikking gemaakt. POMPEJUS was door zyne hoogmoed en vaste verzekering van een goeden uitflag verblind en zorgeloos. In zyne legerplaats vond men alles gereed, om dankofferhanden en vreugdefeesten te vieren.

VR. Waar bleef de ongelukkige POMPEJUS?

E. Hy had zich, toen al zyne hoop met zyne Ridders verdween, al spoedig naar zyne legerplaats begeeven; en verder, toen hy ook daar van CÆSARS benden, die met de vlugtenden indrongen, overvallen wierd, — in 't gewaad van een slaaf naar *Larisfa*. In plaats van zyne verstrooide benden terstond op te zoeken, welke, niettegenstaande hun verlies, die van CÆSAR nog zullen geëvenaard

hebben, daar hy ter zee volkoomen meester was; vlugtte hy mistroostig voort, maar van zeer weinigen verzeld. In het beroemde *Thesfalisch Tempe* moest hy, om den dorst te lesschen, op zyn buik gaan leggen en water uit eene beek schep- pen. Ten laaften kwam hy by een arm vischers hutje, waar hy zich met de zynen in een klein schuitje begaf en zoo langs strand zworf, tot dat hy een grooter vaartuig aantrof. Met hetzel- ve voer hy naar het eiland *Lesbos*, waar hy zyne huisvrouw *CORNELIA* en haaren zoon *SEXTUS* gelaaten had. De ontmoeting was zeer aandoenlyk. *CORNELIA*, die te vooren aan den ryken, maar door de *Parthers* vermoorden *CRAS- SUS* gehuwd was geweest, beschouwde zich zelf als de oorzaak van den rampzaligen ommekeer voor deezen haaren egtgenoot, welke, daar hy kortst te vooren eenige vlooten ten zynen dienst gehad had, nu ter naauwernood in een enkel scheepje het leeven kon bergen. Hy trooste haar zoo goed hy kon met een beter lot, en de herstelling zyner zaaken. Intusschen wist hy niet, waar hy voor zich zelf een veilige wykplaats zou vinden, wyl hy de vaardigheid van *CÆSAR* kende. De *Mityleners* booden hem bescherming aan, maar hy raadde hen zelf tot de goedertierenheid van *CÆSAR* toevlugt te nee- men en hy begaf zich naar *Pamphylien*, waar eenige Krygsheden en Raadsheeren zich by hem voegden. Van daar wilde hy naar *Afri- ca* of naar de *Parthers* vlugten, maar men dorst hem

hem by dit volk, het welk zoo verbitterd op de *Romeinen* was, niet waagen. De keuze viel eindelyk, maar tot zyn ongeluk, op *Egypten*, wiens jonge Koning aan POMPEJUS veel verpligting had, om dat deszelfs overleden Vader aan hem de kroon verschuldigd was.

R. Zoo komt hoogmoed voor den val, en doet den vernederden te laager zinken! evenwel ik heb medelyden met den man, en vreeze, dat het nog slegter met hem zal afloopen.

E. Zyn voorspoed en groote toejuichingen hadden hem bedorven, daar hy anders veele treffelyke hoedanigheden bezat. Toen hy op de hoogte van *Pelufium* gekomen was, liet hy zich by PTOLEMEUS, welke zich daaromtrent met het leger onthield, aannemen. Men stond hem toe den wyk in *Egypten* te neemen, maar telfens wierd in den Raad op 't voorstel van eenen THEODOTUS besloten, hem van kant te maaken, om CAESAR tot geen vyand en POMPEJUS tot geen overheerscher te krygen. Dit sneed overleg wierd aan hem, na dat hy even van zyne CORNELIA en haaren Zoon een teerhartig afscheid genomen had, zo als hy uit den boot aan land zou stappen, verraaderlyk uitgevoerd door ACHILLAS, een der bevelhebberen van PTOLEMEUS. SALVIUS en SEPTIMIUS, schoon zy *Romeinen* waren, lieten zich tot medehelpers gebruiken. De laatste, die onder POMPEJUS gediend had, bragt hem van agteren den eersten stoot toe,

waar-

waarop hy, zonder een woord te spreken, door de twee anderen van kant gemaakt wierd. Men hieuw het hoofd van 't lighaam, en liet dit op het strand liggen. Zulk een veragtelijken dood stierf de groote POMPEJUS, na dat hy over drie en twintig Koningen had gezegenpraald, even op dien dag des jaars, waarop hy zyne grootste overwinning op den gedugten MITHRIDATES, Koning van PONTUS behaald had! LENTULUS, een zyner bevelhebberen verviel op den volgenden dag in dezelfde laagen. Maar het wordt tyd dat wy tot CÆSAR wederkeeren.

VR. Laat ons eerst, lieve EELHART, nog hooren hoe het met de rampzalige CORNELIA en haare Zoonen vergaan is.

E. Zy trok naar *Rome*, waar men haar alle bescherming beloofde en verleende, niettegenstaande haare Zoonen het tegen CÆSAR volhielden en ten dien einde zich naar *Africa* begeeven hadden. Zoo gedroeg zich deeze overwinnaar tegen allen. De Vorsten en derzelve hulpbenden, welke hy in 't leger van POMPEJUS aantrof, prees hy, dat zy de zyde van zynen Vyand hadden gekozen, aan wien zy verplicht waren, en liet ze allen vry en vrank vertrekken, terwyl hy PHARNACES om zyne ondankebaarheid met veragting behandelde. De brieven, welke hy in de koffers van POMPEJUS vond, liet hy ongelezen verbranden, terwyl hy niet wilde weten, wat men ten zynen nadee-

le

le gefchreeven had. — Na dat hy op alles orde gefteld had, vervolgde hy met zyne ruitery POMPEJUS naar *Afien*. Te *Rhodus* vernam hy, dat dezelve op 't Eiland *Cyprus* gezien was, waar uit hy befloot, dat POMPEJUS zich in *Egypten* ophield, en hem zonder uiftel met eenige weinige Schepen van *Rhodus* en *Afien* volgde, waarop niet meer dan twee legioenen en agthonderd ruiters ingefcheept waren: dit gering getal geeft hy zelf op (*). Of wy daaronder de *Germaanen* en *Batavieren* moeten tellen, dan of zy hem naderhand gevolgd zyn, kan ik niet bepaalen: dit is zeker, dat zy zich by hem in *Egypten* bevonden hebben.

D. Waarlyk eene geringe magt, daar CÆSAR van het lot van POMPEJUS nog onbewust was!

E. Meer volk kon hy zoo fchielyk niet by elkander krygen. Hy wilde zyne party nergens laaten nestelen en liet veel op den spoed en zyn geluk aankomen. En waarlyk dit diende hem buitengemeen, waar van ik byna een treffend bewys vergeeten zou. Op denzelfden tyd, wanneer hy POMPEJUS den doodelyken flag in de velden van *Thesfalien* toebragt, wierden vyf en dertig zyner fchepen door CASSIUS verbrand. Als nu CÆSAR met een klein vaartuig den *Hellespont* overtrok, verviel hy onder de vloot van deezen Zeevoogd, en zoo CASSIUS in

(*) CÆSAR de bell. civil. L. III. c. 106.

in zyne voorige dapperheid en standvastigheid volhard hadde, was het met CÆSAR gedaan geweest, maar CASSIUS bezweek op de eerste opeifching. Daar het verlies van POMPEJUS hem reeds ter ooren was gekomen, vertrok hy naar *Africa* en liet CÆSAR meester van de ganfche vloot, waar mee hy de Kusten van *Afien* langs voer, welke zich aan hem gereedelyk onderwierpen, en voor een derde deel verligting in de fchatting kreegen.

R. Dit viel inderdaad zeer gelukkig uit. Wanneer CÆSAR een *Hebreer* of een *Christen* geweest was, zou men hem voor een gunfteling des Hemels houden.

E. Hoe men deeze zaak ook beschouwe, die is zeker, dat het welgelukken van dezelve geen bewys oplevert voor haare regtvaardigheid of CÆSARS braafheid, maar wel dat eene beftemmende of toelaatende Voorzienigheid alles uit den weg ruimt, alles doet medewerken voor hem, wien zy tot haare oogmerken gebruikt. Het blykt hier en het zal nog klaarder blyken, dat CÆSAR de man was, die *Rome*, dat zyne vryheid verbeurd had, beheerfchen moest, — die ten minften den grond tot de overheerfching moest leggen. — Maar laat ons met hem naar *Egypten* overfteeken. Zoo dra hy in *Alexandrien* aankwam, toonde men hem het hoofd van zynen mededinger, maar wel verre van zich in dit fchouwfpel te verblyden, wendde hy het aangezicht af en kon zyne traanen niet inhouden.

Dit

Dit was edelmoedig, maar hy wist ook niet wat hem nog kon overkomen. Schoon hy, beter verzeld, zoo gemakkelyk niet te overrompelen was, liep hy veel gevaar in 't midden van een volk, dat tot zulk een laagen verraaderlyken handel bekwaam was. CÆSAR toonde voor het uiterlyke een goed gelaat, als of hy by zyne beste vrienden, — als of hy in *Rome* was; zelfs liet hy de bondelbylen voor zich draagen. Dit stak de *Alexandrynen* geweldig in 't oog en veelen zynere krygsknegten wierden heimelyk afgemaakt. De gesneedene PHOTINUS, welke al het vertrouwen van den Koning en het meeste beftier in handen had, behandelde CÆSAR met smaadheid, gaf aan zyn volk het slegste graan, en zocht hem het verblyf op allerlei wyze onaangenaam te maaken. Wanneer dit niet hielp, toonde hy zyne bevreemdheid, dat CÆSAR zich in *Egypten* ophield, daar hy elders gewigtiger zaken had. Dan CÆSAR had geene *Egyptische* raadslieden noodig en wilde als eerste burger van *Rome* het geschil tuschen PTOLEMEUS en zyne zuster CLEOPATRE beslifen. Beiden had de Vader tot opvolgers en het *Romeinsche* volk tot uitvoerers van zyn uiterste wil aangesteld. Deeze gunstige gelegenheid liet CÆSAR niet voorby slippen: 'er was hem te veel aan gelegen, zich van dit magtig ryk te verzekeren: maar hoe deeze zaak ter uitvoer gebragt, daar CLEOPATRA gevlugt en haar broeder van alles meester was?

was? Zy, eene jonge schoone Vorstinne, die in verscheide taalen en kundigheden bedreeven, en zeer welspreekend was, verzogt voor CÆSAR zelve haar zaak te mogen verantwoorden, en dit wierd haar toegestaan.

Vr. Hoe kwam zy by CÆSAR?

E. De schrandere Vorstin had zich in een pak goederen laten binden en op de schouderen van haare vertrouwden in 't paleis laten brengen. Naauwlyks was deeze zeldzaame vragt ontpakt, naauwlyks had CÆSAR de schoone CLEOPATRA gezien en gehoord, of zy haalde den held geheel tot haare liefde en belangen over, tot welker kragtdaadige ondersteuning hy zyne krygsbenden uit *Afen* ontbood. Dan, eer deeze aanlandeden raakte alles in rep en roer. Zoo dra die van *Alexandrien* ontdekten, wat 'er gaande was, zогten zy het koninglyk paleis, waarin CÆSAR zich ophield te overweldigen; — hem en zyn volk te vermoorden. Hierop liet hy het testament openlyk voorlezen, — en volgens de magt hem door den Raad en het *Roomfche* volk opgedraagen verklaarde hy PTOLEMEUS en CLEOPATRA tot erfgenamen van den kroon: en aan den jongeren PTOLEMEUS en ARSINÖE, ook kinderen van den overleden Koning, gaf hy het Koningryk *Cyprus*, het geen de *Romeinen* hun afgenomen hadden. Dit bragt de menigte een weinig in bedaren, maar PHOTINUS had geen rust zoo lang

CÆ

CÆSAR in *Alexandrie* bleef. Heimelyk ontbood hy *ACHILLAS* met de *Egyptifche* krygsmagt, welke uit twintig duizend man voetvolk en twee duizend ruiters bestond, waar onder zeer veele *Romeinen*, die zich in *Egypten* nedergezet hadden. CÆSAR liet hier op *PHOTINUS* ombrengen en nam den Koning in verzekering. Dit zette *ACHILLAS* te meer aan om het uiterste te waagen: hy beformde met zyn gansche magt het koninglyk paleis, waarin CÆSAR zich met de zynen versterkt had. De *Egyptenaars* wierden wel afgeslagen, maar op den duur kon CÆSAR, van alles afgefneeden, het tegen zulk eene menigte niet uithouden. Hy zocht zich daarom van 't eiland *Pharos*, door een hoogen baak beroemd, dat met een dyk en brug aan de stad gehegt was, meester te maaken, maar ook daar konden de *Egyptenaars*, veel sterker in schepen dan hy, hem den leeftogt affnyden, waarom hy toelag om hun vloot, uit honderd en tien schepen bestaande en het tuighuis in den brand te steeken. Dit gelukte: — maar hier by heeft de geleerde waereld een onherstelbaaren ramp geleden, welke haar CÆSARS naam menigmaalen heeft doen vervloeken, schoon het tegen zyn toeleg gebeurde.

FR. Waar in bestond die ramp? Vader!

E. De Koningen van *Egypten* en voornamelyk *Ptolemæus Philadelphus* waren groote liefhebbers en voorstanders der geleerdheid. Uit

alle oorden der waereld had hy handschriften , waar uit toen alleen de boekeryen bestonden , laaten verzamelen , en dezelve maakten reeds een getal uit van viermaal honderd duizend , volgens de opgave van DIO CASSIUS en OROSIUS. Meest alle de Schryveren der Oudheid , in allerleye taalen , waar van veelen nu geheel of ten deele zyn verloren geraakt , vonden hier eene veilige schuilplaats , tot dat de brand tot deeze boekery overfloeg , het geen CÆSAR zeer smartte ; maar het verlies was onherstelbaar : alleen een klein gedeelte wierd geborgen. — Hy verzuimde geene middelen om zich te versterken , terwyl de verbit-
Egyptenaaren alles , tot de slaaven toe , in de wapenen bragten , om hem te overmeesteren. — ARSINOË ontvlugtte naar ACHILLAS en bragt nog meer toe , om zyne onderneeming kragt by te zetten , maar toen zy verskil kreegen over het oppergezag bragt zy de soldaaten met geschenken aan haar zyde en ACHILLAS om 't leeven. Zoo ras wierden de beide voornaame bewerkers van POMPEJUS dood , gestraft. PHOTINUS , die den Koning en den Raad dat heilloos besluit had doen neemen en ACHILLAS , die het uitgevoerd had. THEODOTUS , die het eerste voorstel daar toe deed , is naderhand in handen van BRUTUS gevallen en met veele smerten ter dood gebragt. GANYMEDES , de begunstigde van ARSINOË , zette den kryg voort , en wist het water uit den *Nyl* , dat door buizen in de stad geleid

leid wierd, ondrinkbaar te maaken, zoo dat de *Romeinen* dezelve hadden moeten verlaten, indien *CÆSAR* hen door 't graaven van putten niet gered had.

R. Hy had het zich zelven te wyten. Daar hy de *Roomfche* majesteit binnen *Alexandrien* wilde vertoonen, en in het land van *Romes* bondgenooten volltrekt den meester speelde, was het den *Egyptenaars* niet kwalyk te neemen, dat zy hem zoo geweldig aanvielen.

E. Als *CÆSAR* berigt kreeg, dat een zyner *Legiöonen*, met een menigte wapenen en leeftogt niet ver van *Alexandrie* door tegenwind wierd opgehouden; begreep hy, dat de vaartuigen, welke hen overvoerden, zich tegen de *Alexandrynen* niet zouden kunnen verdedigen, waarom hy befloot hen te gemoet te vaaren. Dit veroorzaakte eene en andere hevige fcheepsftrijd, waarin *CÆSAR* telkens de overwinning behaalt, zich met zyne transportvloot vereenigt, en daar door in staat vindt, om de *Egyptenaaren* uit het eiland *Pharos* geheel te verdryven. Dan, wyl zy daar door van de zee wierden afgefneeden, vielen zy met zoo veel geweld op de *Romeinen*, die den dyk en brug bezet hielden, aan dat *CÆSAR*, na het verlies van agthonderd man, genoodzaakt was te wyken. Zelf moest hy met zwemmen zyn leven redden, en fchoon hy fchielyk een vaartuig kreeg, ging dit door de menigte vlugte-

lingen te gronde. CÆSAR moest weer het water kiezen en in een grooter schip zyn lyf en leeven bergen. — Zoo stond deeze zonderlinge man nergens voor. SÜETONIUS verhaalt, dat hy zyn rok, waar mee de opperste bevelhebbers (*Imperatores*) bekleed waren, tusfchen zyne tanden nam, met de linkerhand eenige papieren van aangelegenheid boven water hield, met de regter zwom en zich redde. Hy zond terftond verscheide booten om zyne soldaaten uit het water te haalen.

FR. Maar is het mogelyk, Vader! zich dus in het water in evenwigt te houden en te zwemmen?

E. Op dezelfde wys redde naderhand de beroemde digter CAMOËNS zich zelve en zyne *Lusiade* uit eene fchipsbreuk. De *Egyptenaars* moesten het evenwel eindelyk opgeeven en vrede maaken, waar toe zy vooral gedrongen wierden, om dat zy voor het leeven van hunnen Koning vreesden: waarom ook het voornaamfte beding was, dat hy door CÆSAR in vryheid gesteld en aan hen overgegeeven zou worden, het geen hy hen toestond. Dan zoo dra was PTOLEMÆUS, die zich geveinsd had, als of hy noode van CÆSAR fcheiden kon, niet op vrye voeten of hy zette den oorlog met dubbele hevigheid voort. — MITHRIDATES van *Pergamus* kwam ter regter tyd uit *Syrien* en *Cilicien* ter hulp van CÆSAR aan en belegerde *Pelufium*, de voormuur van *Egypten*, dat hy in eenen dag vermeesterde, en zich een

een open weg naar *Alexandrien* baande. PTOLEMÆUS tast hem aan, eer hy zich met CÆSAR kon vereenigen, maar wordt geslagen. Evenwel zoekt hy CÆSAR den overtocht van eene rivier met steile oevers te beletten, welke hen van elkander scheidde. De *Germaansche* en *Batavische* ruiters vinden eene plaats, die waadbaar was, vallen op het leger van PTOLEMÆUS aan en geeven het voetvolk tyd om groote boomen te vellen, en langs zulk een brug aan den overkant te geraaken, waar zy beiden met zulk eene hevigheid op de *Egyptenaaren* aanvallen, dat deezen verslagen wierden en de legerplaats 's anderen daags veroverd word. (*) De jonge Koning meende zyn leeven in een schuit te bergen, maar de menigte vlugtelingen deed dezelve zinken. Hy, die zich zelfs zoo goed niet redden kon als CÆSAR, verdronk. Deeze keerde daarop in zegenpraal naar *Alexandrien*. De burgers ontvingen hem in rouwgewaad en gaven zich zelve en hunne goederen aan CÆSAR over: hy nam ze in genade aan. ARSINÖE liet hy voor eene zegenpraal bewaaren; — CLEOPATRE, volgens de wyze van dat Land, met haar jongsten broeder PTOLEMÆUS huwen. Wyl deeze nog maar een kind was, viel al de magt in haare handen, het geen de *Egyptenaars*, hoe zeer de vrouwelyke regeering

(*) HIRTIVS de bello Alexandrino c. 29.

ring hen tegen de borst sliet, zich moesten laten welgevallen. CÆSAR moest zich hierop uit de armen van CLEOPATRA rukken, om dat de verwarringen in *Afien* en *Rome* zyne tegenwoordigheid noodzaakelyk maakten. — In *Afien* had PHARNACES, ZOON van den beroemden MITRIDATES, Koning van *Pontus*, zich van de verceedheden in het *Roomsch* gebied bediend en deszelfs juk afgeworpen. DOMITIUS CALVINUS, Landvoogd van klein *Afien* had wel getragt hem tot onderwerping te brengen, maar wierd geflagen, waarop PHARNACES zich van geheel *Pontus* meester maakte en de *Romeinen*, welke zich daar gevestigd hadden, wreedelyk handelde. CÆSAR, schoon hy maar een kleine magt by zich had, trok op PHARNACES aan, die te vergeefsch door het zenden van een gouden kroon, de gunst van CÆSAR hoopte te winnen; te meer, daar hy POMPEJUS verlaaten had. Toen hy zag, dat hy of vegten of zich overgeeven moest, had hy de onvoorzigtigheid om eene voordeelige legerplaats te verlaaten en op CÆSAR aan te vallen. De *Romeinen* hadden het in den beginne kwaad door de ruitery en seifsenwagens, waar tegen zy niet gewoon waren te ftryden. Maar na dat zy zich zelve hersteld en deeze onbruikbaar gemaakt hadden, was de zaak ras beflist en CÆSAR behaalde eene volkome overwinning. De dood van PHARNACES maakte hem de handen geheel ruim. Aan DEJOTARUS,
schoon

• schoon hy POMPEJUS bygestaan had, schonk hy vergiffenis en het gebied over *Armenien*: — aan zyn getrouwen bondgenoot, MITHRIDATES van *Pergamus*, *Galatiën* en den *Bosphorus* of klein *Tartaryen* met last om den trouwloozen ASANDER, die zyn meester PHARNACES daar omgebragt had, te straffen. Alles ging zoo spoedig in zyn werk, dat hy toen aan den Raad schreef: *Veni, vidi, vici*, Ik kwam, ik zag, ik won. Voorts bragt hy zoo veel gelds by een als mogelyk was, om zyne benden en het *Roomfche* volk ryke geschenken te kunnen doen, waarop hy naar *Italië* over stak.

FR. Hebben hem de *Batevieren* ook op deezn togt naar *Afsien* verzeld?

E. Dit vinde ik niet aangetekend, waarom ik hier van maar kortelyk gesproken heb, en zoo zal ik in 't vervolg doen, om dat het tyd wordt de geschiedenis van CÆSAR te eindigen. In *Rome* vond hy alles in verwarring. Zoo lang de stryd tuschen CÆSAR en POMPEJUS niet beflist was, bleef de stad in een angstvallige opgetogenheid, maar zoo dra kwam het gerugt niet van de nederlaag van POMPEJUS of de banden braken los. Elk meende, om dat hy de bovenliggende party toegedaan was of zich noodzaklyk rekende, dat hem alles vry stond; men wierp de standbeelden van POMPEJUS en SULLA om ver en veelen, die de grootste vereerders van deeze Goden geweest waren, wierden, nu de

kaus verkeerd was, de sterkste yveraars voor CÆSAR. De gemaatigden keurden dit af, voor al zoo lang POMPEJUS in leeven was: maar hunne stem gold niet. Elk stond naar het meesterschap. ANTONIUS en DOLABELLA, twee gunstelingen van CÆSAR, voerden eenigen tyd het grootste gezag: maar waren beiden ongeschikt, om alles in orde te houden. Ras wierden zy oneens. De eerste, die uit den Adel tot den Volksstand overgegaan en Gemeensman was, stelde eene vernietiging van alle schulden voor, waar door hy de afgod van de menigte werd en zich met dezelve van de markt zocht meester te maaken: maar ANTONIUS, die het met den Raad hield en het bevel over de ruitery had, dreef hen te rug en liet DOLABELLA voor vyand van den Staat verklaren. — Het geduurig uitstel van de overkomst van CÆSAR, door zyn al te lang uitgerekt verblyf in *Egypten* en zyn togt naar *Asien*, deden de wanorde geduurig verheffen. ANTONIUS, die geheel aan den wyn en de vrouwen verstaafd was, werd van zyn volk zelfs bespot. De agtbaarheid van den Raad was verdweenen, de wetten lagen zonder kragt en de onderwerping hield op. Eindelyk daagde CÆSAR op en zyne tegenwoordigheid bragt de holdende menigte tot slaan.

D. De Heeren der waereld, de verlichte *Romeinen*, gedroegen zich in der daad zeer zottelyk.

lyk. Eerst aan woedende driften den teugel te vieren en daarna door een enkel medeburger zich te laten bedwingen. Maar men kent ook hier in CÆSAR, die in alles groot was: en daarom verzoek ik, myn BELHART! dat gy 'er niet te schielyk over heen loopt; maar uw verhaal voortzet, gelyk gy het begonnen hebt.

E. CÆSAR begon weer met vergiffenis aan allen te verleenen, zelfs aan de voornaame oorzaak van zoo veele onlusten, DOLABELLA, en op alles orde te stellen. Den Raad en de Priesterfchap vermeerderde hy met zyne aanhangelingen. Het voorftel, om alle fchulden te vernietigen, keurde hy als zeer gevaarlyk af en liet zyne vrienden, die de verbeurd verklaarde goederen gekogt hadden, dezelve tot een duit toe betaalen, maar fteldeze met ambten en waardigheden te vrede. Daar en tegen belastte hy de gemeente met een aanzienlyke fomme gelds, die hem ten deele als een gefchenk, ten deele ter leen opgebragt wierd, zoo van byzondere lieden als van de Steden in *Italien*, fchoon hy, volgens de aanmerking van DIO CASSIUS, niet voorneemens was, dezelve te rug te geeven.

R. Dat was egter niet braaf van CÆSAR.

E. Hy rekende, dat de Staat, voor welke hy naar zyne denkwyze al zyn vermogen opgezet, en zich zelfs in zwaare fchulden geftoken had, hem nu ook helpen moest. En, fchoon hy zelf niet geldzugtig was, had hy veel

noodig, om zyn volk te vrede te stellen. Hy deelde aanzienlyke geschenken uit aan de Ridders, de bevelhebbers van zyn heir en aan elk gemeen krygsknecht, en egter wierden zy, die zich meer toegelegd hadden, oproerig. Uit *Campanien* sloegen zy al plunderende den weg naar *Rome* in, vermoordden twee Raadsheeren, en begeerden hun ontslag. CÆSAR hield dezelfde wyze van handelen als in 't voorige geval, hy noemde hen *Burgers* en niet Krygsknechten, zei hen soldy en belooningen toe met de renten, wanneer hy te rug gekomen was, maar ontsloeg hen teffens allen van den eed. Dit trof hen, en zy booden zich zelfs aan, om mee naar *Africa* te gaan. Dan CÆSAR, om te toonen, dat hy hen misfen konde, gaf hen en allen, die den tyd uitgediend hadden, ontslag nevens eenige landeryen, zoo die hem zelfs als die het Gemeenebest toebehoorden. Dit was eene zeer loflyke gewoonte by de *Romeinen*: de soldaaten konden dan den overigen tyd hunnes levens aan den landbouw als nuttige burgers befteeden. Toen gaf hy vryheid aan de geen, die wilden, zynen standaard te volgen, 't geen zy allen aannamen, maar niet aan allen vergund wierd. — Hierop vertrekt CÆSAR met zes legioenen en twee duizend ruiters naar *Africa*, waar zich de aanhangers van POMPEJUS, CATO, SCIPIO, VARUS en anderen, die uit den *Pharsalischen* slag ontkomen waren, van de

de afwezendheid van CÆSAR en de nederlaag van zyn ftedehouder CURIO bediend hadden, om zich te herftellen. Hunne magt was tot tagtig duizend man aangegroeid en daarenboven konden zy op den byftand van JUBA, Koning van *Numidien*, ftaat maaken. Men had het opperfte gebied aan CATO willen opdraagen, daar VARUS en SCIPIO, de fchoonvader van den overleden POMPEJUS, naar dongen: maar hy wees het edelmoedig van de hand en begreep, dat de naam van SCIPIO meer dan eenig andere in ftaat was, om in *Africa* volk te trekken en moed in te boezemen. Zyn gevoelen ging door,

FR. Waren de Zoonen van POMPEJUS niet naar *Africa* gevlugt?

E. Gy wilt zeggen, waarom een hunner niet tot opvolger van zyn vader verkoren wierd? op aanzetting van CATO vertrok de een naar *Spanje*, waar de gedagtenis van POMPEJUS nog niet geheel verdweenen was, om daar een nieuwen aanhang te maaken, en den ander zullen zy het opperbevel nog niet aanbetrouwd hebben. Men zocht dus CÆSAR het gerust bezit der opperheerschappy overal te betwiften, waar door hy nog meer zwaarigheden te boven moest komen. Het ongunftig faizoen, waarin hy vertrok, verftrooide zyn vloot en hy kwam alleen met drieduizend man voetvolk en honderd en vyftig paarden aan den wal, by welke gelegenheid CÆSAR de bekende woorden, *tenes*

te *Africa*, ik heb u o *Africa*! uitriep, op dat men geen slegt voorteken van zyne struikeling mogt maaken. Naauwlyks had hy by *Leptis* en *Ruspina* post gevat, of hy wierd door *LABIENUS* aangevallen. Eenige zyner schepen waren gelukkig aangeland, en hy weerde den vyand af. Dan op de aankomst van *PETREJUS* en *PISO* viel dezelve met versche magt en woede aan. *CÆSAR* stond wel den aanval door, maar zou niettegenstaande al zyne dapperheid en beleid eindelyk hebben moeten bezwyken, indien zyne aanvallers hem geen tyd gegeeuen hadden om zich te herstellen; dan zy draalden, volgens *APPIANUS*, tot de komst van *SCIPIO*, om dus te zekerder spel te speelen, of aan deezē de eer der volkome beslissing te laten. En waarlyk het zag 'er kommerlyk voor *CÆSAR* uit, want behalven dat zyne magt veel geringer was, had men hem genoegzaam ingesloten, en alle uitkomst van den landkant afgesneeden. Indien *SCIPIO* en *JUBA* met al hunne magt zich hier by hadden kunnen voegen, was het met *CÆSAR* gedaan geweest, maar een onvoorzien toeval verminderde het getal zyner aanvalleren merkelyk. Een *Romeinsch* hoofdman *SITIUS*, die zich met *BOGUD* Koning van *Mauritanien* vereenigde, deed een inval in het ryk van *Numidien*, veroverde de hoofdstad, en bragt de *Getuliers* aan de zyde van *CÆSAR*. Dit noodzaakte *JUBA*, om met zyn volk en
eeni-

eenige hulpbenden van *Scipio* naar zyn eigen ryk te snellen. *Cæsar* kreeg in tegendeel een aanmerkelyken toevoer uit *Sicilien* en *Sardinien*. Hy wilde gaarn nu een gevegt waagen, eer *Juba* te rug keerde, maar bood den ftryd telkens te vergeefsch aan. Dit was egter van die uitwerking, dat de hoofden van zyne party in veragting raakten en veelen van hun volk verlooren. De uitloovingen van *Cæsar* bragten hier toe veel by. *Scipio*, die te vergeefsch het zelfde middel beproefde, begon te vreezen, dat zyn gansche heir verlopen zou en verzogt, dat *Juba* hem te hulp zou komen. Het aanbod van al wat de *Romeinen* in *Africa* bezaten en de vrees van alles te verliezen, indien *Cæsar* verwinnaar bleef, haalden *Juba* over, om met een aanzienlyk getal van ruitery, oliphanten en voetknegten, *Scipio* by te springen. Nu scheen het by *Uzita* tot een veldslag te zullen komen; maar *Cæsar* ontweek denzelven voor deeze reize en, niettegenstaande hy vervolgd wierd, nam hy verscheide Steden weg en sloeg het beleg voor *Thapsus*. Zyne oogmerken om tyd te winnen, nieuwe versterking te krygen, en den vyand in de vlakke te lokken, wierden daar door volmaakt bereikt. Wyl elk reden had, om naar een beslissenden veldslag te verlangen, wierd dezelve van weerskanten niet langer uitgesteld. *Scipio* en *Juba* hadden hunne oliphanten, welke nu een getal van honderd en vyftig uitmaakten, en de
rui-

ruitery, welke by de *Numidiërs* uitmuntende was, op de beide vleugels en het voetvolk in 't midden geplaatst. CÆSAR, die zyn volk van te vooren in deezen nieuwen stryd geoeffend en aan de oliphanten, waar van hy eenige uit *Europa* ontbood, gewoon gemaakt had, plaatste zyne boogschutters en slingeraars tegen de Elephanten, en zyne ruiters tegen over de vyandyke ruitery. Het duurde niet lang, of de zege wierd weder ten voordeele van CÆSAR beslist. De Oliphanten, door de menigte van pylen en steenen verbysterd en verwoed, keerden zich om en braken in de gederen van hun eigen volk. De ruitery liet daar door den moed vallen, en wierd schielyk overhoop geworpen. De verwarring en vlugt waren algemeen; de eene legerplaats wierd na de andere ingenomen. Het verlies van CÆSAR was nog geringer, dan by *Pharsalus*, maar de slagting onder zyne vyanden zeer groot. Zyne verhitte en verbitterde benden vermoordden hun eigen medeburgers in koelen bloede in het gezigt van CÆSAR, die voor hun leeven sprak.

VR. Ysfelyke wreedheid!

E. Zoo gaat het in Burger oorlogen! *scipio* had hier toe zelfs aanleiding gegeven. De *Veteraanen*, of oude Krygsknegten van CÆSAR, welke hy in handen kreeg, had hy nevens een hoofdman, welke de party van zyn meester niet verlaten wilde, wreedelyk laten ombren-
gen

gen en zyne benden hadden overal zeer flegt huis gehouden. — CÆSAR , toen de eerste woede bedaard was , spaarde zoo veel hy kon , en liet weder de brieven , welke in het leger van SCIPIO gevonden wierden , ongelezen verbranden. Nu viel 'er voor CÆSAR in *Africa* niets te doen dan *Utica* , welke de plaats van het verwoeste *Carthago* verving , te veroveren en de verslage benden van SCIPIO en JUBA te vervolgen. CATO voerde het opperbevel binnen *Utica* en men zou het daar zeer lang hebben kunnen nitharden , indien de verstrooide benden zich alle derwaards begeeven hadden , en het aan eensgezindheid en moed niet ontbroken had. Het voorstel van CATO deed weinig uit: het gevlugte overschot van het *Romeinsche* leger wilde de Stad niet verdedigen , zoo lang 'er *Carthagers* in waren , en de raad van driehonderd , meest uit ryke *Romeinsche* Kooplieden bestaande , wilden de Raadsheeren , die derwaards gevlugt waren aan CÆSAR overleveren , om des te beter vergiffenis te verwerven. Toen CATO zag , dat alles hoopeloos was , besloot deeze oude regtaarde *Romein* , die zich niet onder CÆSAR wilde bukken , nog zyn leeven en vryheid aan hem verschuldigd zyn , zich zelven om te brengen , schoon hy anderen en zelfs zyn zoon geraaden had , om zich naar den tyd te schikken. De omstandigheden by dit sterven voorgeval-

vallen zyn zeker aanmerkelyk, maar ik kan my niet in dezelve inlaaten. Na dat hy met zyne vrienden voor 't laatst gegeten, en de zamenpraak van PLATO over de onsterfelykheid der ziel met veel aandacht geleezen en herleezen, en gerust geslaapen had, stortte hy zich in zyn zweerd, het geen men hem te vergeefs had zoeken te onthouden. Ja toen zyne geneesmeester hem nog wilde redden, fiet hy hem weg en scheurde zyne ingewanden aan stukken.

VR. Waar CATO in te pryzen is, deeze daad is geenszins goed te keuren.

E. Hy zou nog meer lof verdiend hebben, indien hy zyn lot verduurd had: maar hy was onverzettelyk in zyne grondbeginselen, en zoo wel in zyne agting voor POMPEJUS als in zyne haat tegen CÆSAR buitenspoorig, schoon de eerste, die de zyde van den Raad en de vryheid scheen voor te staan, zoo wel als de laatste alleen zich zelve bedoelde. — Dan daar het volgens de denkwyze van dien tyd een heldenstuk was den dood op zulk eene wyze onder de oogen te zien en de vryheid van den staat niet te willen overleven; is het eenigzins verschoonlyk in CATO: maar dat *Christenen* deezen dood roemrugtig noemen, en hem uit onverdueligheid of zwakheid van ziel willen navolgen, zich aan de rampen des leevens onttrekken en uit deeze waereld loopen eer zy van den God hunnes lee-

leevens verlost en opgeroepen worden, is onverschoonlyk. Intusfchen had hy nog van nut kunnen zyn, wyl CÆSAR eerbied voor zyne deugd en onwrikbaare standvastigheid had. Deeze beklaagde zich zeer, wanneer hy op zyn togt naar *Utica* het uiteinde van CATO hoorde, dat hy hem de eer niet had willen geeven van hem in 't leeven te behouden. — Hy verleende daar weer eene algemeene vergiffenis. Alleen leide hy de driehonderd Raadsheerlyke Kooplieden, welke het heir zyner vyanden met geld en voorraad ondersteund hadden eene aanmerkelijke fchatting op.

FR. Hoe liep het met de overigen af?

E. Zeer slegt. De vlugtende ruitery van SCIPIO wierd door SITIUS ontmoet, in eene hinderlaage gelokt en geheel verflagen. JUBA en PETREJUS, welke zich ook binnen *Utica* niet veilig vonden, vlooden naar *Sama*, eene vesting in *Numidien*, waar de Koning zyne fchatten, nevens zyne vrouwen en kinderen geborgen had; maar men floot de poorten voor hen, en wyl SITIUS SABURA geflagen en byna gantsch *Numidien* overmeesterd had, vonden zy nergens toevlugt, waarom zy befloten elkanderen al vegtende om 't leeven te helpen. AFRANIUS en SYLLA wierden in een opstand in 't leger van SITIUS omgebracht. — Deeze zelfde bevelhebber, welke met een vloot in de haven van *Hippone* ankerde, boorde ook de fchepen van SCIPIO in den grond,

welke met het overschot naar *Spanjen* meende te vlugten, maar door storm in zyne handen viel, en ook zich zelve van het leeven beroofde.

D. Het loopt dus alles verwonderlyk mee voor CÆSAR.

E. Zoo loopt het. — Nu wenschte ik in staat te zyn om u te berigten, wat deel de *Germaanen* en *Batavieren* in deezen gewigtigen oorlog hadden, maar dat kan ik niet. Onzeker is het of zy, in *Italien* zyn gebleeven, dan onder eene of andere bezending tot CÆSAR overgekomen. In 't laatste geval zou HIRTIUS of OPPHIUS de oplettendheid en edelmoedigheid van CÆSAR niet gebruikt hebben, schoon hy van de *Germaanen* en *Galliers* spreekt, die onder SCIPIO dienden, en eenmaal gewag maakt van *Gallische* ruiters, die by CÆSAR waren. In zyn drie en zeventigste hoofdstuk zegt hy alleenlyk, dat de troepen, die CÆSAR in *Gallien* gebruikt had, nu tegen de listige *Africaanen* op een gantsch anderen voet moesten oorlogen. Indien CÆSAR alle deeze benden, op wier dapperheid en trouw hy rekening kon maaken, van tyd tot tyd naar *Africa* heeft doen oversteeken, zyn 'er zeker onze *Batavieren* onder geweest. Dan ik zal dit tusfchen beiden laten, te meer, om dat ik van hunne bedryven even als in *Gallien*, *Griekenland* en *Egypten* u niets verhalen kan. — — Na dat CÆSAR de goederen
der

der overwonne *Romeinen* en *Africaanen* verkogt, de steden, die zich tegen hem verzet hadden, schatting opgelegd, *Numidien* in een *Roomsch* wingewest veranderd had, is hy naar *Rome* vertrokken, waar hy niet alleen vier plechtige zegenpraalen over *Gallien*, *Egypten*, *Afien* en *Africa* gehouden heeft, maar ook op eene overboudige wyze met eerbetooningen overladen wierd; zoo dat men hem voor een halven God verklaarde en alle ambten en waardigheden, die aan het volk ter begeeving stonden, ter zyner bestelling liet. Van het laatste bediende *CÆSAR* zich om zyne vrienden te vergelden en zyne party te styven, het welk zoo ver ging, dat hy verscheide vreemdelingen en perzoonen van geringen afkomst in den Raad bragt. Dit baarde zoo wel ongenoegen, als het te rug roepen van eenige onrustige ballingen. Evenwel hy maakte eenige zeer goede schikkingen en onder deeze als opperste Priester eene aanmerkelyke verbetering in den *Romeinschen* Almanach. Wyl het getal der burgeren door de burgeroorlogen binnen *Rome* meer dan de helft verminderd was, stelde hy belooningen voor de geenen, die veel kinderen hadden.

D. Een ellendige vergoeding voor den Staat.

E. Anders is het niet af te keuren, dat zy, die veel kinderen voor het algemeen hebben te onderhouden, daarin door hetzelfde ondersteund

worden. Omtrend deezen tyd bezogt hem CLEOPATRA met haaren broeder. CÆSAR leefde met haar als met zyne vrouw, tot zoo lang hy zyn vertrek naar *Spanje* niet langer kon uitstellen, waar de zoonen van POMPEJUS den meester speelden. CASSIUS LONGINUS had door zyne schraapzugt aanleiding tot den eersten opstand gegeven, welke hy niet in staat was te dempen. De misnoegden zonden aan SCIPIO in *Africa* om hulp. CATO bewoog CNEJUS POMPEJUS, om zich met eenige krygsbenden derwaards te begeeven, welke eerlang na de nederlaag van SCIPIO door zynen broeder SEXTUS met VARUS en LABIENUS en een gedeelte van het overfchot gevolgd wierd. De opstand breidde zich eerlang door dat gedeelte van *Spanjen*, dat *Betica* nu *Andalusien* genaamd werd uit, en zoo dra POMPEJUS zich vertoonde, vielen hem de krygsknegten, die onder AFRANIUS gediend hadden en tot CÆSAR over gegaan waren, nevens verscheide aanzienlyke steden toe. Het middelste deel van *Spanje* was geheel verloren en de Stedehouders van CÆSAR niet langer tegen de overmagt bestand, niet tegenstaande zy VARUS ter zee een zwaaren slag tobragten. Met de overkomst van CÆSAR namen de zaaken terstond een gansch anderen keer, invoegen POMPEJUS zich gedrongen zag, eer alle Steden afvielen, een veldslag te wagen. Dezelve was zoo hevig, als CÆSAR immer een geleverd had. Wyl de *Romeinen*, die reeds

onder APRANIUS en VARUS gediend en genade verworven hadden, op dezelve nu niet konden hoopen, vogten zy wanhoopend. CÆSAR moest zelf bekennen, dat hy te vooren om de overwinning maar nu om het leeven gevogten had. De beide Veldheeren waagden zich sterk en moedigen hunne heiren op alle mogelijke wyze aan. De koning van *Mauritaniën*, welke zich ook hier aan CÆSARS zyde bevond en tot dus ver den ftryd aangezien had, befliste denzelve ten laaften door zyn aanval op de legerplaats van POMPEJUS. LABIENUS merkte dit zoo ras niet, of hy begaf zich met eenige manfchap derwaards, dan dit wierd door de zynen voor een vlugt aangezien en de misflag te laat bemerkte. POMPEJUS liet op het slagveld en by de vrugtelooze verdeediging van de legerplaats dertig duizend dooden agter, en onder deezen VARUS en LABIENUS. Deeze veldflag befliste niet alleen het lot van *Spanjen* maar bevestigde CÆSAR in zyn oppergebied. *Corduba*, waar de opftand eerst een aanvang genomen had, moest dit op eene deerlyke wyze boeten. *Hispalis* en *Munda*, wierden overweldigd en alle andere fteden moesten zich overgeeven, maar kwamen met eene zwaare fchatting vry. POMPEJUS, die naar *Carteja* gevlugt was, had geen beter lot, dan zyn Vader. Men zegt hem aan CÆSAR over te leveren: Hy ontwykt dit ter zee, maar vind zich ook daar van DIDIUS aangevallen en wordt ten laaften

sten in een spelouk, waar hy zwaar gewond zich verborgen had, verraden en vermoord.

FR. Hebben onze *Batavieren* ook deel gehad aan deeze overwinning?

E. Indien de stelling van *van Loon* doorgaat, ja: maar ik weet niet, of men het zeggen van CÆSAR in zyne gedenkschriften van de *Gallische* oorlogen zoo ver moet uitstrekken, dat waar hy zich ook bevond, zyne *Germaansche* bondgenooten, welke hy van den beginne besloot by zich te houden, hem op alle zyne tochten verzelden. De zaak wierd hier tusschen de *Romeinen* afgedaan en de bondgenooten wierden aan weerszyden in den eersten aanvang van het gevegt verstrooid. Dit kan men van onze *Batavieren* geenszins vooronderstellen. CÆSAR was ook naar gewoonte maar met eene kleine hoop volks naar *Spanje* overgestoken. — Hoe het zy, hy was nu, zoo het scheen alle gevaar te boven, en men vreesde, dat hy van zyne gemaatigdheid zou afwyken en allen die hem tegenstand geboden hadden hoofdzom en rente doen betaalen. Men overlaadde hem daarom by zyne terugkomst op nieuw met alle mogelyke eer en magt. Elk was om strydt de eerste, om voorstellingen van dien aart in den Raad te doen. Het burgemeesterschap van *Rome* wierd hem voor tien jaaren en het *Dictatorschap* voor altoos opgedraagen. Dit laatste was de hoogste magt, welke aan iemand, volgens de *Romeinsche* inrigting kon ge-

gee-

geeven worden en mogt niet dan in dringenden nood voor een korten tyd plaats hebben. Zoo lang hetzelfde duurde, moest elk naar zyn bevel luisteren, maar wanneer het verstreken was, kon elk den *Dictator* ter verantwoording roepen. Deeze zwaarigheid was CÆSAR te boven. Men richtte beeldenissen voor hem op en de eernaam *Divus*, de Goddelyke JULIUS, wierd hem toegevoegd: maar niet belachelijker, dan dat men hem den Vader des Vaderlands en beschermmer der Vryheid noemde. CÆSAR, welke in zyn geest deeze laagheden moest veragten, was verstandig genoeg, om zommige aanbiedingen van de hand te wyzen en alleen die aan te neemen, welke zynen weezenlyken invloed konden vermeederen. Dan zyne vleyers, hier niet mede te vrede, beproefden tot driemaal toe hem de Koninglyke waardigheid op te draagen: maar dit mislukte;—de verontwaardiging van het volk tegen dien naam was te zigbaar, hoe zeer zy alleen eene schaduwe van vryheid overhielden. CÆSAR liet daarom den Raad en het volk het uiterlyk aanzien en hield zich te vrede, dat hy de wetgeevende en de uitvoerende magt benevens de bestuuring der geldmiddelen in handen had. Voor het overige liet hy elk een in 't gerust bezit van zyne goederen, zonder zich aan byzondere wraakoeffeningen schuldig te maaken.

D. Ik hoor met ontzetting de verbastering der

Romeinen: tot welk eene diepte zyn de beheerschers der waereld gezonken! Was 'er dan niemand, die zich voor de vertrapte vryheid dorst in de bresse stellen?

E. Met *CATO* was de laatste stem zoo 't schein gesmoord. Het zou ook te vergeefs geweest zyn voor een enkel mensch zich tegen een vloed, die alles overstroomde, te verzetten. — Evenwel de zucht tot vryheid was nog niet in aller harten uitgedoofd. — Voor 't uiterlyke begon zich alles te herstellen; zoo veel na 't verlies van zoo veel bloed en schatten mogelyk was. Dan *CÆSAR* kon niet rusten. Onder voorgeeven van de *Romeinen* aan de *Parthers* te willen wreken, bragt hy een aanzienlyk leger op de been, en zond hetzelve voor af naar *Macedonien*. Hy had althans gewigtige onderneemingen tegen de *Parthen*, de *Scythen* en andere volken, in 't hoofd, welke nog aan *Rome* niet cynsbaar waren, maar zy wierden door een onvoorzien toeval in eens afgesneden. — Naar maate men in *Rome* begon adem te haalen, nam het misnoegen toe. Welke goede schikkingen *CÆSAR* tot wellstand van den Staat ook maakte, men kon zich aan geene volstrekte alleenheersching, gelyk het inderdaad was, gewennen. — Daar toe moest eerst het geslagt, dat nog een vryen lucht ingeädemd had, uit sterven, en door een ander, dat nog meer verbasterd was, opgevolgd worden. — Schoon *CÆSAR* geene geweldenaaryen

ge

gebruikte, had hy zich evenwel niet genoeg in agt genomen voor alles, wat eenige verbittering kon geeven. Zyne strafbaare verkeering met CLEOPATRA voor het oog van gansch Rome, welke hy nevens haaren onmondigen broeder en man tot Bondgenooten van het Roomsche Ryk deed verklaren: — het in den Raad brengen van Galliers en vrygelaatenen, waar door dit agtbaar lighaam tot het getal van negenhonderd leden vermeerderd, maar inderdaad van allen luister beroofd wierd: — de openbaare hoon, die CÆSAR by eene zekere gelegenheid de Burgemeesters en den Raad aandeed, wanneer hy by eene plechtige bezending zich niet verwaardigde om van zyn stoel op te staan: — het houden van zyn laatste zegenpraal over de Zoonen van POMPEJUS in Spanjen, wien het aan geen heimelyke aanhangers ontbrak: — dit alles verwekte een billyk misnoegen. En al hadden al deeze dingen geen plaats gegreepen — men had zich geveid, dat CÆSAR, die steeds voorgegeeven had, dat hy enkel uit nood de wapenen opvatte, dat hy dezelve gaarn afleggen en alles aan de beslissing van den Raad wilde overlaaten, nu alle zyne vyanden overwonnen en van kant waren, zoo dra alles in rust was, woord zou houden en niet minder dan SYLLA het Dictatorschap nederleggen: maar toen de uitkomst hier aan in 't minst niet beantwoordde en men het 'er op toe scheen te leggen, om

met de magt ook den Koninglyken titel aan CÆSAR op te draagen en *Rome* voor altoos onder 't juk te doen bukken, wierden veelen afkeerig van hem, en 'er ontstond eene gedugte zamenzweering, waar van BRUTUS, CASSIUS en DECIMUS, die CÆSAR boven anderen met weldaaden overlaaden had, de voornaamste waren.

R. Zy hadden dan geen reden tot misnoegen?

E. Voor zich zelve wel niet, maar veelen meenden die wel degelyk te hebben, welken, hoe veele ambten en giften CÆSAR ook uitdeelde, zich nog meer hadden toegelegd gelyk het doorgaans gaat. — MARCUS BRUTUS voerde denzelfden naam en was uit hetzelfde geslacht met hem, die de Koninglyke waardigheid in TARQUINIUS had vernietigd; daarenboven gehuwd aan PORCIA, eene waardige dogter van CATO, en hierom was aller oog op hem gevestigd, dat hy *Rome* van een overweldiger verlossen zou. Men hitste hem niet alleen heimelyk, maar openlyk hier toe aan: CÆSAR daartegen beminde hem als zyn Zoon, waar voor hy ook van zommigen wezenlyk gehouden is, wegens de overspelige verkeerung met zyne moeder SERVILIA. CÆSAR was daarom geenszins op zyne hoede: en toen men hem een lyfwagt aauried, zeide hy ik wilde liever eens sterven, dan geduurig voor den dood vreezen. Op den bestemden dag ging hy, niertegenstaande alle waarfchouwingen en ongunstige voortekenen, naar den Raad. De zamen-

ge-

gezworenen omringden hem ten getale van zestig, onder voorwendfel van een verzoek te ondersteunen, dat door CIMBER ten behoeve van zyn broeder gedaan wierd. Deeze gaf het teken, CASKA of CASSIUS den eersten steek. De aanval wierd daarop algemeen: CÆSAR zocht zich te verweeren, liep herwaards en derwaards, maar over al trof hy zyne moordenaars, en onder deezzen, het geen hem het meeste smerte, zyn Zoon BRUTUS aan. Hierop wond hy zich in zyn mantel, en wierd, daar niemand ter zyner verdediging op kwam, met drie en twintig wonden van kant geholpen. Zoo wierd CÆSAR als een wild dier, dat door verscheide honden aangevallen en verscheurd word, om het leeven gebragt, na dat hy volgens de rekening van PLINIUS in vyftig geregelde veldslagen de overwinning behaald had, duizende gevaaren was doorgeworfeld, en niet langer dan vier jaaren, want zoo veel tyd was 'er zederd den dood van POMPEJUS verloopen, een ongerust bezit van de heerschappy gehad had.

D. En byna op dezelfde wyze stierf hy als POMPEJUS. Akelig lot van deeze twee mededingers!

E. Men heeft zeer verschillende over dit geval geoordeeld, naar maate men over CÆSAR denkt. Zommigen hebben BRUTUS en CASSIUS als de redders van hun Vaderland ten hemel verheeven, anderen als ontaarde ondank-

baa-

baare Vorstenmoorders uitgemaakt. Dit is gewis, dat CÆSAR de regeering van zyn Vaderland had omgekeerd, zich van de wapenen van den Staat bediend, om hetzelfde te overmeesteren, en eene heerschappy over zyne vrye medeburgeren had aangemaatigd, die hem geenszins toekwam. Hy was dus het beklaglyk slagtoffer van zyne heerschezugt.

D. De wyze, op welke hy aangevallen wierd is egter van ondankbaarheid en verraad bezwaarlyk vry te spreken.

E. Daar en tegen was 'er geen ander middel, dan van verrassing, om zich van dien gevaarlyken man te ontslaan, en het blykt uit alle berigten, dat BRUTUS, die een trefflyk character had, om geen andere reden, schoon met weerzin, daar toe overgehaald is.

D. De tyd, waarin iemand geplaatst is, kan veel tot versooning of verzwaring van hetzelfde bedryf bybrengen. Uit de beschryving, die gy, myn EELHART, van Rome gegeven hebt, blykt het, dat de Staat zichzelve niet langer beheeren kon, en volgens de aanmerking van den grooten MONTESQUIEU zou elk, die zoo veel beleid en moed had als CÆSAR, maar niet zoo veel belangeloosheid als CATO van *Utica*, zich meester van den Staat gemaakt hebben. Laat ik dit tot versooning van CÆSAR bybrengen, die by my altoos een groot man blyft, wien niemand in beleid en dapperheid immer

mer te boven streefde, die in Staatskunde weinigen zich gelyk heeft, en in veele gevallen zich edelmoedig gedroeg.

E. Jammer is het, myn DIDERIK, dat de waarlyk groote CÆSAR, zyne uitmuntende hoedanigheden, welke hy meer ten nutte van het menschedom had kunnen aanleggen, door zyne onbepaalde heerschzucht, heeft ontluisterd.

VR. Hy heeft zich dan zoo hoog ten top gevoerd, om te zwaarder val te doen: maar hoe wierd dit by de Romeinen, hoe by de Batavieren opgenomen?

E. Van de laatste leeze ik niets: maar by de groote menigte waren de gevoelens zeer verschillende. BRUTUS meende zyne zaak voor den Raad te verdedigen en zyne beschuldigingen tegen CÆSAR in te brengen: maar niemand stond hem, elk zag om naar een goed heen komen. Dit verwekte eene groote verflagenheid in de Stad; alle huizen wierden gesloten. BRUTUS en CASSIUS, welke nevens de andere zamengezwoorenen het *Capitolium* niet verlieten dorsten, hadden wel eenigen opgemaakt, die het volk moesten voorgaan, hen als verlosfers van den Staat begroeten en alle zekerheid toezeggen; dan het laatste dorsten zy alleen verzoeken. Hun aantal was te gering en de aanhangers van CÆSAR, waren, onder het volk, dat hem genegen was, veel te magtig. Zy wierden door ANTONIUS en LEPIDUS, die den moord van CÆSAR wilden wreaken,

ken, opgezet. Het stond 'er na, dat *Rome* in een bloedbad zou veranderd worden. Door tusschenspraak bragt men het eindelyk zover, dat het Volk ter nedergezet en het gedrag van de zamengezwoornen in den Raad goed gekeurd wierd, tot zoo lang dat ANTONIUS eene lykrede over CÆSAR hield, zyne dappere bedryven ophaalde, zyn bebloed lighaam toonde, en zyn uiterste wil openlag, waar by elk burger drie honderd sestertien gemaakt waren. Toen was de menigte niet langer te houden: zy liepen met hunne fakkels verwoed door de Stad, om de zamengezwoornen te verscheuren en hunne huizen aan brand te stecken. Dan zy hadden den wyk genomen en de menigte wierd door de buuren en huisgenooten gelukkig tegengehouden. — Toen naar de markt, waar zy van tafels en banken een zonderlingen lykstapel maakten en het lighaam van CÆSAR onder een geschrei dat zich ten hemel verhief verbrandden. — Gy ziet uit dit weinige, dat *Rome* in lang door den dood van CÆSAR niet gered was. Neen, de eene geweldige onderneeming op de andere bragten den Staat op den oever des verderfs: — maar ik kan my in dit alles niet inlaaten. Ik heb my mischien veel te lang met CÆSAR en zyne *Romeinen* bezig gehouden, maar de groote bedryven van deezen eersten ontdekker deezer Landen hebben my wat breeder doen handelen over zyn lot, waar in onze

Ba-

Batavieren zoo veel deel hadden. Ik heb daar door het diep stilzwygen, het geen 'er tot dus ver plaats heeft omtrend het geen in onze *Nederlanden* zelve is voorgevallen, eenigzins vergoed, en gy zult my, lieve vrienden, daarom wel ten besten willen houden, wanneer ik my wat te ver in de *Romeinsche* geschiedenis ingelaaten heb.

D. Zouden wy dit kwalyk neemen, myn EELHART, wy hebben 'er u aanleiding toe gegeven, en zyn u ten hoogsten verpligt, voor uw belangryk en leerzaam onderhoud. Wy kunnen hetzelfde voegzaam als een tusschenverhaal aanmerken, het geen eene aangenaame verandering in onze Zamenpraaken heeft te wege gebracht. De *Batavieren* bevonden zich toen of hier te lande of by CÆSAR. Van 't geen hier toen voorviel, kunt gy ons niets berigten, zouden wy ons dan beklaagen, dat wy hen met u naar *Gallien*, *Italien* en elders hebben kunnen volgen, waar wy ze nader in hunne dappere daaden hebben leeren kennen. —

FR. In wat tyd is de moord van CÆSAR voorgevallen; Vader?

E. Omtrend drie en veertig jaaren voor onze Christen telling.

FR. Baarde dit geene aanmerkelyke verandering voor onze *Batavieren* en voor de *Germanen* in 't gemeen?

E. Het is ligt te denken, dat dit een merke-

kelyken invloed op hen moest hebben, terwijl zy aan CÆSAR gewoon en verkleefd waren die hen in *Italien* bragt, en onder wiens standaarden zy zoo lang gediend hadden. Nu wisten zy niet, aan wien zy zich houden moesten en wat hun lot zyn zou, zoo lang het niet beflist was, wie meester van *Rome* en het Ryk zou worden, en nu, dan de een, dan de ander de overhand had. Evenwel, gelyk naderhand blyken zal, zy waren en bleeven in *Rome*.

VR. Onze *Batavieren* waren dan inderdaad in een ongelukkig tydftip, ook voor de zeden, uit hun land gegaan. Want welke verwarring en zedeloosheid moet niet uit zulk een toestand geboren worden!

E. Dit is zoo. Zy zullen buiten twyffel vreemd hebben opgezien, wanneer zy de *Romeinen*, welken zy onder CÆSAR in het gunstigste licht van orde en krygstugt hadden leeren kennen, — die hen in kunde en beschaafde zeden zoo ver voor uit waren, in hun eige hoofdstad zoo zagen huishouden, in hunne eige ingewanden woeden, en aan de spoorelooste bedryven en geweldenaaryen zich dagelyks schuldig maaken. Dan ik vertrouw, dat dit te meer aanleiding voor hen zal gegeeven hebben om zich afzonderd by elkander te houden en de reinheid hunner zeden ook in het midden van het deerlyk verbasterd *Rome* des te beter te bewaaren. — Wy zien, wat 'er heden omtrend de *Zwit-*
zers

Zwitsers gebeurt; en ik meen vooral niet minder van onze Landsgenooten, die in allen opzichte nog meer van de *Romeinen* onderscheiden waren, te mogen vooronderstellen. — Het blykt toch uit veele gevallen, dat de *Romeinsche* zeden de *Germaanen* ruim zo onverdraagelyk waren als de *Romeinsche* heerschappy, ook volgens het getuigenis van FLORUS (*). Hier aan moeten wy het toefchryven, dat zy wel eens by de hekeldichters van dien tyd, die zelf vry bedorven waren, moesten aanloopē en een byzonder *Epitheton* aan den *Batawier* toegeëigend wierd (†). En blyft 'er nog eenige twyffel over, zoo kan TACITUS door zyne beschryving van de zeden der *Germaanen*, zoo lang na dit tydſtip in 't licht gebracht, ons gerust ſtellen. Dan het wordt tyd, dat wy afbreken. — Ik hoop in 't vervolg meer gelegenheid te zullen hebben om van de zaaken, die ons Land en onze Landgenooten betreffen, te kunnen ſpreken, evenwel zal ik nog genoodzaakt zyn in 't kort eerst te handelen over het geen binnen *Rome* is voorgevallen, waar uit de gebeurtenissen hier te lande voornaamelyk zyn voortgevloeid. Dit zal het onderwerp voor eene volgende Zamenſpraak opleveren.

(*) FLORUS L. IV. c. 12.

(†) *Batavique truces.* LUCANUS.

NEGENTIENDE

ZAMENSpraak.

Rome blyft na den dood van CÆSAR lang in de uiterste verwarring. Eindelyk rigten ANTONIUS LEPIUS en OCTAVIUS een Driemanschap op. Deerlyke toestand van Rome. Zy worden ras oneens en OCTAVIUS, naderhand AUGUSTUS genoemd, behoudt het weldt, na dat LEPIUS afgezet en ANTONIUS overwonnen was. Hy behoudt op raad van MÆCENAS het roer der regeering in handen. Verscheide aanmerkelyke bedryven, waar in de Batavieren min of meer een rol gespeeld hebben. Zy worden wegens hunne gewigtige diensten onder de Lyfwagt des Keizers geplaatst.

De Vrienden kwamen ten bestemden dage ten huize van BELHART by een en toonden zich allen even begeerig om te wecten, hoe het Rome en onze Batavieren met hetzelfde vergaan was. MACHTILDE alleen ontbrak: men had haar by de voorige byeenkomst nauwlyks een woord hooren spreken, nu moest zy wegens onpaslykheid het bed houden. Of het om deeze reden of om een andere was BELHART scheen voor deeze reis niet ras gereed, om aan

dee-

deezee begeerte te voldoen, en egter kon hy de eenpaarige verzoeken van het gezelschap niet lang wederstaan. Naauwlyks had VREDEGONDE die verzoeken ondersteund en haaren EELHART naar de reden van zyne ongewoone huiverigheid gevraagd, of hy begon aldus.

E. De reden, waarom ik thans aarzel in 't vervolgen van den draad der geschiedenis is geen andere, dan dat ik een weerzin heb, om my de geweldenaaryen te herinneren, welke ik nimmer dan met afgryzen heb kunnen leezen, en die toen binnen *Rome* geduurende de tusfschenregeering hebben plaats gegreepen. Egter zal ik 'er iets van moeten zeggen, om u een aaneengeschaakeld begrip der gebeurtenissen te geeven, waarin onze *Batavieren* ook wel degelyk gemengd waren. Ik noem het eene Tusfschen-regeering; want schoon na het ombrengen van CÆSAR de tyd gebooren scheen, om de oude Republykynsche regeeringsvorm te herstellen, welke na het afzetten en wegjaagen van TARQUINIUS ingevoerd werd, het was 'er egter zeer ver van daan, dat dit ter uitvoer gebragt wierd. M. BRUTUS, welke inderdaad niet anders, dan zulk eene herstelling schynt bedoeld te hebben, herinnerde de *Romeinen* wel aan dit tydſtip en hun pligt, maar zyne ſtem gold te weinig, om elk met bedaardheid hier aan te doen denken. Hoe welmeenend zyne oogmerken ook mogen geweest zyn, de haat der meesten ſprak te ſterk, en het was de zaak

van hnn, die zelf CÆSAR zогten te vervangen, om BRUTUS en de zynen op alle mogelyke wyze verdagt en gehaat te maaken. Daar door wierd de verwarring hoe langer hoe grooter. De Romeinen waren ook geene Romeinen meer. Er was een hemels breed onderscheid tusfchen de zeden ten tyde van den eenen en den anderen BRUTUS. De liefde tot het Vaderland, welke toen ontvlamde, was nu door weelde en eigen belang byna verdoofd. Daar elk te vooren alleen zyne grootheid en geluk in de grootheid en den welvaard van den Staat stelde, zогt men nu door pragt en geldverspillingen uit te munten, en zich eenen aanhang te maaken, waar door de algemeene rust niet hersteld wierd voor en al eer Rome weder gebragt was in die onderwerping, waarin het zich bevond onder de heerschappy van CÆSAR. Maar hemel! welke orkaanen moesten den Staat, eer het zoo ver kwam, niet beroeren! —

VR. Hoe ongaarn ik een onafgebroke verhaal van oorlogen, vooral van burgeroorlogen hoore, daar het niet anders weezen kan, myn EELHART! deel ons kortlyk mede, wat 'er gebeurde.

E. Onder de geenen, die zich het meest tegen BRUTUS en CASSIUS lieten gelden, muntten vooral LEPIDUS en ANTONIUS uit in eene vertooning van yver voor CÆSAR. De Raad had reeds op het voorstel van CICERO beslooten al het gebeurde in eene eenwige vergetelheid te begraaven, en dit was het beste middel, daar 'er zoo veel over

en

en weer bedreeven was, om met bedaardheid aan het overweegen en bevorderen der algemeene belangen te kunnen gaan. Maar dit was niet, het geen zy zогten: — en in den Raad ontbrak het aan eensgezindheid en moed, om te besluiten en het beslotene door te zetten. LEPIDUS zou in den beginne door het krygsvolk, waar mee hy zich meester van de markt maakte, zeer ver gevorderd zyn, zoo hy zich door ANTONIUS van zyn toeleg niet had laten afbrengen. Deeze, aan wien CALPURNIA, CÆSARS weduwe, haar vermogen en de nagelaate geschriften van haaren man betrouwd had, wist het zoo ver te brengen, dat hy het meerder gedeelte van den Raad op zyne zyde kreeg, en de magt, om de gemaakte sehikkingen van CÆSAR ter uitvoer te leggen, waar door hy eene schoone gelegenheid had, om alles onder dit voorwendfel naar zyn eigen zin te sehikken, maar geen beleid genoeg, om dit zoo te doen, dat het niet in het oog liep. Het duurde niet lang, dat hy zulk een rol speelde, wyl hy ras een tegendinger kreeg, welke, schoon veel jonger in jaaren, nogtans LEPIDUS en ANTONIUS beiden in sehranderheid en staatkunde zeer ver te boven streefde. Deeze was de zoon van OCTAVIUS en ACCIA, de dogter van JULIA, eene zuster van CÆSAR. Hy was ook OCTAVIUS geheeten; maar van deezē zynen Oudoom tot erfgenaam en van zyn naam en voor drie vierde deelen van zyne nalaa-

tenfchap verklaard. Men noemde hem federt CAJUS JULIUS CÆSAR OCTAVIUS of OCTAVIANUS, waar by eindelyk de eernaam AUGUSTUS gevoegd is, onder welken hy meest in de gefchiedenisfen bekend staat. OCTAVIUS oeffende zich te *Apollonia* in *Griekenland* in de wetenfchappen, en moest daar zyn oom CÆSAR wagten, om met hem tegen de *Parthen* te trekken, wanneer hy de tyding van deszelfs dood ontving. Schoon hy pas den ouderdom van negentien jaaren had, begaven zich eenige bevelhebbers der benden, die in *Macedonien* lagen, tot hem, en booden zich aan, om den moord van CÆSAR te helpen wreeken. OCTAVIUS liet zich nog niet uit, maar vertrok met eenige vertrouwde vrienden naar *Rome*, om te vernemen, hoe de zaaken gefchapen ftonden. Te *Brundusium* wierd hem het ongenoegen van de *Roomfche* burgery en het krygsvolk, nevens alle de omftandigheden van CÆSARS dood bekend gemaakt en hoop gegeven, dat hy zich als zyn erfgenaam en naaste bloedverwant zeer wel van de genegenheid der Legioenen, waarvan 'er eenige te *Brundusium* lagen, kon verzekerd houden. Te *Rome*, zогten zyne vrienden hem uit welmeenendheid over te haalen, om van de erffenis en derzelver gevolgen af te zien; maar de hoop en de zugt, om eens te worden, het geen hy geweest was, die hem voor zyn zoon aangenomen en tot opvolger in zyne waardigheden gefchikt had, fchooten terftond te diepe
wor-

wortelen in het hart van deezen jongeling. Hy was van zyn opzet, om den dood van zynen Oudoom te doen wreeken en deszelfs uiterste wil te doen gelden, niet af te brengen. Alleen beflout hy die omzigtigheid, welke zyn Stiefvader PHILIPPUS en andere bloedverwandten hem aarieden, vooreerst in agt te neemen, en daar by heeft hy zich wel bevonden.

D. In der daad een zeer goed begin.

E. Terwyl hy elk in zyne belangen zocht te krygen, ontveinsde hy de wraak zoo wel als zyne waare oogmerken: alleen zocht hy in 't bezit der goederen gesteld te worden, die zyn Oudoom hem nagelaaten had. By deeze gelegenheid had hy 't eerste verschil met ANTONIUS, die hem van wegens zyne jonkheid veragtte en voor 't hoofd stiet. OCTAVIUS gaf zich geregelyk aan als Zoon en Erfgenaam van CAESAR, en gedroeg zich voortaan als zoodanig een, waardoor hy veeler harten won, vooral, na dat hy zich verbonden had de geschenken van zyn Vader, door wien men CAESAR verstaan moet, met nieuwe giften te zullen vermeerderen. Het krygsvolk trok hy ook door gunsten en giften in zyne belangen, waar door hy zich voor ANTONIUS, die hem tot nog niet gerekend, die hem openlyk voor het volk gehoond had, gedugt maakte en hem noodzaakte zyne vriendschap te zoeken. OCTAVIUS moest hem, die zelf Burge-meester was, en twee broeders had, die de

ambten van Schout en Gemeensman bekleeden, insgelyks vieren, en drong daarom in den Raad door, dat ANTONIUS het Stadhouderschap van *Gallien* aan deeze zyde der *Alpen* wierd opgedraagen in plaats van DECIMUS BRUTUS, dien het van CÆSAR gegeven was. Dan daar zy in hun hart elkander haatten en den voet zогten te ligten, kon deeze vriendschap van geen langen duur zyn. Het vuur smeulde eenigen tyd in de as, zoo lang geen van beiden een genoegzaamen aanhang onder 't krygsvolk had, waartoe zy zich om slyd beyverden. ANTONIUS trok naar *Brundisium*, om de benden, die uit *Macedonien* te rug ontboden waren en den bloem der *Roomfche* krygsmagt uitmaakten, aan zich te trekken en mee naar *Gallien* te voeren. Dit gelukte in den beginne; maar AUGUSTUS wist door zyne vrienden en door zyne beloften ANTONIUS haatelyk te maaken. Veelen vielen weder af, waar toe zyne kaarigheid veel aanleiding gaf. Toen zогt hy hen met geweld te dwingen en liet eenige hopliden voor 't *front* des legers ter dood brengen. De opstand wierd voor dien tyd gedempt: maar de wreedheid en gierigheid van ANTONIUS verwyderde het krygsvolk meer en meer van hem en hy moest te *Rome* hooren, dat twee van de beste legioenen tot AUGUSTUS overgegaan en zyne oliphanten onderschept waren. Daar is 'er, die meent, dat onder deeze tienduizend man, die door CÆSAR naar *Macedonien* vooruit gezonden

waren, zich ook de *Germaansche* hulpbenden bevonden hebben: — dat deezen onder de oude krygsbenden (*Veterani*) van CÆSAR behoorden, welke volgens FLORUS de zyde van OCTAVIUS koozen, en dit wordt door DIO CASSIUS zeer waarfchylyk gemaakt. In zyn vyfënveertigfte boek had hy gezegd, dat de krygsknegten zich in *Brundisium* geredelyk by OCTAVIUS voegden, vooral na dat hy hen geld uitgelooft had; en daarop verhaalt hy in zyn zes en veertigfte boek, dat de *Germaanen* met de oliphanten van ANTONIUS in handen van CÆSAR, zoo noemt hy OCTAVIUS, gevallen waren, het welk omtrend denzelfden tyd gebeurd is. Dit alles deed ANTONIUS besluiten, eer zy hem allen verlieten, naar *Gallien* te gaan en DECIMUS BRUTUS met geweld van zyn post te ontzetten. DECIMUS gaf wel toe, wanneer ANTONIUS hem de aanstelling van den Raad liet zien, maar trok veel volk by een en vestigde zich binnen *Mutina*, om daar eene belegering uit te harden. OCTAVIUS bediende zich van de gelegenheid, dat ANTONIUS afweezend was, in zoo verre, dat het gedrag van DECIMUS in den Raad niet alleen goedgekeurd, maar ANTONIUS belast wierd *Gallien* te verlaaten, en zich van het krygsvolk te ontdoen; anders zou hy voor vyand van het Vaderland verklaard worden.

D. Waar van daan deeze spoedige en voor OCTAVIUS zoo gunstige verandering?

E. De Republikeinen, onder welke de beroem-

de redenaar CICERO een van de voornaamsten was, schoon zy in hun hart AUGUSTUS zoo min als ANTONIUS genegen waren, helden egter tot den eerften over, om dat zy van zyne jongheid en zagteren aard minder meenden te vreezen te hebben, dan van ANTONIUS, die zich in verscheide gevallen reeds als een geweldenaar gedraagen had. Vooral bragt de redenvoering van CICERO, waarin hy het gedrag van ANTONIUS op 't haatelykste afschilderde, veel toe tot deezen stap, en tot den onverzoenlyken haat, welke sedert tusfchen hen beiden plaats greep. Men hoopte, wanneer ANTONIUS eens aan een kant was, zich gemakkelyk van OCTAVIUS te zullen ontdoen, maar men bedroog zich deedlyk. — ANTONIUS wilde aan het besluit van den Raad niet voldoen, dan op zekere voorwaarden, welke onaanneemelyk waren. Hy wierd daarom voor vyand verklaard, en aan de Burgemeesters HIRTIUS en PANZA nevens OCTAVIUS de last op gedraagen, om hem tot reden te brengen. Aan den laatften wierd op raad van CICERO een onderscheidende eer beweezen, en de krygsknegten wilden hem den titel van *Imperator* geeven, het geen hy zediglyk weigerde.

VR. Het is wonder, dat de fchrandere CICERO het gevaar niet doorzag, dat hier door den Staat gebrouwen wierd.

E. Zoo gaat het, wanneer men door haat
of

of door genegenheid verblind wordt. Om een magtigen tegenstreever te doen tuimelen, bedient men zich dikwerf van anderen, welke nog gevaarlyker zyn, dan hy zelf. 'Er was zeker uit deeze schikkingen niet veel goeds te wagten, en deeze hadden elk verstandigen het aanstaande noodlot van den Staat beter kunnen voorspellen, dan alle de voortekenen, welke het *Romeinsche* volk toen reeds opmerkzaam maakten, en veelen volgens DIO CASSIUS treurgewaaden deden aantrekken. — Schoon DECIMUS BRUTUS een der moordenaaren van CÆSAR was, moest OCTAVIUS hem tegen ANTONIUS met al zyne magt te hulp komen. — OCTAVIUS en HIRTIUS waren met een gedeelte van het leger in de nabyheid van *Mutina* genaderd, wanneer ANTONIUS besloot de belegering van deeze Stad, die reeds tot het uiterste gekomen was, aan zynen broeder LUCIUS over te laten, en zelf tegen OCTAVIUS op te trekken. Deeze legerde zich in de nabyheid aan den oever van eene rivier, waar van de overtocht hem door het volk van ANTONIUS betwist wierd. Terwyl zy daar lagen, geschiedden 'er verscheide bloedige schermutzelingen tusfchen de wederzydsche ruiterbenden met een verschillenden uitflag, tot dat OCTAVIUS door middel van de *Germaanen* een zeer gevoeligen slag wierd toegebracht.

FR. Door middel van de *Germaanen*.

E. Ja. Het gebeurde, volgens DIO CASSIUS, op een zekeren dag, dat de *Germaansche* ruitery, welke OCTAVIUS nevens de oliphanten in zyne magt gekreegen had, buiten de legerplaats en vooruit trokken, als of zy alleen op den vyand wilden los gaan: dan een weinig van de hand zynde, keerden zy zich om, vielen op de geen, die hen volgden aan en versloegenze, terwyl deezen nergens van bewust waren; waarna zy tot ANTONIUS overliepen. Kort hier op raakten de voerageerders handgemeen, men ondersteunde hen aan weerszyden, maar ook toen moest OCTAVIUS het onderspit delven.

FR. Dat had ik niet verwacht, dat de *Germaanen* tot zulk eene trouwloosheid in staat waren.

E. Deeze is ook de eerste reize, waarin hunne trouw in verdenking komt. Men zou tot hunne verschooning kunnen zeggen, dat zy een tyd beleefden, waarin zy niet wisten, aan wien zich te houden, en het was om deeze reden, dat ook de *Romeinsche* krygsknegten zich dan by ANTONIUS, dan by OCTAVIUS gevoegd en deezen volgens APPIANUS weder verlaaten hadden. De *Germaanen* waren wel tot OCTAVIUS overgegaan wegens de betrekking, die hy op CÆSAR had, in verwagting, dat hy zyn dood terstond zou wreeken: maar daar en tegen had hy zich ook van veele, niet al te eerlyke, middelen bediend, om hen van

AN-

ANTONIUS, die meester van de ruitery en dus hun bevelhebber was, af te trekken. Nu zegt men, dat zy deezen hunnen eed indagtig wierden, en daarom eensklaps van party veranderden. De waare reden zal weezen, dat zy heimelyk door zendelingen van ANTONIUS opgezet waren, welke hen deed begrypen, dat hy het was, welke de moordenaars van CÆSAR vervolgde en zocht te straffen, terwyl OCTAVIUS hen openlyk beschermde. Maar hoe het zy, wy kunnen dit gedrag geenszins pryzen. ANTONIUS kreeg intusfchen door deeze gebeurtenis een groot overwigt en OCTAVIUS was met HIRTIUS genoegzaam in zyne legerplaats ingedloten. ANTONIUS besloot met een gedeelte van zyne magt den naderenden PANSA tegen te trekken, wien hy onverhoeds versloeg en geheel zou overweldigd hebben, indien hy zoo lang had durven afweezig blyven. Egter stierf deeze burgemeester kort daarop aan zyne wonden. HIRTIUS trok daar op de vermoede benden van ANTONIUS te gemoet en sloeg hen op zyne beurt, waarna het tot een algemeenen veldslag kwam, welchen ANTONIUS eerst zocht te ontwyken, maar door LEPIDUS versterkt, schoon deeze gezonden was, om de burgemeesters te helpen, waagde hy denzelven, maar met een zeer ongelukkigen uitflag. ANTONIUS moest over de *Alpen* vlugten en *Mutina* wierdt ontzet. De andere Burgemeester HIRTIUS schoot 'er het leeven by in, en OCTAVIUS bleef alleen meester van het heir.

FR.

FR. Dus was hy 'er ſchielyk boven op. Maar waren de *Batavieren* onder die *Germaanfche* ruitery , welke voortaan onder ANTONIUS dienden ?

E. Wyl ik vooronderſield heb , dat zy , ſchoon niet uitdrukkelyk genoemd , als de uitgelezenſte onder de *Germaanen* , deel hadden aan de eer , welke deezen in verſcheide veldſlagen onder CÆSAR behaalden , zou ik van partydigheid kunnen verdagt worden , wanneer ik in dit geval hen uitzonderde : evenwel zult gy naderhand hooren , dat zy boven alle hunne landsgenooten het vertrouwen van OCTAVIUS hadden gewonnen. Daar moet gewis reden toe geweest zyn , en deeze zou men uit het vyf en vyftigſte boek van DIO CASSIUS kunnen opmaaken , waar hy zegt : „ dat gelyk OCTAVIUS met de *Batavieren* den oorlog tegen ANTONIUS begonnen had , toen hy de *Veteraanen* by een riep , hy hen ook vervolgens by zich behouden heeft. ” — Ondertuſſchen was OCTAVIUS 'er nog lang niet boven op. Zyn voorspoed baarde hem nieuwe vyanden , en hy begon gevaarlyk te worden in de oogen van velen , welke hem tot dus ver gedraagen hadden. — Van de Zoonen van POMPEJUS was SEXTUS nog in weezen. Deeze had zich weder in dat gedeelte van *Spanjen* gevestigd , dat hem te vooften toegedaan was , en na den dood van CÆSAR het hoofd beginnen boven te ſteeken ; maar LEPIDUS , wien dit wingewest was ten deel ge-

vallen, maakte eene vriendelyke schikking met hem, waar by hy *Betica* ruimen, maar LEPIDUS te weeg brengen zou, dat hem de verbeurd verklaarde goederen uit 's Lands schatkist weder gegeven wierden. — De twee broeders van ANTONIUS hadden dit in den Raad helpen doorzetten. Nu begon deeze party, welke alleen uit vrees zich stil gehouden had, in *Rome* weder gedugt te worden. Men wist in den Raad, welke gelyk ik reeds aangemerkt heb, dan tot den een dan tot den anderen overhelde, door te dringen, dat aan BRUTUS en CASSIUS de Landvoogdyen van *Syrien* en *Macedonien* wierden gegeven; dat aan POMPEJUS het bevel over de Zeemagt wierd opgedraagen en tegen DOLABELLA den oorlog beslooten, om dat hy op eigen gezag den Stedehouder van *Afien*, TREBONIUS, een van de zamengezwoornen, had doen ombrengen. Aan DECIMUS BRUTUS wierd de zegenpraal toegeftaan en niet aan AUGUSTUS. De Dood van HIRTIUS en PANSA wierd hem te laste gelegd, zyn moed verkleind en zyne jongheid veragt. Men zond afgevaardigden aan het Krygsvolk: maar dat wilde niet met hen handelen buiten den Veldheer, gelyk hun last medebragt. — Dit alles deed OCTAVIUS het besluit neemen, om zich met ANTONIUS en LEPIDUS, die vereenigd waren, te verzoenen, en met hen de party van POMPEJUS uit te roeijen. — Wanneer PLANCUS en ASINIUS POLLIO zich by ANTONIUS voegden, vond de Raad zich genoodzaakt, om

OCTAVIUS weder te vieren. Dan, terwyl alle zyne aanzoeken om Burgemeester te worden te vergeefsch waren, bragt hy zyn volk onder den eed van niet tegen de Krygsbenden, welke onder CÆSAR gediend hadden en ten deele by ANTONIUS en LEPIDUS waren, te oorlogen, en verbond zich nog nader met deeze beiden. Hier uit wierd eindelyk het berugte *Driemanschap* gebooren, het geen *Rome* zoo veele onheilen baarde, en den doodsteek aan de Vryheid gegeeven heeft.

R. Wee *Rome*, dat drie geweldenaars voor een kreeg!

E. OCTAVIUS, die vooraf naar *Rome* trok, begon toen van zyne, tot dus ver betoonde, gemaatigdheid af te wyken, en liet de goederen der Raadsheeren, welke zich tegen zyn verzoek verzet hadden, vernielen. Men poogde te vergeefsch hem tegen te houden door hem eerst het geëischte geld voor zyne benden en vervolgens het Burgemeesterfchap toe te staan. Toen beval men hem, maar te laat, de wapenen neder te leggen en op honderd mylen *Rome* niet te naderen. OCTAVIUS sloorde zich niet aan dit bevel. — Men bragt de bezetting van de Stad, de Krygslieden, die aan de hand waren en al wat weerbaar was op de been, en bezette den berg *Janiculus*. OCTAVIUS trok voort. — Elk was even gereed om hem voor zyn moedwil te straffen: dan toen hy

hy in de voorfteden genaderd was, ontviel allen de moed; Raadsheeren, *Prætoeren*, de bezettinge elk om ftryd onderwierp zich. OCTAVIUS nam zonder eenig tegenftand bezit van *Rome* en van 't Burgemeesterfchap. — Hy liet terftond het geld uit de fchatkist voor zich brengen, waar uit hy zyn krygsvolk mildelyk beloonde, en aan het volk betaalde, het geen hun uit kragt van *CÆSARS* uiterfte wil toegelegd was. Ook liet hy zich op nieuw tot zoon en erfgenaam van *CÆSAR* verklaaren. Door het een en ander verzeckerde hy zich van de algemeene genegenheid.

Vr. Zoo volgde hy de maatregelen van zyn Vader vry wel na.

E. In gemaatigdheid week hy evenwel zeer verre van hem, want hy bragt een Raadsbeffluit in de waereld, waar by allen, die eenig deel hadden aan den moord van *CÆSAR* in rechten vervolgd, hunne ambten en goederen verbeurd verklaard en hen vuur en water ontzegd wierd. Zy waren dus vogelvry en niemand dorst eenige gemeenfchap met hen houden. Een buitengewoone regtbank moest de befchuldigingen onderzoeken, maar mogt niet onpartydig te werk gaan. Dit was zeer naar den zin van het wraakzugtig volk, en de krygsbenden, welke niet begreepen, dat daar door een wyde deur voor valfche befchuldigingen, en onregtvaardige vervolgingen moest geopend worden, waar door niemand zeker was: gelyk zelfs

zulken, die te dier tyd zeer ver van *Rome* verwyderd waren, genoemd wierden.

R. Dit moest toch eindelyk op huu hoofd nederdaalen en den ondergang van *Rome* bevorderen, wanneer zoo veele vermogende burgers ongelukkig gemaakt wierden en OCTAVIUS alle vrees van tegenstand in zyne gevaarlyke en tegen alle recht slydende onderneemingen benomen was?

E. Wanneer men alleen op het tegenwoordige ziet, denkt men niet om de gevolgen, vooral niet wanneer de driften de reden overmeesteren. Het volk zag met genoegen den Raad en de Ridderfchap, die meermaalen de Burgers gedrukt hadden, in verlegenheid: en voor de krygsbenden deed zich een gulden Eeuw op. — OCTAVIUS kreeg het zoo zeer naar zyn zin, dat hy ANTONIUS en LEPIDUS zou hebben kunnen misfen, indien BRUTUS en CASSIUS nevens POMPEJUS niet zoo magtig waren geweest, dat hy alleen geen kans zag, om *Rome* en deezen te gelyk te bedwingen. Schoon dan de Raad ANTONIUS en LEPIDUS voor vyanden van den Staat wilde verklaren, wist OCTAVIUS, welke den Raad niet vertrouwde, het zoo te beftuuren, dat dezelve met ANTONIUS en LEPIDUS verzoende. — DECIMUS BRUTUS van zyne krygsbenden verlaaten, die tot ANTONIUS of tot OCTAVIUS overliepen, wierd vermoord en de drie mededingers

gers komen hier op onverhinderd te zamen op een zeker eiland niet ver van het belegerde en verlost *Mutina*. Het heillooste eedgespan, dat 'er ooit onder de zon heeft plaats gehad, wordt gesloten, waar van ANTONIUS en OCTAVIUS de voornaamste partyen waren en LEPIDUS voor bemiddelaar speelde. *Rome* en al de wingewesten, met zoo veel bloed van tyd tot tyd gemaakt, wierden niet alleen onder deeze drie willekeurig verdeeld; maar ook een afspraak gemaakt, dat niemand den anderen hinderlyk zou zyn in zich te wreken over zyne vyanden, op dat men van hen niets mogt te vreezen hebben; terwyl hunne goederen moesten dienen, om het gemis der rykste provincien, die in de magt der tegenparty waren, te vergoeden en den oorlog met kragt door te zetten. Dit besluit wierd aan de krygsknegten bekend gemaakt, welke daar in volkomen genoeg namen, vooral na dat hun agtien van de voornaamste steden van *Italien* tot buit toegezegd wierden. — Op hun aanraaden wierd de band tuschen OCTAVIUS en ANTONIUS nog naauwer toegehaald door het huwelyk van de siefdogter van ANTONIUS, met OCTAVIUS niet tegenstaande hy reeds aan eene andere verloofd was. Hierop trekken zy aan 't hoofd van hunne benden naar *Rome*, dat in den uitersten angst gedompeld lag. Na dat het Driemanschap tot handhaving van 't Gemeenebest, zoo noemde men hetzelfde, in de Volkvergadering plechtig vastgesteld

was voor den tyd van vyf jaaren, gaf elk die geenen op, welke hy wilde vervolgd en van kant gemaakt hebben en deeze verschrikkelyke lyst wierd van dag tot dag vergroot. Geen ouderdom nog braafheid nog verdiensten bragten hier eenige verschooning in. Zelfs konden de banden van vriendschap en het bloed niemand beveiligen, wanneer een der drie hoe zal men ze best noemen, naar zyn bloed dorste. Het was genoeg, wanneer iemand in den haat en vermogend was. Het vlugten van Raadsheeren, van Ridders en voornaame burgers, want het bepaalde zich niet by de twee eersten, was algemeen, niemand was een dag van zyn lyf en goed verzekerd. Anderen, die niet vlugten konden, verschoolen zich in de akeligste schuilhoeken. Alle vertrouwen was weg, terwyl niemand zich op zyne buuren en bekenden, zelfs niet op zyn allernaaste vrienden verlaaten kon. Men zag de aanzienlykste meesters voor hunne slaaven knielen, en egter door hunne slaaven en vrygelaatenen verraden: ja het ontbrak niet aan voorbeelden, dat Vrouwen haar eigen mannen en dat kinderen, wie yst 'er niet van, hunne Vaders aangaven.

VR. Wie zou ooit gedagt hebben, dat een mensch, een *Romein* hier toe in staat was!

E. Waar is de mensch niet in staat toe, wanneer hy losgelaaten en aan raazende driften overgegeeven is. Het verbasterd *Rome* zag nu gruwelen gebeuren, welke voorheen niet genoemd

wa-

waren en bevlekte al zyn roem met roof en moord van onschuldige slagtoffers: — onder welken ook de vader der *Romeinsche* welspreekendheid de beroemde CICERO, die *Rome* van het yszelyk verraad van CATILINA gewaarschouwd — gered en daarop den naam van Vader des Vaderlands met het grootfte recht verkreegen had, geteld wordt. Hy, het grootfte voorwerp van algemeene agting weleer, zou door OCTAVIUS behouden zyn, maar ANTONIUS eischte zyn dood en gaf zyn eigen Oom aan OCTAVIUS om die reden tot voldoening van zyne wraak. Die verdienstelyke man wierd tot een prooi overgegeeven, op zyne vlugt agterhaald en in zyn draagstoel vermoord door eenen POPILIUS LENA, welken hy van den dood vry gepleit had. (*) Zyn hoofd en hand wier-

(*) Daar de gunstige denkbeelden, welke men in voorige tyden aangaande CICERO had opgevat, merkelyk verminderd schynen, vergunne men my, het volgende by deeze gelegenheid in bedenking te geeven. Het is waar, hy was al te zeer gezet op roem, — op de gunst van zyne medeburgen; hy bediende zich wel eens van verkeerde middelen, om dezelve te verwerven en te behouden: maar hy had met dat alles zeer groote verdiensten. *Rome* was haare behoudenis aan hem verschuldigd. Hy bragt alles toe door zyn minneemend verstand, door zyne groote kunde en alles overtreffende welspreekendheid, wat tot verlichting en het geluk van zyne medeburgen strekken kon. Er was

wierden in zegenpraal naar *Rome* gevoerd en aan het spreekgestoelte gehangen, van waar hy zoodikwerf door zyne onvergelykelyke redenvoeringen groot en klein opgetogen had gehouden: na dat *FULVIA*, de gemaalin van *ANTONIUS*, zulk een man waardig, zich eenigen tyd met het beschouwen van dit akelig voorwerp verzadigd, en zyn tong

ook een tyd, dat hy in eene blaakende gunst stond, zonder ze te misbruiken: was het dan wel vreemd, dat een man als *CICERO* het zich zoo sterk aantrok, wanneer hy onverdiend aan haat en vervolging wierd bloot gesteld? hy die het een en ander ondervonden heeft, kan alleen gevoelen, wat *CICERO* in dat tydstip gevoelde. — Is het hem wel zoo kwalyk te neemen, dat hy, die niet wist op wat boeg het te wenden, om zichzelve niet alleen, maar ook den Staat te behouden, zich niet altoos gelyk bleef? — dat hij in de akeligste oogenblikken door eene zwaare opoffering zich uit de verscheurende klauwen zyner vyanden zocht te redden? Heeft niet elk sterveling zyne gebreken en zwakke oogenblikken? of moest hy juist ook de handen aan zich zelve geslagen hebben? Laaten wy ons zoo veel mogelyk in het geval, in de omstandigheden van *CICERO* stellen, waar van ons veel, dog niet alles bekend is en wy zullen ons wagen om een man, aan wien ook wy zoo veel verplicht zyn, die zoo mishandeld is, in zyne nagedagtenis te onteeren. Wy zullen het dan zeer wel inschikken, dat hy in alle gevallen, ook in de uiterste en algemeene verlegenheid, dien moed, welken hy dikwerf betoonde, in zyn klimmenden ouderdom niet behouden heeft.

tong verscheide maalen met een hairnaald doorpried had. Uit deeze staal kunt gy opmaaken, hoe deerlyk het in *Rome* gesteld was: hoe ver de wraak en onmenschelykheid gingen!

R. Wy hebben hier genoeg aan, myn lieve EELHART, mag ik u bidden maak het zoo kort als mogelyk af. Ik kan nu begrypen, waarom gy huiverig waart, om zulk een bloed tooneel te vertoonen. — Ik heb een afgryzen van OCTAVIUS, en zyne medepligtigen.

E. Ik zal de gordynen dan zo dra mogelyk laten vallen, na dat ik nog eene aanmerkelyke *anecdote* ter eere van uwe sexe verhaald heb. Men vond, dat al de geroofde schatten der gevugte, vogelvryverklaarde en vermoorde mannen nog niet toereikende waren aan de heillooze oogmerken en onverzaadelyke schraapzugt; men wilde ook de goederen der vermogende vrouwen aantasten, deeze namen haaren toevlugt tot de moeders en gemalinnen der drie geweldenaaren, maar wierden door de trotze FULVIA bits afgewezen. — Hierop trokken zy naar de markt, en de Driemannen moesten hooren, dat, daar de stem van alle mannen gesmoord was, de vrouwen nog spreken dorsten. HORTENSIA voerde het woord en bragt hen de onbetaamelykheid van hunnen handel onder 't oog, waar door men van haar eischte, 't geen nog in den oorlog tegen POMPEJUS, nog onder CINNA, MARIUS of SYLLA van haar gevorderd was. Men wilde haar wegvoeren en

straffen; maar het volk belette het en men moest voor een gedeelte van zyn voorneemen afzien.

D. Hoe akelig dit verhaal ook zy, dient het, myn EELHART, om uwe voorige aanmerkingen te bevestigen en het karakter der *Batavieren* te gunstiger te doen afteeken. Hoe zeer ze in bescbaafdheid en kundigheden by de *Romeinen* moesten agter staan, en ik om die reden wel eens gedagt heb, dat gy hen te sterk verhief, zinkt de agting der eersten by my ten sterksten, nu ik hun in staat zie, om zulke geweldenaaryen of te pleegen of te verdraagen.

E. Laat my dit dan eene vergoeding zyn voor het onaangenaame gevoel, dat deeze verhaalen in ons verwekt hebben. — Zeker ziet gy ook hier ten duidelyksten bevestigd, dat het niet altoos het gelukkigste volk is, dat tot den hoogsten trap van rykdom, van magt en zelfs van kunde is gevorderd. *Rome* had de rykdommen, het schoonste, dat de aarde opleverde in haaren boezem verzameld; alle magten der aarde voor haar doen zwigten; de konsten en wetenschappen bloeiden in de eeuw van AUGUSTUS; *Rome* was ryk, magtig, verlicht, en met dat alles ongelukkig.

VR. Was *Rome* toen op het toppunt van verlichting en egter te gelyk een spelonk van grouwelen, hoe waar is het dan ook, myn EELHART, dat de meest verlichtste tyden niet altoos de beste zyn, en dat volken, die het meest door de Voorzienigheid beweldadigd worden, wel eens

eens, het minst aan haare welmeenende oogmerken beantwoorden.

E. Deeze vernederende aanmerking wordt door de geschiedenisten van meest alle volken bevestigd. — Na dat de driemannen hun bloedigen rol te Rome hadden uitgespeeld, moest men de overgebleeve vyanden van den Staat, zoo noemde men POMPEJUS, BRUTUS en CASSIUS opzoeken en onderbrengen. Te meer, om dat deezende algemeene toevlugt waren der ongelukkigen, die de roof- en bloedgierige klaauwen der Driemannen ontkomen waren. — POMPEJUS had zich in *Sicilien* gevestigd, sedert hem het bevelhebberschap ter zee was opgedraagen, en OCTAVIUS zou hem van daar verdryven: maar dit mislukte. Zyne tegenwoordigheid wierd in *Griekenland* vereischt, waar de Stedehouders van ANTONIUS en OCTAVIUS het te kwaad kreegen. BRUTUS en CASSIUS hadden niet minder dan negentien legioenen en eene menigte ruiterbenden in de *Philippische* velden by een, kreegen geduurig nieuwen onderstand en ruimte van levensmiddelen, waar aan het leger van ANTONIUS en OCTAVIUS gebrek had. Deezen wilden daarom aan den sryd, te meer, om dat zy vreesden voor de komst van POMPEJUS in Rome, waar hy zoo naby was. CASSIUS was 'er voor, om denzelven te leveren, daar BRUTUS liever het tegen hunne vyanden had willen uitharden. De uitkomst was voor beiden doodelyk. AUGUSTUS wierd

wel door BRUTUS geflagen, maar CASSIUS verloor het tegen ANTONIUS en liet zich, daar hy het naderend volk van BRUTUS voor vyanden en alles verlooren hield, door een vrygemaakten het leeven beneemen. BRUTUS moest toen alleen den kryg voortzetten en had het geluk, dat het *secours* van AUGUSTUS onder DOMITIUS CALVINUS door D. OENOBARBUS en MURCIUS op denzelfden dag van zyne neerlaag geflagen en zyne party daar door in groote verlegenheid gebragt wierd. Het was dus best voor BRUTUS, om den flyd te ontwyken, maar zyne benden door fchimpfchriften opgezet, dwongen 'er hem toe. Dezelve was niet min hevig, dan de voorige. Na dat de eene vlengel bezweek, moest BRUTUS het eindelyk opgeeven en de slagting was verfhrikkelyk. Terwyl ANTONIUS met zyne ruitery de vlugtenden overal vervolgte en versloeg, op dat zy zich niet weer zouden kunnen vereenigen, droeg OCTAVIUS by de legerplaats zorg, dat 'er niemant ontkwam of niemand binnen floop. Toen BRUTUS zag, dat het gedaan was, liet hy zich onverfhrokken doorfteeken. Zyne foldaaten gaven zich aan de overwinnaars over, terwyl de voornaamen die aan de zamenzweering deel hadden, of vogelvry verklaard waren, van 't leeven beroofd wierden, zich zelven beroofden of naar POMPEJUS vlugteden. Zyne huisvrouw PORCIA, daar zy zorgvuldig bewaard wierd, benam zich het leeven met het inflokken van gloeiende koolen.

E. Het

E. Het was dan veel beter voor deeze verbondelingen niet alleen, maar ook voor *Rome* geweest zoo *Rome* een meester hebben moest, dat men *CÆSAR* in 't leeven had gelaaten, wanneer *OCTAVIUS* hem zonder merkelyke opschudding kon opgevolgd hebben.

FR. Ongelukkige *BRUTUS*! maar hadden de *Batavieren* deel aan deeze veldtogten?

E. Ik beken het, myn *DIDERIK*! het geneesmiddel word dikwerf veel erger, dan de kwaal; maar wy zien de zaaken best van agteren. *BRUTUS* wierd met zyn Vaderland ongelukkig, daar hy het meende te redden. — Wyl de benden, die onder *OCTAVIUS* en *ANTONIUS* stonden zich vereenigd hadden, waren de *Germaanen* en *Batavieren* gewis deelgenooten van deeze bedryven onder de banieren van deeze driemannen. Ten bewyze hier van dient, dat volgens *DIO CASSIUS* in 't laatst van zyn zeven en veertigste boek, ettelyke *Germaanen* nog na den dood van *CASSIUS* tot *BRUTUS* overliepen. — Dit kunt gy ondertusfchen onze lieden niet kwalyk neemen, dat zy de party, welke misfchien in uw oog de flegfte is, ftyfden. Zy volgden als krygsbenden zonder te redeneeren en het was dus natuurlyk, dat zy zich hielden by hen, die de zaak van *CÆSAR* hunnen leidsmā voorftonden. — Toen dit afgeloopen was, verrok *ANTONIUS* naar de Oosterfche landen en *OCTAVIUS* naar *Rome*, daar hy met fchrik ont-

ontvangen en fchielyk oneens wierd met zyne fchoonmoeder, de heerschzugtige FULVIA, het geen tot een openbaaren oorlog uitborst, welke door LUCIUS ANTONIUS, maar met een niet gelukkigen uitflag, op haar aanftooking wierd gevoerd. Dit bragt eene aanmerkelyke verkoeling tuffchen OCTAVIUS en ANTONIUS te weeg, die intuffchen gansch *Afien* zyn overmagt en fchraapzugt deed gevoelen: tot dat hy in *Cilicien* door de bekoorlykheden van CLEOPATRA zoo zeer wierd ingenomen, dat hy befloot met haar naar *Egypte* te trekken, waar hy zich geheel aan de weelde overgaf en zyne zaaken liet veragteren. De *Parthen* bedienden zich van deeze gelegenheid om de *Romeinen* den oorlog aan te doen, met dat gevolg, dat zy *Syrien*, *Cilicien*, *Paleftina* en *klein Afien* overweldigden. Deeze nood en de overkomst van FULVIA wekten ANTONIUS eindelyk uit de armen van CLEOPATRA op. Hy begon met den jongen POMPEJUS tegen OCTAVIUS te heulen, en de vyandelykheden hadden reeds een aanvang genomen, wanneer FULVIA, de onrustige huisvrouw van ANTONIUS ftierf en de peis weder tuffchen hem en OCTAVIUS gemaakt en verfterkt wierd door het huwelyk van OCTAVIA met ANTONIUS. Deeze Echt wierd te *Rome* met eene algemeene blydfchap gevierd, wyl men zich van het uitmuntend character van deeze zuster van OCTAVIUS veel goeds beloofde. Men maakte toen ook een nieuwe befchikking over de

Lan-

Landen, waar by weinig om LEPIDUS gedagt wierd.

VR. Zoo waren zy door een dubbeld huwelyk aan weerskanten verbonden.

E. Ik heb vergeeten te melden, dat OCTAVIUS, toen de hevige twist met FULVIA uitbrak, haare dogter onaangeroerd heenen zond en SCRIBONIA trouwde. Naderhand liet hy ook deeze gaan, om LIVIA, de huisvrouw van den nog levenden DRUSUS tot zyne vrouw te neemen, schoon zy by haar man zwanger was.

R. Welk eene ongeregeldeheid!

E. Wat moest men in zulk een staat verwagten, daar de hoofden zich aan geene wetten kreunden en de heiligste verbindtenissen schonden. Dit huwelyk is ondertusfchen te opmerkelyker om dat het aanleiding heeft gegeeven tot de opvolging van AUGUSTUS, die zelf geen Zoon heeft nagelaaten. — Onder dit alles was men te *Rome* in de uiterste verlegenheid, wegens gebrek aan levensmiddelen, wyl *Sicilien*, toen de Koornfchuur van *Italien* in de magt van POMPEJUS en hy meester van de Zee was. Door aanhoudende aanzoecken en den dringenden nood, moesten ANTONIUS, die 'er niet afkeerig van was, en OCTAVIUS, hoe hoog hem dit stond, tot een vergelyk met POMPEJUS komen, waar by *Sicilien*, *Sardinien*, *Corfica* en *Peloponnesus* met de omlyggende eilanden tegen een vryen handel en

zeevaart aan hem afgestaan, en eenige schikkingen over de geenen, die tot hem waren overgekomen, of in 't vervolg zouden overkomen, gemaakt wierden. ANTONIUS vertrok hier op naar *Griekenland*, en hield zich een geruimen tyd met OCTAVIA te *Athenen* op, terwyl zyn Stedehouder VENTIDIUS, na de *Parthen* verflaagen te hebben, de rust in *Afen* herstelde. — OCTAVIUS deed hetzelfde in *Gallien*.

D. Het verwondert my, dat de staatkundige OCTAVIUS tot zulk een vergelyk besluiten kon.

E. Hy moest wel. In een gevaarlyken opstand, daar het aanhoudend gebrek het volk raazend gemaakt had, kon hy ter naauwernood zyn leeven bergen. ANTONIUS poogde hem wel te redden, maar hy wierd ook met steenen begroet. Het aanrukkend krygsvolk en eene groote slagting onder de ellendige menigte, die in den *Tiber* geworpen wierden, deed den storm voor een tyd bedaaren, welke ras weder zich verheft zou hebben, indien 'er niet spoedig in voorzien was. Behalven een aanzienlyk leger had POMPEJUS een magtige vloot in zee, waardoor hy op zyne eilanden ongenaakbaar was. — Hy wilde ook daarom het minst van een vergelyk hooren: want hy had het nu in zyne hand, om zich aan de vervolgers van zyn Vader en deszelfs geslagt te wreeken. ANTONIUS en OCTAVIUS zouden 'er de eerste slagtoffers van geweest zyn: maar zyne vrienden drongen 'er hem toe

toc en de moeders van POMPEJUS en ANTONIUS bemiddelden het. Het beding, dat hy maakte voor de uitgeweekenen, uitgezonderd die deel hadden aan den moord van CZESAR: maar nog meer het afgeslage voorstel van MENAS of MENODORUS volgens APPIANIUS, toen ANTONIUS en OCTAVIUS in zyne magt waren, doen hem veel eer aan. OCTAVIUS beantwoordde niet lang aan deeze edelmoedigheid. Deeze MENAS, Stedehouder van *Sardinien*, maakte zich kort daarop by POMPEJUS verdagt. Hy ontbiedt hem, maar deeze besluit liever zichzelve, het eiland en de vloot onder zyn bevel aan OCTAVIUS over te geeven, die hem met open armen ontvangt. Te vergeefs eischt POMPEJUS deezen verraader, die naderhand nog tweemaal van party veranderde, volgens onderling verdrag op: waarom hy aan MENEKRATES last geeft, om op de Kusten en Zeeën van *Italien* met een sterke vloot te stroopen. Dit noodzaakt OCTAVIUS, om zich tegen hem te verzetten, dan daar hy zich alleen te zwak bevind, ontbiedt hy ANTONIUS en LEPIDUS om hem bystand te bieden. De eerste begeeft zich terstond naar *Brundisium*, maar van daar, toen hy OCTAVIUS niet aantrof, weer naar *Athenen*. Het stond toen weer naar eene verwydering tusfchen ANTONIUS en OCTAVIUS, maar OCTAVIA bragtze weer by elkander. Zy gingen eene ruiling aan van galeyen, die OCTAVIUS, en van krygsvolk, dat ANTONIUS noodig had, om den

Par-

Partifchen oorlog voort te zetten en beflouten, den tyd van het driemanschap nog voor andere vyf jaaren te verlangen, zonder den Raad of het Volk daarin te kennen. LEPIDUS kwam niet, dan tegen het einde van dien oorlog, welke met een wifelvalligen uitflag zeven jaaren lang fleepende gehouden wierd. In verſcheide zeeſlagen had POMPEJUS doorgaans de overhand, en daarenboven leeden de vlooten van OCTAVIUS tot tweemaalē in een vreesfelyken ſtorm ſchipbreuk. Een CÆSAR zou by die gelegenheid ras een einde aan 't verſchil gemaakt hebben, maar POMPEJUS, die in zeer veele opzigten naar zyn Vader geleek, wist zoo min als deeze zich van zyn voordeel te bedienen. Hy gaf OCTAVIUS tyd, om zyne vlooten te herſtellen, en de magt van LEPIDUS by de zyne te voegen, waar door POMPEJUS het zeer bennauwd kreeg. — By *Sicilien* kwam het eindelyk tot een beſliſſenden ſlag, waarin POMPEJUS na een dapperen en hardnekkigen tegenſtand moest bezwyken. Zeer zelden is 'er bloediger zeeſtryd voorgevallen tuſſchen twee talryke vlooten, waarin men meer dan agthonderd zeilen telde, door de bekwaamſte vlootvoogden AGRIPPA en DEMOCHARES aangevoerd. Men hield eerst naar de gewoonte en wapening van dien tyd van verre ſchutgevaarte met pylen: vervolgens gingen de ſcheepen met hunne *rostra* of wel voorziene voorſteevens los om elkander

in

in den grond te booren, en eindelyk klampte men aan boord en vogt hand aan hand. Ten laatsten moest DEMOCHARES, de dappere Zeevoogd van POMPEJUS, zwigten. Hy wilde die nederlaag niet overleeven. AGRIPPA vervolgde en vernielde alles, wat hy ter Zee agterhaalen kon; OCTAVIUS, die met zyn heir den uitflag afgewagt had, alles wat aan land ontkoming zocht. Deeze slag befliste zeer veel ten voordeele van OCTAVIUS. Het leger van POMPEJUS gaf zich zonder slag of stoot aan zyn tegendinger over: — MESSINA aan LEPIDUS by verdrag, liet geen hy egter zoo flegt nakwam, dat hy die schoone stad aan de vlammen en plundering overliet, zonder OCTAVIUS hier in te kennen. Dit veroorzaakte een verregaand misnoegen: OCTAVIUS verzettede zich tegen deeze baldaadigheid met reden; en LEPIDUS toonde zich niet min met reden bezwaard, dat men hem, die ook tot het driemanschap behoorde, byna alle gezag onttrokken had. Het stond 'er na, dat uit dit geschil een nieuwe oorlog zou gesprooten zyn, het geen aan POMPEJUS weezenlyk ruimte, en een geheel anderen keer aan de zaaken zou verschaft hebben, indien het LEPIDUS niet aan beleid en invloed ontbroken had. OCTAVIUS, welke zich op den aanhang verliet, dien hy had, ontzag zich niet in 't leger van LEPIDUS te gaan, het welk hem egter byna flegt bekomen was. Naauwlyks tot de zynen wedergekeerd, brengt hy zyn

heir in de wapenen en voor de wallen van LEPIDUS. Zyn volk, in plaats van te vegten, loopt tot OCTAVIUS over, en hy vindt zich genoodzaakt in eenen demoedigen staat tot de barmhartigheid van OCTAVIUS zyn toevlugt te nemen, die hem van al zyne waardigheid, het hooge priesterfchap alleen uitgezonderd, ontzette en vergunde zyne dagen als een vergeeten burger te eindigen. Zoo liep het met LEPIDUS af, die dikwerf als opperbevelhebber het hoogfte gezag in de *Romeinsche* legers gevoerd, het gebied van *Rome* en de waereld met ANTONIUS en AUGUSTUS gedeeld en nevens hen over de ambten, goederen en het leeven van zoo veele doorlugtige mannen beschikt had. By deeze twee berustte nu nog de opperheerschappy. OCTAVIUS bereikte, wanneer dit gebeurde, eerst den ouderdom van agt en twintig jaaren. Hy had eene verbaazende magt van 45 Legioenen, door malkanderen op vyfduizend man gerekend, 25,000 ruiters, 37,500 ligtgewapenden waaronder de *Germaanen* zullen moeten gerekend worden, en 600 oorlogfchepen in zyn dienst. Het eenigfte, dat hem in zyn genoegen ftoorde, was de muitery onder zyn krygsvolk, waar van hy allen, die by *Mutina* en in de *Philippifche* velden gediend hadden, hun afscheid moest geeven, en hen en de overigen beschenken. —

FR. Waar

FR. Waar bleef de ongelukkige zoon van POMPEJUS?

E. OCTAVIUS wilde hem niet vervolgen, het zy dan dat hy ANTONIUS daar door werk wilde verschaffen, zoo hy zich tegen hem stelde; het zy, dat hy zyn ambtgenoot verdagt wilde maaken, wanneer hy POMPEJUS in zyn bescherming nam. Het laatste was niet onwaarschynlyk, om dat ANTONIUS uit ergwaan tegen OCTAVIUS het daarheen meermaalen gerigt had. POMPEJUS zocht ook eerst tot ANTONIUS den wyk te neemen, maar hy trof hem niet aan. Hy zond voorflagen, maar wilde tegelyk met de *Parthen* handelen, tegen welke ANTONIUS te velde was. Dit wierd ontdekt en daaruit een nieuwe oorlog gebooren, waarin POMPEJUS, met veel minder magt, nogthans in de mogelykheid geraakte, om zyne zaaken te herstellen, zoo hy zich daar van had weeten te bedienen. Op 't laatst liep hem in klein *Afiën* alles tegen, en zyne zwakke poogingen waren niet meer, dan doodstuipen. Elk verliet hem en hy wierd genoodzaakt, om zich, daar hy door TITIUS den *Legaat* van ANTONIUS in de uiterste naauwte gebragt was, op bescheidenheid over te geeven. — Men benam hem in den ouderdom van veertig jaaren het leeven, en met hetzelfde aan zyn aanhang de hoop tot eene gewenschte herstelling. OCTAVIUS, die zich naar *Rome* had begeeven, wierd daar met

alle tekenen van eer en vreugd ontvangen, waar men hem kortst te vooren gedwongen had, zich met POMPEJUS te verzoenen. De strooperyen in *Siciliën*, nog in onze dagen voor een roofnest befaamd, in *Italien* en in den omtrek van *Rome* zelf gaven hem een jaar lang de handen vol: maar de tyding van de geheele uitroijing van POMPEJUS — nieuwe vreugde, en aanleiding tot eene nadere verbindtenis met ANTONIUS, wien hy in zyne afwezigheid alle eer liet aandoen, geluk wenschte, en te gelyk vertroostte wegens den ongelukkigen uitflag, die zyne onderneeming tegen de *Parthers* eindelijk had. — Dan deeze goede verstandhouding duurde niet lang. ANTONIUS had CLEOPATRA niet kunnen vergeeten; hy overlaadde haar met alle mogelyke eer en geschenken, deelde aan haar en haare kinderen verscheiden aanzienlyke landschappen uit; ja, zoo ver liet hy zich door haare liefkoozingen betoveren, dat hy zyne braave gemaalin OCTAVIA, die met tweeduizend man uitgeleezen volk voor den *Partischen* oorlog naar *Athenen* was getrokken, weder naar *Rome* liet gaan, en zich met zyne geliefde CLEOPATRA in den echt liet verbinden. De gemeenschap, die tusfchen CÆSAR en CLEOPATRA had plaats gegreepen, verklaarde hy voor een wettig huwelyk en CÆSARION, wien zy voorgaf by CÆSAR gewonnen te hebben, voor den Zoon van deezen Vorst,

om

om daar door buiten twyffel het recht van OCTAVIUS wankelbaar te maaken. Dit gaf natuurlyk aanleiding tot verwydering. — Zoo dra OCTAVIUS de *Pannoniers* en *Dalmatiërs* een en andermaal overwonnen had, rustte hy zich ernstig toe, om den hoon door ANTONIUS zyn huis en zyne zuster aangedaan, hoe zeer deeze hem zocht neder te zetten, te wreeken.

R. OCTAVIA moet dan inderdaad voortreffelyke hoedanigheden gehad hebben.

E. Die had zy en het was dus te slegter, dat ANTONIUS een wellustige CLEOPATRA boven haar stelde, maar dit moest een middel zyn tot zyn ondergang. In den beginne kreeg het OCTAVIUS kwaad binnen *Rome*, daar ANTONIUS een grooten aanhang had, maar hy wist door een waar of valsch berigt, dat ANTONIUS voornemens was het gebied van *Rome* aan CLEOPATRA op te draagen en den setel des ryks naar *Egypten* over te brengen, elk tegen hem te verbitteren. ANTONIUS wierd van alle zyne waardigheden ontzet, elk een vermaant van wegens den Raad, om zyne zyde te verlaaten en den oorlog tegen CLEOPATRA besloten. De magt, die aan weerskanten by een gebragt wierd, was zeer groot. Volgens het vyftigste boek van DIO CASSIUS wilde OCTAVIUS liever den Kryg in Griekenland, en het gebied van ANTONIUS, dan in de nabyheid van *Rome* voeren. Hy bragt daar toe alle zyne goeffende benden by een. Alle krygsknegten,

die van eenig belang waren, dus drukt hy zich uit, waar onder wy dan ook de *Batavieren* en andere *Germaanen* begrypen moeten, voerde hy, nevens de aanzienlykste Raadsheeren en Ridderd, naar *Brundisium*: de eersten, om 'er zich van te bedienen in den kryg; de laatsten, op dat zy in zyn afweezen geen kwaad zouden brouwen, ook op dat elk zou zien, dat het grootste en beste deel der *Romeinen* met hem gevoelde. Niet alleen deezen, maar ook alle de vreemde bondgenooten, welke zich by hem voegden, bragt hy onder den eed. De beide Zeemagten ontmoetten elkander by *Acticum*, een voorgebergte in *Acarmanien* aan de *Jonische Zee*. *CLEOPATRA*, welke naar *Egypte* had willen keeren en hetzelve in een gedugten staat van tegenweer stellen, om daar den stoot af te wagten, was met festig *Egyptische* schepen ook by den slag tegenwoordig. Dezelve was bloedig en de zege lang twyffelagtig. Dit verveelde de dartele Vorstin; zy vertrekt met haar smaldeel, brengt de vloot van *ANTONIUS* daar door in wanorde, en hy besluit lafhartig haar te volgen. Het vlugten wierd daarop algemeen, en schoon een aanzienlyk getal schepen zich nog lang dapper weerde, moesten zy het eindelijk, wanneer het ingeworpen vuur de overhand nam, opgeeven. De geheele vloot wierd genomen of in den grond geboord en het geheele leger van *ANTONIUS* gaf zich na

zeven dagen toevens aan den Overwinnaar over. Te vergeefsch zогten ANTONIUS en CLEOPATRA hunne zaaken te herstellen. Een algemeen misnoegen deed haar naar *Egypten* keeren, waar zy verscheide verdagte Grooten liet ombrengen. Haar toeleg, om in den uitersten nood haare schatten elders te bergen, mislukte. ANTONIUS voegt zich weder by haar en tot drie-maalen zenden zy gezanten met aanzienlyke geschenken naar OCTAVIUS, die voor een korten tyd naar *Italien* gekeerd was. Telkens worden hunne aanzoeken met versmaading afgeslagen, maar de geschenken behouden. Intusschen had OCTAVIUS, op dat CLEOPATRA en ANTONIUS zich niet in wanhoop mogten van kant helpen, en al de verbaazende schatten, die zy in eene graf-plaats by een verzameld had, vernielen of met dezelve naar *Vrankryk* of *Spanjen* vlugten, door zyn vrygelaaten THYRSUS doen zien, dat hy op haar verliefd was, 't geen zy, die CAESAR en ANTONIUS in haare strikken gevangen had, naar den aart van zulke vrouwen, gereedelyk geloofde. — ANTONIUS, van dit alles onbewust, had eene land- en zeemagt by een verzameld om CORN. GALLUS, die zich meester van *Parætonium*, een Zeeftad in *Egypten*, gemaakt had, te belegeren, of hem en zyne benden over te haalen: dan ook dit mislukte, zoo wel als de bystand, welke hy van verscheide volken en Vorsten, die aan hem verbonden en verplicht waren, meende

te erlangen. Maar hy hielp ook zyne zaaken deerlyk in de war, even als men verwagten moet van iemand, die door wellust bedorven is. Gelyk het zyn schuld was, dat hy door een onnoodige vlugt de slag by *Actium* verloor, — dat zyn heir zonder hoofd en bevel zich aan OCTAVIUS, moest onderwerpen; zoo liet hy ook eene aanzienlyke menigte schermers, welke tot zyne hulp naar *Egypten* wilden trekken, in *Syrien* in den loop, waar zy zich eindelyk moesten overgeeven en tegen gegeeven woord van kant gemaakt wierden. CLEOPATRA zelve, aan wie ANTONIUS zyne braave OCTAVIA en al zyn geluk opgeoffert had, speelde hem een kwaaden trek, wanneer zy PELUSIUM aan OCTAVIUS overgaf, waardoor hy zich met gemak meester van *Alexandrien* kon maaken.

VR. Zoo verschaftte zy OCTAVIA eene gedugte wraak.

E. Wat kan men anders van eene wulpsche vrouw verwagten? Haare trouwloosheid ging zoo ver, dat ANTONIUS, die van *Parætonium* naar *Alexandrien* gekeerd was, — de ruitery van OCTAVIUS overviel en versloeg, door haar buiten staat gesteld wierd, om den zege te agtervolgen. Toen hy het weder ter zee of met een scheepsstryd of met de vlugt naar *Spanje* wilde beproeven, wist zy het zoo te schikken, dat de vloot hem verliet en zich aan OCTAVIUS overgaf.

In *Alexandrien* was ANTONIUS niet langer veilig, wyl overal verraad en nergens orde tot verdediging was. CLEOPATRA fchynt het tot dat uiterfte te hebben laten komen, opdat ANTONIUS door wanhoop zich zelven het leeven beneemen en zy zich vryelyk aan OCTAVIUS overgeeven mogt: maar hy kon niet besluiten tot fterven, zoo lang CLEOPATRA leefde, in wier bezitting hy alles ftelde. De listige Koningin fluit zich daarop in de grasplaats met een gefneeden en twee maagden op, en laat het gerugt gaan, dat zy zich daar van 't leeven beroofd heeft. Toen wagte hy niet lang met zich te doorfteeken. CLEOPATRA doet hem, toen het te laat was, van de valscheid der maare verwtigen. Nu wenschte ANTONIUS te leeven, of ten minften in haare armen den geest te geeven en dit laafte wierd hem alleen vergunt. Zoo dra had OCTAVIUS deeze blyde boodfchap van CLEOPATRA niet ontvangen, of hy zendt eenige vertrouwden, om haar, die niemand toegang verleen wilde, te verraffen. Dit gelukte: men gaf haar goede woorden en verzekering, dat OCTAVIUS niets meer verlangde, dan om haar te zien, en alle vergenoeging te verfchaffen. Zy verzogt uitftel en vryheid, om de lykplegtigheden aan ANTONIUS te verrigten. Dit wierd haar toegestaan, maar tevens alle zorg gedraagen, dat zy zichzelven nog haare fchatten geen leed kon toebrengen. Toen maakte zy zich gereed tot eene ont-

moeting: zy ontving hem in keurig rouwgewaad, had haar kamer met de beeldtenissen van CÆSAR verciërd, zyne tedere minnebrieven lagen op haaren schoot en in haar gelaat had zy alles vereenigd, wat een man bekooren kon. — Dan OCTAVIUS, schoon niet minder dan kuisch, bleef onder alle haare zoetvloeiende redenen, traanen en lonken even koel: en hoe kon hy, zoo hy eenige kieschheid, eenig doorzigt bezat, en dit laatste bezat hy uitneemend, zich aan zulk eene *Syrene* waagen? Hy vergenoegde zich met haar gerust te stellen, dat haar niets kwaads wedervaaren zou. Op deeze mislukking besluit CLEOPATRA, nu haar niets te wagten stond, dan het verlies van haar ryk en eene vernederende omleiding in zegespraak, zich zelve het leeven te beneemen: waar toe zy zich, na veele soorten van sterven te hebben laten beproeven, zoo men vermoedde, van een adder of *Aspis* bediende, die haar heimelyk gebragt was. Zy had EPAPHRODITUS met een schriftelyk verzoek aan OCTAVIUS van de hand gezonden, om by ANTONIUS begraven te worden. Terstond zendt de Overwinnaar, om haar voorneemen te beletten: maar CLEOPATRA lag reeds dood op haare rustbedde met al de Vorstelyke pragt, waar mee zy zich in haar leeven gewoon was op te cieren. Men ontdekte niets, dat haar den dood kon toegebragt hebben, dan eenige donkerblauwe stippen op den arm, welke zoo wel door de steeken van een vergiftigde hairnaald,

als

als van een adder konden veroorzaakt zyn. Dus eindigde CLEOPATRA haaren rol, welke zy door haare ziels- en lichaamsbegaafdheden, — door de vrugtbaarheid en het vermogen van haar ryk, dat alles niet alleen voor zichzelven opleverde maar ook toen nog een stapelplaats en voorraadschuur voor andere landen was, op eene luisterryke wyze kon uitgespeeld hebben. Nu heeft zy zich door de buitenspoorigheid van haar leeven zoo wel, als door de rampzaligheid van haaren dood, berugt gemaakt. — Met haar eindigde het ryk van *Egypten*, dat in een *Roomsch* wingewest veranderd wierd. De oudste Zoonen van ANTONIUS, die by by FULVIA en CLEOPATRA gewonnen had, wierden om 't leeven gebragt. CAESARION moest deezen naam en het misbruik, dat 'er van gemaakt kon worden, met den dood boeten, maar de andere kinderen die ANTONIUS zoo wel by haar, als by FULVIA had, wierden door de goedhartige OCTAVIA aangenomen en geborgen. Op zulk eene gemakkelyke en spoedige wyze wierd OCTAVIUS meester van een der beste koningryken, en van het gansche *Romeinsche* gebied zoo wyd en ver het zich uitstreckte, wyl in ANTONIUS alle mededingers verdweenen waren. Behalven veele aanzienlyke *Romeinen*, die naar gewoonte zonder genade om hals gebragt, — weinigen verschoond wierden, kwamen eene menigte Vorsten en Vorstelyke kinderen, die zich als vrienden of als gyzelaars by

AN-

ANTONIUS bevonden hadden, in handen van OCTAVIUS. Deezen behandelde hy meestal wel of zond ze te rug, om daardoor zyn aanhang te vestigen. Boven de onmeetelyke schatten, welke in zyne handen vielen, moesten de ongelukkige *Egyptenaars*, schoon zy niet dan lydelyk in deezen twist waren, nog het zesde deel van haare bezittingen opbrengen. OCTAVIUS kocht hier mede de plundering van *Alexandrien* af, en beschonk alle zyne soldaaten en vrienden rykelyk. De bestiering van *Egypten*, een land van zoo veel belang, vervuld met onrustige inwooneren, dorst hy aan geen Raadsheer vertrouwen, zelfs mogt zulk een niet in *Egypten* komen. CORNELIUS GALLUS, een Ridder, den verdediger van *Parætonium*, wierd het opgedraagen.

R. Zoo is dan de *Romeinsche* alleenheersching voor de tweedemaal gevestigd! Ik heb met eene stilzwygende verwondering aangehoord hoe eenige weinige stervelingen de gansche waereld in rep en roer kunnen brengen. — Hoe de eene ramp de andere voortbrengt, en elk op zynen tyd vergolden wordt. OCTAVIUS alleen ontgaat zyn welverdiende straf, en zegeviert over alle zwaarigheden, over alle vyanden. Wanneer viel dit voor myn EELHART? dit moet niet lang voor de geboorte van CHRISTUS geweest zyn.

K. Ruim een vierde van eene Eeuw. Ja myn ROZEMOND zoo gaat het dikwerf in de waereld. De mees-

meesten, maar niet allen komen om in het onrustig en onregtmatig dingen naar den hoogsten rang. Een enkele, die by de noodige begaafdheden, overleg en moed gebruikt, raakt 'er boven op, wanneer de Voorzienigheid zich tegen zyne handelingen niet verkiest te stellen. Zoo ging het met OCTAVIUS, wien het zelf nog beter gelukte dan CAESAR.

FR. Ik zou het deezen veel liever gunnen dan zyn opvolger, die zich aan de grootste onmaatigheid, en wreedheid in het dingen naar de heerschappy heeft schuldig gemaakt, wat zal het dan zyn, nu hy dezelve verkreegen, — nu hy niemand te dugten heeft! Laat het my vergunt zyn te vraagen, myn Vader! hoe kon de Voorzienigheid zoo veel vergoten bloed ongewroken laten: — zulk eenen in het hoogste bewind dulden? dit begryp ik niet.

E. Wat zullen wy, myn Zoon! met onze oppervlakkige kennis, ons vermeeten te oordeelen. De Albestierder laat dikwerf het kwaad toe, om de Volken te tuchtigen: — ook wel, om een nog erger kwaad voor te komen. Ik heb het u reeds gezegd, het verbasterd *Rome* had zyne vryheid verbeurd, en was geen beter meester waardig. Daar de verwagting van HORATIUS, dat het volgend geslagt nog slegter zou zyn, maar al te zeer bevestigd is, zult gy ook zyne opvolgers nog boozter vinden. — Ik heb OCTAVIUS, gelyk gy weet, niet gespaard in myn verhaal: men
zou

zou egter dit tot zyne verschooning kunnen bybrengen, dat hy buiten twyffel door het geval van zyn Vader CÆSAR meest tot dat wreed beftaan vervoerd is; want dit is zeker, dat hy van dit oogenblik af, dat het gevaar voorby was, een veel zagter weg is ingeflagen.

D. Indien OCTAVIUS niet wreed van sart geweest was, myn EELHART, zou hy zoo veele onnoozele slagtoffers, zelfs kinderen aan zyne heerschzucht niet hebben kunnen opofferen. Zyne volgende gemaatigdheid zal men niet aan zyne menschlievendheid, maar aan zyn doorflepe Staatkunde moeten toefchryven, die hem leerde, dat hy nimmer harten zou kunnen winnen, nimmer zyn volk gelukkig maaken, of zoo hy hier al weinig om dagt, zich nooit in 't midden van een gedugt volk veilig op den zetel kon agten, die CÆSAR, die zyne opvolgers met hun bloed geverwd hebben, of hy moest het jok der overheersching zoo draagelyk maaken, als met zyne grootheid beftaan kon.

E. Gy fchynt ook in lang zoo veel met het karakter van OCTAVIUS niet op te hebben, myn DIDERIK, als met dat van CÆSAR. Met dat alles heeft hy eene vry geruste regeering tot aan het eind van zyn leeven gevoerd, en de *Romeinen* begonnen onder dezelve, na dat zy in zulke hevige en aanhoudende stormen meer dan eens fchiphreuk geleden hadden, op nieuw te beko-

men;

men; maar haare vryheid kregen zy niet weder. — Laaten wy dezelve kortelyk doorloopen, daar ik u tot dus ver een aaneengeschalkeld verhaal van de grondlegging van het Keizerlyk gezag gegeven heb, terwyl wy alleen zullen sifftaan by het geen betrekking heeft tot de *Germanen* en vooral tot de *Batavieren*.

D. Als gy wilt EELHART. Het heeft my geenszins verveelt, dat gy een weinig breeder in die gebeurtenissen hebt uitgeweid, die wel eigenlyk het *Romeinsch* gebied raaken, maar waarin onze lieden nogthans deel hadden. Ik heb nu een klaar denkbeeld van het geen my tot dus ver verward voor den geest zweefde: daarenboven is de *Romeinsche* geschiedenis voor elk een van 't uiterste belang. Hoe veele zonderlinge, onverwagte uitkomsten! welke daaden, die het menschdom eer aandoen of met schande bevelken, welke *Charakters* levert zy niet op! Waarlyk wy behoeven tot geene *Romans* onzen toevlugt te neemen, om het menschdom te kennen, en onzen Geest door het wonderlyke opgetogen te houden. Ondertusfchen ben ik merkelyk te ruggekeerd van myne bewondering van alles, wat *Romeinsch* was. Hier in is myn vriend wel geslaagd.

E. Gy zoudt van het een en ander nog meer overreed zyn, myn EELHART, zoo ik my in byzonderheden had kunnen inlaaten, — wanneer ik hun verval nog duidelyker had kunnen doen afsteecken. OCTAVIUS hield te *Rome*, na dat hy een ge-

geruimen tyd in klein *Asien* en *Griekenland* doorgebragt had, drie groote zegenpraalen agter den ander. In de eerste wierden ook de *Duitschers* genoemd, die van *CARINA* verwonnen zouden zyn, welke daarom voor deeze reis deel had aan de zegenpraal.

FR. Wat gedeelte van *Duitschland* had hy overwonnen?

E. Ik denk hier aan het zeggen van *TACITUS* in het zevenendertigste hoofddeel van de zeden der *Germaanen*, „wy hebben meermaalen over hen gezegepraald, dan hen waarlyk overwonnen.” Zy waren zoo gedugt voor de *Romeinen*, dat een enkele gelukkige onderneeming tegen een of andere *Germaansche* stam, en hoe veelen waren 'er niet! stof genoeg tot eene zegepraal voor de *Romeinen* opleverde. Zoo was ook hier het geval, en dat het van weinig belang is kunt gy daaruit opmaaken, dat deeze *Germaanen* by de *Pannoniers*, *Dalmatiërs*, *Galliërs* en nog andere volken gevoegd zyn: — daar de volgende zegepraal alleen over den slag by *Actium* en de derde over *Egypten* was. De *Galliërs*, waarover *OCTAVIUS* zegenpraalde, waren de *Morinen*, de uiterste der volken by *VIRGILIUS* genoemd, om dat zy de grenzen van *Gallien* aan den *Rhyn* en de *Noordzee* bewoonden en andere deelgenooten van derzelver opstand. De *Duitschers* waren de beroemde *Sueven* tegen welken *CÆSAR* tweemaal te vergeefs den *Rhyn* was over-

overgetrokken. Deeze ftrydbaarē volken hadden verſcheidemaalē ſedert dien tyd hunne invallen over die rivier herhaald en zy waren wel te rug gejaagd, maar zoo min overwonnen als ten tyde van CÆSAR.

FR. Was OCTAVIUS dan by deezen oorlog tegenwoordig geweest? — daar heeft Vader niets van gemeld.

E. Neen: maar het geen de *Legaatē* van een opperbevelhebber (*imperator*) volgens zyn laſt verrigtēden, wierd ook deezen toegerekend. Anders zou ik zeker van deezen togt geſproken hebben, wyl dezelve zoo naby de *Nederlanden* is voorgevallen, want de *Morinen* woonden op de kusten van *Vlaanderen*. En het is niet onwaarfchynlyk, dat CARINA by die gelegenheid op het eiland der *Batavieren* zelfs geweest is, en zich van hunne hulp bediend heeft. — OCTAVIUS liet in deeze derde zegenpraal, nevens de ſchatten uit *Egypten* geroofd, het beeld van CLEOPATRA op een ruſtbed liggende omvoeren, waaruit men kan opmaaken, dat zy niet zonder reden bedugt geweest was voor de ſchande, die haar naakte. Dan, het geen deeze zegenpraalen nog opmerkelyker maakte, was, dat 'er onder veele vreemde dieren een *Rhinoceros* en een *Hippopotamus* of rivierpaard voor het eerſt te *Rome* vertoond en ter dood gebragt wierden: — en dat 'er eenige benden van gevangene *Daciers*, die aan beide kanten van den

Donau woonden en *Sueven*, tegen elkanderen strydende zyn ingevoerd. (*)

Vr. Deeze zegenpraalen zullen zeer plegtig geweest zyn.

E. Zoo waren zy. Alles wat de overwinning luister kon byzetten wierd daar vertoond, en het was eene van de verstandige uitvindingen, waar aan de *Romeinen* den gelukkigen uitflag van veele onderneemingen te danken hadden; maar zy wierden in die laatste tyden zoo dikwerf en om zulke geringe oorzaaken herhaald, dat 'er alle glans afraakte naar maate de uiterlyke toefsel en pragt vermeerderde. — Men deed voorts, als of dit niet genoeg was, OCTAVIUS alle mogelyke eer aan. De dag zyner overwinning wierd tot een blyde gedenkdag ingesteld: — vyfjarige spelen wierden ingevoerd. Kortom, *Rome* vergat door alle plegtigheden, offerhanden, spelen en feestvieringen zich zelve en de ellende, welke zy doorgegaan hadden, te meer, om dat OCTAVIUS het volk niet alleen ontsloeg van alle buitengewoone schattingen, maar zoo overmatig veel geld uitdeelde dat de landeryen zeer in prys steigerden en de renten twee derde verminderden.

D. On-

(*) Alles, wat wy van deeze krygstogten weeten, hebben wy aan de korte aantekeningen van den naauwkeurigen DIO CASSIUS te danken, in het LI. boek van zyne *Romeinsche Historien.*

D. Ondertusfchen hadden zy hunne vryheid en vermoorde medeburgers niet weder.

E. De laaften kon OCTAVIUS niet te rug roepen: hun bloed bleef voor zyne rekening; maar wat de vryheid betreft, daar voor fcheen zich eenige hoop op te doen, na dat het gantsche ryk van binnen en van buiten in rust gebragt, en daarop de Tempel van JANUS op bevel van den Raad geflooten was.

VR. Wat wil dit zeggen?

E. Deeze tempel wierd niet geflooten, dan wanneer het gantsche ryk een volkome vrede genoot.

VR. Hoe kon dit in zulk een uitgestrekt gebied, waaraan zoo veele volken tegen wil en dank aan onderworpen waren, in volle kragt waar zyn?

E. Het was daarom ook maar tweemaal en om deeze reden baarde dit boven alles, wat 'er uit vleyery gedaan wierd, een uitneemend genoeg en aan OCTAVIUS, om dat men dit aan zyne dapperheid en beleid toefchreef, fchoon 'er ook in de afgelegendfte deelen volken waren, die het hoofd opftaken, onder welken de *Cantabriers* in *Spanje* en de *Treviren* met eenige *Germaanen* in *Duitschland* genoemd worden: gelyk ook de *Daciers*, de *Bastarnen* en andere vreemde volken kort daarop in *Macedonien* vielen, maar dit wierd van weinig belang gerekend, en fpoedig te regt gebragt.

FR. Door wien wierden de *Trevieren*, welke ik als onze verre nabuuren nog ken, ter neder gezet?

E. Wy hebben van hen voorheen dikwerf gesproken; NONIUS GALLUS bragt hen tot rede. Gy spraakt daar even van de vryheid: 'er gebeurde waarlyk iets, waar door het gebouw der Oppermagt, het welk met zoo veel mocite en gevaaren gegrond, in zoo veel menschenbloed gevest was, byna in eens zou ingestort zyn. OCTAVIUS geliet zich als of de last der regeering hem te zwaar, en hy daarom voorneemens was, nu hy het zoo ver gebragt had, als het met mogelykheid kon gebragt worden, dezelve af te leggen en den ouden staat van Regeering te herstellen. Hy hadt dit van te vooren wel beloofd, wanneer ANTONIUS weer naar *Romen* gekeerd en alles in orde zou zyn: maar nu scheen het hem ernst te weezen. Alvoorens hy egter deezen gewigtigen stap deed, raadpleegde hy met zyue twee voornaamste vrienden, AGRIPPA en MÆCENAS, welke hy tot de grootste aangelegenheden pleeg te gebruiken. De eerste een kundig en dapper bevelhebber, die OCTAVIUS te land en te water de grootste diensten betoond had, de ander een *Romeinsch* ridder en een man van 't grootste doorzigt. —

R. Hy zal buiten twyffel verwagt hebben, dat zy hem deezen stap zouden afraaden, terwyl het

belang van OCTAVIUS en van hunzelven dit schein te vorderen.

E. Dit gebeurde egter niet volledig. AGRIPPA, — van wien men zulks het minst zou verwagten, die 'er zelf zoo veel by opgezet had, om OCTAVIUS tot die hoogte te brengen, — een krygsman in den grootsten nadruk, ried hem ten sterksten aan, om zich van de alleenheersching te ontdoen en den Raad en het Volk weder te stellen in de magt, die dezelve toebehoorde. MÆCENAS ried hem in tegendeel volstrekt dit voorneemen af.....

FR. Hoe MÆCENAS! Is dit dezelfde, naar wien de beschermheeren van kunsten en wetenschappen nog *Macenaaten* genoemd worden?

E. Dezelfde. Verwonder u daar niet over. Iemand kan een groot Voorstander van geleerden en kunstenaars en teffens heerschzugtig zyn. Denk maar om LODEWYK den Veertienden. — Vorsten, die op vermeerdering van magt, — op het maaken van *conquesten* gezet zyn, zyn ook zeer gezet op roem, en wien zou die tot de nakomelingschap overbrengen, zoo het de gedenkstukken der kunst en de pennen der Geleerden niet deden. AUGUSTUS was ook hun beschermmer en met een goed gevolg. Gy zult het egter MÆCENAS zeer kwalyk neemen, dat hy OCTAVIUS tegen hield, het mag dan ernst geweest zyn of niet, om den Staat haare vryheid weder te geeven: — maar men moet zyne re-

denen leezen en overweegen, eer men oordeelt.

D. Het zal der moeite waard zyn, deeze beide groote mannen zulk een teder punt te hooren behandelen, en hun denkwyze daaruit te leeren kennen. — De redenen van AGRIPPA kan ik vermoeden: maar wat kon een verftandig man, waar voor ik meen, dat MÆCENAS altoos gehouden is, hier tegen inbrengen, daar eerst de Driemannen en vervolgens OCTAVIUS alleen al het gezag zich onwettig aanmatigden, het geen zy tot dus ver geoeffend hadden?

E. Het zou te veel tyd weg neemen, wanneer ik u alle deeze bedenkingen opgaf. Zy zyn gewigtig genoeg om in het twee en vyftigfte boek van DIO CASSIUS nagelezen te worden: hoewel het jammer is, dat het slot van AGRIPPA's en het begin van MÆCENAS redevoering by dien naauwkeurigen gefchiedfchryver, ontbreeken. Indien men de zaak in het afgetrokken befchouwd, was de raad van AGRIPPA oneindig voortreffelyker. Hy ftelde OCTAVIUS het gevaar voor oogen, waar aan de grootfte mannen het meest bloot gefield zyn, — vooral in een Staat, waar men de overheerfching niet gewoon en op zyne Vryheid zoonnayvig was, dat men geen CAMILLUS, — geen SCIPIO had kunnen verdraagen; toen zy voor dezelve eenigzins gevaarlyk wierden. Een gevaar, dat door de sterkfte lyfwagt niet te verhoeden is, wyl deeze dikwerf de beulen voor den Vorst wierden, die zy bewaaken moesten. —

Hy

Hy bragt hem het voorbeeld van zulke Vorsten, ook in *Rome* te binnen, die zich van hun magt vrijwillig hadden ontdaan; en van anderen, waar onder *CÆSAR* zelf, die het ongelukkig hadden vol gehouden, tot dat zy van hun gezag en leeven beide beroofd wierden. — Hy schilderde de onaangenaamheid van den last — de verantwoording, waaraan hy zich bloot stelde.....

D. Dit doet *AGRIPPA* waarlyk groote eer aan.

E. *MÆCENAS*, wist als een staatkundige dezelve voorbeelden, waar van *AGRIPPA* zich bediend had in een ander licht voor te stellen, en daaruit het gevaar af te leiden, waar aan *OCTAVIUS* zich overgaf, zoo hy tot den rang van een gemeen Staatslid te rug keerde: daar 'er zoo veel waren, die hy in hunne perzoonen en families beledigd had. — Hy bedreigde hem, dat 'er wel ras nieuwe *SERTORIUSSEN*, *POMPEJUSSEN*, *BRUTUSSEN* zouden opstaan. — Hy bragt hem den beroerden staat van *Rome* te binnen, waar door alles uit zyn verband gerukt en de wetten zonder invloed geraakt waren. — Hy merkte aan, dat *Rome* deugdzaam was geweest, zoo lang het zyn gebied met *Italien* bepaalde: maar dat de overwinningen van zoo veele andere landen en volken met hunne schatten en vreemde zeden de wellust op den thron, en den Staat, in eene gansch andere gesteldheid gebragt hadden, zoo dat dezelve nu onmogelyk buiten een opperhoofd kon bestuurd worden. Hy ver-

geleek denzelven met een groot fchip, dat met veele goederen belaaden, veele stormen doorgeftaan had, reeds met water bezet was, voor het laaftte plegtanker lag, terwyl de fcheepslieden onder elkander oneens waren; — het welk onmogelyk kon behouden worden, ten zy het door een kundig en voorzigtig fchipper in behouden haven geftuurd wierd.

D. Dit laaftte komt inderdaad met de waarheid en uwe voorige aanmerkingen over een.

E. MÆCENAS moest zich van geene andere redenen bediend hebben, dan die van de veiligheid van zynen vriend en de tegenwoordige gefteeldheid van *Rome* ontleend waren. — Nu komen 'er in voor, die een MACHIAVEL waardig zyn, evenwel meer met opzigt op het behouden, dan op het waarneemen der heerschappy. Hier in geeft hy aan OCTAVIUS veele uitnemende lessen, — waar van de voornaamste is, REGEER ZOO, ALS GY ZOUT WENSCHEN VAN EEN ANDER GE-REGEERD TE WORDEN. Alles had wel geweest, indien hy OCTAVIUS tot het aanneemen van een bepaald gezag had geraaden: — in tegendeel moest de Raad alleen den uiterlyken schyn, het Volk niets en — hy alle magt behouden. Welk een vreeslyk misbruik kon hy hier van maaken! of meende MÆCENAS zich ten opzigt van OCTAVIUS gerust te mogen stellen? maar hy zou niet altoos leeven; en aan welke onheilen wierd dan de Staat niet onder zyne opvolgers gewaagd, die minder
door-

doorzigt, flegter hart en verkeerde raadsluy konden hebben! en ook inderdaad gehad hebben.

R. En OCTAVIUS hield zich buiten twyffel aan MÆCENAS?

E. Gewisfelyk. Men mag dit gedrag van OCTAVIUS uit een verschillend oogpunt beschouwen, zoo men wil, wy kunnen niet, dan uit de gevolgen over de waare neiging en dryfveeren van iemands hart oordeelen. MÆCENAS, dit kan men niet ontkennen, bragt genoeg redenen van gewigt voor, die iemand van een minder heerschzugtigen aart, dan OCTAVIUS, zouden overgehaald hebben; men moet teffens erkennen, dat deeze zich maar vry wel van de lessen van MÆCENAS bedienende, welke tot aan zyn dood toe de vriendschap en het vertrouwen van OCTAVIUS behield. Buiten twyffel is hy door hem in verscheide gevallen voor buitenspoorigheden bewaard: waar van dit een zeer sterk bewys, volgens DIO CASSIUS, oplevert. OCTAVIUS was op zekeren dag op den rigterstoel gaan zitten met oogmerk, om het doodvonnis over eenige beschuldigden uit te spreken. — Dit wordt MÆCENAS berigt. Hy gaat naar OCTAVIUS, maar kon hem door de menigte omstanders niet naderen: 'er was geen ander middel, dan een schryfbordje, waarop MÆCENAS niet meer dan deeze woorden zet, — „flaa op beul,” en het voorts hem in den schoot werpt. — OCTAVIUS

verliet oogenblikkelyk den zetel, en de veroordeelden wierden behouden.

D. Dit verzoent my eenigzins met MÆCENAS, maar bevestigt teffens myne aanmerking, dat OCTAVIUS uit den aart wreed was, maar zich wonder wel, wanneer het met zyn belang strookte, wist in te toomen. Op zyne nederlegging van het gebied maak ik weinig rekening; dit komt met zyn eerzugt niet overeen: maar hy was een doofsleepe staatkundige en zulk een kan men niet ligt doorgronden.

E. Dit toonde hy ten duidelyksten, wanneer hy, niet tegenstaande zyne keuze gedaan was, zich kort daar aan geliet, als of hy de Regeering evenwel wilde nederleggen. Hy deed eene zeer konstige en uitvoerige redenvoering in den Raad, waar van de uitflag zoo was, als hy verwagten kon. Onder de duizend Leden, want tot zulk een verbaazend getal was de Raad uitgedeegen, dorst niemand een mond voor de vryheid openen; het grootste gedeelte verzogt uit vleyery en eenigen uit waare zugt voor OCTAVIUS, dat hy de last der heerschappy alleen op zich zou neemen. — Waartoe hy zich eindelyk voor den tyd van tien jaaren liet overhaalen, welke zoo dikwerf verlengd wierden, als OCTAVIUS leefde.

D. Ik vat zyn oogmerk; alles, wat hy tot dus ver gedaan had, was op eigen gezag en met
ge-

geweld gefchied, nu was zyn gezag gewettigd door den Raad.

E. Zoo was het ook: men zou daarom eigenlyk van dit tydftip zyne Regeering moeten be-
beginnen te rekenen (*). — De lyfwagten van
OCTAVIUS kreegen ook van dit oogenblik af dub-
bele foldy. De wingewesten wierden tuffchen
hem en den Raad verdeeld, op dien voet, dat
OCTAVIUS die alle voor zich behield, welk van het
meeste gewigt waren en bezettingen vorderden,
waar onder ook de *Germaanfche* landfchappen,
op dat hy den zwaarften last mogt fchynen te
draagen, maar inderdaad om den Raad allen in-
vloed op het krygsvolk te onthouden. Egter
had het de naam, dat dit ook niet langer,
dan voor tien jaaren was.

R. Onder wat titel aanvaardde hy de opper-
heerfchappy?

E. Men noemt hem en zyne opvolgers ge-
woonlyk CÆSARES, maar dit is eigenlyk een ge-
flagt naam. OCTAVIUS maatigde zich met regt
dien aan, om dat hy door JULIUS CÆSAR tot
zoon was aangenomen: in 't vervolg is het een
eernaam geworden onder de *Romeinfche* en ande-
re alleenheerfchers, gelyk gy weet, welke nog
in zwang is en boven den Koninglyken tytel ge-
fteld

(*) DIO CASSIUS begint dezelve, in zyn Liſte boek
een weinig vroeger met het vyfde burgemeesterschap
van OCTAVIUS 725 jaar na 't bouwen van *Rome*.

steld wordt. OCTAVIUS dorst deezen titel en zelf dien van Dictator niet voeren : maar vergenoegde zich met den naam van *Imperator*, welke op het leger: — van Burgemeester, Gemeensman en Tuchtmeester, welke op de burgerlyke regeering berekking hadden. Deeze waren niet haatelyk, om dat zy met de oude gebruiken overeenstemden. Hy wist doch, dat het volk meer op den naam, dan op de zaak ziet en onder die naamen kon hy zich alle magt in oorlog en vrede aanmatigē.

R. Is hy toen niet ook AUGUSTUS genoemd?

E. Ja: maar deeze naam heeft eigenlyk op de Regeering geen betrekking, seboon hy in laater tyd in den zin van vermeerderaar des Ryks gebruikt is. — Met al zyne naamen nog niet vergenoegd, wilde hy ook die van ROMULUS voeren: maar dit wierd hem afgeraaden en men noemde hem AUGUSTUS, om daar door de Heiligheid of Hoogerwaardigheid van zyn perzoon aan te duiden, en zoo zullen wy hem voortaan noemen.

Vr. Daar het toch by de uitkomst blykt, dat AUGUSTUS liefst regeeren wilde, nam hy de vrymoedige raad van AGRIPPA niet kwalyk?

E. Geenszins! deeze was en bleef zyn vriend en AUGUSTUS heeft hem zelfs tot opper stadsvoogd van *Rome* in zyne afwezendheid met volle magt benoemd, en hem voor eerst de dogter van zyne zuster ten huwelyk gegeven. Hy
be.

bezat de zeldzaame hoedanigheid, dat hy zich op alle zyne verdienften niets liet voorstaan, in zoo ver, dat hy menig een welverdiende zegenpraal weigerde, en aan AUGUSTUS de eer liet behouden, wanneer hy cenig vermaak aan het volk deed of openbaare gebouwen slichtte: — en hy bragt veel toe tot verbetering van *Rome*, waarvan nog de overblyffelen getuigen. — Deze Vorst kon dus met mogelykheid geen beter vertrouweling, geen uitmuntender dienaar vinden, dan AGRIPPA, en hy was aan hem zeer veel verschuldigd, vooral in den kryg, waarin AUGUSTUS geene overtreffende bekwaamheden bezat.

D. AUGUSTUS had dus een geluk, dat maar zeer weinig vorsten bezitten — twee doorzigtige raadsluy, die zyne getrouwe Staatsdienaars en welmeenende vrienden waren. *Romen* zal aan hun invloed veel van het goede verschuldigd zyn, dat AUGUSTUS in laater tyd bedreeven heeft.

E. Hy had verstand genoeg, niet alleen om het heilzaame van huone raadgevingen door te zien, maar zich in alle gelegenheden van de bekwaamste mannen te bedienen: en dit ontbrak de meesten van zyne opvolgeren, welke zich zelve en den Staat door onwaardige gunstelingen lieten bederven. — OCTAVIUS lei zich met ernst toe, om alle ingesloope misbruiken te verhelpen, den Raad van veele onwaardige en slegte Leden te zuiveren, — de
open-

openbaare wegen en gebouwen te herstellen en, dat ik niet vergeeten moest, — de zeden te verbeteren. Vooral maakte hy veel werk, om alle jonge lieden tot het huwelyk aan te moedigen. Den Raad en de Ridderfchap fteide hy hier van de noodzaakelykheid in nadruk voor, ja hy befloot den gehuwden in alles den voorrang te geeven, en op de ongehuwden belastingen te leggen. Het is der moeite waard zyne redenvoering by DIO CASSIUS te leezen, by welke hy dit belangryk ftuk naderhand heeft aangedrongen. (*)

R. Ik sta op het punt, om AUGUSTUS alles te vergeeven, wat OCTAVIUS misdaan heeft: waarom volgt men zulke maatregelen thans niet na, daar de pragt der vrouwen, de losbandigheid der Jongelingen, en de kostbaarheid van het huishouden zoo veelen van het huwelyk affchrikken!

E. Men kan in alle Landen, vooral daar eene republikeinfche regeering plaats heeft, zulke zaken niet doorzetten: men kan 'er zelfs de pracht niet verhinderen, welke eene der hoofdoorzaken van het bederf is.

R. Wy zullen dan op beter tyden moeten wagten, waar in eene algemeene verbetering van zeden plaats vindt: maar wanneer zullen die komen?

E. AUGUSTUS zelf, hoe wel hy 't meende en hoe onbepaald zyne magt was, voerde weinig uit. De voorige wanorden hadden te veel misbruiken veroorzaakt; en,

om

(*) Ziet het begin van het LVifte boek.

om de waarheid te zeggen , AUGUSTUS was zich zelve in deezen opzigt geenszins meester , maar gaf in onkuischheid een allerflegtst voorbeeld , niet alleen door zyne onwettige afscheidingen en huwelyken , maar door zyne gemeenzaamheid met andere vrouwen , waar onder men zelfs de echtgenooten van zyn vriend MÆCENAS tellen moet. — De Raad had wel geoordeeld , zoo ver ging zyne laagheid , dat AUGUSTUS aan geene wetten verbonden was ; — maar het volk was van andere gedagten en liet zich niet gemakkelyk straffen over misdaden , waaraan de hoofden zich schuldig maakten. — Maar wy zouden nimmer gedaan werk krygen , zoo wy ons in aanmerkingen van dien aart inlieten ; ik zal alleen eenige voornaame bedryven nog opnoemen. — AUGUSTUS , hoe weinig lust en geschiktheid hy voor den oorlog had , moest toch , om zyne agting by eene oorlogzugtige natie te behouden , te velde trekken. — *Brittannien* kon zich onder de *Roomsche* magt niet voegen. Hy besluit door *Gallien* naar dit Eiland te trekken , maar de *Britsche* gezanten , welke op nieuw schatting en onderwerping aanboden , deden AUGUSTUS zyn reis opschorten en zyn tyd in *Gallien* befteden tot het in orde brengen van dit uitgestrekt wingewest , waarna hy over *Spanje* , dat ook de hoornen opgestoken had , weer naar *Rome* keerde. — In het 728ste Jaar na het bouwen der stad *Rome* , toen AUGUSTUS voor de agtste maal burgemeester was ,

was, moest hy op nieuw een togt onderneemen, om de *Britten*, die met zyn vertrek, de vrees en de beloften vergeeten hadden, en de *Cantabriers* en *Asturiers*, de twee outembaare natien van *Spanjen*, te tuchtigen. Maar hy vond met de laatsten zoo veel werk, dat hy ziek wierd en zyn lust, om naar *Brittannien* te gaan verloor. Zyn Stedehouder *ANTISTIUS* bragt egter de zaak tot een goed einde, zoo dra de Spanjaarden, die deezen niet rekenden, uit hunne boschen te voorschyn kwamen, en in het open veld konden aangetast worden. *CARISIUS* vermeesterde de hoofdstad der *Asturen*. — In deezen tyd hadden de *Germaanen* eenige *Romeinsche* kooplieden van 't leeven beroofd, die zich in hun land vertrouwd hadden, om handel te dryven. *M. VINICIUS* had het geluk, om deezen moord te wrecken, dan welke *Germaanen* zich hieraan schuldig gemaakt hadden, kan ik niet zeggen.

FR. Ik dagt, dat de *Germaanen* zoo herbergzaam waren tegen vreemdelingen.

E. Dit waren zy ook; maar de afkeer van veelen tegen den handel en het wantrouwen tegen de *Romeinen*, die, even als onze *Europeërs* in Oost- en West-Indiën, overal zogten in te booren en te nestelen zal hen tot dit feit, dat anders tegen hun goedhartigheid streed, vervoerd hebben. Om alle deeze overwinningen, welke *AUGUSTUS* of eigenlyk zyne *Legaaten* behaalden, stonden de Raadsheeren hem weder een zegenpraal

praal toe, maar AUGUSTUS weigerde dien, waarom men hem een zegeboog op de *Alpen* oprigte en verlof gaf, dat hy op elken eersten dag van *Louwmaand* een kroon en zegekleed draagen mogt. De tempel van JANUS, welke wegens alle deeze onlusten geopend was, wierd toen weder gesloten. — De rust duurde egter niet lang: de *Cantabriers* overrömpelden en versloegen eenige *Romeinsche* krygsknegten, onder schyn van hen kooren te leveren, maar zy wierden door JEMILIUS streng gewrooken. — Nu scheen het, als of *Rome* weer van meester veranderen zou. AUGUSTUS wierdt gevaarlyk ziek: men stelde zich niet, dan zyn dood voor oogen, en verwagtede niets anders, dan dat hy zyn zegelring en de opvolging, welke daar mee verknogt scheen, aan MARCELLUS, zyn Zusters zoon, die aan JULIA, 's Keizers dogter, gehuwd was, een Jongeling van veel verwagting, zoude opdraagen: maar hy zal deeze last voorhem om zyne jongheid te zwaar gerekend hebben. AGRIPPA was dezelve nog beter betrouwd; althans AUGUSTUS gaf aan hem den zegelring: maar dit verwekte nayver by MARCELLUS, dan buiten reden, want geen van hun beiden waren door de Voorzienigheid tot de opvolging geschikt. OCTAVIUS herstelde door koele baden en dranken; en MARCELLUS, aan wien de Geneesmeester MUSA niet lang daarna dezelfde geneeswyze toepaste, bestierf het. — Men weet ondertusfchen niet zeker, of AUGUSTUS toen

wel om een opvolger dagt. Zoo hy omtrend den Staat eenigzins wel gezind was, kon hy aan niemand beter zyn zegelring geeven, dan aan AGRIPPA, wiens edelmoedige begrippen hy kende, en die zyne magt, zoo hy al verkoos eenige in 't Gemeenebest te oeffenen, geenszins misbruiken zou: hy was ook het voorwerp van algemeene agting en liefde. Evenwel vond AUGUSTUS raadzaam hem voor een tyd om de gevolgen naar Syrien van de hand te zenden, zoo lang MARCELLUS leefde, na wiens dood JULIA aan AGRIPPA ter vrouwe wierd gegeeven, schoon hy reeds met de zusters dogter van AUGUSTUS getrouwd was. — Na zyne zwaare krankte deed de Keizer een stap tot de herstelling van den ouden regeeringsvorm, ten minsten voor het uiterlyke, in het weigeren van het burgemeesterschap, na dat hy het elfmaalen agter den anderen had waargenomen. — Dit belette niet, dat 'er eene zamenzweering tegen hem gesmeed wierd, waar van FANNIUS CAEPIO het hoofd was. De medepligtigen wierden ingedaagd, gebannen en naderhand van het leven beroofd, waar onder zelfs de zusters man van MAECENAS. — Deeze gestrengheid wierd met eene gemaatigdheid in een zeker geval gepaard, welke ik met stilzwygen niet voorby kan gaan. De vader van CAEPIO gaf aan een van zyn zoons slaaven, die met zyn meester gevlugt was en hem met de wapenen had willen verdedigen zyne vryheid, terwyl hy een ander slaaf, die

die hem verraaden had , midden over de markt met een bord , waarop zyn misdaad gefchreeven was , liet voeren , en aan 't kruis nagelen.

R. Dat was een stout bestaan.

E. AUGUSTUS liet het ongemerkt voorbygaan en het volk maakte geene beweging , om den slaaf aan zyne welverdiende straf te ontrukken. — Het bleek egter hier uit , dat AUGUSTUS op zyne hoede moest zyn ; waarom hy by zyn afweezen naar *Sicilien* AGRIPPA tot Stedehouder van *Rome* aanstelde , en daar door zoo groot een gezag aan hem toevertrouwde , dat M- CENAS volgens DIO CASSIUS zou gezegd hebben : gy moet deezen aan een kant helpen , of tot uw schoonzoon maaken. Het laatste gebeurde , wanneer hy hem de weduwe van MARCELLUS tot eene vrouwe gaf.

Vr. Schon dit eene groote eer voor AGRIPPA was , kan ik het met zyne braafheid niet overeen brengen , dat hy zyne eige huisvrouw verftiet.

E. Zulke echtscheidingen waren in dien tyd in *Rome* zoo gemeen , als zy te vooren zeldzaam waren. Hier by kwamen redenen van Staat , welke AGRIPPA zullen overgehaald hebben , om den zin van AUGUSTUS op te volgen , zyn vertrouwen te behouden en daar door te meer nut te doen. — Hy was intusfchen zoo min gelukkig met dit huwelyk , niettegenstaande hy drie zoonen by haar teelde , als AUGUSTUS met zyne dogter , die in onkuischheid te veel naar haar

Vader aarde. In het vyfhonderd vyf en dertigste Jaar na het bouwen der stad, wierden niet alleen twee burgemeesters buiten AUGUSTUS gekozen, schoon het volk hem hardnekkig begeerd had, maar Q. LUCRETIVS, een van de vogelvry verklaarden wegens den moord van CAESAR, wierd 'er toe benoemd en aangesteld. Welk eene verandering! AGRIPPA wierd naar *Gallien* gezonden, dat naar gewoonte van binnen oneens was, van buiten door de *Germaanen* aangevallen wierd. Hy herstelde de rust en maakte ter zelfde tyd een eind aan den herhaalden opstand der *Cantabriers*. Al hun weerbaare manschap deed hy sterven, de overigen wierden ontwapend en uit het gebergte in de vlakke verplaatst.

VR. Dit voegde beter een AUGUSTUS dan een AGRIPPA.

E. De *Romeinen* waren niet alleen wegens den geduurigen opstand verbitterd, maar 'er kwamen andere omstandigheden by. Zy, die wegens de verraaderlyke overrompeling door ÆMILIUS gestraft, en tot slaaven gemaakt waren, hadden hunne meesters vermoord, en zich weder by de hunnen gevoegd. De kundigheden, in den dienst der *Romeinen* opgedaan, en de bewustheid van geene genade te zullen verwerven, gevoegd by hunne gewoone dapperheid, maakten hen tot gevaarlyke vyanden. AGRIPPA verloor veel volk, — en zyne soldaaten dorsten zich naauwlyks tegen zulke verwoede men-

menfchen waagen. Zyne dapperheid en krygstucht overwonnen alle deeze zwaarigheden, waarover hy zelf zich geenszins uitliet by den Raad, nog eene zegpraal begeerde. — AUGUSTUS wist wat het te zeggen was tegen dit volk te ftryden. De dienst, die AGRIPPA aan den Staat had bewezen en zyne beftendige afwyzing van alle welverdiende eer, volmaakten het vertrouwen, dat AUGUSTUS in hem gefield had, zoo dat hy hem byna tot een medegenoot verhief. AGRIPPA wierd dus ongevoelig in de regeering ingewikkeld: maar moest in zyn eigen perzoon het gevaar ondervinden, dat hy AUGUSTUS voorfpeld had. Men lei op beider leeven toe; maar dit wierd by tyds ontdekt en geftraft. Dit geval fchynt aanleiding gegeven te hebben, dat AUGUSTUS zich haastte, om beide zoonen, die AGRIPPA uit JULIA gebooren wierden CAJUS, en LUCIUS, tot zyne kinderen aan te neemen, buiten twyffel met oogmerk om de opvolging in zyn huis te vestigen en alle zamenzweeringen voor te komen. AUGUSTUS begaf zich hier op naar Gallien met TIBERIUS, wiens broeder DRUSUS in zyn afweezen tot Schout van Rome aangefield wierd. LIVIA had deeze beide Zoonen by TIBERIUS CLAUDIUS NERO, haar voorgaanden man, en wy zullen nog meermaalen van dezelve moeten gewaagen. AGRIPPA moest naar Syrien

FR. Wat moest AUGUSTUS in Gallien uitvoeren?

E. Men gaf verscheide redenen van dien togt, waar onder TERENTIA, de vrouw van MÆCENAS, die met hem moest trekken, eene van de voornaamste was, om dat de vrye verkeerung tuschen haar en AUGUSTUS in Rome te veel in 't oog liep. Maar hy had buiten dat reden. Verscheide onlusten waren hier en daar ontstaan, en wel voornamelyk in Germanien, en deeze wilde AUGUSTUS zelf gaan stillen. De *Sicambren*, *Uspeeten* en *Tenctren*, nabuuren der *Bataviëren*, tegen welken CÆSAR meer dan eens gefireeden en welke laatsten hy, zoo hy meende, geheel uitgeroeid had, toonden nu, hoe weinig deeze grootspraak der Romeinen doorging. — Herinner u FREDERIK, dat zy na hunne laatste nederlaag tot de *Sicambren* hunnen toevlugt hadden genomen, van welken zy te vergeefs door CÆSAR opgeëischt wierden: het was dan geen wonder, dat deezen zich by elkander voegden als getrouwe bondgenooten, en de eerste de beste gelegenheid waarnaamen, om het op de Romeinen te verhaalen; maar deeze wraak ging te ver. Eenige Romeinen, die zich op hun grondgebied gewaagd hadden, wierden betrapt, en naar de *Roomsche* wys gekruisigd. Hoe zy aan dit denkbeeld kwamen, weet ik niet, maar het komt my niet vreemd voor, dat zy naar de juiste wedervergelding aan deeze vyanden gedaan hebben, het geen hunne landgenooten te vooren hadden moeten ondergaan. Nu het
bloed

bloed aan 't gisten is, besluiten zy over den *Rhyn* een inval in *Gallien* en de *Romeinen* ook daar afbreuk te doen. LOLLIVS zendt hen een aanzienlyke ruiterbende op den hals; maar zy vallen de *Romeinen* uit eene hinderlaag zoo onverhoeds en fel op 't lyf, dat deezen de vlugt kiezen. De *Sicambren* en hunne bondgenooten vervolgen hen zoo lang, dat zy LOLLIVS zelfs op 't lyf stooten en verlaan.

D. Dus moesten de *Romeinen* tot hunne schade de dapperheid van deeze *Germaanen* onder vinden: — dit zal gelegenheid geeven, zoo ik hoop, om iets naders van hen te hooren en van de *Nederlanden*.

E. Dit zou zeker gebeurd zyn, indien de oorlog voortgang had gehad. AUGUSTUS reekende deeze zaak van zoo veel belang, dat hy met eene aanzienelyke magt derwaards afzakte. De afbreuk die LOLLIVS geleden had, wierd door nieuwe manschap geboet en het zou nu deeze *Germaanen* gelden. Dan zy dorsten den kans niet waagen. Zy keerden weder naar hunne grenzen, verzogten om herstelling van vrede en gaven gyzelaaren. AUGUSTUS hield zich egter dat gansche Jaar en het volgende in *Gallien* op, om alles in dat belangryk wingewest te schikken. LICINIVS, een vrygelaate van CAESAR, was door AUGUSTUS tot Stedehouder over hetzelfde aangesteld: 'er kwamen van alle kanten klagten over zyne schraapzugt, en met reden, want hy had

de *Galliers* voor veertien maanden in elk Jaar schatting afgeperst. Het zou hem slegt vergaan zyn, zoo hy niet voorgegeeven had, dat hy met opzet voor AUGUSTUS en het Ryk deeze schatten opgezameld had, om de *Galliers* te beter in hun pligt te houden en met een alles aan den Keizer opgedraagen. Deeze nam het geroofde goud en zilver aan en de *Galliers* bleeven aan nieuwe knevelaaryen bloot gesteld.

D. CAESAR zou deeze zaak anders behandeld hebben.

E. AUGUSTUS zal van het gevoelen van LICINIUS geweest zyn, die zyne natie best behoorde te kennen, want hy was een *Gallier*, dat een arm volk best te bedwingen is. — Naauwlyks was hier rust of de *Rhoetiers*, van zommigen ook onder de *Germaanen* gerekend, die tegen de *Italiaansche Alpen* en in derzeiver valleyen woonden, deden van een anderen kant een inval in *Gallien* en vervolgens in *Italien*. Hunne barbaarsheid ging zoo ver, dat zy niet alleen al wat mannelyk was vermoorden, maar zelfs de kinderen uit 's moeders lighaam haalden. DRUSUS wierd op hen afgezonden en verdreef ze ligtelyk uit *Italien*: maar wanneer zy des niet te min in *Gallien* bleeven nestelen, is TIBERIUS hem tot hulp gezonden, welke de *Rhoetiers* in verscheide veldslagen geheel te ondergebragt heeft na alleen eenigen tot den veldbouw gelaaten en de overigen verplaatst te hebben. DRUSUS is in

Ger-

Germanien gebleeven, maar AUGUSTUS naar *Rome* gekeerd met TIBERIUS, welke dat Jaar met QUINCTILIUS VARUS burgemeester was. — In het zevenhonderd een en veertigste Jaar na het bouwen der stad wierd AUGUSTUS door den dood verlost van zynen voormaligen ambtgenoot LEPIDUS, en terstond tot Opperpriester aangesteld: — maar in 't volgend Jaar leed hy door den dood van M. VIPSANIUS AGRIPPA een zwaar verlies. Deeze was uit *Syrien* met een vollediger magt, dan iemand betrouwd wierd, naar *Pannonien* gegaan: maar naauwlyks had hy het oproer gestild, of hy stierf in *Campanien*. AUGUSTUS, zoo dra hy de tyding van zyne ziekte hoorde, ylde derwaards, maar hy kwam te laat. Het lighaam wierd met alle plegtigheid naar de stad gevoerd, en AUGUSTUS hield de lykrede. En waarlyk indien iemand dit verdiende, het was AGRIPPA, de grootste en beste onder de *Romeinen* van dien tyd, — die zich van al zyn invloed op AUGUSTUS en van zyne schatten bediende, om anderen gelukkig te maken en voor 't algemeen nuttig te zyn. Na zyn overlyden beviel JULIA van haar derden zoon, welke AUGUSTUS AGRIPPA wilde genoemd hebben, om den naam van zynen boezemvriend in wezen te behouden: evenwel is deeze nimmer tot zoon van AUGUSTUS, gelyk zyne andere broeders aangenomen, maar zelfs naderhand op een eiland ge bannen.

Vr. Dit was evenwel niet zeer dankbaar

aan de nagedagtenis van zyn vriend en schoon-
zoon.

E. De laage en slegte zeden van den jongen
AGRIPPA, die geheel van zyn Vader ontaardde,
gaven 'er aanleiding toe; maar, het geen u nog
meer bevreemden zal, is, dat JULIA aan TIBERIUS
ter vrouwe wierd gegeeyen, schoon hy met
VIPSANIA AGRIPPINA, de dogter van den braaven
AGRIPPA, getrouwd was en haar beminde.

VR. Dit was eene nieuwe ondankbaarheid.

E. Deeze schikkingen, die tegen de dankbaar-
heid niet alleen, maar tegen alle billykheid aanlie-
pen, zullen buiten twyffel uit het brein van
LIVIA voortgekomen zyn. Zy had eene volko-
me heerschappy op den geest van AUGUSTUS,
en zocht het allengskens daar heen te stieren, dat
haar zoon TIBERIUS zyn opvolger wierd, en dit
kon gereedelyk geschieden, wanneer hy aan de
dogter van haar man, uit zyne voorige vrouw
SCRIBONIA, getrouwd was.

VR. Maar 'er waren immers nog twee nako-
melingen van AGRIPPA, nu zoonen van AUGUS-
TUS geworden.

E. Waar weet men aan de Hoven geen raad
toe? Alles wat in den weg staat, wanneer het
vermogen zich zoo ver uitstrekt, wordt opge-
ruimd. — Nu waren deeze kinderen nog te
jong, dan dat zy eenigen hinder zouden toebre-
ngen: TIBERIUS volgde hun vader van zelfs op
in alle waardigheden en wierd ook naar *Panno-*
nien

nien gezonden, dat terstond na den dood van AGRIPPA het juk weder afgeschud had; en als dit overwonnen was naar de *Scordiscen*: maar het leedt ook niet lang, of de *Sicambren* doen weder met hunne bondgenooten een inval in *Gallien*, zoo dra AUGUSTUS hetzelfde verlaaten had. Hy besluit DRUSUS zyn stiefzoon derwaards te zenden. En nu zullen wy eindelyk gelegenheid krygen, na dat wy ons zoo lang in *Italien* hebben opgehouden, om met deeze krygsbenden naar de *Nederlanden* te vertrekken, want deeze tocht heeft werkelyk voortgang gehad, en te verneemen wat daar voorgevallen is.

VR. Was het dan niet best, myn EELHART, om het voor van daag hier by te laten. Ik verlang te zien, hoe MAGTILDE het heeft, en ik vrees, wanneer wy in ons geliefd eiland der *Batavieren* op deezen togt mogten geraaken, dat wy 'er zoo gemakkelyk niet van daan zullen komen.

R. Ik voeg myn verzoek by dat van MAGTILDE, hoe zeer ik reikhals, om weder tot onze *Batavieren* te keeren.

E. Ik zal het my gaarn laten welgevallen. Het verzoek van de vrienden, om niet te ligt over dat gedeelte der *Romeinsche* geschiedenissen, waar uit wy de voornaamste Hoofden en beweegraden moesten leeren kennen, heen te stappen, heeft my langer opgehouden, dan ik wel dagt. — Het is zoo, wy hebben in lang den naam der

Ba-

Batavieren niet hooren noemen, om dat de bronnen, waar uit ik putten moest, 'er geene aanleiding toe gaaven: maar ik zal egter zorg draagen, dat wy met hun besluiten, en daar toe geeft ons DIO CASSIUS, waar uit ik myn verhaal voornaamelyk ontleend heb, na dat APPIANUS met den dood van SEXTUS POMPEJUS geëindigd was, de beste aanleiding, wanneer hy dit volgende verhaalt. „ In onzen tyd zyn 'er zoo veel Legioenen, (als DIO opgeteld had,) behalven eene stads bezetting en de lyfwagt: maar onder AUGUSTUS wierden die drie en twintig of vyf en twintig Legioenen onderhouden: ook veel hulpbenden van ruitery en voetvolk, waar van my het bepaalde getal niet bekend is. Dog de lyfwagten van den *Imperator* zyn tien duizend, in tien deelen verdeeld: zes duizend zyn geschikt tot bewaaring van de stad en in vier troepen verdeeld: dan nog de buitengewoone vreemde ruiters *Batavieren* genaamd van *Batavia*, een eiland in den *Rhyn*, wiens inwooners in de kunst van te paardryden uitmunten. Hun getal en dat der opgeroepen kan ik niet bepalen. AUGUSTUS heeft hen toen eerst begiinnen te gebruiken, wanneer hy de *Veteraanen* van zyn Vader tegen ANTONIUS heeft opgeroepen, en heeft ze vervolgens behouden. En zy zyn ook nu een byzonder lighaam, het welk zyn eige roeden of stokken heeft, gelyk de Honderdman-

nen.

nen. (*Centuriones.*)” (*) Schoon dit met zoo veel woorden door DIO CASSIUS niet gezegd wordt, besluit men egter uit deeze zyne gunstige berigten, dat AUGUSTUS de *Batavische* ruitery tot zyne lyfwagt heeft aangesteld. Hy spreekt in 't begin van de bezetting van Rome en van de lyfbenden. Voorts bepaald hy beider getal, en noemt dan nog de *Batavieren*. Zy wierden nog onder de Legioenen nog onder het gewoone gros van hulpbenden geteld. Zy maakten een buitengewoon, en geheel afgezonderd *corps* uit; maar waar toe moest dat dienen? — tot het bewaaren van de stad, of van het lighaam van den Keizer? Het laatste is het waarfchynlykst, zoo om dat DIO CASSIUS zegt, dat AUGUSTUS van den beginne, dat hy zich in staat van te-
gen-

(*) „ DIO CASSIUS haalt dit wel eerst op, in zyn vyf en vyftigste boek, bl. 566., van de uitgave van *J. Leunelavius*, omtrent het Jaar na het bouwen van Rome 758. Maar hy zegt zelf, dat hy zulks alleen doet by gelegenheid, dat hy van de geheele krygsmagt der Romeinen eene beschryving geeft, en alle de Legioenen telt en noemt; welke Rome niet alleen toen, maar ook naderhand tot aan de tyden van SEVERUS in dienst had. De aanstelling behoort dan niet tot dit tydflip, maar moet vroeger gezogt worden: misfchien toen hy door den Raad in de heerschappy gevestigd, — hem eene lyfwagt gegeven en aan dezelve dubbele bezolding toegelegd wierd. DION. CASS. P. 503.

genweer stelde, van hen gebruik gemaakt en hen daarna by zich behouden heeft, als om dat hy hen met eene uitsteekende agting boven andere befoldelingen behandelde. Dit bewyst, dat AUGUSTUS van hunne vaardigheid, dapperheid en trouw volkomen overreed was en zou hy dan zulk eene bende in een dienst van het uiterste belang; waar aan zyn veiligheid en leeven geleege was, niet gebruikt hebben? Maar hebben zy den Keizer altoos verzeld? het komt my waarschynlykst voor, dat en de *Veteraanen* en de *Batavieren* oorspronkelyk de lyfwagten van den Keizer hebben uitgemaakt. Tot beiden waren gewigtige redenen zoo wel als tot het afscheiden van de *Batavieren*. Zy waren niet alleen eene byzondere natie: maar zy gebruikten ook byzondere wapenen; hadden andere krysgewoonten, en dat het meest dringt, zy waren, gewoon onder hunne eige nationaale bevelhebbers te staan en aangevoerd te worden. Zy moesten dus wel, schoon tot denzelfden dienst met de *Pratoriaanen* geroepen, van hun onderscheiden worden. AUGUSTUS kon op hen te meer staat maaken, dan wanneer zy onder de anderen waren ingelyft. En hy verpligte ze ten sterksten aan zich, wanneer hy hen de grootste krygseer deed genieten.

D. Dit is waarlyk zeer sterk, en wy zien nu van agteren, schoon wy telkens den naam der *Batavieren* niet hebben hooren melden, dat zy

AUGUSTUS op alle zyne togten, gedurende het leeven van ANTONIUS, en naderhand verzeld, en dus hun aandeel hebben in zyne overwinningen.

E. Dit besluit gaat door, DIDERIK. Maar gy kunt hier ook zien, dat ik niet te vergeefschoo hoog van de *Batavieren* heb opgegeeven. Wanneer gy u herinnert, dat de *Romeinen* zich van meest alle bekende natien van *Europa*, *Afia* en *Africa* of als van bondgenooten, of als van cynsbareen in kleiner of grooter aantal federt de burgerlyke oorlogen bediend hadden en nog bedienden, is het dan niet een spreekend bewys van de uitmuntendheid deezer kleine Natie, dat zy onder die allen, zelfs onder de andere *Germaanen* de eenigsten zyn, welke tot zulk een aanzienlyken rang verheeven wierden. En dit doet te meer uit, daar wy aangemerkt hebben, dat AUGUSTUS zeer bekwaam en zeer gelukkig was, om menschen te kennen en te gebruiken tot die einden, waar toe zy het meest geschikt waren, waaraan hy ook de voorspoed zyner regeering grootendeels te danken heeft. — En of hier nog iets aan ontbrak, zouden wy ons beroepen kunnen op het getuigenis van PLUTARCHUS in 't leeven van *Otho*, dat de *Batavieren* de uitstekendste ruitery uitmaakten.

R. Dit is regt geschikt, om ons onder alle de *Romeinsche* gevallen, de *Batavieren* met lof weder te binnen te brengen, en het langst aan hen te denken. Maar wat waren dat voor roeden?

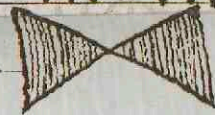
E. Het

E. Het waren stokken van Wyngaarden, welke de *Romeinsche* Hoofdlieden alleen droegen, als een onderscheidend teken van eer en gezag: zy dreeven den traagen krygsknegt 'er mee aan, of straffen hem, zonder dat dit tot schande strekte. — Voorts, wanneer wy in 't vervolg deeze stof behandelen, zal ik wel niet geheel van de *Romeinsche* geschiedenis kunnen zwynen, om dat dezelve met de aloude lotgevallen deezer Landen in een geduurig verband blyft: maar wy zullen vooreerst zulke gaapingen niet aantreffen, welke ons alleen tot *Italien* onzen toevlugt zullen behoeven te doen neemen: nee maar wy zullen ook kunnen spreken van het geen die beide volken met of tegen elkander hier te lande hebben uitgevoerd.

D. Ik hoop, dat gy schielyk lust en tyd zult hebben, myn EELHART, om ons hier op te onthaalen. En schikt het u, is MACHTILDE beter, laat het *Batavisch* toonnel weder op myn grond geopend worden. — Intuschen is het zonderling, dat juist deeze wyngaardstokken nu zoo sterk in zwang gaan, gelyk ik 'er hier ook een heb. Deeze stok, welke ik uit navolging draage, zal my voortaan dierbaar zyn. Ik zal te meer aan de *Batavieren* denken: maar ik wensch 'er zoo aan te denken, dat ik niets doe, het geen dien edelen naam, welken wy ons nog dikwerf aanmaatigen, onwaardig is.

EINDE VAN HET DERDE DEEL.

*HNYR NR. B1P1. N#B1YU NR. 1NY. HT#R#NR.
 1PNIYNY. NMYR. 1P. NI.*NYR. TIC. *HNYR.
 P1P.*Y. YNY. 1.B1M. 1NY. YH. 1M. YH
 BRNI 1P1. BRHTI. P1. #NM. YTA. TI. +H.
 *R1YR. BMY. *RT 1YH. BNB. P1. NMYR.
 YH. P1RY. TN#. Y#HT. *NR. P1R. YH.
 T1Y. H1. TRH. +P1. *H1P1. B1RIT1. N1P.
 P1. YHTI. P1. 1RYR. 1Y. P1. BNT. P1.
 1NY. T1Y. YR1P. 1Y. P1Y. B1P. P1. NMYR
 B1YHT. NY. T#Y. YHT. YN. 1Y. NY.
 YHTY. P1RNI. PNI. P1R. *Y. YH.
 YTRNY. +H. P1R. NR. 1Y. T1. YHTI.
 1P. HT. P1. BRHT. HT. HN. NYR. TIC.
 R1YH. T1P1. P1. Y#RNI. TIC. HHTI.
 NY. *H1P1. H1. B1TNT. P1R. *Y. YH
 T#NY. 1. H1NI. B1R. +H. P1R. N1R. P1R
 NY. H1P1. T1P1. P1. Y#Y. P1R. TIC.
 N1P1. NY. NYR. YHT. YH. YNR
 *R1P1.

EEN RUNISCH HANDSCHRIFT.

